

KARADENİZ İNCELEMELERİ
D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

24

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ

Yıl: 12, Sayı: 24, BAHAR 2018

Year:12, Number:24, Spring 2018

Sahibi / Owner

Serander Yayınevi Adına
Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

Hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi
Serander Yayınevi, Gazipaşa Mahallesi,
Uzun Sokak, No: 5/3
Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE
Tel: 0533 421 70 02
Web: www.seranderyayinevi.com
e-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr

Dizgi / Typed by

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Sonhaber Matbaacılık
Tel: 0462 321 14 13 TRABZON

ISSN: 2146-4642

Abone Bedeli / Subscription Rate

Kurum/*Institutional*: 60 TL (USD 30)

Normal/*Normal*: 70 TL (USD 25)

Fiyatı/*Price*: 35 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

24

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;
Turkologischer Anzeiger tarafından taranmakta olup
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2018

EDİTÖRLER / EDITOR'S

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Öğr. Gör. Veysel USTA

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)
Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander D. VASILYEV (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Dr. Oktay ÖZEL (Bilkent Üniversitesi)

TÜRKÇE SORUMLUSU

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. İlker ALP
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Necmettin AYGÜN
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Salim CÖHCE
İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ
Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin KARACA
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Haşim KARPUZ
KTO Karatay Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Tarık ÖZCAN
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun TEKİN
Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Adil TIRPAN
Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Alaattin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Sezai BALCI
Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Efkan UZUN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür YILMAZ
Gümüşhane Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT
Ankara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Osman EMİR
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hamiyet ÖZEN
Karadeniz Teknik Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ	9
DOĞU KARADENİZ’DE ANTİK BİR YERLEŞİM: ARETİAS/KHALKERİTİS ADASI (GİRESUN ADASI) <i>A SETTLEMENT IN THE EAST BLACKSEA: ARETIAS/KHALKERITIİS ISLAND (GİRESUN ISLAND)</i> Gazanfer İLTAR Akın TEMÜR	11
XVI-XVII. YÜZYILLARDA TONYA VE ÇEVRESİNDE İSKÂN BİRİMLERİ VE NÜFUS <i>SETTLEMENT UNITS AND POPULATION IN AND AROUND TONYA DURING THE 16TH AND 17TH CENTURIES</i> M. Hanefi BOSTAN	31
OSMANLI DÖNEMİNDE KELKİT VE ŞİRAN ÇEVRESİNDE YAŞANAN EŞKİYALIK OLAYLARI (1760-1916) <i>BANDITRY AROUND KELKIT AND SHIRAN IN THE OTTOMAN EMPIRE (1760-1916)</i> Kemal SAYLAN	63
TONYA AĞZI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>ON THE VOCABULARY OF THE TONYA DIALECT</i> A. Mevhibe COŞAR	85
FRANSIZ FRAİSSİNET VAPUR KUMPANYASI (LA COMPAGNİE FRAISSINET) VE OSMANLI LİMANLARINDAKİ FAALİYETLERİ <i>FRENCH FRAISSINET COMPANY AND ITS ACTIVITIES IN THE OTTOMAN PORTS</i> Süleyman UYGUN	97
+DXr git-~tuttur- YAPILARI ÜZERİNE <i>ON +DXr git-~tuttur- STRUCTURES</i> Talip DOĞAN	141

ARRIANUS'UN "ARRIANI PERIPLUS PONTI EUXINI/ ARRIANUS'UN KARADENİZ SEYAHATI" ADLI ESERİNE GÖRE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ KÜÇÜK LİMANLAR <i>SMALL PORTS IN THE EASTERN BLACK SEA REGION ACCORDING TO THE ARRIANUS'S "ARRIANI PERIPLUS PONTI EUXINI / ARRIANUS' TRAVEL TO THE BLACK SEA"</i> Fatih İNAN	155
GÜRCÜ SEYYAH GİORGİ ERİSTAVİ'NİN TRABZON VE İSTANBUL İZLENİMLERİ (1862) <i>THE IMPRESSIONS OF GEORGIAN TRAVELLER GIORGI ERISTAVI ON TRABZON AND ISTANBUL (1862)</i> Avtandil NİKOLEİŞVİLİ Harun ÇİMKE	183
"TRABZON'DA MEŞVERET" GAZETESİ'NDEKİ REKLAMLAR ÜZERİNDEN TRABZON'UN SOSYAL- EKONOMİK VE KÜLTÜREL ANALİZİ <i>AN ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMICS AND CULTURE IN TRABZON BASED ON THE COMMERCIALS IN "TRABZON'DA MEŞVERET" NEWSPAPER</i> Melek ÖKSÜZ	199
1897 TÜRK-YUNAN HARBİ'NDE TRABZON REDİF TABURLARI <i>TRABZON REDIF BATTALIONS IN 1897 GRECO-TURKISH WAR</i> Ahmet KÖKSAL	235
ŞAHABEDDİN UZUNKAYA: SEYİD VAKKAS ROMANI <i>SHAHABEDDIN UZUNKAYA AND HIS NOVEL SEYID VAKKAS</i> Hatem TÜRK	269
TRABZON VİLAYET-İ CELİLELERİ HUZUR-I SAMİSİNE Latin Harflerine Aktaran Veysel USTA	291
KİTAP DEĞERLENDİRME/ BOOK REVIEW BAŞLANGIÇTAN HALKEVLERİNE TRABZON'DA TİYATRO Ülkü KÖKSAL	295
KİD YAYIN İLKELERİ.....	301

SUNUŞ

Karadeniz havzasını konu edinen Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin ilk sayısı 2006 yılında yayımlanmıştı. Onikinci yılını idrak eden dergimizin 24. sayısında; 11 bilimsel makale, bir belge neşri ve bir kitap değerlendirmesiyle okuyucumuzla buluşuyoruz. Bu sayıda bugüne kadarki sayılarımızdan farklı olarak dil ve edebiyat konulu birkaç makaleye de yer vererek yazı portföyümüzü genişletmeyi amaçladık.

Gazanfer İLTAR ve Akın TEMÜR'ün birlikte kaleme aldıkları “*Doğu Karadeniz’de Antik Bir Yerleşim: Aretias/Khalkeritis Adası (Giresun Adası)*” adlı makaleleri, arkeolojik kazı sonuçlarına dayanmaktadır. Giresun Adası’nda 2003 yılında başlayan kazı sonuçları, adanın Ortaçağ’a değil Antikçağ’a kadar inen tarihine ışık tutmaktadır.

M. Hanefi BOSTAN’ın, Osmanlı klasik döneminin temel kaynaklarından biri olan tahrir kayıtlarını esas alarak yazdığı “*XVI-XVII. Yüzyıllarda Tonya ve Çevresinde İskân Birimleri ve Nüfus*” başlıklı makalesi, sözkonusu ilçenin tarihine dair yeni veriler sunmaktadır. İlçe merkezinin ne zaman ve nasıl iskâna açıldığını ve nüfus hareketleri ve bunların sebeplerini aktaran yazı, aynı zamanda yöre halkının Çepni ve diğer Türkmen boylarıyla ilişkisini irdelemektedir.

Kemal SAYLAN, “*Osmanlı Döneminde Kelkit ve Şiran Çevresinde Yaşanan Eşkıyalık Olayları (1760-1916)*” başlıklı makalesinde, Türk tarihçiliğinin son dönemlerde üzerinde durmaya başladığı sosyal tarihçilik alanına değinmektedir. Makale, taşra kasabaları olan Kelkit ve Şiran örneğinden hareketle Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik durum, idari teşkilatlanmadaki değişiklikler ve kolluk kuvvetleri sayısının yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve yıkılışa kadar devam eden eşkıyalığa ışık tutmaktadır.

A. Mevhibe COŞAR, “*Tonya Ağzı Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme*” adlı yazısında, Tonya vadisinde konuşulan Türkçe üzerinde yoğunlaşmıştır. Karadeniz’e dik olarak uzanan dağların vadilerinde kurulan Doğu Karadeniz bölgesi yerleşimlerinde, hemen her vadinin kendine has kültürel özellikler barındığı bilinmektedir. Coşar yazısında, idari sınırla ayrılmış olmasına rağmen söz varlığı açısından Tonya’nın batısındaki Şalpazarı ve doğusundaki Akçaabat’tan önemli farklılıklar barındırdığını ortaya koymaktadır.

Süleyman UYGUN, “*Fransız Fraissinet Vapur Kumpanyası (La Compagnie Fraissinet) ve Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri*” adlı makalesiyle dergimize katkı sağlamaktadır. Fransız arşivlerinde yaptığı araştırmanın ürünü olarak kaleme alınan yazıda, Osmanlı liman kentlerinde ve dünya sularında Fransız yayılcılığı ve sömürgeciliğinin gelişmesinde önemli bir yere sahip bulunan Fraissinet Kumpanyası’nın Osmanlı sularındaki faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Bu kumpanyanın, bir yandan Marsilya ile İskenderiye ve Suriye sahilleri, diğer yandan İzmir, Selanik ve İstanbul’a düzenli seferler kurarak, Fransız sermayesinin bu liman kentlerine yayılmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Talip DOĞAN, dergimize Türkçeye ilgili “*+Dxr Git- ~ Tuttur- Yapıları Üzerine*” adlı makalesiyle katkıda bulunmaktadır. Fiildeki hareketin başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir noktasına, süreğine yönelen görünüş türü olan sınırlar arasılığın Türkiye Türkçesindeki işaretleyicilerinden biri olan *+Dxr git- ~ tuttur-* yapıları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Fatih İNAN, “*Arrianus’un ‘Arriani Periplus Ponti Euxini / Arrianus’un Karadeniz Seyahati’ Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Küçük Limanlar*” adlı çalışmasıyla Doğu Karadeniz bölgesine dair az bilinen bir konuya ışık tutmaktadır. Yazıda,

Roma İmparatorluğu'nun valisi olarak Karadeniz bölgesinde incelemelerde bulunan Arrianus'un bölge limanları hakkında verdiği bilgiler ışığında Doğu Karadeniz bölgesi limanlarının Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerindeki durumu ortaya konulmaktadır.

Avtandil NİKOLEİŞVİLİ ve Harun ÇİMKE'nin "*Gürcü Seyyah Giorgi Eristavi'nin Trabzon ve İstanbul İzlenimleri (1862)*" adlı yazıları, bir seyahatçinin gözünden 19. yüzyılın ikinci yarısı Trabzon'u ve İstanbul'u hakkında panorama çizmektedir. Oryantalistlerin Osmanlı coğrafyasına özel ilgisi nedeniyle çok sayıda gezi yaptıkları ve geriye çok sayıda seyahat notları bilinmesine rağmen, ilk kez doğu dünyasından birinin izlenimlerini aktarması bakımından dikkate değerdir.

Melek ÖKSÜZ'ün "*Trabzon'da Meşveret Gazetesi'ndeki Reklamlar Üzerinden Trabzon'un Sosyal- Ekonomik ve Kültürel Analizi*" adlı yazısı da sosyal tarihçiliğimiz açısından dikkat çekici bir makale niteliği arz etmektedir. II. Meşrutiyet dönemi Trabzon basınında İttihatçıların sesi olan Trabzon'da Meşveret gazetesinde yer alan ilanlar üzerinden yapılan bu çalışma ile 20. yüzyıl başlarında Trabzon'un tüketim alışkanlıkları, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı değerlendirilmiştir.

Ahmet KÖKSAL, "*1897 Türk-Yunan Harbi'nde Trabzon Redif Taburları*" adlı yazıda Yunan Harbi için Trabzon'dan oluşturulan taburların toplanma süreci, muharebe günleri ve geri dönüşlerini aktarmaktadır. Savaşta şehit olanların listelerinin de yer aldığı yazıda, savaşın sona ermesinden sonra askerlerin karşılanması için Trabzon'da düzenlenen kapsamlı karşılama törenlerine dair bilgiler vermektedir. Yazı, cephe ve karşılama törenlerine dair fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

Hatem TÜRK, "*Şahabeddin Uzunkaya: Seyid Vakkas Romanı*" adlı yazısıyla dergimizin bu sayısına katkıda bulunmaktadır. Romancılığının yanı sıra aynı zamanda Giresunlu bir gazeteci olan Şahabeddin Uzunkaya'nın Trabzon'un fethini konu alan romanını olay örgüsü, zaman, mekân, anlatıcı, şahıslar gibi unsurları açısından değerlendirmeye tabi tutan Türk, eserin Giresun tarihine ışık tuttuğu gibi şehrin manevi mimarlarını da kurgusal çerçevede ele aldığı ortaya koymaktadır.

23. sayıda başlattığımız belge neşri uygulamasını bu sayıda da sürdürdük. Veysel USTA tarafından Latin harflerine aktarılan belge, Milli Mücadele döneminde Sürmene'de İsmailçebioğlu Hacı Osman Efendi'nin tahakküm ve tagallübünden şikayet etmek üzere vilayet makamına yazılan bir dilekçedir. Osmanlı coğrafyasının değişik yörelerinde görüldüğü üzere Trabzon vilayetinde de 19. yüzyıl boyunca ayanlık/ağalık mücadeleleri oldukça yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Belge, ağalığın Sürmene yerindeki yansımaları ele alması ve devlet otoritesinin ağalık karşısındaki zafiyetine işaret etmesi bakımından ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Bu sayı, Ülkü KÖKSAL'ın *Kitap Değerlendirme* yazısıyla son bulmaktadır. Köksal, Veysel Usta ve Ömer İskender Tuluk tarafından kaleme alınan "*Başlangıçtan Halkkevlerine Trabzon'da Tiyatro*" adlı kitabı değerlendirmektedir. 19. yüzyılın başlarından itibaren öncelikle gayrimüslim cemaat arasında başlayan modern tiyatro faaliyetlerinin 1890'lı yılların başında vali olarak atanan Direktör Âli Bey döneminde Müslüman topluluklarıyla tanışmasından söz edilen kitapta şikayet üzerine valinin görevden alınmasına değinilmektedir. Trabzon kamuoyunda onyıllardır tartışması devam eden 1958'de yıkılan Sümer Sineması'nın tarihi arkaplanı ile yine Gazipaşa Caddesi'nin açılış sırasında yıkılan Kostaki Theoplaktos Tiyatrosu hakkında da detaylı bilgilerin verildiği kitap hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Mesut Çapa-Veysel Usta

DOĞU KARADENİZ’DE ANTİK BİR YERLEŞİM: ARETİAS/KHALKERİTİS ADASI (GİRESUN ADASI)*

Gazanfer İLTAR*

Akın TEMÜR**

ÖZ

Pontus Bölgesinin önemli yerleşimlerinden biri olan Giresun/Kerasous kentinin yaklaşık 1.6 km. açığında bulunan Giresun Adası, Doğu Karadeniz’de Antik Çağda ve Ortaçağda yerleşime sahne olmuş tek adadır. Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, ada Klasik Çağda Aretias, Roma İmparatorluk Döneminde ise Khalkeritis Adası olarak adlandırılmıştır. Yaklaşık 40.000 m² yüz ölçüme ve denizden 30 metre yüksekliğe sahip olan ada üzerinde yoğun olarak Ortaçağ’a tarihlenen kalıntılar bulunmaktadır. Adadaki ilk kazılar ise 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında kazılara ara verilmiş ve 2015 yılından itibaren Giresun Müze Müdürlüğü başkanlığında tekrar başlanmıştır. Bu süreç içerisinde yürütülen çalışmalarda birçok mimari yapı kalıntısı tespit edilmiş olmakla birlikte kazılar; Şapel ve Pitoslu Alan olmak üzere üç farklı bölgede sürdürülmüştür. Kazılar sonucu elde edilen seramik buluntuları, yüzeyde görülen yoğun Ortaçağ buluntularının aksine adanın tarihinin Klasik dönemlere kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Pontus, Giresun, Giresun Adası, Aretias/ Khalkeritis Adası

A SETTLEMENT IN THE EAST BLACKSEA: ARETİAS/KHALKERİTİS ISLAND (GİRESUN ISLAND)

ABSTRACT

Giresun Island, approximately 1.6 km off shore the city of Giresun/Kerasous which was a significant settlement centre in the Pontus province, is the only island in the Eastern Black Sea region that was inhabited during the Ancient Era and the Middle Ages. According to the ancient sources, the island was called “Aretias” in the Classical Age and “Khalkeritis” during the Roman Empire. The island which covers an area of 40.000 m² and has an altitude of 24 metres bears remains mainly

* Gönderim tarihi: 26.01.2018. Kabul tarihi: 07.02.2018.

* Dr Öğretim Üyesi., Giresun Üniversitesi, Görele Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, GİRESUN. gazanferiltar@gmail.com ORCID: 0000-0002-5823-2571

** Dr Öğretim Üyesi., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SAMSUN. akintemur@yahoo.com ORCID: 0000-0001-9777-5256

dating back to the Middle Ages. The first archaeological excavations in the island were carried out in 2011 and 2012. After an interval in 2013 and 2014, the excavations were resumed by the Giresun Museum Directory in 2015. Since then, a number of architectural remains have been detected, and the excavations have focused on three different sites; the Chapel and the Pitos Area. Contrary to the Medieval ruins, ceramic remains found in the excavations indicate that the history of the island dates as far back to the Classical periods.

Keywords: Blacksea, Pontos, Kerasus, Giresun Island, Aretias / Khalkeritis Island.

1. Coğrafi Özellikler

Karadeniz Bölgesi'nin, Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Giresun İli çok iyi tanınmamakla birlikte önemli arkeolojik kalıntılara ve kültür varlıklarına ev sahipliği yapmaktadır (*Fig. 1*). Antik kaynaklarda sıkça karşımıza çıkan Pontos'un¹ bu bölgesi, dağlık ve ormanlık olup, kıyıdaki düzlük alanı ve sahili oldukça dardır². Bu coğrafi koşullar, bölge için bir taraftan avantaj sağlarken diğer taraftan dezavantaj oluşturmaktadır. Öncelikle çok dar olan kıyı, kentlerin belirli bir ölçüden sonra gelişmesine engel olurken, yüksek dağlar ve ormanlık arazi, savunma için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Bu yapısından dolayı, bölgede genel anlamda tarihi boyunca yabancı istilacılardan çok, birbirleri ile mücadele eden küçük krallıklar hüküm sürmüştür. Ada'nın yerleşim ve kullanım süreci, karşısında bulunduğu, Kerasus Kenti ile ilişkilidir. Giresun Kenti'nin 1.6 km. açığında bulunan Aretias Adası, denizden 24.5 metre yüksekliğe ve yaklaşık 40.000 m² lik bir yüz ölçüme sahiptir. Günümüze ulaşabilen sınırlı sayıdaki kalıntılara karşın, antik literatür bu küçük ada konusunda oldukça değerli bilgiler sunmaktadır.

2. Tarihsel Gelişim

Ksenophon'un ifadelerine göre Doğu Pontos, birinci binde genelde farklı isimlerle anılan otokton halkların, yarı bağımsız yaşadığı bir bölgedir³. M.Ö.7. yüzyılda Karadeniz'de görülmeye başlanan Grek Koloni kentleri, bir süre sonra Doğu Pontos'a dek ulaşmıştır⁴. Ancak M.Ö. 6. yüzyılda temelde

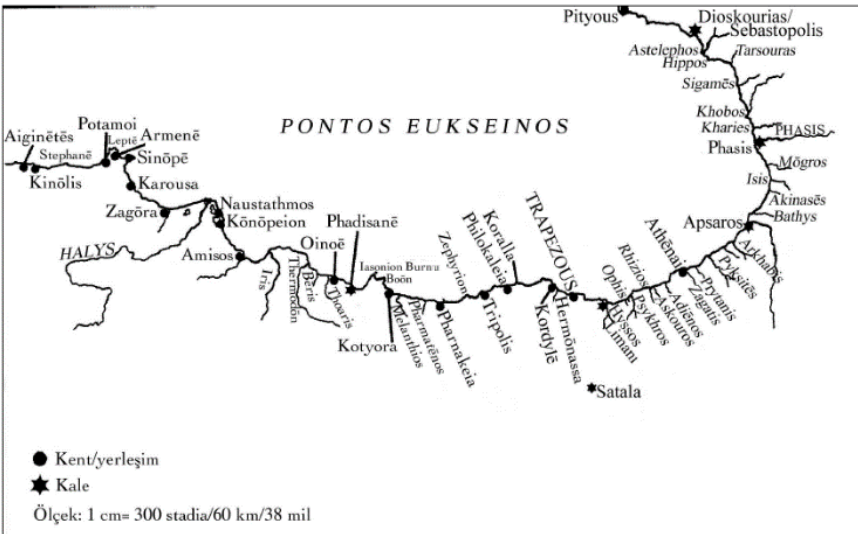
¹ Murat Arslan, "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler" *Olba*, XVI 2006, s. 75-91.

² Strabon, *Geographika*, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul 1993, s. XII, 3.19.

³ Ksenophon, *Anabasis*, *Onbinlerin Dönüşü*, Çev. T. Gökçel, İstanbul 1974, s. IV. 5-30.

⁴ Karadeniz'deki Grek kolonizasyon hareketleri için bkz. Tsetschladze Gocha R., *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, İstanbul 2005, 95-122, Res. 15; Arslan, *a.g.m.*, s. 75-91.

tüm Anadolu gibi, Büyük Pers Krallığı'na bağlıdır. Hellenistik Dönemde I. Mithridates'in, Pontos Krallığı'nı kurmasıyla bölgenin tarihsel süreç içinde gelişimi; önce Hellenistik Pontos Krallığına, daha sonra VI. Mithridates'nin Romalılara yenilmesiyle, Roma İmparatorluğuna, ardından da Bizans İmparatorluğuna bağlanmıştır. 1204'te 4. Haçlı seferi ile İstanbul'daki Latin işgali sonucu, Komnenoslar Hanedanlığı'nın Trabzon merkezli yeni devleti kurmaları, bölgenin hızlı bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur. 13. yüzyılda Giresun civarına yerleşen Çepnilerle Bizanslılar arasında meydana gelen mücadeleyle bölge, yavaş yavaş Türk hakimiyetine girmeye başlamış ve 1461 yılında Trabzon ile birlikte Giresun ve tüm bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁵.

Figür 1: Güneydoğu Karadeniz (Arslan, a.g.e., 50, Res. 1a)

Ksenophon'un M.Ö. 5. yüzyılın sonunda, Kerasus'u Sinope'ye bağlı bir Yunan koloni kenti olarak tanımlaması⁶, kente olan yakınlığı ve stratejik özellikleri göz önüne alındığında, adanın da bu dönemde iskân görmüş olabileceğini akla getirmektedir. M.Ö. 3. yüzyılda Apollonios Argonautlar'ın, Altın Postu⁷ aramak için çıktıkları yolculuğunu anlattığı eserinde, deniz seviyesine yakın olan adadan ve burada Amazonların⁸ savaşa giderken, Ares'e

⁵ Ali Fuat Öreç, "Geçmişten Günümüze Giresun Adası", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09- 11 Ekim 2008*, C: 1, Ankara 2009, s. 43.

⁶ Ksenophon, a.g.e., s. V. 3.2.

⁷ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü-Yunan Roma*, Çev. S. Tamgüç, İstanbul 1997, s. 86-93; Robert Graves, *Yunan Mitleri* (Çev. U. Akpur), İstanbul 2004, s. 713-723; Thomas Bulfinch, *Bulfinch Mitolojisi*, Çev. E. Özer - B. Özcangiller, İstanbul 2011, s. 146-154.

⁸ Selim Pullu, "Kimmer Kadınları Amazonlar" *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09- 11 Ekim 2008*, C: 1, Ankara 2009, s. 55-66; Akın Temür,

adadığı tapınak ile üzerinde savaş tanrısı için at kurban ettikleri, siyah bir kaya sunağını ve adanın ıssız kıyısına yerleşmiş ve insanlara saygısı olmayan sayısız kuşları ve adada yaşayan Ares'in kuşlarının, Arganoutlar ile olan mücadelesini anlatır⁹. M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında, Karadeniz'deki Roma garnizonlarını denetlemek amacıyla seyahate çıkan Arrianus da aynı şekilde, adadan Ares Adası olarak söz eder ve Pharnakeia'ya 30 stadia uzakta olduğunu söyler¹⁰. Antik kaynakların verdiği bu bilgilerin yanı sıra günümüze yakın kaynaklarda adadan sıkça söz ederler. Trabzonlu bir rahip olan Bijişkyan¹¹ kitabında bir manastır ve kilisenin varlığından söz ederken Fransız gezgin Texier adada Antikçağda iki Amazon kraliçesinin Mars için bir tapınak yaptırdıklarını ancak kendi izlenimlerinde adada herhangi bir Antikçağ yapısının bulunmadığını söyler¹². Yine Alman Fallmerayer ise adada bulunan bir Bizans Manastırı'nın tüm adayı kapladığını ve çatısı olmayan bir taş kulenin boş pencereleri ve mazgallarıyla çalılıkların arasından dışarı sarktığını ifade eder¹³. Benzer şekilde 1890'larda Giresun'a gelen Cuinet'te adadaki deniz feneri kalıntılarından, Aziz Phokas adanmış bir kiliseden ve sur duvarlarından söz eder¹⁴. Özetle Antik Kaynaklar, bu küçük adaya, Grek Dönemi'nde Ares, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Khalkeritis Adası denildiğini; Pharnakeia'nın hemen karşısında yer aldığını; Ares'e adanmış bir tapınak olduğunu ve Amazonların burada siyah bir taş tapındığını bildirmektedir. Bu bilgiler adanın yerinin ve isminin belirlenmesinde temel dayanak noktaları oluşturur¹⁵. Diğer taraftan yakın dönemde yapılan araştırmalar, adada günümüze kalıntıları ulaşmış olan yapılar hakkında bize bilgi verirler. Bu bilgilerde ise, adada büyük bir Kilise/Manastır kompleksinin ve bir kulenin varlığına işaret eder.

Antik Çağdan Günümüze Amazonlar" *Samsun Sempozyumu, 13-16 Ekim 2011*, Samsun 2012, s. 69-81.

⁹ Apollonios Rhodios, *Argonautica*, Çev. R.C. Seaton, Cambridge 1967, II. S. 1165-1174, 1030-1230.

¹⁰ Murat Arslan, *Ariannus'un Karadeniz Seyahati, Antik Kaynaklar Dizisi: 1.*, İstanbul 2005, s. 127-129.

¹¹ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 38.

¹² Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Ankara 2002, s. 149-154.

¹³ Jacop Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoglu, Ankara 2002, s. 147.

¹⁴ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie. Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonné e de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, Paris 1890, s. 76.

¹⁵ Ertekin M. Doksanaltı-Erdoğan Aslan-İ. Mete Mimiroğlu, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 2009", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara 2010, s. 146.

3. Yüzey Araştırmaları

Adadaki araştırmalar Doç. Dr. Ertekin Doksanaltı ve ekibi tarafından 2009¹⁶, 2010¹⁷ ve 2011¹⁸ yıllarında olmak üzere üç sezonda yürütülmüştür. Bu araştırmalar sırasında iskele, sur, Kybele kutsal alanı, kule yönetici yapısı, kilise ve şapel olmak üzere 6 yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Fig. 2). İskele de yürütülen araştırmalarda; adaya çıkışın güneydoğudaki küçük koydan yapıldığı ve koyun doğusundaki kayalık sahilin gemi bağlama yeri olarak kullanıldığını gösteren veriler, kayaya oyulmuş halkalar ve çukurlar tespit edilmiştir. Adada yürütülen araştırmaların diğer bir kısmını surlar oluşturmuştur. Sur duvarlarının tam olarak tarihlendirmek mümkün olmakla birlikte Trabzon Pontus İmparatoru Alexius II Komnenos (1297-1330) Dönemi'nde inşa edildiği¹⁹ ve günümüze ulaşabilen surların ise, Giresun Kalesiyle birlikte 1806-1812 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı sırasında onarım gördüğü bilinmektedir²⁰. Yaklaşık 600 metre uzunluğa sahip surların ortalama 6 metre yüksekliğe sahip olduğu ve yaklaşık 450 metrelik kısmının korunmuş olduğu tespit edilmiştir. Sur duvarların dıştan gri-siyah renkli dikdörtgen konglemera taşlardan içten ise dere taşlarının harçla birleştirilmesiyle yapıldığı, yapılan duvarların ise ortalama 1 metre kalınlığa ulaştığı görülmüştür. Ada görülen surların taş işçiliği ve tekniği Giresun Kalesi'yle benzerlik göstermektedir²¹. Ayrıca sur duvarlarının batısında, duvarlarla birleşik durumda iki adet yarım yuvarlak kule ve güney batı duvarında yarım daire şeklinde iki adet payanda ve giriş kapısı olduğu düşünülen bir açıklık tespit edilmiştir. Yine 2009 yılında yürütülen çalışmalar sırasında sur duvarlarının doğu ve batı yüzünde atık suyun akıtılması için oluk ağızları, kanallar ve batıdaki yuvarlak kulenin 15 metre güneyinde, sarnıç olduğu tahmin edilen, 5x4 metre ölçülerinde, 0.80 metre duvar kalınlığına sahip, içi kırmızı renkli bir harçla sıvalı bir yapı tespit edilmiştir. Üçüncü araştırma alanını Kybele Kutsal Alanı oluşturur. Burası adanın doğu kıyısında, teknelerin bağlandığı alanın kuzey ucunda bulunmaktadır. Bu alanda yürütülen çalışmalarda farklı ölçülere sahip birçok kaya çanağı tespit edilmiş ve bunlar sunu çukuru olarak değerlendirilmiştir. Libasyon/sunu çukuru veya kaya çanağı olarak adlandırılan bu yapılar açık hava tapınım

¹⁶ Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu, *a.g.e.*, s. 143-162.

¹⁷ Ertekin M. Doksanaltı-Erdoğan Aslan-İ. Mete Mimiroğlu, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırması", 2010, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 29.2*, Ankara 2012, s. 117-147.

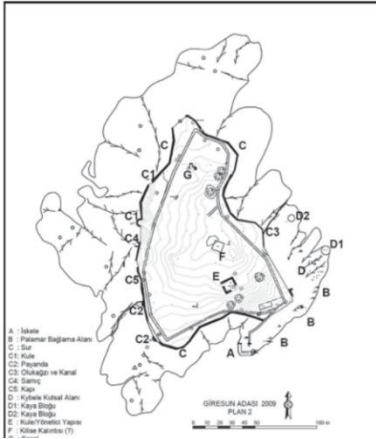
¹⁸ Ertekin M. Doksanaltı-Erdoğan Aslan-İ. Mete Mimiroğlu, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırması", 2011, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30.2*, Ankara 2012, s. 197-211.

¹⁹ Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* Washington 1985, s. 134.

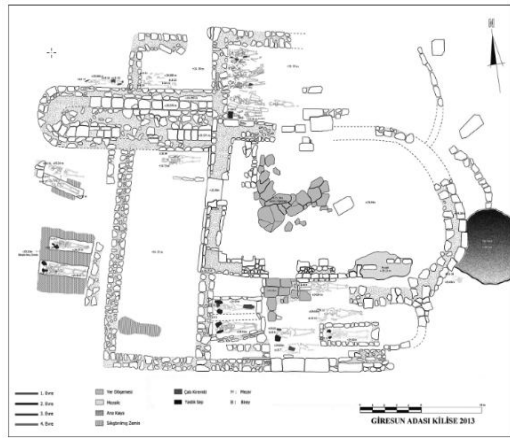
²⁰ Örenç, *a.g.e.*, s. 45; Mustafa Aydın, "Giresun Kalesi (1764-1840)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 12, 2012, s. 46.

²¹ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 134.

alanlarında sıkça karşılaşılan unsurlardır. Libasyon kavramıyla; bayram ya da dini ritüel sırasında kurban töreninin parçası olarak bir sıvının (şarap, su, kan v.b.) bir yere dökülmek suretiyle tanrılara sunulması anlaşılır.²² Bu eylem uluslararası literatürde Latince *libare* fiilinden türemiş olan ve modern Batı dillerinde de kullanılan libasyon sözcüğüyle ifade edilir.²³ Libasyon sırasında bazen bir kap kullanılırken bazen de burada olduğu gibi kaya çanakları kullanılmıştır. Ayrıca yine bu alanda günümüzde Hamza Taşı olarak adlandırılan kaya bloğundan yola çıkılarak bu alanın Kybele açık hava tapınım alanı olduğu ileri sürülmüştür.²⁴ Dördüncü çalışma alanını adanın güneyinde yer alan 10.80 x 10.20 metre ölçülerinde, 12 metre yüksekliğindeki kule yapısı oluşturur. Moloz taş ve harç ile inşa edilmiş olan yapının duvarlarında görülen ahşap hatlı deliklerinden dört katlı olduğu ve mazgal pencereleri ve kalın duvarlarıyla da kule veya yönetici yapısı olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Diğer bir çalışma alanını Kule/Yönetici yapısının yaklaşık 15 metre kuzeydoğusunda bulunan yapı oluşturur. Daha önceki çalışmalarda, manastır kompleksi olarak tanımlanmış olmasına karşın kalıntının işlevi kesin olarak saptanamamakla birlikte yüzey araştırmasında saptanan mozaik, mimarî plastik ve çatı kiremidi parçaları bu kalıntının bir kiliseye ait olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Son olarak çalışılan alan Adanın kuzeydoğusunda yer almakta olup bir şapele ait olduğu düşünülmektedir. Doğu yönü istikametindeki yarım daire planlı kalıntının bu şapele ait bir apsis olabileceği sonucundan yola çıkılarak bu kanaate sahip olunmuştur.

Figür 2: Ada'da tespit edilen yapılar. (Doksanaltı - Aslan - Mimirolu, a.g.e., 156, Çiz. 2)

Figür 3: Kilise (Doksanaltı - Karaoğlan - Erdoğan, a.g.e., 176, Fig.1)

Akın Temür, "Amasya Yassıkaya Açık Hava Tapınım Alanı Üzerine Gözlemler", *The Journal of International Social Research*, Vol: 7, S: 35, 2014, s. 433.

²² Sina Kabaağaç-Erdal Alova, *Latince/Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 343

²⁴ Örenç, a.g.e., s. 41.

4. Kazılar

Adadaki ilk kazılar ise 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında kazılara ara verilmiş ve son olarak Giresun Müzesi Başkanlığı'nda 2015 yılında yeniden çalışmalara başlanmıştır. Adada yürütülen kazı çalışmaları sırasında birçok mimari yapı kalıntısı tespit edilmiş olmakla birlikte kazılar; Şapel ve Pitoslu Alan olmak üzere iki bölgede yoğunlaştırılmıştır.

2011-2012 Kazıları

2011-2012 kazı dönemindeki kazılar, yüzey araştırmalarında kilise olarak adlandırılan yapıda gerçekleştirilmiştir²⁵. Bu çalışmalar sırasında yüzey araştırmalarında kayıtlara kilise olarak geçen yapının, Eleousa ya da Aziz Phokas'a²⁶ adanmış manastır kompleksinin ana kilisesi olduğu açığa çıkarılmıştır (Fig. 3). M.S. 9 -11. yüzyıllara tarihlendirilen kilisedeki kazı çalışmaları sırasında, kilise duvarlarının altında dörtgen planlı küçük bir yapıya ait temel sıraları tespit edilmiştir. Mevcut kilise yapısının bu yapıya ait duvarların üzerine inşa edildiği düşünülmektedir Yapının gerek konumu gerekse planı ve kullanılan konglomera dörtgen blokların inşa tekniğinden yola çıkılarak yapının bir Hellenistik dönem tapınağı olduğu kanaati oluşmuş, ancak kesin bir tarihlenmeye varılamamıştır. Bununla birlikte çalışmalar sırasından bulunan Batı Anadolu kökenli Hellenistik Dönem seramik parçaları, temel seviyesinde ve altında bulunan Arkaik Dönem'e ait Batı Anadolu kökenli Greyware kâse parçası ve Attik siyah glazürlü seramik parçalarından yola çıkılarak tapınağın Hellenistik dönem öncesinde de kullanım gördüğü ortaya konmuştur. Bu kilise yapısının ise, tek nefli, doğu-batı doğrultusundaki bir naos ve naosun kuzey ve güneyine sonradan eklenmiş, uçları apsidal formlu şapeller ve batısına eklenmiş dikdörtgen planlı bir nartheksten oluştuğu tespit edilmiştir. Simetrik olarak kilise yapısının kuzey ve güneyine sonradan eklenen bu şapellerin mezar alanları olarak planlanmış olduğunu²⁷ ve böylece tek nefli olarak inşa edilen kilise yapısının, yapılan eklentilerle üç bölümlü bir kilise planı görüntüsü verdiği ifade edilmiştir.

Kilise/Manastır kompleksinde yürütülen kazılar sırasında toplam 128 mezar tespit edilmiştir²⁸. Bu mezarlarda ölümlerin tümünün doğu-batı yönünde,

²⁵ Ayrıntılı için bkz. Ertekin M. Doksanaltı-İ. Mete Mimiroğlu-Hulusi Güleç, "Giresun (Aretias- Khalkeritis) Adası Kazısı Ön Rapor", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, S: 5, 2012, s. 163-184; Ertekin M. Doksanaltı-İbrahim Karaoğlan-L. Ufuk Erdoğan, "Giresun-Aretias/ Khalkeritis Adası 2011-2012 Kazıları Ön Raporu", *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Ed. M. Tekocak, İstanbul 2013, s. 175-190.

²⁶ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 131.

²⁷ Haluk Çetinkaya, "Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri" *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, 2011, s. 31.

²⁸ Bu mezarların antropolojik incelemesi için bkz. Emel Acar, *Giresun/Khalkeritis (Aretias) Adası Nekropolü ve İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2015, s. 30-87.

başları batıda olacak şekilde, direkt toprağa gömü tarzında defnedildikleri, büyük çoğunluğunun, mezar alanı sınırlaması yapılmaksızın üst üste gömülmüş oldukları ve bu gömülerin birçoğunun üzerinin kiremit plakalarla kapatılmış olduğu görülmüştür.

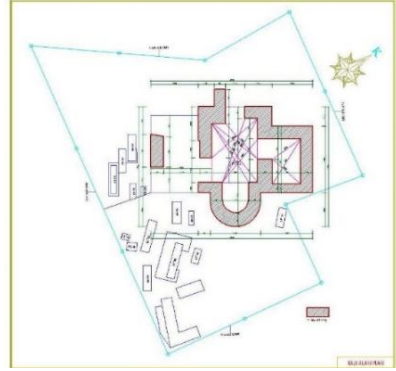
Kazılar sırasında Osmanlı dönemine ait eserler de ortaya çıkarılmıştır. Bunların içinde 19. yüzyılın ikinci yarısına ait iki adet lüle parçası²⁹, Sultan Abdülmecit dönemine ait bakırdan bir sikke ve bir adet Marsilya tipi kiremit parçası önemli buluntu örneklerini oluşturur.

2015-2016 Kazıları

2015-2016 yıllarında iki sezon süren çalışmaların ağırlık noktasını adanın kuzeydoğusunda bulunan şapel yapısı ve pithoslu alan oluşturur. Bitki örtüsü ve ağaçların bu alanların büyük bir kısmının üzerini kapatması ve buraların temizlenerek çalışma ortamının oluşturulması büyük ölçüde iş gücü kaybına yol açmış ve çalışmaların işleyişini yavaşlatmıştır.

Figür 4: Şapel- kazı sonrası

Figür 5: Şapel- plan

A. Şapel

Şapel yapısı doğu-batı yönünde apsisli bir naos ve naosun kuzey ve güneyine eklenen dörtgen birer odadan oluşmaktadır (Fig. 4,5). Duvarlar, dış yüzleri düzgün dörtgen kesme küfeki taşlardan, içte kalan kısımları ise, kaba bırakılmış taşların karşılıklı yerleştirilmesi ve yer yer tuğla ve aralarının da daha ufak taşlarla doldurulup, harç yardımıyla birleştirilmesiyle yapılmıştır (Fig. 6). Duvar yüzeylerinde kaplama malzemesi olarak kullanılan küfeki taş³⁰, özellikle Bizans döneminde çok sayıda mimari eserde temel yapı taşı olarak kullanılmıştır. Dolgu toprağının atılıp ana kayaya ulaşılması sonucu

²⁹ Erdinç Bakla, *Tophane Lüleçiliği*, İstanbul 1993, s. 3-4.

³⁰ Küfeki taşı İstanbul'da Bakırköy-Safraköy yöresinden çıkarılır. Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s. 534.

yapının doğu ve güneydoğu kısmının ana kayaya yaslandırılarak inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Kuzey ve güneydeki duvarların temelleri ise, arazinin topoğrafik yapısına bağlı olarak şapel zemin kotundan yaklaşık 1 metre daha aşağıdadır. Yapının apsisinin yönü, diğer şapel-lerin aksine tam doğuya değil güney doğuya bakmaktadır. Ana kaya üzerine oturtulmuş olan Apsisin duvarlarının büyük kısmı günümüze ulaşamamış olmakla birlikte, kuzey duvarları 1 metre kadar toprak altında kaldığı için kısmen korunarak, günümüze kadar gelebilmiştir (Fig. 8). Apsisin duvar kalınlığı 0.55-0.70 metre arasında değişmektedir. Duvarın dış yüzleri düzgün dörtgen kesme taşlardan, arkada kalan kısımları ise, kaba bırakılmış taşların karşılıklı yerleştirilmesi ve yer yer tuğla ve aralarının da daha ufak taşların doldurulup, harç yardımıyla birleştirilmesiyle yapılmıştır. Kazılar sırasında apsisin kuzey ucundan itibaren yaklaşık 2.37 metre uzunluğunda, moloz ve kesme taş örgülü bir beden duvarı tespit edilmiştir. Bu duvarın önce batıya sonra güneye devam ederek dörtgen bir yapı oluşturduğu gözlenmiştir. Bu dörtgen yapının batı duvarı üzerinde sonraki dönemde açıldığı düşünülen bir kapı açıklığı yer almaktadır.

Şapelin giriş kısmına baktığımızda; ana girişin apsisin tam karşısında, batı duvarının tam ortasında yer aldığı, kuzey ve güneyde yer alan odalara geçişin ise, doğu-batı doğrultusunda uzanan yan duvarlardaki açıklıklardan sağlandığı görülmektedir. Zeminde yapılan çalışmalarda 0.5

Figür 6: Şapel- duvar kesiti

Figür 7: Şapel- naos

metre kadar sıkıştırılmış toprak üzerine, kalkerden yapılmış, düzgün, çoğunlukla dörtgen şeklinde kesme taşların, yerleştirilerek döşeme olarak kullandığı gözlenmiştir (Fig. 7). Bu döşeme taşları kaçak kazılar sonucu tahrip olmuş ve dağınık halde ele geçmiştir.

1. Mezar Buluntuları: Şapel de yürütülen çalışmalar sırasında yapının çevresinde toplu gömü geleneğini yansıtan taş örgü mezar ve bireylere ait tekli gömü şeklinde olmak üzere toplam 26 mezar tespit edilmiştir³¹ (Fig 9). Bu mezarlara baktığımızda; bireysel mezarların mezar sınırı belirlenmeksizin direkt olarak toprağa defnedilmiş oldukları ve gömülerin tümünde Kilise/Manastır yapısında olduğu gibi³², Ortodoks Hristiyan geleneğinin uygulandığı görülmektedir.

Bu geleneğe göre cesetler; dorsal pozisyonda, kolları dirseklerden kırılarak karın üzerinde birleştirilmiş ve ensenin altına pişmiş topraktan tuğla ile desteklenerek baş hafif yukarı kaldırılarak doğuya, güneşin doğduğu yöne doğru kaldırılmış bir şekilde defnedilmişlerdir³³. Bazı iskeletler,

Figür 9: Şapel-mezarlar

Figür 8: Şapel-apsis

içerisine istiridye kabukları karıştırılarak hazırlanmış harcın üzerine defnedilmiştir. Bunun yanında birçok mezarda da istiridye kabuğuna rastlanmıştır.³⁴ Toplu gömülerin yapıldığı taş örgü mezarlar ise; büyük olasılıkla sonraki dönemde gömü yapılırken, önceki döneme ait çıkan iskeletlerin toplanması sonucu ortaya çıkmış olmalıdır (Fig. 10).

³¹ İskeletler üzerinde yapılan Antropolojik çalışmalar İstanbul Aydın Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Mehmet Görgülü ve ekibi tarafından sürdürülmektedir. Ön rapora göre; iskeletlerden biri 6-12 aylık bir bebeğe, beşi erişkin kadına ve altısı erişkin erkeğe aittir. Bu iskeletler üzerinde yapılan ilk incelemelerde bu iskeletlerin ortalama 25-30 yaş ve üzeri bireylere ait olduğu anlaşılmaktadır.

³² Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan, *a.g.e.*, s. 181-184, Fig. 8-11.

³³ Çetinkaya, *a.g.m.*, s. 30.

³⁴ Mezarların üzerine serilerek ya da harç ile karıştırılarak mezarların tabanında veya üzerinde kullanılan bu istiridye veya deniz kabukları inciyle eş değer olarak kabul edilmektedir. İnci ise Hristiyanlıkta hem Hz. İsa'nın bir simgesidir hem de kraliyet veya soyluluk göstergesi olarak bir statü belirleyicisidir. Nanon Gardin-Robert Olorenschaw, *Larousse Semboller Sözlüğü*, Çev. B. Akşit, İstanbul 2014, s. 300.

Figür 10: Şapel- taş örgü mezar

2. Seramik Buluntuları: Şapelde yürütülen çalışmalar sırasında üzeri geometrik-bitkisel bezeli, sırlı Bizans seramikleri bulunmuştur³⁵. Bulunan seramiklerin hiçbiri sağlam durumda değildir. Ancak birkaç tanesini tamamlamak mümkün olabilmiştir (Fig. 11). Sırlı seramiklerin yanı sıra bezemesiz, mutfak kabı olarak kullanılan seramikler ve pithos parçaları da yoğun miktarda amorf parça ele geçmiştir. En önemli buluntu ise, şüphesiz daha önce Kilise/Manastır kompleksinde yürütülen kazılarda da ortaya çıkan, Geç Klasik döneme ait siyah glazürlü³⁶ seramiklerin burada bulunmuş olmasıdır (Fig. 12). Bu buluntular adanın Geç Klasik dönemden itibaren iskan edildiğini göstermesi açısından oldukça önemli buluntulardır. Şapel kazısında bulunan diğer bir pişmiş toprak buluntu grubunu kiremitler oluşturur. Marsilya tipi³⁷ olarak adlandırılan bu kiremitler Kilisede yürütülen kazılarda da ortaya çıkmış olup 19. yüzyıla tarihlenmektedirler.

³⁵ Benzerleri için bkz. Beate Böhlendorf-Arslan, *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Türkei*, İstanbul 2004, s. 128-131, Taf. 114-475; Zeynep Mercangöz-Lale Doğer, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri” *I. ODTÜ Arkeometri Çalıştay, Türkiye Arkeoloji’nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar, 7-9 Mayıs*, Ankara 2009, s. 86, Res. 11-12; Lale Doğer, “Late Byzantine and Ottoman Pottery From Nif-Olympus” *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, Ed. E. Lafli S. Pataci, Oxford 2015, s. 57-69.

³⁶ Siyah glazürlü veya siyah firmisli olarak adlandırılan bu seramik türü Atina’da M.Ö. 6. yüzyılda yaygın olarak üretilmeye başlanmıştır. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda oldukça popüler olan bu seramik türü, Yunanistan’dan Antik dünyanın birçok yerine ihraç edilmesinin yanı sıra, Attika dışında da taklitleri üretilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Brian A. Sparkes-Lucy Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.*, *The Athenian Agora*, Vol: XII. New Jersey 1970, s. 1-466.

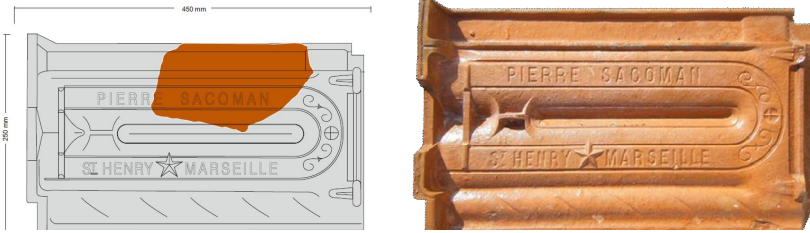
³⁷ Kilise ve Şapel kazısında bulunan Marsilya tipi kiremit parçalarından hareketle yapılan araştırma sonucunda şehir merkezindeki çok sayıda 19. yüzyıl yapısında farklı markalara ait kiremit örnekleri görülmüş, Marsilya’dan ithal edildiği anlaşılan bu kiremitler, ayrı bir çalışmaya konu olmuştur. 45x25 cm. boyutlarında olan bu kiremitleri üreten firmaların kalıpları tek tip olduğundan bu firmaların ürünler görünüş olarak birbirleriyle neredeyse aynıdır. Bazı üreticiler, ürünlerinin görünümünü değiştirmek amacıyla kiremitlerin üzerine fabrikanın adıyla birlikte dekoratif bir motif, hayvan ya da böcek figürlerinden oluşan damgalar eklemişlerdir. Gazanfer İltar, “19. Yüzyıl Giresun Yapılarında Marsilya Tipi Kiremitler”, *Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 13, 2015, s. 249.

Figür 11: Şapel-Bizans sırıli seramikleri

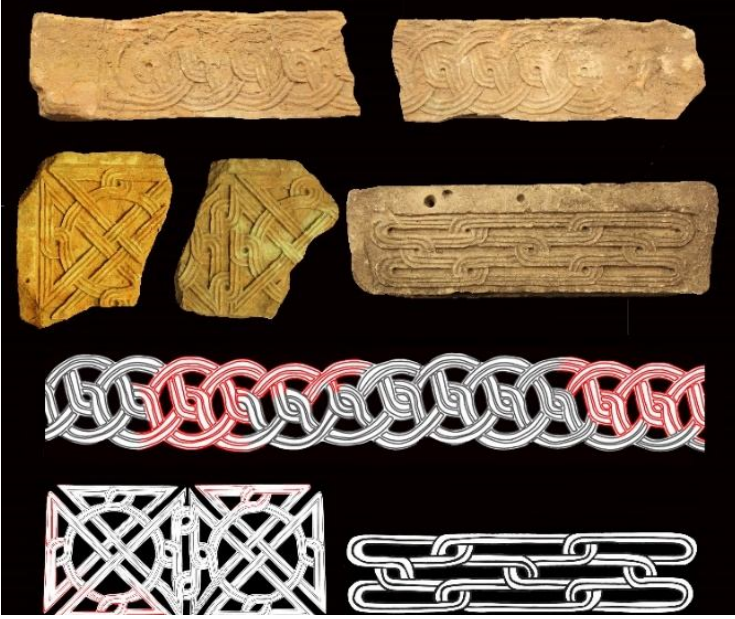
Figür 12: Şapel-Siyah Glazürlü Seramikler

Figür 13: Şapel-Marsilya Kiremitleri

3. Mimari Buluntular: Çalışmalar sırasında üzeri geometrik ve bitkisel motiflerle süslü, yapının iç ve dış mimari süsleme öğelerini oluşturan, taş ve pişmiş topraktan yapılmış levhalar bulunmuştur³⁸ (Fig. 14). Birçoğu yapının templon ve korkuluklarına ait olan bu levhaların üzerindeki süslemeler örgü ve düğüm motifleriyle oluşturulmuştur.

³⁸ Benzerleri için bkz. Ebru Parman, *Ortaçağda Bizans döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, s. 1-223, Lev. 1-139, Çiz. 1-38; Pınar Serdar, *Likya ve Pamfilya Bölgeleri'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserlerinin Motif, Bezeme Tekniği ve Malzeme Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2010, s. 1-283

Figür 14: Şapel-mimari levhalar

4. Metal Buluntular: Kazılar sırasında birçok bronz sikke bulunmuş olmasına karşın hiçbiri okunabilecek durumda değildir. Aynı şekilde ele geçen metal çiviler de büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kilise/Manastır kompleksinde yapılan kazıda ele geçen metal eserler büyük ölçüde korunabilmiş olmasına karşın, Şapelde ele geçen metal objelerin korunamamış olması, adanın özellikle bu kısmının konum olarak denizden gelebilecek dalgalara ve rüzgâra açık olması ve kuşların üreme bölgesi içinde yer almasıyla açıklanabilir.

B. Pithoslu Alan

2015 yılından itibaren kazısı yapılan alanlardan biri de, adanın kuzeydoğusunda bulunan ve ürün depolama yeri olarak kullanılmış olan Pithoslu alandır. Doğa şartları ve kaçak kazılar ile bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş olan iki adet pithosun çevresinde açmalar açılmak suretiyle çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar sırasında farklı büyüklüklerde toplam 11 adet pithos ortaya çıkarılmıştır (Fig. 15).

Figür 15: Pithoslu alan

Pithosların boyutları incelendiğinde ağız çaplarının 0.80-1.20 metre arasında değişiklik gösterdikleri görülmüştür. Derinliklerine bakıldığında ise, yoğun tahribat nedeniyle sağlıklı sonuçlar alınamamasına karşın, bazılarının yüksekliğinin yer yer 2.30 metreyi bulduğu görülmektedir (Fig. 16).

Figür 16: Pithoslar

Çalışmalar sırasında yarı düzenli olarak nehir taşlarından oluşturulmuş taş sırası, bulunduğu alan bakımından oldukça önemlidir. Ortaya çıkarılan

bazı pithosların çevresinin destek amaçlı olarak örüldüğü büyük moloz taşlar ile çevrilidir. Bu molozlar horasan harcı kullanılarak örülmüş ve görece sağlam bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Bu anlamda tespit edilen moloz taş sırasının, söz konusu destek duvarlarının yapılması amacıyla bu alana yerleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Molozların benzer özellikler göstermesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak diğer taraftan yukarıda da bahsedildiği üzere moloz taş sırasının “yarı düzenli” bir yapıya sahip olması, güneydoğu köşesinde bir çeşit basamak sayılabilecek iki adet yükseltinin olması, molozların horasan harcı olmamasına karşın küçük kiremit parçaları ile sıkıştırılmış olması ve özellikle güneydoğu ve kuzey cephelerinin belli bir sınır verecek şekilde yerleştirilmiş olması, buranın bir yaşam alanının zemini ya da yükseltisi olabileceğine işaret etmektedir. Keza Karadeniz Bölgesi'nin mimari özellikleri incelendiğinde, bölgenin yağış alma oranının yüksek olması ve arazi şartları nedeniyle, özellikle üst yapıda ahşap malzemelerin kullanıldığı, zeminin ise yağış, sel ve toprak kayması gibi sorunlardan korunmak amacıyla örülen taş sıraları ile yükseltildiği bilinmektedir. Bu nedenle alanın kullanım amacı kesin olarak bilinmemekle beraber oldukça dikkat çekicidir. Pithosların depolama amacıyla kullanılmış oldukları göz önünde bulundurulduğunda güvenlik açısından bu alanda bir yapılaşmadan söz etmek yanlış olmayacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. İlki, eğer bir yapılaşma söz konusu ise üst yapıya ait buluntunun var olup olması ki maalesef buna dair herhangi bir buluntu ele geçmiş değildir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere eğer üst yapı ahşap malzeme kullanılarak yapılmış ise, aşırı yağış ve bitki örtüsü nedeniyle eriyip yok olmuş olabileceği beklenebilir. İkinci husus ise, alt yapı ve üstü yapıyı örüp ayakta kalmasını sağlayacak herhangi bir harç ya da bu hususta kullanılmış olabilecek malzemenin bulunup bulunmadığıdır. Pithosların çevresinde tespit edilmiş koruma duvarındaki horasan harcına ya da başka bir harca burada rastlanılmamıştır. Ancak molozlar arasına yerleştirilmiş olan küçük kiremit parçalarının, tıpkı sur duvarlarındaki gibi duvarları sıkılaştırıp güçlendirmek amacıyla kullanıldığını varsayarak, alt yapıya ait birleştirici bir malzemenin var olduğunu ve bunun bir anlamda alt yapıyı sağlamlaştırmak amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Bununla birlikte kazılar sırasında bulunan 4 adet bronz çivinin, ahşap olduğu varsayılan üst yapının birleştirici unsurlarına ait olduğu düşünülebilir. Ada'da şapel, kilise, açık hava tapınağı vb. gibi nedenler ile daha çok dini bir yapılaşma söz konusu olduğundan, sivil mimarinin de en azından din adamlarının barınma ihtiyacını karşılayacak düzeyde var olması beklenir. Bu anlamda ise söz konusu moloz taş sırasının sivil mimariye dair şimdilik tek gösterge olması oldukça önemlidir. Bir diğer önemli husus ise, moloz taş sırasının bulunduğu alanın şapel, kilise ve kule yapısı gibi dini ve stratejik yapıların oluşturduğu üçgenin neredeyse tam ortasında yer alıyor olmasıdır.

Figür 17: Pithoslu alan- mezarlar

Genel anlamda bakıldığında, verilerin büyük bir bölümü mimari bir yapılaşmayı gösteriyor olsa da, yukarıda da bahsedildiği üzere molozların, pithosların çevresine yapılacak destek duvarı için bu alana yerleştirilmiş olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Pithoslu alanda ele geçen önemli bulgulardan biri de üzeri kiremitler ile örtülü 2 adet tekil gömüye ait mezarlara rastlanmasıdır (Fig. 17). Buradaki mezarları Şapel de bulunan mezarlardan ayıran en önemli özellik ise, mezarların üzerindeki toprak yapısının seviyelere göre değişim göstermesidir. Toprak yapısı incelendiğinde, mezarların üzerinin sırasıyla yüzey toprağı, nehir taşı, taş-kiremit ve toprak-kiremitten oluşan bir tabakalaşmaya sahip olduğu görülür. Bu tabakalaşmaya bağlı olarak özel bir gömüden söz etmek söz konusu olmasa da Şapelde bulunan mezarlara oranla burada bulunanların daha iyi korunmuş oldukları söylenebilir. Mezarların biçem özelliklerine bakıldığında; her iki mezarın da Ortodoks Hristiyan geleneğinin uygun olarak batı-doğu doğrultulu, dorsal pozisyonda ve kolları dirseklerden kırılarak göğüste birleştirilmiş bir şekilde gömüldükleri tespit edilmiştir. Mezarlardan birinin kafasının pithos içine yerleştirildiği ve kafasının alttan desteklenerek yüzünün doğuya bakacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Pithos alanında yürütülen çalışmalar henüz sonuçlanmadığı için alanın tam olarak işlevi ve dönemini tespit etmek oldukça güçtür. Ele geçen sikkeler oldukça tahrip olduğu için dönem vermemektedir. Bununla birlikte alanda mezarların da bulunmuş olması, yapının en azından işlevini kaybettikten sonra bir dönem mezarlık olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Doğu Karadeniz’de hem Antik Çağda hem de Ortaçağda yerleşime sahne olmuş olan Giresun Adası’nda yürütülen kazı ve araştırmalar, adanın farklı isimler altında Klasik dönemden Ortaçağa kadar farklı dönemler içinde, Giresun/Kerasous kentiyle paralel olarak sürekli iskan edildiğini ortaya koymaktadır. Mimari anlamda günümüze ulaşan kalıntılar bu görüşün aksine daha ziyade Ortaçağ buluntularından oluşsa da, gerek manastır ve gerekse şapel alanında bulunan seramik buluntuları, adanın Klasik dönemlere kadar uzanan bir yerleşime sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu çalışmalar sırasında ortaya çıkarılan manastır kompleksi ve bu kompleksin altında kalıntıları bulunan tapınak, şapel ve açık hava tapınım alanı gibi yapılar, adanın sivil yerleşim alanından daha çok dinsel bir merkez olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu zamana kadar sivil mimari kalıntıları ortaya çıkmamış olmasına karşın, özellikle adanın kuzey-doğusunda bulunan pithoslar adanın sürekli bir yerleşime sahne olduğunun en önemli kanıtlarıdır. Kazılarda ortaya çıkarılan yüzen fazla mezar adadaki bu yerleşimin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu mezarlarda yapılacak antropolojik ve arkeolojik incelemeler adanın kültürel yapısını ortaya koyacağı gibi adada yaşayanların beslenme rejimi ve adanın biyolojik çeşitliliğini de gözler önüne serecektir. Giresun Adası’nda yürütülen bu kazılar sadece arkeolojik malzemenin kazılıp çıkarıldıktan sonra müzelere aktarılmasıyla sınırlı kalmayıp; disiplinler arası bir anlayış içerisinde bulguların incelenmesi ve ülkemizde her geçen gün eksikliği daha fazla hissedilen koruma ve restorasyonlarla kalıntıların yeniden ayağa kaldırılmasını da amaçlamaktadır. Bu durum, bir taraftan turizm açısından büyük girdiler sağlayarak, bölge turizmine canlılık getireceği gibi, Antik Çağdan günümüze kadar kesintisiz olarak sürekli bir yerleşime sahne olmuş Giresun Adası’nın ve Giresun kentinin arkeoloji dünyasındaki yerinin belirlenmesine ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

ACAR, Emel, *Giresun/Khalkeritis (Aretias) Adası Nekropolü ve İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015.

AHUNBAY, Zeynep, *Mimar Sinan Yapılarında Kullanılan Yapım Teknikleri ve Malzeme*, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988.

APOLLONIOS, Rhodios, *Argonautica*, Kullanılan Metin ve Çeviri; R.C. Seaton, *The Argonautica*, with an English Translation, Cambridge 1967.

ARSLAN, Murat, *Ariannus'un Karadeniz Seyahati, Antik Kaynaklar Dizisi: 1*, İstanbul 2005.

_____, "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler", *Olba XVI*, 2006, ss. 75-91.

ASLAN- BÖHLENDORF, Beate, *Glasierte Byzantinische Keramik aus Der Turkei*, Ege Yayınları, İstanbul 2004.

AYDIN, Mustafa, Giresun Kalesi (1764-1840), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi S: 12*, 2012, ss. 39-56.

BAKLA, Erdiñç, *Tophane Lüleciliği*, İstanbul 1993.

BIJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969.

BRYER, Anthony-WINFIELD, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985.

BULFINCH, Thomas, *Bulfinch Mitolojisi*, Çev. E. Özer - B. Özcangiller, İstanbul 2011.

CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie. Geographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonné e de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, Paris 1890.

ÇETİNKAYA, Haluk, "Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3*, 2011, ss. 18-38.

DOĞER, Lale, "Late Byzantine and Ottoman Pottery From Nif-Olympus", *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, Ed. E. Laflı S. Patacı, Oxford 2015, ss. 57-69.

DOKSANALTI, Ertekin M.-ASLAN, Erdoğan-MİMİROĞLU, İ. Mete, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüze Araştırmaları 2009", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara 2010, ss. 143-162.

_____, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüze Araştırması, 2010", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 29.2*, Ankara 2012, ss. 117-147.

_____, "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüze Araştırması, 2011", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30.2*, Ankara 2012, ss. 197-211.

DOKSANALTI, Ertekin M.-KARAOĞLAN, İbrahim-ERDOĞAN, Ufuk, Giresun Aretias/Khalkerkitis Adası 2011-2012 Kazıları Ön Raporu", *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Ed. M. Tekocak, İstanbul 2013, ss. 175-190.

DOKSANALTI, Ertekin M.-MİMİROĞLU, İ. Mete-GÜLEÇ, Hulusi, "Giresun (Aretias- Khalkerkitis) Adası Kazısı Ön Rapor", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 5*, 2012, ss. 163-184.

FALLMERAYER, Jacop Philip, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoğlu, Ankara 2002.

GARDIN, Nanon-LORENSCHAW, Robert, *Larousse Semboller Sözlüğü*, Çev. B. Akşit, İstanbul 2014.

GRAVES, Robert, *Yunan Mitleri*, Çev. U. Akpur, İstanbul 2004.

GRIMAL, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü-Yunan Roma*, Çev. S. Tamgüç, İstanbul 1997.

İLTAR, Gazanfer, 19. Yüzyıl Giresun Yapılarında Marsilya Tipi Kiremitler, *Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 13, 2015, ss. 247-259.

KABAAGAÇ, Sina-ALOVA, Erdal, *Latince/Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

KSENOPHON, Anabasis, *Onbinlerin Dönüşü*, Çev. T. Gökçel, İstanbul 1974.

MERCANGÖZ, Zeynep-DOĞER, Lale, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”, *I. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar*, 7-9 Mayıs, Ankara 2009, ss. 83-101.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “Geçmişten Günümüze Giresun Adası”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 09- 11 Ekim 2008, C: 1, Ankara 2009, ss. 40-54.

PARMAN, Ebru, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002.

PULLU, Selim, “Kimmer Kadınları Amazonlar”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu* 09- 11 Ekim 2008, C: 1, Ankara 2009, ss. 55-66.

SERDAR, Pınar, *Likya ve Pamfilya Bölgeleri'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserlerinin Motif, Bezeme Tekniği ve Malzeme Değerlendirmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

SPARKES, Brian A.-TALCOTT, Lucy, “Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.”, *The Athenian Agora*, Vol. XII, New Jersey 1970.

STRABON, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul 1993.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Ankara 2002.

TEMÜR, Akın, “Antik Çağdan Günümüze Amazonlar”, *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, Samsun 2012, ss. 69-81.

_____, “Amasya Yassıkaya Açık Hava Tapınım Alanı Üzerine Gözlemler”, *The Journal of International Social Research*, Vol: 7, S: 35, 2014, ss. 432-440.

TSETSKHLADZE, Gocha R., *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, İstanbul 2005.

XVI - XVII. YÜZYILLARDA TONYA VE ÇEVRESİNDE İSKÂN BİRİMLERİ VE NÜFUS*

*M. Hanefi BOSTAN***

ÖZ

“XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Tonya ve Çevresinde İskân Birimleri ve Nüfus” adlı makalemizde bugünkü Tonya ilçesinin ilk yerleşim birimlerini oluşturan yerlerin neler olduğu, bu iskân birimlerinin ne zaman kurulduğu ve buralara yerleşen nüfusun ne kadar olduğu Tapu Tahrir ve Avârız Defterlerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölge ile ilgili yapılan çalışmalar da değerlendirilmiştir. Tonya ve yakın çevresindeki nüfusun yükseliş ve düşüşüne neden olan olayların neler olduğu tespiti çalışılmıştır. İskân birimlerinde yaşayan halkın kişi ve baba adlarından hareketle Çepni ve diğer Türkmen boylarıyla bir ilişkisinin olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tonya, İskân, Nüfus, Adlar, Çepni

SETTLEMENT UNITS AND POPULATION IN AND AROUND TONYA DURING THE 16TH AND 17TH CENTURIES

ABSTRACT

This paper aims to explore the first settlements in the town of modern Tonya, when these settlements were established, and the population at that time based on Land Registry and *Avarız* Books (a book of tax records). In addition, this study peruses research conducted about the region. It also reveals the reasons for decreases and increases in the population of Tonya and its districts. Finally, this study attempts to investigate if there were any relationships between the local people and the Chepni and other Turkic tribes based on the names of settlers and their fathers.

Keywords: Tonya, Settlement, Population, Names, Çepni.

* *Gönderim tarihi: 14.02.2018. Kabul tarihi: 20.03.2018.*

** *Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL. mhanefibostan@gmail.com ORCID: 0000-0003-3498-0142*

Giriş

Tonya ve yakın çevresinde Osmanlılardan önce yerleşmelerin olup olmadığı bilinmemekle beraber, XVI. asrın sonlarına ait Osmanlı tahrir kayıtlarından bölgede yeni yerleşmelerin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bölge 15 Ağustos 1461 tarihinde Trabzon'un fethi ile Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlılardan önce Ağasar Deresi ile Tonya ve çevre köylerinin yer aldığı Fol Deresi vadilerinin bölgenin Çepni ve diğer Türkmen gruplarının uç hattı, bir geçit yeri ve gaza alanı haline geldiği anlaşılmaktadır. Bunun bölgenin iskâna açılmasının gecikmesine neden olduğu belirtilmektedir¹.

Tonya ve çevre köylerinde yaşayan nüfusun 1650 yılında Müslüman olduğu iddia edilmekle beraber², bu iddianın gerçeklerle bir ilgisi bulunmamaktadır. Nitekim yöreye yapılan ilk iskânın XVI. yüzyılın ilk yarısından sonra Müslüman Türkler tarafından gerçekleştiği bu makalede belgelerle ortaya konulacaktır. Ayrıca bölgeyi iskâna açan Müslüman Türklerin hangi Türkmen gruplarından oluştuğu belirlenmeye çalışılacaktır.

İskân Birimleri ve İdari Yapı

Tonya ve yakın çevresi ile ilgili ilk iskân birimleri kayıtları, fetihten 122 yıl sonraki 1583 tarihli Trabzon Sancağı'na ait tahrirde görülmektedir³. Bu tarihte Tonya köy yerleşim birimi olarak ve Kumyatağı mezrası ile birlikte kaydedilmektedir⁴. Diğer iskân birimleri de Karaağaç köyü ve bu köyle birlikte yazılan Hola mezrası⁵ ile Şova köyüdür⁶. Şova (Şenocak) köyü 1954 yılında Vakfikebir ilçesine bağlanana kadar Tonya'ya bağlı bulunmaktaydı⁷. 1682 ve 1683 yılı kayıtlarında Karaağaç köyü ile birlikte yazılması⁸ nedeniyle Tonya bölgesi içinde değerlendirilmiştir. XVI. ve XVII.

¹ Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpaazarı - Beşikdüzü*, Trabzon 2010, s. 42-46.

² Yorgo Andreadis, *Gizli Din Taşyanlar*, 2. Baskı, trc. Atilla Tuygan, İstanbul 1999, s. 31.

³ Muhammet Atmaca, Tonya'nın 1583 tarihinden önce yapılan tahrirlerde yer alabileceği ihtimalini ileri sürse de (bk. *Tarih İçinde Tonya*, Trabzon 2005, s. 38), yaptığımız inceleme ve taramalarda Tonya ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin kaydının 1583 tarihinden önceki tahrirlerde yer almadığı tespit edilmiştir.

⁴ Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA), *Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 29, s. 59b.

⁵ TK. KKA, *TD*, nr. 29, s. 32a.

⁶ TK. KKA, *TD*, nr. 29, s. 32b.

⁷ Süleyman Bilgin-Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Sezgin Demircioğlu, *Trabzon Nüfus Kütüğü (1834)*, İstanbul 2010, s. 25; *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1876*, (haz. Kudret Emiroğlu), Ankara 1995, s. 305; Mehmet Zaman, *Tonya İlçesinin Coğrafi Etüdü*, Akçaabat 2001, s. 86.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA)*, Kamil Kepeci (=KK), *Mevkufat Kalemi (=MK)*, nr. 2697, s. 5b; *BOA*, KK, MK, nr. 2703, s. 4b.

yüzyıl kayıtlarında geçen Sıdıksa/Sediksa (Çayırbağı) köyü bu asırlarda ve daha sonraki yüzyıllar da Akçaabad nahiyesine bağlı bulunmaktadır⁹.

1945 ve 1950 yılı sayımlarında Akçaabad ilçesinin Düzköy bucağına bağlı iken¹⁰, 1954 yılında Tonya'nın ilçe olmasıyla bu ilçeye bağlanmıştır 1955 ve 1960 yılı nüfus sayımlarında Tonya kazası içinde yer almakla birlikte¹¹, 1968 yılında Akçaabad ilçesine¹² ve 1990 yılında da Düzköy'ün ilçe olmasıyla buraya bağlanmıştır¹³. Bu nedenle Sıdıksa köyünün Tonya'nın ilk yerleşim yerleri içinde olduğu düşünülmemektedir. Nitekim XVIII. yüzyılda Gümüşhane'ye bağlanan Torul bölgesi iskân birimleri içinde yer almamaktadır¹⁴.

Bugün Torul ilçesinin ana nüvesini oluşturan yerleşim birimlerinin ilk olarak 1583 tarihli tahrirde görülen Tonya köyü ile ona bağlı olan Kumyatağı (İskenderli) mezrası, Karaağaç köyü ile bu köye bağlı olan Hola mezrası ve Şova köyü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar bu tarihte Trabzon kazasının Akçaabad nahiyesine bağlı bulunmaktaydı¹⁵. Akçaabad nahiyesine tabi bu köylerden Tonya ve Karaağaç maa mezra-i Hola köyleri Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Abdülkerim çavuşa başka köylerle birlikte zeamet olarak verildiği görülmektedir¹⁶.

XVII. yüzyıla gelince bu iskân birimlerinin Tonya, Karaağaç, Şova ve Koçkur/Koçukur (Karşular) köyleri adlarıyla varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1629 tarihinde Tonya ve Karaağaç köylerinin Akçaabad nahiyesine tabi olduğu, Tonya köyünün kethüdasının Mustafa, Karaağaç köyünün de Veli olduğu kaydedilmektedir¹⁷. 1631-1636 yıllarına ait sicil kayıtlarını ihtiva eden bir defterde Tonya ve Karaağaç köylerinin zeamet köyleri ve bu köylerin zeamet subaşısının Veli Ağa olduğu belirtilmektedir¹⁸.

⁹ BOA, TD, nr. 387, s. 721; TK. KKA, TD, nr. 29, s. 27b-29a; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4b; Bilgin-Birinci-Çakıcı-Demircioğlu, a.g.e., s. 22, 23, 25; Trabzon Vilayeti Salnamesi 1876, s. 309; Genel Nüfus Sayımı-Köyler Nüfusu: 20 İlkteşrin 1935, C: 59, Ankara 1937, s. 195; Genel Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1940, Ankara 1944, s. 620.

¹⁰ Genel Nüfus Sayımı:21.10.1945, Ankara 1950, s. 589; (Genel)Umumi Nüfus Sayımı (1950), Ankara 1951, s. 363.

¹¹ Hasan Kalyoncu, Tonya, Tonya 2010, s. 57. Bu köyün 1955 ve 1960 yılı nüfus sayımlarında Tonya kazası içinde yer aldığına dair bk. Genel Nüfus Sayımı (1955), Ankara 1961, s. 518; Genel Nüfus Sayımı (1960), Ankara 1963, s. 544.

¹² Kalyoncu, a.g.e., s. 84.

¹³ Hikmet Öküz, "Tarihi Seyir İçinde Düzköy", Düzköy 2004, Akçaabat 2004, s. 8, 16.

¹⁴ BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 7; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4b.

¹⁵ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32a-32b, 59b-60a.

¹⁶ BOA, TD, nr. 613, s. 14; TK. KKA, TD, nr. 348, s. 5a.

¹⁷ Turan Açıık, Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset, (Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon 2012, s.279.

¹⁸ Açıık, a.g.t., s. 297.

Koçkur köyü XVII. yüzyılda ilk olarak 1682 tarihli kayıtlarda görülmektedir¹⁹.

1643-1644 ve daha sonraki avâız kayıtlarını ihtiva eden defter ile 1682 ve 1683 yıllarına ait avâız kayıtlarını ihtiva eden defterlerde Tonya ve çevresi köyleri birer iskân birimi olarak 1643-1644 yıllarında Trabzon kazasına, 1682 ve 1683 yıllarında da Trabzon kazasının Akçaabad nahiyesi idari birimine bağlı oldukları aynı tarihli avâız kayıtlardan ortaya çıkmaktadır²⁰.

1650-1651 tarihli defterde yalnız Tonya ve Karaağaç köylerinin adı geçmekte ve Trabzon kazasına tabi oldukları kaydedilmektedir²¹. 1694'te Tonya köyünün Abdi ve Bostan adında iki kethüdasının ve 16 Temmuz 1713 tarihli bir kayıтта da bir zeamet sahibi tarafından yönetilmesi, bu köyün çevresindeki yerleşim birimlerinin merkezi konumunda olduğunu göstermektedir²².

Tonya'nın köy statüsünün ve Akçaabad nahiyesine bağlılığının XVII. yüzyılda olduğu gibi XVIII. yüzyılın başlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 13 Eylül 1714 tarihli bir sicil kaydında Tonya köyünün Akçaabad nahiyesine bağlı olduğu belirtilmektedir²³. 17 Ağustos 1729 tarihinde Tonya, Karaağaç ve Şova köyleri Akçaabad nahiyesinden alınarak Gümüşhane kazasına ilhak edildikleri görülmektedir²⁴. 1742-1743 (H. 1155-1156) tarihli *Espiye ve Gümüşhane Madenlerinin Mahsulât Muhasebe İcmâl Defteri*'ndeki kayıtlara göre Tonya kaza statüsüne kavuşturulmuştur²⁵. Yine evâil-i Zilkade 1155 (M. 28 Aralık 1742 - 6 Ocak 1743) tarihli bir hükümde Tonya'nın kaza olduğu ve bu kazaya tabi köylerle birlikte Gümüşhane'ye mülhak olduğu belirtilmektedir²⁶. Kasım-Aralık 1750 tarihli bir başka kayıтта, Tonya'nın kaza statüsü ile Gümüşhane Maden Mülhakatına bağlı olduğu ve Mevlana Mahmud adında bir naibinin olduğu belirtilmektedir²⁷.

¹⁹ BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 5b.

²⁰ BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 7; BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 5a-5b; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4b.

²¹ BOA, KK, MK, nr. 2605, s. 16b.

²² Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840 -1918)", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 26, Trabzon 2010, s. 44.

²³ Aygün, *a.g.m.*, s. 42, 44.

²⁴ BOA, KK, MK, nr. 2601, s. 7; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4b.

²⁵ BOA, Baş Muhasebe Kalemî Defteri Katalogu Espiye Madeni (=D.BŞM-ESM), nr. 17254, s. 2.

²⁶ Yahya Koç, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme -Çeviri Yazı -Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 100, 468.

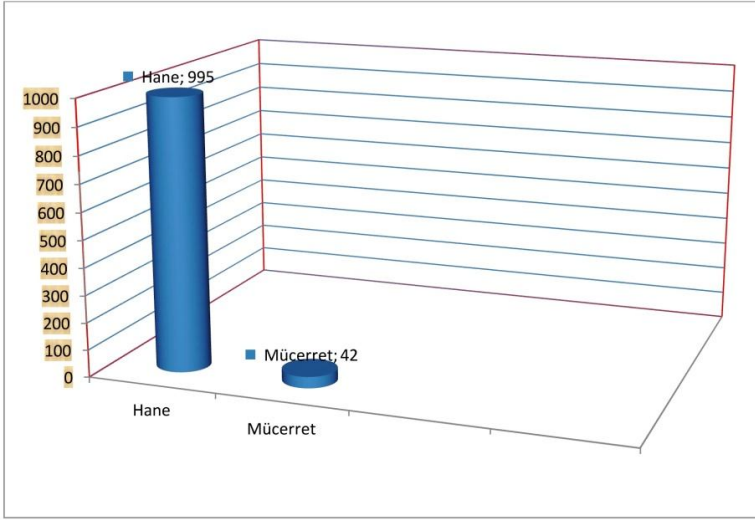
²⁷ Aygün, *a.g.m.*, s. 44. Bu konuda ayrıca bk. Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, 2. Baskı, Trabzon 2014, s. 25, 33.

1793-1794 tarihli *Maden Sermaye Defteri*'nde yer alan kayıtlarda Tonya nahiye olarak kaydedilmektedir²⁸.

Bütün bu bilgilerden Tonya'nın XVI. ve XVII. asırlarda bir zeamet idari bölgesi, XVIII. yüzyılda da bazen nahiye ve bazen kaza statüsünde görülmekle beraber nahiye idari birimine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Nüfus

Tonya köyü ve yakın çevresinde bulunan Karaağaç ve Şova köylerinde 1583 yılında 148 bennâk hâne (Müslüman), 42 mücerred (Müslüman yetişkin bekâr erkek) ve 51 ispençe vergisi veren hâne (Gayr-i Müslim) iskân etmekteydi. Bu tarihte üç köydeki hâne sayısı 199, mücerred sayısı da 42 olduğu hesaplanmaktadır.

Grafik 1: 1583 Yılında Tonya ve Yakın Çevresinde Hane ve Mücerret Oranları

Üç köy ve iki mezradan oluşan bölgenin²⁹ toplam tahmini nüfus 1037 kişiden ibarettir³⁰. Toplam tahmini nüfusun 782 kişisi Müslüman (%75.40), 255 kişisi de gayr-i Müslimlerden (%24.59) oluşmaktaydı. Müslüman Türk nüfusunun 740 kişisi (%94.62) hânelerin barındırdığı nüfusa tekabül ederken,

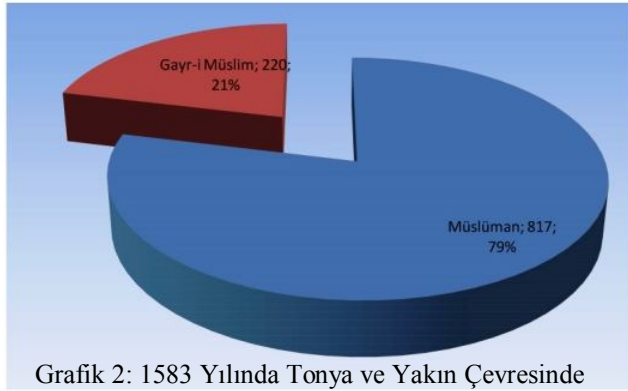
²⁸ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 386.

²⁹ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32a, 32b, 59b.

³⁰ Tahmini nüfusunun hesaplanmasında her hâne 5 kişi olarak ele alınmıştır. Hâne hakkında bk. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 11-12; Nejat Göyünc, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32, İstanbul 1979, s. 331-348; Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV/93, Ankara 1960, s. 45.

42 kişisi (%5.37) de yetişkin bekâr erkeklerden (mücerredlerden) meydana gelmekteydi³¹. Ancak Karaağaç köyünde yaşayan hânelerden bennâk vergisi veren 10 bennâk hâne ile 6 mücerred Müslüman'ın dışında Bahadır, Azad, Hüseyin (3 hâne), Kurd ve Süleyman adlarını taşıyan 7 hâne daha bulunduğu görülmektedir. Bunların neden bennâk yazılmadığı toprağın az olmasına ya da kâtibin hatasına yorumlanmakla birlikte, ispençe vergisi veren gayr-i Müslimlerle kaydedilmeleri yeni Müslüman olduklarını düşündürmektedir. Nitekim buna benzer bazı kayıtların Trabzon Sancağı'na ait tahrir kayıtları içinde yer aldığı bilinmektedir³². Bunlarla birlikte Tonya ve yakın çevre köylerinde ikamet eden nüfusun 817 kişisinin Müslüman (%78.78), 220 kişisinin de gayr-i Müslim (%21.21) olduğu ortaya çıkmaktadır.

1583'te en çok nüfus Tonya köyünde ikamet ederken, en az nüfusun da Şova köyünde yaşadığı tahrir verilerinden ortaya çıkmaktadır. Tonya ve çevre köylerinde ikamet eden nüfusun yaklaşık %69'u Tonya köyünde, %23'ü Karaağaç köyünde, %8'i de Şova köyünde iskân ettiği yapılan hesaplamalardan ortaya çıkmaktadır.

Grafik 2: 1583 Yılında Tonya ve Yakın Çevresinde Nüfusun Müslim ve gayr-i Müslim Olarak Dağılımı

Bu tarihte Tonya köy iskân biriminde yaşayan toplam 715 kişilik nüfusun %97.20'si (695 kişisi) Müslümanlardan, %2.79'u (20 kişisi) da Hıristiyanlardan teşekkül etmekteydi. 695 kişiden ibaret Müslüman nüfusun 35 kişisi (yaklaşık %5'i) yetişkin bekar erkeklerden meydana gelmekteydi³³.

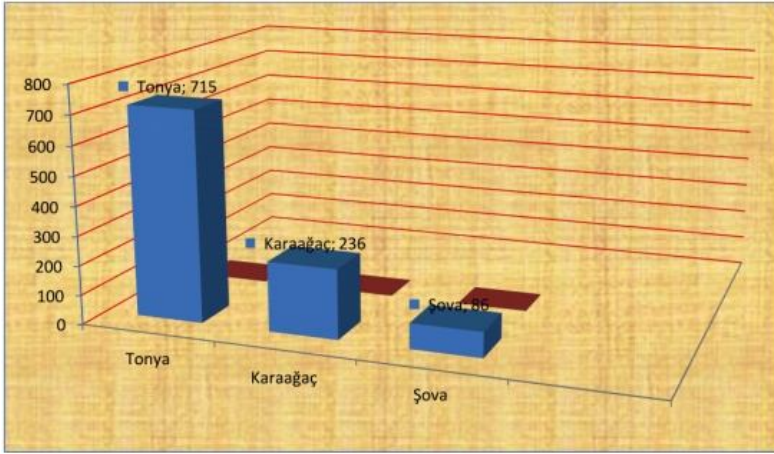
Karaağaç köyünde 236 kişiden oluşan toplam nüfusun 180 kişisi (%76.27'si) Hıristiyan, 56 kişisi (%23.72'si) Müslüman idi. Müslüman nüfusun 6 kişisini (%10.71'ini) yetişkin bekar erkekler oluşturmaktaydı³⁴. Ancak bu köyde ikamet edip ispençe vergisi verenler içinde kaydedilen 7 hane Müslüman'ı da hesaba kattığımızda köy Müslüman nüfusunun 91 kişi (%38.55), gayr-i Müslim nüfusun da 145 kişiden (%61.44) oluştuğu anlaşılmaktadır.

³¹ Bkz. TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32a-32b, 59b-60a.

³² M. Hanefi Bostan, *XV. – XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 468, 474.

³³ Tonya köyünün nüfus verileri ile ilgili bk. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 59b-60a.

³⁴ Karaağaç köyünün nüfus verileri ile ilgili bk. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 32a.

Grafik 3: 1583'te Tonya, Karaağaç ve Şova Köylerinin Nüfus Oranları

Tablo I: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Tonya'da Yerleşim Yerleri ve Nüfusları

TONYA VE ÇEVRESİ	1583 Yılı (TK.KKA, TD, nr.29)				1650-1651 Yılları (BOA, KK, MK, nr. 2605)			1682Yılı (BOA, KK, MK, nr. 2697)		
	Bennak Hane	İspenç Hane	Mücerred	Tahmini Nüfus	Avarızhane	Nefer Toplamı	Tahmini Nüfus	Avarızhane	Nefer Toplamı	Tahmini Nüfus
Tonya maaKumyatağı	132	4	35	715	5 hane	100	500	4 hane, 0,5 rub'	82	410
Karaağaç maa mezraa-i Hala	10	36	6	236	2 hane	40	200	3 hane	60	300
Şova	6	11	1	86						
Koçkur	0	0	0	0	0	0	0	1 rub'	4	20
TOPLAM	148	51	42	1037	7 hane	140	700	7 hane, 1,5 rub'	146	730

Şova köyüne gelince, bu tarihte köyde 86 kişiden oluşan bir nüfus yaşamakta ve bunların 31 kişisini (%36.04'ünü) Müslümanlar, 55 kişisini (%63.95'ini) de Hristiyanlar teşkil etmekteydi. Müslüman nüfus içindeki yetişkin bekâr erkekler 1 kişi ile %3.22'lik bir orana sahip bulunmaktaydı³⁵.

Görüldüğü üzere Tonya ve yakın çevresinde yeni kurulduğu anlaşılan üç köy iskân biriminde Müslümanlar çoğunluğu (%78.78) teşkil etmekteydi.

³⁵ Şova köyünün nüfus verileri ile ilgili bk. TK. KKA, TD, nr. 29, s. 32b.

Özellikle bugünkü Tonya ilçesinin çekirdeği konumunda olan Tonya köyünde, 1583 yılında nüfusun tamamına yakını Müslüman Türklerden oluşmaktaydı.

XVII. yüzyıla gelince, bu dönemde Trabzon Eyaleti'nin *Tahrir Defterleri*'ne benzer tahrirler yapılmadığından nüfusu belirlemede yardımcı olacak kaynakların başında *Avâriz Hâne Defterleri*'nde yer alan kayıtlar gelmektedir. Dört ayrı defterden oluşan defterlerden 2601 numaralı olanı H. 1053 (M. 1643-1644), 2605 numaralı H. 1061 (M. 1650-1651), 2697 numaralı Evâhir-i Zilhicce 1092 (M. 1-9 Ocak 1682) ve 2703 numaralı defter de 4 Rebiü'l-ahir 1094 (2 Nisan 1683) tarihlerini taşımaktadır. 2601 numaralı defter; *Torul nâm-ı diğer Gümüşhane* kazasının reaya madencileri hânelerini ihtiva eden defter olup, ilk kayıtları 1643-1644 tarihli olmakla birlikte, deftere sonradan yazılan kayıtlar da bulunmaktadır. Nitekim Tonya bölgesi ile ilgili defterde yer alan veriler 1682 yılı sonrasındaki yıllara ait verilerdir. Yine 2703 numaralı defterde avâriz hânelerle ilgili yer alan bilgiler 2697 numaralı defterde yer alan ve avârizdan muafkların dışındaki avâ-rızların icmali hüviyetindedir. Buna göre XVII. yüzyılda Tonya bölgesinin nüfusunu hesaplamak için 2605 ve 2697 numaralı defterler esas alınacaktır.

Trabzon Eyaleti'ne bağlı yerleşim birimlerinde avâriz vergisi verebilecek konumda olan hânelerden 20 hânesi bir avâriz hânesi olarak kabul edildiği 1683 tarihli defterde yer alan kayıtlardan ortaya çıkmaktadır³⁶. 1650-1651 yıllarında Tonya köyünde 5 gerçek avâriz hâne, Karaağaç köyünde de 2 gerçek avâriz hâne bulunmaktaydı³⁷. Bunlar 140 normal hâneye, bu hâneler de yaklaşık 700 kişilik bir nüfusa tekabül etmekteydi. Şova köyü bu tarihte avâriz vergisi veren köyler içinde kaydedilmemekle beraber muhtemelen Karaağaç köyü ile birlikte değerlendirilmiştir. Nitekim 1682 yılı kayıtlarında bu köyün avâriz vergisi veren hâneleri Karaağaç köyü ile birlikte kaydedilmiştir.

1682'de Tonya köyünde avâriz vergisi veren 82 hâne, Karaağaç ile Şova köylerinde 60 hâne, Koçkur köyünde 4 hâne bulunmaktaydı³⁸. Tonya köyünde avâriz vergisi veren bu hâneler 4 gerçek avâriz hânesi ve 0,5 rub'a, Karaağaç ve Şova köyünde 3 gerçek avâriz hânesine, Koçkur köyünde de 1 rub'a tekabül etmekte ve toplam 7 hâne ve 1,5 rub'dan³⁹ oluşan bu gerçek avâriz hâneleri yaklaşık 730 kişilik bir nüfusa karşılık gelmekteydi⁴⁰. Avâriz vergisi veren hânelerden teşekkül eden nüfusun tamamı Müslüman'dan oluşmaktaydı.

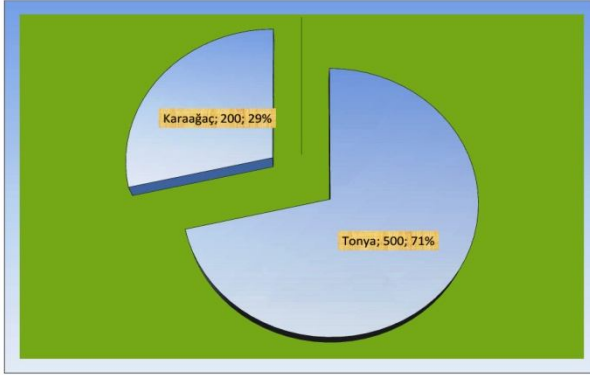
³⁶ BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 46a-50a.

³⁷ BOA, KK, MK, nr. 2605, s. 16b.

³⁸ BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 5a-5b.

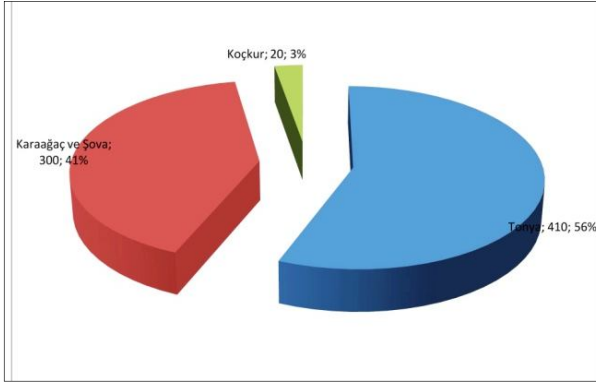
³⁹ BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4b, 46a.

⁴⁰ Bkz. Tablo: I.

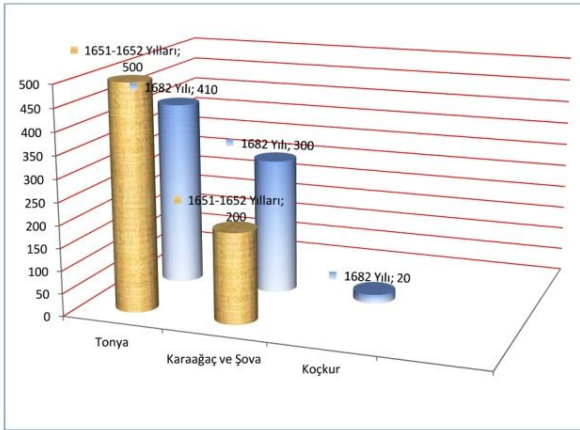

Grafik 4: 1651-1652 Yıllarında Tonya ve Karaağaç Köylerinde Avârız Verenlerin Nüfusu

Avârız vergisi veren toplam 730 kişiden teşekkül eden Müslüman nüfusun %56.16'sı (410 kişisi) Tonya köyünde, % 41.09'u (300 kişisi) Karaağaç ve Şova köylerinde, %2.73'ü (20 kişisi) de Koçkur köyünde yaşamaktaydı.

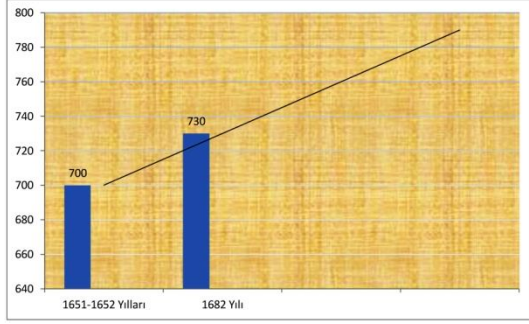

Grafik 5: 1682 Yılında Tonya ve Karaağaç-Şova Köylerinin Avârız Veren Nüfusun Çizelgesi

Grafik 6: 1651-1651 ile 1682 Yıllarında Tonya, Karaağaç maa Şova ve Koçkur Köylerinin Avârız Nüfusu

1583 yılında Tonya bölgesinin nüfusu 1037 kişi iken bir asır sonra 730 kişiye düşerek yaklaşık %42.05 oranında azalmıştır. Bir asır önce bölgede 220 kişiden oluşan bir gayr-i Müslim nüfus ikamet ederken bir asır sonra bunların varlığından söz edilmemesi bunların tamamının din değiştirdiğini akla getirebilir. Ancak Müslüman nüfusun bir asır önce 817 kişi olduğu göz önüne alındığında bu nüfus da bu dönemde %100 oranında büyümesi gerekirken⁴¹ aksine 87 kişi azalarak yaklaşık %10 oranında düşüş göstermiştir. Bu durumda nüfusun azalmasında ihtidanın bir etkisi bulunmadığı açıktır. XVII. yüzyılda nüfusun bir asır öncesine oranla daha düşük görülmesinin nedeninin avarız kayıtlarının özelliğinden kaynaklanması mümkün mü?

Grafik 7: 1651-1652 ile 1682 Yıllarında Nüfusun Artış Çizelgesi

XVII. yüzyılda avâriz vergisi daimi bir vergi haline gelmiştir. Avâriz hâne vergisi; askerî zümrelerden, tüccardan, din hizmeti gören cami ve zaviye görevlilerinden, vakıf reayasından ve pirifâni, kör, topal gibi çalışmayacak durumda olanlardan alınmamaktaydı⁴². Bu vergi şehir ve köylerde arazi tasarruf eden veya bununla geçimini sağlayan devamlı bir işe sahip olup“evi” olanlardan alınan bir vergidir⁴³. Avâriz vergisi için temel dayanağın toprak sahibi hâne olmak esas olduğuna göre⁴⁴; bu vergi şehirlerde şehrin surları dışında bağ ve büyük bahçelerle uğraşan hânelerden, köy iskân birimlerinde de evi ve toprağı olan hânelerden alındığı anlaşılmaktadır⁴⁵.

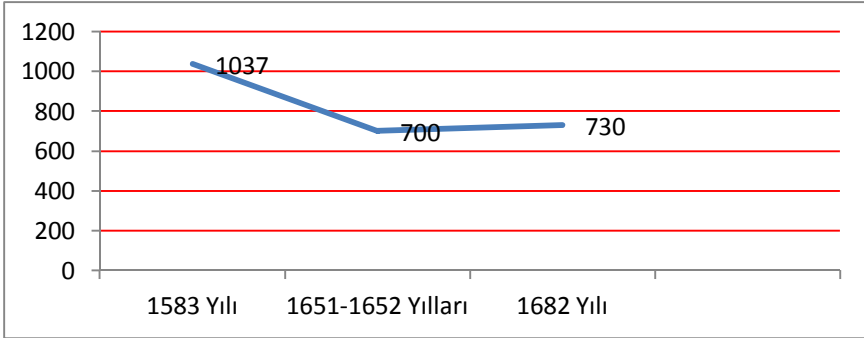
⁴¹ XVI. yüzyılda Akdeniz ülkelerinin nüfus artışları ile ilgili bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, trc. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 269-276.

⁴² Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 38, 39-40, 51, 103.

⁴³ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 71.

⁴⁴ Emecen, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005, s. 133-134. Bir şahsın avâriz vergisi vermek için evi ve çiftliğinin veya evi ve bahçesinin olması gerektiğine dair bkz. Açık, *a.g.t.*, s. 68 dnp. 230, 120.

⁴⁵ Nitekim Trabzon şehrindeki Cami-i Cedid Mahallesi müezzini Hacı Ahmet, Mehmed b. İbrahimi mahkemeye getirerek, adı geçen şahsın söz konusu mahallede oturduğunu, evi ve bahçesi olduğu halde avâriz vergisini vermektan kaçındığını belirterek davacı olmuştur (Bkz. Açık, *a.g.t.*, s. 120). Köylerde ev sahibi konumunda olanlardan avâriz vergisi alınmaktaydı (Bkz. Emecen, *Ağasar Vadisi*, s. 115).

Grafik 8: 1583-1682 Yılları Arasında Tonya Bölgesinin Nüfusunun Yükseliş ve Düşüş Çizelgesi

Trabzon Eyaleti'ndeki bütün kazalardaki gayr-i Müslimler'den olduğu gibi, Tonya, Karaağaç ve Şova köylerinin tabi olduğu Akçaabad nahiyesindeki zimmilerden de eğer bir muafiyetleri yoksa avârız vergisi alınmaktaydı⁴⁶. XVII. yüzyıla ait Avarız defterlerinde Tonya bölgesindeki Müslüman ve gayr-i Müslim halkın bu vergiden muaf olduklarına dair bir kayıt da yer almamaktadır. Nüfusun bölgede büyük oranda azalmasına neden olan büyük olaylar, iktisadi buhran ve salgın hastalıkların olması gerektiğini, ya da bölge dışı yönelik bir iskânın söz konusu olabileceğini düşündürmektedir.

Nitekim bu sırada Tonya bölgesinin de tabi olduğu Trabzon kazasında nüfusun azalmasında “*Celali İstilas*”nın, vergi tahsildarı ve sayım görevlilerinin suistimalleri, bölgede yaşanan büyük çaptaki kıtlığın, salgın hastalıkların, Trabzon beylerbeyleri ile eşkıyalarının halka yönelik zulümlerinin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

Bu düşüncelerimizi destekleyen çok sayıda arşiv kaydı bulunmaktadır. Nitekim XVII. yüzyılın başlarına ait bir belgede, Trabzon sancağındaki sipahi zorbasının yeniçeri kisvesi altında sancağın köylerini dolaşarak vilayeti harap ettikleri ve halkın evlerine kondukları belirtilmektedir⁴⁷. 24 Eylül 1609 tarihini taşıyan bir hükümde, Celâli eşkıyasının Trabzon bölgesinde halkın mülklerine, yiyecek ve giyeceklerine zarar verdiğinden ve ayrıca bölgede büyük bir kıtlığın olmasından dolayı halkın bölgeyi terk ederek başka yörelere gittiği, ancak vilayet dâhilinde emniyetin tekrar sağlandığı ve halkın bölgeye geri getirilmesi hususunda gerekli gayretin gösterilmesi emr edilmekteydi⁴⁸.

⁴⁶ Bkz. BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 1b-131b; BOA, KK, MK, nr. 2703, s. 4a-50a.

⁴⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyânları)*, İstanbul 1975, s. 431-432, 491 dph. 4, 552.

⁴⁸ BOA, Mühimme Defteri (=MD), LXXVII, 340/883.

Erzurum ve Trabzon beylerbeylerine ve bu vilayetler dâhilindeki kadınlara hitaben yazılan 9 Nisan 1611 tarihli bir hükümde; halkın perakende olduğu belirtilmekte ve eşkıya zulmünden zarar gören yerlerin tahririnin yeniden yapılmasının emr edilmesi, bölgedeki halkın dağılma boyutunun çok büyük olduğunu göstermektedir⁴⁹.

1609-1610 tarihli bir belgede de Trabzon ve Rize bölgelerinde 15 bin cizye vergisi vermekle yükümlü Hıristiyan mevcut iken, XVII. yüzyılın başında Celâlilerin baskısı sonucu bunların Bursa, Kefe ve Balkanlara göç ederek Trabzon sancağında cizye vermekle yükümlü 2500 Hıristiyan yükümlünün kaldığı belirtilmektedir⁵⁰.

1629 tarihli bir sicil kaydında yer alan bilgilerden Tonya ve Karaağaç köylerinde Müslümanların yanında gayr-i Müslimlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır⁵¹.

XVII. yüzyıl ortalarında (1643-1656) ait Trabzon Şer'iyye Sicil kayıtlarında Celâlilerin, başıbozuk leventlerin, eşkıya ve mütesellimlerin halka zulüm yaptıklarına dair çok sayıda belge bulunmaktadır. Nitekim Celâli Ali Beşe'nin Hatuniye Evkafı köylerine musallat olduğu ve halkın elindeki tapulu arazileri ele geçirme gayreti içinde bulunduğu sicil kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Yine Trabzon valisi Hüseyin Paşa'nın vekili ve mütesellimi Mustafa Ağa'nın kanunsuz olarak halktan vergiler talep ettiği, vergi vermek istemeyenleri hapsedtiği, halkın bu haksızlık ve zulümlerden dolayı perişan ve perakende olduğu sicil belgelerinden anlaşılmaktadır. 1651 tarihli belgede Akçaabad nahiyesine tabi «Cankara» muhtemelen Çankariyo(a) köyüne ait 1649-1650 yılına ait bedel-i nüzul vergisi köy boş olduğu için toplanamadığı belirtilmektedir⁵².

Yine 1583 yılı sayımlarında Akçaabad nahiyesinin en büyük köyü olan ve 2000-2500 kişilik nüfus barındıran Kordil (Akçakale) köyü⁵³ halkının dağılarak başka yerlere göç ettiği 1682 tarihli avâriz kayıtlarından ortaya çıkmaktadır⁵⁴.

XVII. yüzyıldaki Celâli isyanları nedeniyle Trabzon ve Şebinkarahisar'da yaşayan çok sayıda Hıristiyan ile ayaklanmalara katılmayan Müslüman köylü ve şehirli bu gergin ve karışık duruma tepki göstererek

⁴⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (= MAD), nr. 3260, s. 115.

⁵⁰ Güçer, *a.g.e.*, s. 20 dñn. 70-71; Suraiya Faroqi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, trc. Meyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s. 338-340, 351.

⁵¹ Açıık, *a.g.t.*, s. 279.

⁵² Kenan İnan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon 2013, s. 218-225.

⁵³ BOA, Bâb-ı Âsafî, Defterhâne-i Âmire Kalemî (= A.DFE), nr. 85, s. 22-25.

⁵⁴ Bkz. BOA, KK, MK, nr. 2697, s. 13a.

bölgeyi terk etmişlerdir.⁵⁵ Yine bu asrın sonunda önemli sayıda Müslüman, Trabzon bölgesini terk ederek Canik yöresine yerleşmiştir.⁵⁶

1631 yılında Trabzon şehrinde ve Trabzon vilayetinde görülen salgın hastalığın (veba ve kolera) nüfusun azalmasında önemli etkisi olduğu düşünülmektedir.⁵⁷

1609-1610 tarihli kayıtlarda, Akçaabad nahiyesinin de tabi olduğu Trabzon kazasında Avâriz vergisi vermekle yükümlü hâne sayısı 2250 hâne iken⁵⁸, 1682’de 1654 hâneye düşmüştür⁵⁹. Bu bilgiler kaza dâhilinde 3 bin ile 4 bin kişiden oluşan bir nüfusun başka yerlere göç ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1610 ve 1613 tarihlerinde Trabzon sancağındaki bütün kadınlara gönderilen hükümlerde, halkın eşkiya saldırıları sonucu perakende olduğu ve bunların Filibe, Ahyolu, Varna ve Edirne gibi yerlere kaçarak buralara yerleştikleri belirtilmektedir.⁶⁰

Buna karşılık bu asırda Tonya ve bağlı köylerine dışarıdan bir iskânın olup olmadığına dair bir kayıta rastlanmamıştır. Ancak Akçaabad nahiyesinde ve çevresinde meydana gelen olaylar ve karışıklıklar sonucu Hıristiyan nüfusun büyük oranda dağıldığı ve bu dağılma sonucunda boş bulunan köy yerleşim yerlerine Akçaabad nahiyesine sınır olan Oğuz köyü ünitesine tabi yerleşim yerlerinde bulunan Türkmenlerin gelip yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim XVII yüzyılda Akçaabad nahiyesinde yeni kurulan iskân birimlerinden Gotoz / Gutoz-Çepni, Kefli (Hünerli), Şarlı (Beşikdüzü), Vardallı, Mersin, Karsiya/ Karziya (Gökçekaya), Koftezi / Koftez (Üzümlü), Vartara – Şula – Çağur / Çahori (Taşlıca), Kılıda / Kilida (Yalıköy), Vuross / Voras (Kadıköy), Kızıl Ağaç köyleri ile Yavabolu n.d. Görele kazasına tabi iken Akçaabad nahiyesine bağlanan Korkudan, Aksaklı, Yavabolu, İstil, Akkilise, Akhisar köylerinde Türkmen yerleşmesi ve özellikle Çepni yerleşmesinin yoğunlukta olduğu bilinmektedir⁶¹. Bugün Mersin köyünün mahallelerinden birinin Çepnilik adını taşıması bölgede yoğun bir Türkmen - Çepni yerleşmesi olduğu tezimizi güçlendirmektedir⁶².

⁵⁵ Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: II, trc. A. Berktaş, S. Antiç, S. Alper, İstanbul 2004, s. 567.

⁵⁶ Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus-Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*, İstanbul 2005, s. 183.

⁵⁷ Trabzon şehrindeki salgın hastalıklarla ilgili olarak bk. Ronald C. Jennings, “Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C: XXXIII/3, Leiden 1990, s. 317.

⁵⁸ *BOA*, MAD, nr. 3260, s. 132.

⁵⁹ *BOA*, KK, MK, nr. 2697, s. 1b-13b.

⁶⁰ Feridun M. Emecen, “Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)-Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 166.

⁶¹ Emecen, *Ağasar Vadisi*, muh. sy.

⁶² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Bostan, “XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyesinin Nüfusu”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013)*, İstanbul 2014, s. 107-110.

1631-1636 tarihleri arasındaki sicil kayıtlarını ihtiva eden defterde yer alan bilgilere göre; Tonya ve Karaağaç köyleri Ali Bey b. İbrahim Efendi'nin zeamet köylerinden olduğu, ancak Karaağaç köyünden Hasan b. Resul'un vermesi gereken şer'i ve örfi vergileri zeametın şubası olan Veli Ağa'ya vermediği, bunun üzerine adı geçen subası Hasan'ı mahkemeye getirerek davacı olmuştur. Hasan b. Resul mahkemede, zeamet sahibi Ali Bey'in raiyyeti olduğunu, ancak şu anda "beşlü" olduğunu belirterek vergi vermmek için kendini savunmuştur. Mahkeme ise "beşlü" olmakla raiyyet vergisinin düşmediğini, ziraat ve koruması altında olan yerlerden hem öşrünü ve hem de raiyyet vergisini vermekle yükümlü olduğunu kendisine bildirmiştir⁶³. Benzer bir olayın 1650'li yıllarda yine Tonya çevresinin zaimi olan İbrahim Bey'in, Tonya sakinlerinden olup vergi vermeyen bir gurubu dava etmsinden anlaşılmaktadır. Zeamet sahibi İbrahim Bey mahkemede bu grubun, reyası oğullarından olduğunu, ancak üç-dört yıldan beri elde ettileri mahsülün vergisini vermediklerini dile getirmiştir. Vergilerini vermeyen grup mahkemede vergilerini vermediklerini ikrar ederek "yeniçeri" olduklarını ifade etmişlerdir⁶⁴.

22 Haziran 1704 (18 Safer 1116) tarihli bir sicil kaydında Akçaabad nahiyesine tabi Çal köyü ahalisinden bir grup ile yine aynı nahiyeye bağlı Tonya köyünden Ahmed Beşe b. Mehmed, Abdülbaki Beşe b. İbrahim, Karaağaç köyünden Osman Beşe ve Osman Ağa b. Mehmed mahkemeye başvurarak; şer'i ve örfi vergilerini verdikleri halde Trabzon Beylerbeylerinin mübaşirleri "çayır hizmeti" namıyla her birinden 15 ve 25 kuruş aldıklarını, bunun kanunlara aykırı olduğunu ve bu durumun ortadan kaldırılması için padişahın ferman talep ettiklerini, padişahın gerekli fermanı kendilerine gönderdiğini ve hatta eski Trabzon valisi Salih Paşa'dan buyruldu aldıklarını belirterek kadıdan hüccet talebinde bulunmuşlardır⁶⁵.

1725 tarihli bir kayıta da Tonya köyünde Kazgancıoğlu Salih, kardeşi Osman ile Hamzaoğlu Çakır Süleyman ve Kaşıkçıoğlu Şahin adlı eşkıyaların yakalanması için merkezden gönderilen emri taşıyan mübaşirin konağını basarak ilgili emri elinden alıp ve bir adamını yaralamaları üzerine kadıya emir gönderilerek köye gidip yaralının durumunu incelemesi ve eşkıyaların yakalanarak Trabzon'a getirilmesi istenmekteydi⁶⁶.

Tonya ve yakın çevresindeki Tonya, Karaağaç ve Şova köylerinin yeni kurulduğu daha önceki Trabzon Sancağı'na ait 1486, 1515, 1520 ve 1554

⁶³ Açık, *a.g.t.*, s. 297.

⁶⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 226-227, 257.

⁶⁵ Ali Çolak, *1868 Nolu Trabzon Şer'iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703-1705)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1997, s. 33.

⁶⁶ Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011, s. 169.

tarihli Tahrir Defterleri kayıtlarında yer almamalarından anlaşılmaktadır⁶⁷. 1583 tarihli Tahrir Defterinde bu köylerin yeni kurulduğuna dair bir ibare yoksa da farklı bir değerlendirmede bulunmak da mümkün görülmemektedir. Nitekim Trabzon Sancağında Hristiyan nüfusun yaşadığı bazı köylerde beslenen domuzlardan vergi alındığı halde⁶⁸, Karaağaç ve Şova köylerinde Hristiyanlar çoğunlukta olmalarına rağmen bunlardan hıncır vergisi alınmamaktadır. Yine eski Türk yerleşim yerlerinde bazı bennâk hânelerin şahıs adları altında “*becây-ı pedereş*”, “*becây-ı ceddeş*”, “*becây-ı ammeş*”, “*becây-ı hod*”, “*becây-ı birâdereş*” veya “*becây-ı pedereş ma'a birâdereş*” şeklinde ibareler bulunmaktadır ki⁶⁹, bu toprağın babası, ceddî, amcası, kendi, kardeşi veya hem babası ve hem de kardeşi yerine kullanıldığını göstermektedir. Yine bu ibarelerin vefat eden veya ortadan kaybolan şahıslardan boş kalan toprağın kimden intikal ettiğinin tespit edilmesi amacıyla yönelik bir uygulamayı gösterdiği ifade edilmektedir⁷⁰. Buna mukabil Tonya, Karaağaç ve Şova köylerinde bennâklık yer tasarruf edenlerle ilgili benzer bir kayıt yer almamaktadır. Yine bu köylerden Tonya köyünde bir zemin kaydı⁷¹ dışında başka bir zemin kaydı bulunmamaktadır. Bu zemin daha önce Hasan oğlu Turali'nin tasarrufunda iken, şimdi Hasan oğlu Yakup'un elinde olduğu kaydedilmektedir. Hristiyanların yaşadığı diğer köylerin çoğunluğunda çiftlik anlamında baştinalar bulunurken⁷², Tonya, Karaağaç ve Şova köylerinde bu kayıtlar yer almamaktadır. Bütün bu bilgiler adı geçen köylerin yeni kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Yeni kurulan Tonya, Karaağaç, Şova ve Koçkur köylerinde ikamet eden nüfus nereden gelip buralara yerleştiği hususu önem taşımaktadır. Tahrir kayıtlarında bununla ilgili bir bilgi verilmese de kişi ve baba adlarından hareketle hem etnik yapıyı tespit etmek mümkün olduğu gibi hem de nüfusun nereden gelip Tonya ve çevresine yerleştiği konusunda bir görüş ortaya koymak mümkün görülmektedir.

Tonya ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin ana çekirdeği ve bölgenin nüfus dağıtım merkezi olan Tonya köyünde 1583 yılında ikamet eden nüfusun %97.20'sini, 1682 yılında da nüfusun tamamını Müslümanlar teşkil ediyordu. Yine Tonya'nın yakın çevre köylerinden olup Tonya bölgesi içinde değerlendirilen Karaağaç ve Şova köylerinin 1583'teki nüfusunun %45.86'sı ve XVII. yüzyılın ortalarına doğru kurulan Koçkur köyü ile birlikte bu üç

⁶⁷ Bkz. BOA, MAD, nr. 828; BOA, TD, nr. 52; BOA, TD, nr. 53; BOA, TD, nr. 387; BOA, TD, nr. 288.

⁶⁸ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 25b, 29b, 32a, 33b, 41b, 47a, 50a, 52b, 53b, 56a.

⁶⁹ TK. KKA, TD, nr. 43, s. 68b-184a.

⁷⁰ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s. 83; Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi*, s. 176.

⁷¹ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 60a.

⁷² TK. KKA, TD, nr. 29, s. 25a-32a. 32b-59a.

köyün 1682 yılındaki nüfusunun tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı. 1583 ve 1682 yılı kayıtlarında Tonya başta olmak üzere bu iskân birimlerindeki Müslüman nüfus içinde Arslan, Av(y)kut, Bahadır, Bali, Başlamış, Bayram, Budak, Çelebi, Dursun, Ferhat, Gülabi, Karaca, Koç, Korkmaz, Kurd, Memi, Muslu, Muşmul, Pir Ali, Pir Kulu, Taşı, Turahan, Turali, Tur Kaya, Yağmur ve Yayla gibi kişi adları yanında Alagöz, Av(y)kut, Bahadır, Bayram, Budak, İlgazi, Kalbur, Karaca, Memi, Muslu, Oğuz, Pir Kulu, Timur, Turahan, Turali, Uğurlu, Yağmur, Yayla, Yegan gibi orijinal Türkçe baba adlarının varlığı⁷³ köye önemli bir Türk nüfusun yerleştiğini göstermektedir. Ayrıca Farşça ve Arapça kökenli olmakla birlikte Türkçeleştirilerek daha çok Müslüman Türk topluluklarında görülen Bahşayış, Bostan, Derviş, Emir, Emirhan, Emir Ali, Emirze, Hızır, Hoca, İvaz, Kanber, Mir Ali, Mirahur, Mürüvet, Piri, Rüstem, Şahin, Şirmerd gibi kişi adları ile Bostan, Derviş, Mirahur, Mürüvet, Rüstem Şahin ve Şirmerd gibi baba adları⁷⁴ Tonya ve çevre köylerinde önemli bir Türk yerleşmesinin açık delilleridir. Nitekim Ağasar vadisinin Türk nüfusunun ana dağıtım merkezi olan Oğuz köyünde de aynı isimler görülmektedir⁷⁵. Bu da Tonya bölgesine yerleşenlerin büyük çoğunluğunu Ağasar Vadisindeki Çepni ve diğer Türkmen boylarının oluşturduğunu ortaya koymaktadır⁷⁶. Tonya maa Kumyatağı kayıtları içinde Hasan oğlu Turali'ye ait bir zemin kaydı bulunmakta ve bu

⁷³ Bu şahıs ve baba adlarının orijinal Türkçe adlar olduğuna dair bk. Aydil Erol, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, 2. Baskı Ankara 1992, muh. sy. Söz konusu isimlerin Yenisey Kitabelerinde, Göktürk, Uygur, Gazneli, Karahanlı, Büyük Selçuklu, Harzemşah, İlhanlı, Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Memluklu, Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri döneminde ve Oğuz, Safevi, Avşar ve Kaçar Türklerinde kişi ve baba adı olarak kullanıldıklarına dair bkz. Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C: I, İstanbul 1999, muh. sy.; C: II, İstanbul 1999, muh. sy. Bunların Türkçe adlar olduğuna dair ayrıca bk. Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (= OTAM)*, S: 4, Ankara 1993, s. 228-230, 235-236 ; a.mlf., "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM*, S: 6, Ankara 1995, s. 220; a.mlf., "1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine", *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Prizren 2005, s. 73, 81-83; Ali Açık, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13, S: 2, Elazığ 2003, s. 315, 325-335; Alparslan Demir, "Kelkit Kazası'nda Şahıs Adları", *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri: 25-26 Mayıs 2010)*, Gümüşhane 2016, 250-251, 254-272.

⁷⁴ Erol, *a.g.e.*, muh. sy.; Sümer, *a.g.e.*, C: I, muh. sy.; C: II, muh. sy.; Açık, *a.g.m.*, s. 316, 325-335; Demir, *a.g.m.*, s. 254-272.

⁷⁵ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s. 172-178.

⁷⁶ Tonya ilçesi yerleşim birimlerinde Çepnilerin olduğuna dair bkz. Abdülkadir {İnan}, *Birinci İlmî Seyahate Dâir Rapor*, İstanbul 1930, s. 55; Martin Stokes, "Doğu Karadeniz Türklerinin Varlığı ve Kültürel Etkinlikleri", *Konuşan Karadeniz*, S: 3 (İstanbul 1988), s. 22. Tonya'daki Hacı Salihoğulları, Tirebolu'daki Kelaliogulları ve Kethüdazâdeler ile Giresun'a hakim olan Laçinoğulları ve Dizdaroğulları gibi âyanların soyunun eski Çepni beylerine kadar uzandığına dair bk. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 375.

zeminin 1583'te Hasan oğlu Yakup'un tasarrufunda olduğu belirtilmektedir⁷⁷. Adı geçen zemin sahibi Turali'nin; 1515 yılı tahrir kayıtlarında Oğuz köyünün müsellemleri içinde kaydedilen zemin sahiplerinden Turali oğlu Hasan⁷⁸ ile bir ilişkisinin olması muhtemeldir.

1583 yılında Tonya ve Kumyatağı'nda şahıs adı olarak kullanılan isimlerin başında Ahmed, Bahadır, Hamza, İskender, Mehmed, Mürüvvet, Rüstem ve Süleyman yer almaktaydı. Bunlar toplam 171 neferin sekizer neferle her biri nüfusun %4.68'ini teşkil etmekteydi. Pir Kulu ve Ramazan şahıs adları yedişer neferle %4.09'luk bir oranla ikinci sırada yer almaktaydı. Bayram ve Murad'lar beşer neferle (%2.92) üçüncü, Mustafa'lar dört neferle (%2.34) dördüncü, Ali, Hüseyin, Karaca, Mahmud, Memi ve Turahan adlı şahıslar üçer neferle (%1.75) beşinci sırayı oluşturmaktaydı. Bu tarihte 171 nefer baba adı içinde Ahmed isimleri on iki neferle ve %7.02'lik oranla birinci sırada, İskender baba adı taşıyanlar 10 nefer ve %5.85'lik oranla ikinci, Hamza'lar 9 nefer ve %5.26'lık oranla üçüncü, Hüseyin'ler 7 nefer ve %4.09'luk oranla dördüncü, Süleyman'lar 6 nefer ve %4.68 oranla beşinci, Ali, Bahadır, Hasan, Mehmed ve Ramazan'lar beşer nefer ve %2.92 oranla altıncı sırayı meydana getirmektedir⁷⁹.

1583'te 171 nefer şahıstan dördü (%2.33) Likod, Niko, Sahlahano ve Sava gayr-i Müslim şahıs adını taşıırken, 50 nefer (%29.23) orijinal Türkçe, 94 neferi (%54.97) Arapça kökenli Türkçeleşmiş şahıs adı taşımaktaydı. 20 nefer (%11.69) de Farsça kökenli olmakla birlikte Türk toplulukları içinde yaygın olarak kullanılan şahıs adları taşıdığı tespit edilmektedir. Bennâk vergisi veren 3 nefer Müslümanın (%1.75) şahıs adı yerine Sıdıksa (Sıddık?) ibaresi konulmuştur ki, muhtemelen bunların Tonya'ya yakın köylerden olan Sıdıksa köyünden geldiğine işaret içindir. Bu tarihte baba adlarının %16.37'si (28 neferi) orijinal Türkçe adlardan, %55.55'i (95 neferi) Arapça kökenli Türkçeleşmiş adlardan, %6.43'ü (11 neferi) Farsça kökenli Türkçe-leşmiş adlardan oluşmaktaydı. Aleksî, Niko, Palino ve Kurilat gayr-i Müslimlerin baba adlarını (%2.33) teşkil ederken, bunların dışında kalan 33 nefer Müslümanın baba adlarının karşılığında mesela 3 nefer için Sıdıksa gibi köy isimleri yazılmıştır. Geriye kalan 30 neferden bir bölümü için baba adı yerine Tonya'ya nerden geldiği yazılmıştır. Ancak 7 nefer Kosta, birer nefer Andreniko, Hiradis, Hristofor, İstavrino, Paskal ile 2 nefer Palino, 4 nefer Trendefil ve 2 nefer Yori'nin yer isminden ziyade Müslümanlığı kabul etmiş şahısların baba adı olduğu düşünülmektedir. Bunların toplamı 20 nefer olup 167 Müslüman nefer içinde %11.97'lik bir orana sahipti. Ancak Akomesid

⁷⁷ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 60a.

⁷⁸ Emecen, *Ağasar Vadisi*, s. 167.

⁷⁹ Bkz. Tablo: II.

(2), Amasol (1), Fot (1), Kalanez (2) ve Vires⁸⁰'in (2) yer ismi olması (%4.79) ihtimal dâhilindedir. Bunların yer ismi olmadığı göz önüne alındığında diğer baba adlarıyla birlikte toplam %16.76'lık bir orana ulaşmaktaydılar. Bu da Tonya'da Müslümanlığı kabul etmiş en fazla bu kadar kişinin olabileceğini ortaya koymaktadır.

1682 yılına gelince bu tarihte Tonya köyünde bulunan 82 nefer Müslüman Türk nüfusu içinde Hasan şahıs adı taşıyanlar %8.58'lük oranla (7 neferle) birinci sırayı, Ali ve Mehmed adı taşıyanlar beşer neferle %6.09'lük oranla ikinci sırayı, Ferhat, Hüseyin, Osman ve Şeyhi şahıs adını taşıyanlar üçer neferle ve %3.65'lik oranla üçüncü sırayı teşkil etmekteydi. Baba adı yönünden Mehmed adını taşıyanlar on dört nefer ve %17.07'lik oranla birinci, Ali adı taşıyanlar sekiz nefer ve %9.75'lik oranla ikinci, Osman adı taşıyanlar yedi nefer ve %8.53 oranla üçüncü, Ahmed adı taşıyanlar altı nefer ve %7.31'lik oranla dördüncü, Mustafa ve Ramazan adını taşıyanlar dörder nefer ve %4.87'lik oranla beşinci sırayı oluşturmaktaydı⁸¹.

1682'de Tonya'daki hâne sahiplerinin baba adlarının %25.60 (21 neferi) eski (orjinal) Türkçe ad taşıyanlar, %67.07'sini (55 neferi) Arapça kökenli Türkçeleşmiş adlar, %4.87'sini (4 neferini) Farsça kökenli Türkçeleşmiş isimler meydana getirmekteydi. Geriye kalan iki nefer baba adından biri Karlon, biri de Kuluma adını taşımaktaydı. Bu iki neferin gayr-i Müslim adı olabileceği gibi yer ismi de olması muhtemeldir. Bunlar da hâneler içinde %2.43'lük bir orana sahipti.

Bütün bu bilgilerden XVI. ve XVII. asırlarda Çepni-Türkmen gruplarının yaşadığı Tonya köyü ve Kumyatağı mezrasında halkın Türkçe adlar yanında ağırlıklı olarak Arapça kökenli Türkçeleşmiş adlar kullanıldığı ve bu eğilimin XVII. yüzyılda daha fazla öne çıktığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: XVI. Yüzyılın Sonlarında Tonya ve Kumyatağı'nda Kişi ve Baba Adları

KİŞİ VE BABA ADLARI	1583 Yılı				1682 Yılı			
	Kişi Adı		Baba Adı		Kişi Adı		Baba Adı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Abdülbaki	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
Abdurrahman	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Abdülkerim	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	2,44
Ahmed	8	4,68	12	7,02	2	2,44	6	7,32
Akomesid	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00

⁸⁰ Bazı gayr-i Müslim şahıs ve baba adlarının okunuşunda Feridun M. Emecen'in tarafıma verdiği listeden yararlanılmıştır.

⁸¹ Bkz. Tablo: II.

Alagöz	0	0,00	3	1,75	0	0,00	0	0,00
Aleksi	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Ali	3	1,75	5	2,92	5	6,10	8	9,76
Amasol	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Andreniko	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Arslan	0	0,00	0	0,00	2	2,44	0	0,00
Av(y)kut	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Bahadır	8	4,68	5	2,92	0	0,00	0	0,00
Bahşayış	2	1,17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bali	1	0,58	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Başlamış	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bayezid	2	1,17	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Bayram	5	2,92	3	1,75	0	0,00	0	0,00
Beşir	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
Bostan	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Budak	2	1,17	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Cafer	0	0,00	0	0,00	2	2,44	2	2,44
Celep	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Çolak	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Derviş	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Dursun	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Emir	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Emir Ali	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Emirhan	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Emirze	2	1,17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ferhat	0	0,00	0	0,00	3	3,66	0	0,00
Fot	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Gülabi	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hamza	8	4,68	9	5,26	2	2,44	1	1,22
Hıradis	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Hristofo(e)r	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Hasan	2	1,17	5	2,92	7	8,54	2	2,44
Hızır	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00

Hoca	2	1,17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hirisol	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Honduz	0	0,00	0	0,00	2	2,44	0	0,00
Hüseyin	3	1,75	7	4,09	3	3,66	1	1,22
İbrahim	2	1,17	3	1,75	3	3,66	5	6,10
İbşir	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
İlgazi	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
İlyas	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	2,44
İvaz	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
İskender	8	4,68	10	5,85	0	0,00	0	0,00
İsmail	1	0,58	0	0,00	1	1,22	0	0,00
İstavrino	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Kalanez	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Kanber	0	0,00	0	0,00	1	1,22	1	1,22
Karaca	3	1,75	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Karlon (Karluk?)	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Kasım	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Kosta	0	0,00	7	4,09	0	0,00	0	0,00
Korkmaz	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kuluma	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Kurilat	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Kurd	2	1,17	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Likod	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mahmud	3	1,75	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Maksud	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mansur	2	1,17	0	0,00	2	2,44	0	0,00
Mehmed	8	4,68	5	2,92	5	6,10	14	17,07
Memi	3	1,75	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Mihail	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Miknet	0	0,00	0	0,00	2	2,44	0	0,00
Mir Ali	1	0,58	4	2,34	0	0,00	0	0,00
Mirahu(o)r	2	1,17	2	1,17	0	0,00	0	0,00

Murad	5	2,92	4	2,34	1	1,22	3	3,66
Murtaza	0	0,00	0	0,00	0	0,00	3	3,66
Musa	1	0,58	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Muslu	0	0,00	0	0,00	4	4,88	2	2,44
Mustafa	4	2,34	2	1,17	2	2,44	4	4,88
Muşmul	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Mürüvet	8	4,68	4	2,34	1	1,22	0	0,00
Nebi	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Niko	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Oğuz	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Osman	0	0,00	0	0,00	3	3,66	7	8,54
Ömer	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Palamut	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Palino	0	0,00	3	1,75	0	0,00	0	0,00
Paskal	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Pir Ali	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Pir Kulu	7	4,09	2	1,17	1	1,22	0	0,00
Pirî	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ramazan	7	4,09	5	2,92	1	1,22	4	4,88
Receb	1	0,58	2	1,17	3	3,66	0	0,00
Resul	2	1,17	0	0,00	3	3,66	5	6,10
Rıdvan	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Rüstem	8	4,68	3	1,75	0	0,00	0	0,00
Sahlahano	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sava	1	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sefer	0	0,00	0	0,00	1	1,22	2	2,44
Sıdıksa(?)	3	1,75	3	1,75	0	0,00	0	0,00
Sinan	4	2,34	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Süleyman	8	4,68	6	3,51	1	1,22	1	1,22
Şaban	2	1,17	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Şahin	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Şeyhi	0	0,00	0	0,00	3	3,66	0	0,00
Şirmerd	1	0,58	2	1,17	0	0,00	0	0,00

Şit	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Taşı	2	1,17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Timur	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
Trendefil	0	0,00	4	2,34	0	0,00	0	0,00
Turahan	3	1,75	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Tur Kaya	0	0,00	0	0,00	1	1,22	0	0,00
Uğurlu	0	0,00	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Üveys	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Veli	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
Vires (Veysi) ?	1	0,58	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Yağmur	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Yayla	0	0,00	3	1,75	1	1,22	0	0,00
Yegan	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,22
Yengi	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
Yori	0	0,00	2	1,17	0	0,00	0	0,00
Yusuf	1	0,58	1	0,58	0	0,00	0	0,00
TOPLAM	171	100,00	171	100,00	82	100,00	82	100,00

1583 yılında Karaağaç ve Şova köylerinde 30 nefer Müslüman'dan dört neferi Bahadır şahıs adını taşımakta ve bunlar %13.33'lük oranla Müslüman nüfus içinde birinci sırayı işgal etmekteydi. Ahmed, Hüseyin, Murad ve Süleyman şahıs adını taşıyanlar üçer neferle (%10) ikinci sırada yer almaktaydı. Mürüvvet adını taşıyanlar iki neferle (%6.66) üçüncü sırayı oluşturmaktaydı. Aynı tarihte Karaağaç ve Şova köylerinde ikamet eden Müslümanların baba adları içinde Yani baba adı dört neferle (%13.33) birinci, Mustafa baba adını taşıyanlar üç neferle (%10) ikinci, Bahadır, Fot, Sava ve Şibil baba adını taşıyanlar ise ikişer neferle (%6.66 oranla) üçüncü sırada yer almaktaydı. Fot adının gayr-i Müslim adından ziyade yer adı olduğu düşünülmektedir. Şibil, çapak anlamında Türkçe bir kelimedir. Geriye kalan Sava gayr-i Müslimler tarafından ad olarak kullanılan bir isimdir⁸². Bunun dışında Aleks, Estanol, İstavrano, Paskal, Yani ve Yori⁸³ baba adını taşıyan dokuz gayr-i Müslim baba adı daha bulunmaktaydı. Bunlar toplam otuz baba içinde %36.66'lık bir orana sahip bulunmaktaydı.

⁸² Kurt, *a.g.m.*, s. 285.

⁸³ Bkz. Tablo: III.

Bu köylerde yaşayan Müslüman halkın üçte birinden biraz fazlası yeni Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

1583'te Müslüman nüfusun 30 neferi içinde 8 neferin (%26.66'sı) Bahadır, Karaca, Karagöz ve Kurd, gibi Türkçe şahıs adları taşımaktaydı. Baba adları içinde bunlar 4 neferle %13.33'lük bir orana sahipti. Arapça kökenli Türkçeleşmiş 20 nefer (%66.66) şahıs ve 10 nefer (%33.33) de baba adı bulunmaktaydı. Farsça kökenli olup Türkçeleşmiş şahıs adı taşıyanlar 2 nefer olup bunlar Müslüman nüfus içinde %6.66'lık bir orana sahipti.

1682 yılında Tonya'nın yakın çevre köylerinden olan Karaağaç, Şova ve Koçkur köylerinde yaşayan halkın tamamı Müslümanlardan teşekkül etmekteydi. 64 nefer avâriz hânesinden meydana gelen nüfus içinde Ali şahıs adını taşıyanlar dokuz neferle (%14.06) birinci, Mehmed adını taşıyanlar sekiz neferle (%12.5) ikinci, Osman adını taşıyanlar beş neferle (%7.81) üçüncü sırada yer aldığı hesaplanmaktadır. Bu tarihte baba adları içinde Mehmedler yedi neferle (%10.93) birinci, Mustafa ve Sefer baba adını taşıyanlar altışar neferle (%9.375) ikinci, Osman baba adını taşıyanlar da beş neferle (%7.81) üçüncü sırada yer almaktaydı.

Bu tarihte birlikte kaydedilen Karaağaç ve Şova köyleri kayıtları içinde yer alan Kanb(p)o adının şahıs adından ziyade yer ismi olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu ismin bölgede köy ile yayla arasındaki yerleşim birimlerini ifade için kullanılan bir kelime olduğu bilinmektedir. Koçkur köyünde görülen Ciro isminin de şahıs adından ziyade yer ismi olduğu 1515 ve 1520 tarihli tahrir kayıtlarında Kabahor “*vilâyeti*” (nâhiyesi) adıyla Of kazasına tabi bir köy yerleşim birimi olarak yer almasından anlaşılmaktadır⁸⁴. Muhtemelen 1520 tarihinden hemen sonra Kabahor nahiyesi, Bayburt sancağının İspir kazasına bağlanmakla birlikte Ciro köyünün kayıtlarına yer verilmemektedir⁸⁵.

1682'de Karaağaç, Şova ve Koçkur köylerinde 5 nefer Bayram, Koç, Muslu, Turgay ve Yayla gibi Türkçe şahıs adı taşıyanlar toplam nüfus içinde %7.81'lik bir orana sahipti. Arapça kökenli olup Türkçeleşmiş şahıs adı taşıyanlar 48 nefer (%75), baba adı taşıyanlar da 58 neferden (%90.625) oluşuyordu. Farsça kökenli olup Türkçeleşmiş şahıs adı taşıyanlar 6 nefer (%9.375), baba adı taşıyanlar da 2 neferden (%3.125) ibaretti.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Karaağaç, Şova ve Koçkur köylerinde yaşayan halkın Türkçe adlar yanında ağırlıklı olarak Arapça kökenli Türkçeleşmiş adlar kullanıldığı ve bu eğilimin XVII. yüzyılda daha fazla öne çıktığı ortaya çıkmaktadır.

⁸⁴ Bostan, “XVI. Asrın Başlarında Çaykara'da Sosyal ve İktisadi Hayat”, *Çaykaralılar*, S: 3, İstanbul Ocak 1993, s. 7; Bostan, “XVI. Asrın Ortalarında Çaykara”, *Çaykaralılar*, S: 5, İstanbul Eylül 1993, s. 33.

⁸⁵ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 26, 147, 149.

Tablo III: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karaağaç, Şova ve Koçkur Köylerinde Kişi ve Baba Adları

KİŞİ VE BABA ADLARI	1583 Yılı				1682 Yılı			
	Kişi Adı		Baba Adı		Kişi Adı		Baba Adı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Abdülbaki	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Abdullah	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Abdurrahman	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Ahmed	3	10,00	0	0,00	3	4,69	1	1,56
Aleksi	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Ali	0	0,00	0	0,00	9	14,06	2	3,13
Azad (?)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bahadır	4	13,33	2	6,67	0	0,00	0	0,00
Bali	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Bayezid	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Bayram	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Bostan	0	0,00	0	0,00	2	3,13	0	0,00
Cafer	0	0,00	0	0,00	1	1,56	3	4,69
Çelebi	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ciro	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Derviş	0	0,00	0	0,00	1	1,56	1	1,56
Dilaver	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Emir	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Estanol	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Fot	0	0,00	2	6,67	0	0,00	0	0,00
Gürazi (?)	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Halil	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Hamza	1	3,33	1	3,33	0	0,00	1	1,56
Hasan	0	0,00	0	0,00	3	4,69	1	1,56
Hızır	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hüseyin	3	10,00	1	3,33	1	1,56	1	1,56
İbrahim	0	0,00	0	0,00	2	3,13	3	4,69
İvaz	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56

İskender	1	3,33	2	6,67	0	0,00	0	0,00
İslam	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
İsmail	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
İstavrano	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Kanbo	0	0,00	0	0,00	1	1,56	1	1,56
Karaca	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Karagöz	1	3,33	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Kadali (Karali?)	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Kerim	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Koç	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Kurd	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Manak	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Mehmed	1	3,33	0	0,00	8	12,50	7	10,94
Mirgari	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Murad	3	10,00	1	3,33	0	0,00	3	4,69
Murtaza	0	0,00	0	0,00	0	0,00	4	6,25
Muslu	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Mustafa	0	0,00	3	10,00	2	3,13	6	9,38
Mürüvet	2	6,67	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Osman	0	0,00	0	0,00	5	7,81	5	7,81
Ömer	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Palay	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	1,56
Paskal	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Ramazan	1	3,33	1	3,33	1	1,56	2	3,13
Receb	0	0,00	0	0,00	3	4,69	3	4,69
Rüstem	1	3,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sava	0	0,00	2	6,67	0	0,00	0	0,00
Sefer	0	0,00	0	0,00	0	0,00	6	9,38
Süleyman	3	10,00	1	3,33	2	3,13	3	4,69
Şahin	0	0,00	0	0,00	2	3,13	1	1,56
Şibil (Sibil)?	0	0,00	2	6,67	0	0,00	0	0,00
Tohto	0	0,00	0	0,00	1	1,56	1	1,56
Turgo(a)y	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00

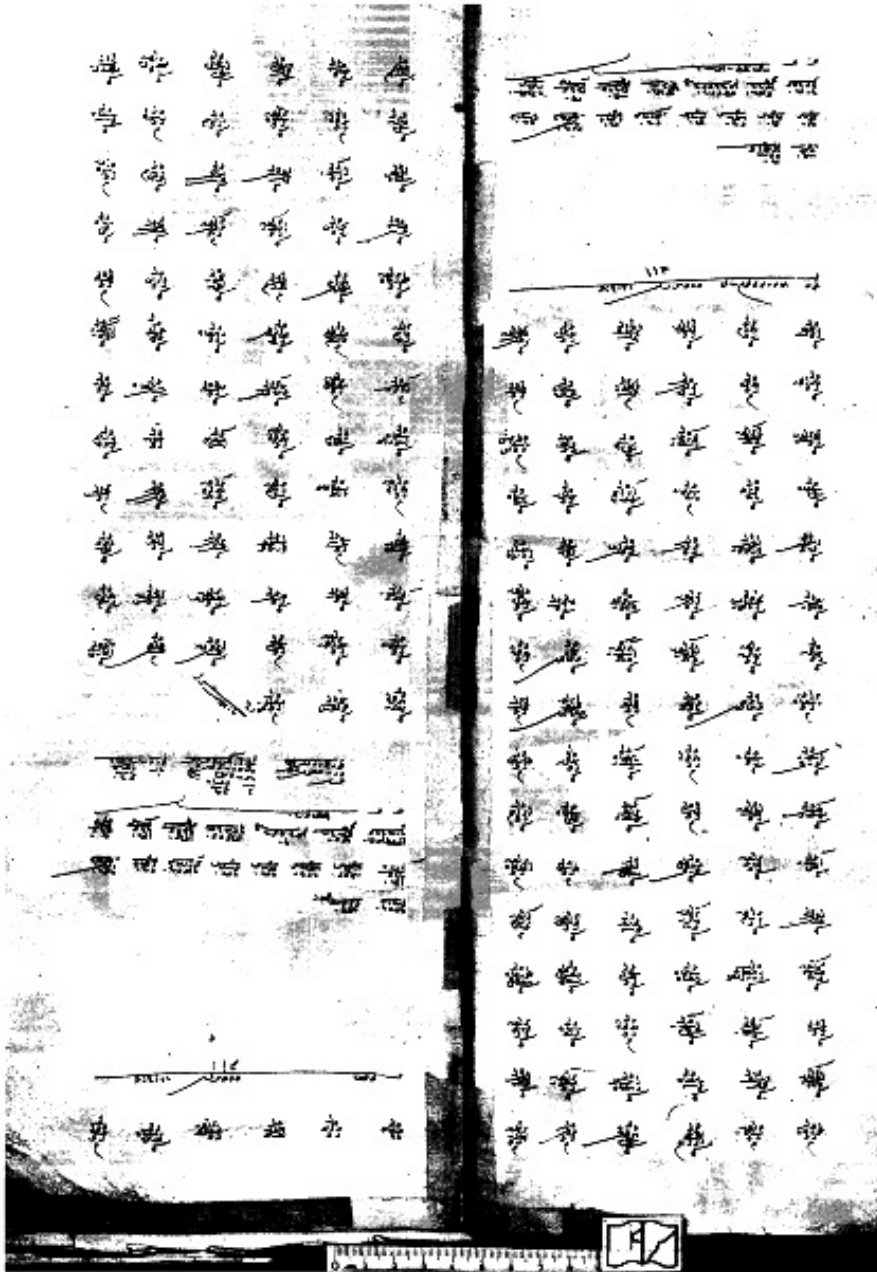
Veli	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Yani	0	0,00	4	13,33	0	0,00	0	0,00
Yayla	0	0,00	0	0,00	1	1,56	0	0,00
Yori	0	0,00	1	3,33	0	0,00	0	0,00
Yusuf	0	0,00	0	0,00	1	1,56	1	1,56
Zülfikar	0	0,00	0	0,00	1	1,56	1	1,56
TOPLAM	30	100,00	30	100,00	64	100,00	64	100,00

Sonuç

Tonya ve yakın çevresi olarak değerlendirdiğimiz Tonya köyü ile Kumyatağı mezrası, Karaağaç köyü ile Hola mezrası ve Şova köyü yerleşim birimlerinin ilk kez 1583 tarihli kayıtlarda yer aldığı, Koçkur köyünün de XVII. yüzyılın ortalarına doğru kurulduğu tespit edilmektedir. Tonya ve yakın çevresinde 1580’li yıllardan önce bir yerleşmenin olmadığı önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Buraya ilk Türk yerleşmelerinin Ağasar Vadisindeki Oğuz köyü merkezli olduğu, gayr-i Müslim nüfusun da Akçaabad nahiyesine tabi Sıdıksa ve çevre köyler ile Bayburt sancağı kazalarından olan İspir kazasının Kabahor nahiyesine bağlı Ciro köyünden olduğu ve bir kısmının da Gümüşhane kazalarından olabileceği düşünülmektedir.

Tonya ve yakın çevresine yerleşen nüfusun önemli bir çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktaydı. Şahıs ve baba adlarından hareketle bu nüfusun ağırlıklı çoğunluğunu Çepni ve diğer Türkmen boylarının meydana getirdiği sonucuna varılmaktadır.

EKLER

TK.KKA, TD, nr. 29, s. 59b-60a.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA)

- , *Bâb-ı Âsafî, Defterhâne-i Âmire Kalemî (= A.DFE)*, nr. 85.
 -----, *Baş Muhasebe Kalemî Defteri Katalogu Espiye Madeni (=D.BŞM-ESM)*, nr. 17254.
 -----, Kamil Kepeci (=KK), *Mevkufat Kalemî (=MK)*, nr. 2697, 2703.
 -----, *Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD)*, nr. . 828, 3260.
 -----, *Mühimme Defteri (=MD)*, LXXVII.
 -----, *Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 52, 53, 387, 288, 613.
Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA)
 -----, *Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 29, 43, 348.

2.Kitap ve Makaleler

AÇIK, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

AÇIKEL, Ali, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13, S: 2, Elazığ 2003, ss. 306-335.

ANDREADİS, Yorgo, *Gizli Din Taşıyanlar*, 2. Baskı, trc. Atilla Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul 1999.

AKDAĞ, Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyanları)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975.

ALTUNBAY, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım1998) Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, ss. 379-393.

AYGÜN, Necmettin, "Osmanlı Devleti'nde İdari Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840 - 1918)", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 26, Trabzon 2010, ss. 35-77.

ATMACA, Muhammet, *Tarih İçinde Tonya*, Tonya Belediyesi Yayınları, Trabzon 2005.

BARKAN, Ö. Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, ss. 1-26.

BİLGİN, Süleyman-BİRİNCİ, Ali Mesut-ÇAKICI, Mustafa- DEMİRCİOĞLU, Sezgin, *Trabzon Nüfus Kütüğü (1834)*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010.

BOSTAN, M. Hanefi, XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

-----, “XVII. Yüzyılda Akçaabad Nahiyesinin Nüfusu”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013)*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 87-114.

-----, “XVI. Asrın Başlarında Çaykara’da Sosyal ve İktisadî Hayat”, *Çaykaralılar*, S: 3, İstanbul Ocak 1993, ss. 5-10.

-----, “XVI. Asrın Ortalarında Çaykara”, *Çaykaralılar*, S: 5, İstanbul Eylül 1993, ss. 33-40.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, trc. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989.

ÇOLAK, Ali, *1868 Nolu Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1703 –1705)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1997.

DEMİR, Alparslan, “Kelkit Kazası’nda Şahıs Adları”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri: 25-26 Mayıs 2010)*, Gümüşhane 2016, ss. 232-273.

EMECEN, Feridun M., “Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)-Bildiriler*, Trabzon 1999, ss.159-166.

-----, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak – Praziz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

-----, *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı – Beşikdüzü*, Serander Yayınları, Trabzon 2010.

-----, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

EROL, Aydı, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, 2. Baskı, Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, trc. Meyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

-----, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: II, trc. A. Berktaş, S. Antıç, S. Alper, Eren Yayınları, İstanbul 2004, ss. 543-743.

Genel Nüfus Sayımı-Trabzon Vilayeti: 20 İkteşrin 1935, C: 54, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1937.

Genel Nüfus Sayımı-Köyler Nüfusu: 20 İkteşrin 1935, C: 59, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Ankara 1937.

Genel Nüfus Sayımı: 20 İkteşrin 1940, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1944.

Genel Nüfus Sayımı:21.10.1945, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1950.

(Genel)Umumi Nüfus Sayımı (1950), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1951.

Genel Nüfus Sayımı (1955), Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1961.

Genel Nüfus Sayımı (1960), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 1963.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S: 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtтан Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.

HACISALİHOĞLU, Mehmet; *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, 2. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2014.

İNALCIK, Halil, “XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, XXIV/93, Ankara 1960, ss. 45-96.

{İNAN}, Abdülkadir, *Birinci İlmî Seyahate Dâir Rapor*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930.

İNAN, Kenan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013.

JENNINGS, Ronald C., “Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C: XXXIII/3, Leiden 1990, ss. 271-336.

KALYONCU, Hasan, *Tonya*, Korza Yayıncılık, Tonya 2010.

KOÇ, Yahya, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviri Yazı-Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

KURT, Yılmaz, “Sivas Sancağında Kişi Adları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (= OTAM)*, S: 4, Ankara 1993, ss. 223-290.

-----, “Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *OTAM*, S: 6, Ankara 1995, ss. 211-247.

-----, “1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Prizren 2005, ss. 72-83.

KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

MEKER, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus-Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 1975.

ÖKSÜZ, Hikmet, “Tarihi Seyir İçinde Düzköy”, *Düzköy 2004*, Düzköy Belediyesi Yayınları, Akçaabat 2004, ss. 2-17.

ÖZTÜRK, Temel; *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon 2011.

SÜMER Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C: I, İstanbul 1999, muh. sy.; C: II, İstanbul 1999.

STOKES, Martin, “Doğu Karadeniz Türklerinin Varlığı ve Kültürel Etkinlikleri”, *Konuşan Karadeniz*, S: 3, İstanbul 1988, s. 22.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1876, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

ZAMAN, Mehmet, *Tonya İlçesinin Coğrafi Etüdü*, Tonya Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat 2001.

OSMANLI DÖNEMİNDE KELKİT VE ŞİRAN ÇEVRESİNDE YAŞANAN EŞKIYALIK OLAYLARI* (1760-1916)**

*Kemal SAYLAN****

ÖZ

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen dönemde devletin ve toplumun içinde bulunduğu muhtelif problemler Şiran ve Kelkit kazalarının çevresinde de kendini hissettirmiştir. Bunun sonucu olarak zaman zaman bölgede eşkıyalık olayları yaşanmıştır. Bu olayların yaşanmasının birçok sebebi vardır. Bölgedeki eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik durum, idari teşkilatlanmadaki değişiklikler, kolluk kuvvetleri sayısının yetersizliği, bölge coğrafyasının eşkıyalık faaliyetlerine müsait olması en önemli etkenler arasındadır. Osmanlı Devleti, bölgedeki eşkıyalık olaylarını engellemek için askeri, idari ve adli bazı tedbirler almıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yaşadığı olumsuz süreç alınan tedbirlere rağmen belirtilen dönemde bölgedeki eşkıyalık olaylarının tamamen ortadan kalmasını engellenmiştir. Bu çalışma; 1760-1916 yılları arasında Kelkit ve Şiran çevresinde yaşanan eşkıyalık olayları ile bu olayların mahiyeti hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Kelkit, Şiran, Kaza, Eşkıyalık Olayları.

BANDITRY AROUND KELKIT AND SHIRAN IN THE OTTOMAN EMPIRE (1760-1916)

ABSTRACT

Various problems concerning the state and society after the mid-18th century until the collapse of the Ottoman Empire appeared around Shiran and Kelkit Districts. As a result, instances of banditry were recorded in the region from time to time, several reasons for which can be considered. Of these, political, military and economic parameters pertaining to the Ottoman Empire, changes in administrative structures, inadequate number of law-enforcement officers, and territorial geography concerning banditry activities can be emphasized. The Ottoman Empire took military, administrative and judicial precautions to prevent these banditry

* Gönderim tarihi: 11.12.2017. Kabul tarihi: 24.01.2018.

** Bu makale, 16-18 Ekim 2017 tarihinde düzenlenen I. Uluslararası Gümüşhane Sempozyumunda sunulan “Osmanlı Devleti Döneminde Şiran Çevresinde Yaşanan Eşkıyalık Olayları (1760-1918)” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

*** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, GÜMÜŞHANE. kemalsaylan52@gmail.com ORCID: 0000-0001-6493-7001

actions. However, the negative circumstances prevailing in the Ottoman Empire during this period impeded cessation of banditry in the region. This study aims to investigate the nature and impact of banditry around Kelkit and Shiran districts between 1760 and 1916.

Keywords: Ottoman Empire, Kelkit, Shiran, Kaza, banditry events.

Giriş

Eşkialık, Arapça kökenli bir kelime olup “şâki” kelimesinden türetilmiştir. Şâki kelimesini Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türki*’de “*bed-bahd, bed-faal, bed-girdar, haylaz, habis, kuttâ-ı tarik, serkeşlik vadisine sapan adam*” şeklinde tanımlamıştır.¹ Şaki kelimesinin çoğulu olan eşkıya ise sözlükte “*bahtsız, fena hareketli, haydut, yol kesen*” şeklinde tarif edilmektedir.² İslam hukukçuları, eşkıyalığın tanımını “*genelde silahla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayişini ihlal olarak anlaşılır*” şeklinde yapmışlardır.³

Eşkialık, tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlığın birlikte yaşamak zorunda kaldığı toplumsal olgulardan biridir. Daha çok devletin toplumsal ve ekonomik çöküşün beraberinde getirdiği nesnel olaylar olarak ifade edilmektedir. Osmanlı döneminde eşkıyalık faaliyetlerine tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Gümüşhane Sancağı’nın kazaları olan Kelkit ve Şiran çevresinde de rastlanmaktadır.

Kelkit ve çevresi 1514 tarihindeki Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kelkit, bu tarihten sonra 1535 tarihinde oluşturulan Erzurum Beylerbeyliği’ne bağlanmış ve idari taksimattaki bazı değişikliklere rağmen 19. yüzyılın başlarına kadar Erzurum’a bağlılığını devam ettirmiştir.⁴ Şiran ve çevresi ise 1479 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve ilk olarak Sivas merkez olmak üzere 1413 yılında kurulan Rum Eyaletinin sancaklarından biri olan Karahisar-ı Şarki’ye bağlanmıştır.⁵ 19. yüzyılın başlarına kadar da Karahisar-ı Şarki Sancağı’na bağlı kalmıştır. 19. yüzyılda Tanzimatla birlikte yaşanan askeri, mali, ticari ve ulaşım ağlarındaki değişimler ülkedeki idari bölünmeyi etkilemiştir.⁶ İdari alandaki bu değişimden Kelkit ve Şiran kazaları da etkilenmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaman zaman Erzurum Vilayeti’nin sancakları arasında yer alan

¹ Semseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Dersaadet 1318, s.118, 781.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2006, s. 284.

³ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XI, İstanbul 1995, s. 463.

⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu’nun İdari Taksimattı*, Ankara 2000, s. 106.

⁵ Bilgehan Pamuk, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C: I, Trabzon 2005, s. 234.

⁶ İlber Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C: I, İstanbul 1999, s. 307.

Erzincan ve Bayburt sancaklarına bağlanmış, zaman zaman da Trabzon Vilayeti'nin bir sancağı olan Gümüşhane'ye bağlanmıştır. Bu durum ise her iki vilayet arasında uzun süren tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁷ Bu kazalardan Şiran Kazası, 1860-1864 yılları arasında Gümüşhane'ye, 1864-1868 yılları arasında Erzincan Sancağına bağlanmıştır. Kelkit Kazası ise 1865-1868 yılları arasında Erzincan'a bağlı kalmıştır. 1868 senesinde her iki kaza da Gümüşhane Sancağına bağlanmış ve 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında kadar bu bağlılıkları devam etmiştir. 1879 senesinde her iki kazanın yeni oluşturulan Bayburt Sancağına bağlanmasına karar verilmiş ve bu bağlılık 1888 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Kelkit ve Şiran kazaları tekrar Gümüşhane Sancağı'na bağlanmıştır.⁸

Bölgede meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinin en önemli sebeplerinden biri yukarıda belirtilen idari taksimattaki gelgitler ve boşluklardır.⁹ Hükümetlerin uygulamalarındaki yanlışlıklar ve bölgenin fiziki özelliklerinde diğer önemli nedenler arasında yer almaktadır.¹⁰ Değişik nedenlerle yurtlarını terk edenlerin 1856 tarihinden itibaren ülke sınırları dışına çıkamaması sonucu kanun kaçağı konumuna düşmeleri ve bu gibi insanların bir araya gelerek çeteler oluşturmaları da bölgede eşkıyalık olaylarının artmasına neden olan diğer bir etkidir.¹¹ Bölgede meydana gelen eşkıyalık olaylarına bakıldığında ise bu olayların hane ve köy baskınları, gasp, hırsızlık, yol kesme, posta soygunları, kaçakçılık, adam öldürme ve yaralama gibi faaliyetlerle kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri ülkenin içinde bulunduğu siyasi, idari, ekonomik ve sosyal sıkıntıların da etkisiyle zaman zaman artarak zaman zaman da azalarak 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı dönemindeki eşkıyalık olaylarına dair doğrudan ya da dolaylı olarak çalışmaları bulunan değerli tarihçiler vardır. Halil İncalcık, Mustafa Akdağ, Suraiya Faroqi, Karen Barkey ve Oktay Özel bu konuda akla gelen ilk isimlerdir. Örneğin, Halil İncalcık'ın *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Mustafa Akdağ'ın *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Suraiya Faroqi'nin *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Karen Barkey'in *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Oktay Özel'in *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri* adlı eserleri bir çırpıda sayılabilecek eserler arasın-

⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Saylan, *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Gümüşhane 2014, s. 42-46.

⁸ Saylan, *a.g.e.*, s. 42.

⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saylan, *a.g.e.*, s. 42-46.

¹⁰ Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon Vilayeti'nde Kanun Kaçakları (1856-1869)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XIX, S: 30, 1996, s. 77.

¹¹ Erler, *a.g.m.*, s. 79.

dadır.¹² Kuşkusuz bu tarihçilerin konuyla bağlantılı olan daha çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bunlar haricindeki değerli tarihçilerin de aynı şekilde konuyla ilgili epeyce çalışması söz konusudur. Ancak çalışmamızın esas konusu bu olmadığı için sadece kısa bir literatür bilgisi paylaşmakla ve eşkıyalık konusunu merkeze alarak yapılan bazı eserlerin içerikleri hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

Bu yayınlar arasında ilk akla gelenlerden biri hiç şüphesiz ki Mustafa Akdağ'ın *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"* adlı eseridir. Akdağ, bu eserinde Osmanlı tarihinde "Celali İsyancıları" olarak geçen olayların 1500-1603 tarihleri arasındaki dönemini incelemiştir.¹³ Oktay Özel'in *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri* adlı eseri ise 17. yüzyıldaki Celali isyanlarını tarih okuyucularının alışık olmadığı farklı bir anlatımla ele almıştır. Bir diğer eser Karen Barkey'in *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* adlı kitabıdır. Karen Barkey, bu kitabıyla eşkıyalıkla devlet ilişkilerini konu edinen çalışmalara önemli bir bakış açısı kazandırmıştır. Barkey, eserinde Osmanlı Devletindeki eşkıyalığı siyasetin bir parçası olarak değerlendirmekte, eşkıyalığın iktidardaki çekişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir.¹⁴ Konuyla ilgili diğer eser editörlüğünü Osman Köse'nin yaptığı *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* adlı kitaptır. Bu kitapta, eşkıyalık kavramı ve niteliği başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında yaşanan eşkıyalık olaylarıyla ilgili değerli akademisyenler tarafından ortaya konan çok sayıda makale yer almaktadır.¹⁵ İçeriği hakkına bilgi vereceğimiz son eser ise Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey'in *Muhafaza-i Asayişe Me'mur Zabitanın Evazife: Usul-i Takib-i Eşkîya ve Çete Muharebeleri* adlı kitabıdır. Bu kitap, *Osmanlı Gayrinizamî Harb Doktrini* adıyla Latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır. Kitapta, Osmanlı zabatlarının eşkıyalarla mücadelede nasıl bir yöntem izlediği anlatılmaktadır.¹⁶

Bu kitaplar haricinde eşkıyalık olaylarıyla ilgili çok sayıda makale ve tez çalışması söz konusudur. Makalelerden bazıları şunlardır: Mücteba İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI,

¹² Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2016; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"*, İstanbul 2013; Suraiya Faroqhi, "Hac Yolunda Soygunculuk ve Osmanlı. İmparatorluğu'nda Siyasal Sadakat (1560-1680)" *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2008, s. 267-283; Suraiya Faroqhi, *Coping with the State, Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, İstanbul, 1995, Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, İstanbul 2014; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999; Oktay Özel, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, İstanbul 2013.

¹³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"*, İstanbul 2013.

¹⁴ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999.

¹⁵ Osman Köse, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun 2009.

¹⁶ Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizamî Harb Doktrini*, İstanbul 2016.

İstanbul 1995, s. 467-468; Esra Yakut, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 21-34; Efkân Uzun, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, S. 25, 2009, s. 185-214; Tülün Değirmenci, “Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulû‘î’nin Paşanâme’si ve 17. Yüzyıldan Eşkîya Hikâyeleri”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 127-148; Kudret Emiroğlu, “Çok Hayr ü şer İşledik Eşkîyalığa Giriş”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 7-20; Konuyla ilgili yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezleri ise şunlardır: Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkîyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005; Ahmet Cangür, *Batı Anadolu’da Efelik ve Eşkîyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013; Mihriban Artan, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devletinde Eşkîyalık Hareketleri (1626-1631)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2016; Selda Öztürk, *Mühimme Defterleri’nde Bolu Sancağı ve Bolu’da Eşkîyalık (H961-993, M1553-1585)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2010; Betül Badıgınli Okan, *İslam Ceza Hukukunda Hirabe (Eşkîyalık) Sucunun Mahiyeti ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010; Muhsin Soyudoğan, *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)*, *The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University*, Ankara 2005. Ancak görüldüğü gibi bunların büyük bir bölümü bölgesel eşkıyalık olaylarından bahseden yayınlardır.

Karadeniz bölgesindeki eşkıyalık olaylarıyla ilgili ulaşabildiğimiz tek eser Yaşar Küçük tarafından yazılan *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkîya ve Kabadayıları-Türküler, Destanlar* adlı kitaptır. Bu kitapta Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu yöresinde eşkıyalık olaylarıyla nam salmış ünlü eşkıyalar hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁷ Bölgedeki eşkıyalık olaylarıyla ilgili yayınlanan makale ve bildiri sayısı ise bir hayli fazladır. Bunlardan bazıları Melek Öksüz’ün “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Âyân, Eşkîya ve Göç Sorunları”,¹⁸ Emine Erdoğan’ın, “XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Faaliyetleri”,¹⁹ Hamdi Özdiş’in “Efsaneler, Gerçekler ve Yerel

¹⁷ Yaşar Küçük, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkîya ve Kabadayıları-Türküler, Destanlar*, Trabzon 2006.

¹⁸ Melek Öksüz, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Âyân, Eşkîya ve Göç Sorunları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: V, S: 1, s. 169-186.

¹⁹ Emine Erdoğan, “XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nda Eşkîyalık Faaliyetleri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006)*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s.55-63.

Siyaset Pratiği: “Eşkîya Micanoğlu Hüseyin”²⁰ adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda Samsun, Giresun ve Trabzon vilayetlerinde ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık olaylarından bahsedilmektedir.

Literatür taramasında Kelkit ve Şiran çevresindeki eşkıyalık olaylarını merkeze alarak yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmadık. Bununla birlikte bölge hakkında yapılmış yayınlarda konuyla ilgili dağınık ve kısmi bilgilere yer verildiğini mühahede ettik. Örneğin Kemal Saylan’ın *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih* adlı eserinde Gümüşhane Sancağı genelinde yaşanan eşkıyalık faaliyetleriyle ilgili ayırdığı bölümde sancağının genelindeki eşkıyalık faaliyetleri hakkında bilgi verilirken bölgede yaşanan birkaç eşkıyalık olayına kısmen değinilmiştir. Yine Kemal Saylan-Faruk Algül tarafından hazırlanan *Osmanlı Arşiv Vesikalarında Şiran Kazası* adlı eserde bölgedeki eşkıyalık faaliyetleriyle ilgili birkaç belge yayınlanmıştır. Ayrıca Faruk Algül tarafından hazırlanan *Osmanlı Arşiv Vesikalarında Kelkit Kazası* adlı eserde Kelkit’teki eşkıyalık faaliyetlerine dair birkaç belge sunulmuştur. Bunlar haricinde Karadeniz bölgesinin geneli hakkında yapılan bazı yayınlarda da bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine dair bilgi kırıntıları bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri; Mehmet Yavuz Erler’in 1997 yılında *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*’nde yayınlanan “Trabzon Vilayeti’nde Kanun Kaçakları (1856-1869)” adlı makalesidir. Bu makalede, bölgede faaliyet gösteren Deli Beşe Mehmed adlı eşkıyanın gerçekleştirdiği bir eşkıyalık olayından ve yakala-narak hapsedilmesi hadisesinden yüzeysel bir şekilde bahsedilmektedir.²¹ Diğeri; Eyyub Şimşek’in 2017 senesinde *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*’nde yayınlanan “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesinden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler” adlı makalesidir. Şimşek bu makalede 1864 senesinde Şiran’da dört köy ahalisinin bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle köylerini boşaltarak Rusya’ya göç ettiklerini ifade etmektedir.²²

Bu çalışmanın temelini Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki farklı tasniflerde yer alan Kelkit ve Şiran çevresindeki eşkıyalık faaliyetleriyle ilgili yazışmalar oluşturmaktadır. Bölgedeki eşkıyalık olaylarıyla ilgili ulaşılabildiğimiz ilk belge 1760 tarihini taşımaktadır. Son belge ise 1916 tarihlidir. Bu nedenle çalışmanın zaman aralığı 1760-1916 olarak belirlenmiştir. Çalışmada, belirtilen zaman dilimi içerisinde Kelkit ve Şiran çevresinde meydana gelen eşkıyalık olaylarının seyri ve devletin bu olayları engellemek için aldığı tedbirler üzerinde durulacaktır.

²⁰ Hamdi Özdiş, “Efsaneler, Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: Eşkîya Micanoğlu Hüseyin” *Kebikeç*, S: 34, 2012, s. 21-43.

²¹ Erler, *a.g.m.*, s. 86.

²² Eyyub Şimşek, “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesinden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C: 36, S: 62, 2017, s. 247-271.

Kelkit ve Şiran Çevresinde Meydana Gelen Eşkîyalık Faaliyetleri

Kelkit ve Şiran çevresinde meydana gelen eşkıyalık olaylarıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiğimiz belgeler kronolojik olarak şöyledir: 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki eşkıyalık olaylarıyla ilgili birer tane belge bulunmaktadır. Bunlar; 1760'larda bölgede faaliyet gösteren Gülfetoğlu Deli Süleyman ve 1816 tarihinde Düş Beg(?) diye tanınan Dersimli ve Şeyh Hasanlı Kürtlerinin gerçekleştirdikleri olayla ilgili belgelerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki eşkıyalık olayları ile ilgili 3 farklı belge grubuna rastlanmaktadır. Bunlar; 1860'lı yıllarda bölgede nam salan Şahinoğlu Deli Beşe Mehmed olayı ve 1883 tarihinde yaşanan Giriftzâde İbrahim Bey olayı ve 1849 ile 1899 senelerinde gerçekleşen Şadilli Aşireti olaylarıyla ilgilidir. 20. yüzyılda konuyla ilgili iki belge söz konusudur. Bunlardan biri 1903 senesinde Kelkit'in Zangar(?) Köyü'ne saldıran Eşkîya Yako ve arkadaşlarının faaliyetlerini anlatmaktadır. İkincisi; 1916 tarihinde Şiran'ın Ara Köyü'nden Arifoğlu Asım ve arkadaşı Emrullah'ın faaliyetlerine değinmektedir. Bu belgeler haricinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ermeni ve Rumların bölgedeki faaliyetleriyle ilgili bazı kayıtlar da bulunmaktadır.

Bölgedeki eşkıyalık olaylarının gelişim süreçleri ve nitelikleri hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Belirtilen tarih aralığında Kelkit ve Şiran çevresinde meydana gelen eşkıyalık olayları şunlardır:

- Gülfetoğlu Deli Süleyman Olayı

Bölgede meydana gelen eşkıyalık olaylarının ilki, Şiran ve çevresinde nam salan ünlü eşkıya Gülfetoğlu Deli Süleyman olayıdır. 1760 tarihinde Gülfetoğlu Deli Süleyman ve kardeşi Mehmed, Gümüşhane'nin köylerinden topladıkları 20 kişilik adamlarıyla birlikte Şiran Kazasından Gümüşhane'ye gidenleri, menzil sürücülerini alıkoymuşlardır. Ayrıca bölgedeki üç binaya zarar vererek bazı köylüleri öldürmüşlerdir. Yine "*Şiran köylerini yağmalarım*" diye haberler göndererek fakir halk üzerinde korku uyandırmışlardır. Bunun üzerine Şiran halkı Erzurum Valisi İbrahim Paşa, Erzincan'a geldiğinde valinin huzuruna çıkarak bu durumu arz etmişler, İbrahim Paşa da Gülfetoğlu ve avanesinin yakalanması için emir vermiştir. Bu emirle birlikte Gülfetoğlu'nun üzerine asker gönderilmiş ancak Gülfetoğlu Süleyman kaçmayı başarmıştır. Ancak üç eşkıya yakalanarak gerekli cezaya çarptırılmıştır.²³

Gülfetoğlu Süleyman'ın kaçmayı başarması ve bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine devam etmesi üzerine Sadaret için peşini bırakmamıştır. Trabzon Vilayeti'ne Gülfetoğlu'nun biran önce yakalanması için gerekli işlemlerin yapılması talimatını vermiştir. Eylül 1762 tarihinde Trabzon Valisi Abdurrahman Paşaya gönderilen hükümdeki şu ifadeleriyle Gülfetoğlu Deli Süleyman

²³ BOA, C. DH, No: 123/6149.

ile kardeşinin bir an önce yakalanarak gerekli cezalara çarptırılmaları istenmiştir.²⁴

“Gülfet oğlu eşkıya-yı kadîmeden olup hakkında mirâren evâmir-i şerîfim sâdir olmuş iken ve vülâtın müsâmahalarından nâşî te’dîb ve izâlesi te’hîre kalmaktan nâşî yine kendi hâlinde durmayıp müfsid ve meferr-i bâd olduğu beyânlardan müstağni olmakla müşârün-ileyhin istid’â üzere her ne mahalde bulunur ise ahz ve tertîb-i cezâsı ile şerr ü mekrinden i’bâdullah tâhlîs olunmak fermânı olmağın mahsûsen işbu emr-i şerîfim ısdâr ve [boşluk] ile irsâl olunmuştur şakî-i mezbûre kat’a ruhsat ve amân verilmeyip müfsid bagi ve muzırr-i bâd olduğuna binâen şerr ü fesâdından i’bâdullahının tahlîs ve te’mîni için her ne mahalde bulunur ise kat’a amân ve zemân verilmeyip alâ eyyi-hâli cezâsını tertîb ve vücûd-ı habâset-alûdunu i’dâm ile i’bâdullahın tahsîl-i emn ü rahatlarına ihtimam ve dikkat eyleyip şakî-i mezbûrun himâyeten mezarına mesâğ göstermekten ve kusûr u iğmâzdan hazer ve mübâadet olunmak bâbında”

- *Düj Beg(?) Olayı*

Kelkit ve Şiran çevresinde meydana gelen ikinci eşkıyalık olayı, 1816 tarihinde Düj Beg(?) diye tanınan Dersimli ve Şeyh Hasanlı Kürtleri’nin Şiran bölgesindeki fakir halkı katlederek mallarını yağmalaması olayıdır. Bu olay nedeniyle bölge halkından bazıları bu duruma tahammül edemeyip bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Eşkıyalar ise göç edenlerin geride bıraktıkları evleri, toprakları, elde ettikleri ürünleri zorla alıp dağa çekilmişlerdir. Bunun üzerine bölge halkı durumu Erzurum Valisi İbrahim Paşa’ya bildirerek ondan yardım istemiştir.²⁵

- *Deli Beşe Mehmed Olayı*

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki eşkıyalık olaylarının arttığı görülmektedir. Bu olaylardan ilki Deli Beşe Mehmed olayıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan belgelere bakıldığında Şiran Kazasına bağlı Telme Köyü’nden olan Şahinoğlu Deli Beşe Mehmed’in bölgede yaptığı eşkıyalık olaylarıyla yöre halkını ziyadesiyle rahatsız ettiği ve devleti çok uğraştırdığı anlaşılmaktadır.

Bu eşkıya, arkadaşı Salih ile birlikte yörede yaptığı zulümlerle meşhur olmuştur. Deli Beşe Mehmed uzun süreler bölgede eşkıyalık faaliyetleri yürütmüştür. Bu nedenle bölge halkını yıldırıldığından arkadaşları dahi Deli Beşe Mehmed’ten çekinmişlerdir. Yazışmalarda Deli Beşe Mehmed ve arkadaşları hakkında şu ifadelere yer verilmektedir.²⁶

²⁴ BOA, C. DH, No: 289/14421.

²⁵ BOA, HAT, No: 636/31375; BOA, HAT, No: 641/31520.

²⁶ BOA, MVL, No: 668/35.

“Beş-on senelerdir gasb u gâratdan gayr-i hâli olduğu ve şu vecihle her taraf ahâlisini yıldırılmış olduğundan ihtâr ve iş‘arat-ı vakı‘a üzerine bir kimesne gelip da‘va ve beyân-ı hâle mütecâsir olamadıkları muhakkak bulunmuş ise de sâir eşya-ı mağsûbe ele geçirilemediği misülli ber-minvâl-i muharrer ashâbı dahi havflarından da‘vaya tasaddî edememekte bulunmuş olduklarından”

Deli Beşe Mehmed, yürütülen çalışmalar neticesinde birkaç kez yakalanmıştır. Ancak tutuklandıktan sonra birkaç kez firar etmeyi başarmıştır. Yörede yaşayan halkın büyük bir bölümü onun saldırılarına maruz kalmıştır. Deli Beşe Mehmed, halk üzerinde o kadar korku salmıştır ki halk “*yine bertakrîb firar eder de meydana çıkar ise dest-i gadr u zulmüne bir kat daha giriftâr oluruz*” düşüncesiyle tereddütte kalarak onu şikâyet etmeye cesaret edememiştir.²⁷

1863 tarihli yazışmalarda eğer Deli Beşe Mehmed ve arkadaşı Salih’in bu kez de kaçmayı başarması durumunda eşkıyalık faaliyetlerinin artacağı ve bölgedeki fakir halkın daha fazla zarara uğrayacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle halkın daha fazla zarara uğramaması için biran önce Deli Beşe Mehmed ve arkadaşının biran önce yakalanarak derdest edilmesi istenmektedir.²⁸ Konuyla ilgili 12 Ocak 1864 tarihli Trabzon Eyalet Meclisi tarafından Sadarete yazılan yazıda, Deli Beşe Mehmed ve arkadaşlarının “*pençe-i gadr u şekâvetlerinden ol-havâli ahâlisinin tahlisiyle emniyet-i matlûbenin i‘âdesi Akka Kal‘ası veya bir mahall-i ba‘îdde mü‘ebbeden kal‘a-bend ettirilmeleri*” ifadeleriyle yakalanarak Akka veya başka bir yerde “*kal‘a bendlik*” cezasına çarptırılmalarının talep edildiği görülmektedir.²⁹

Trabzon ve Gümüşhane meclisleri tarafından hazırlanarak Meclis-i Vâlâ’ya gönderilen kararname ve mazbatalarda da Deli Beşe Mehmed ve arkadaşları hakkında önemli açıklamalara yer verilmiştir.³⁰ Örneğin 15 Şubat 1864 tarihinde Meclis-i Vâlâ’ya gönderilen mazbatada; birçok kez yakalandığı halde firar eden Deli Beşe Mehmed ve arkadaşı Salih’in tekrar yakalanarak ifadelerinin alındığı sırada (bir Cuma günü) Gümüşhane Sancağı zabıtlarından Muhtab Mehmed’in bunlara törpü ve barut verdiği, bunların demirleri keserek mahpusun duvarlarını kırdıkları, diğer tutukluları da kandırıp zabıtyelerin silahlarını zorla aldıktan sonra kaçtıkları ifade edilmektedir. Mazbatada ayrıca bunların yakalanmaları için gönderilen zaptiyelere silah çektikleri, çıkan çatışmada Salih’in ayağından yaralandığı, adam yaralama suçundan tutuklu bulunan Laz Hüseyin’in de arkasından vurulduğu belirtilmektedir. Böylece suçluların takip edilerek ele geçirildiği söylenmektedir. Ancak bu kişilerin şimdiye kadar çok sayıda insanın canını yakmış

²⁷ BOA, MVL, No: 668/35.

²⁸ BOA, MVL, No: 668/35.

²⁹ BOA, MVL, No: 668/35.

³⁰ BOA, MVL, No: 668/35.

olmaları, onlara eza ve cefa ederek mal ve eşyalarını gasp etmiş olmaları, daha önce vuku bulan firarları sırasında kendileri hakkında şikayetçi olanlara zulüm ve saldıracakları yönünde haberler göndermeleri gibi nedenlerden dolayı da hiç kimsenin bunlardan şikayetçi olamayacağını açık olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte mazbatada, Karahisar-ı Şarki süvari zabıtlarından Abdülhamid'in köy ahalisinden üç-beş kişiyi IV. Ordu merkezine götürürken Salutbeli adlı yerde Deli Beşe ve adamları tarafından at, silah ve mevcut paralarının gasp edildiği ve Deli Beşe ve adamlarının bu suçu işlediklerini kabul ettikleri, ayrıca Muhtab Mehmed'in de onların kaçmaları için barut ve törpü verdiğini itiraf ettiği belirtilmektedir. Bu itirafların ise bu kişilerin cezalandırılmaları için yeterli olacağı ifade edilmektedir.

Son olarak mazbatada, dağlara ve kırlara silahlı olarak gezen, rast geldikleri yolcuları tutup soymak alçaklığını gösteren bu kişilerin ifadeleriyle işledikleri suçların derecesine göre kürek cezalarına çarptırılması talep edilmektedir.³¹

“Kânûn-ı cezanın altmış ikinci maddesi zeylinde ve mahbusünün zor ile firârları esbâbını tahsîl için bunlara alât ve edâvat ve esliha ita eden adamın müvakkatân küreğe konulması dahi yüz on dokuzuncu maddede muharrer bulunduğu mebni bunların on dokuzuncu madde icabınca kâ'ide-i teşhîriyeleri icrâ kılındıktan sonra tarih-i tevkîflerinden i'tibâren ve mevâdd-ı mezkûre ahkâmına tevfikân merkûmân Deli Beşe Mehmed ve Salih'in on beşer ve Muhtab Mehmed'in dahî yedi sene müddetlerle vaz'-ı kürek olunmak üzere Erzurum'a gönderilmeleri ve defter mahsûsuna kayıt edilmek için tarih-i habîslerinin bu tarafa iş'ârı hakkında mahalline vüsûllerinde ol-vechle küreğe konulmaları zımında dahi Erzurum Valiliğine başka başka emirnâme-i samî tastîrî ve âdî töhmetle müttehem olarak mahbûs buldukları halde firâr eden merkûm Laz Hüseyin ile sâ'ir firârların dahî kânûnun yedinci maddesi hükmünce tezyîd-i cezâları fıkrasının emirnâme-i mezkûre dercî tezekkür kılınmağın”

1864 tarihindeki olaydan sonra tutuklanan Deli Beşe Mehmed ve arkadaşları yine hapisten kaçmayı başarmışlardır. IV. Ordu, Trabzon Valisi Tahsin Bey ve Şiran Müdürü Mustafa Ağanın çalışmaları ve uzun süren takipler sonucu 1869 senesinde tekrar ele geçirilmiştir. Hemen ardından derdest edilerek yargılanmak üzere Erzincan'daki mahkemeye sevk edilmiştir.³² Yapılan yargılama sonucunda Deli Beşe Mehmed'e cinayet olaylarından dolayı 15 sene Erzurum'da kürek cezası verilmiştir.³³ Ancak Deli Beşe Mehmed, bir süre sonra yine kaçmıştır. Yanına arkadaşları Tamara Köyü'nden İsmailoğlu Kör Edhem, Birganlı Aşiretinden olup Kara Yakub Köyü'nde ikamet eden Ahmedoğlu Said ve Çat Köyü'nden olan Attar

³¹ BOA, MVL, No: 668/35; Mazbatanın tam metni için bkz. Ek.

³² Erler, *a.g.m.*, s. 86.

³³ BOA, İ. DA, No: 9/279.

Hüseyinoğlu Yusuf'u da alarak bölgedeki faaliyetlerine devam etmiştir. 1871 senesinde Deli Beşe Mehmed ve 15 kadar arkadaşı gece vakti bölgedeki bazı evleri basarak Arif Ağayı katletmişlerdir. Bu olaydan sonra Said ve Yusuf adlı kişiler de Deli Beşe Mehmed'le birkaç gün birlikte hareket etmişlerdir. Olayla ilgili Ekim 1871 tarihinde Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesinden kaleme alınan mazbatada Ceza Kanununun 62. maddesinin ikinci fıkrasına uygun olarak idam olunması konusunda gerekli fermanın çıkarılması ve mahalline yazılarak gönderilmesi istenmektedir. Mazbatada ayrıca Said ve Yusuf adlı kişilerin teşhir edilmeleri, yakalandıkları tarihten itibaren yedişer sene kürek cezasını çekmek üzere Erzurum'a gönderilmeleri, Edhem adlı kişinin gasp olayında eşkıyalarla birlikte olduğu anlaşılmış olduğundan yeteri kadar ceza çektiği belirtilerek salıverilmesinin yersiz olduğu, bu kişinin beraatı için yeterli delil bulunmadığı takdirde onun da diğerleri gibi gerekli cezaya çarptırılması gerektiği belirtilmektedir.³⁴

Deli Beşe Mehmed ve arkadaşlarının yakalanmalarına rağmen her defasında kaçmayı başarmaları ve uzun süre Kelkit ve Şiran çevresinde eşkıyalık faaliyetleri yürütmeleri bölgedeki köylerin boşalmasına neden olmuştur. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Meclis-i Vâlâ Evrakı fonunda yer alan 24 Temmuz 1864 tarihli bir belgede "*Gümüştane'de türeyen eşkıya yüzünden Şiran'da dört köyün ahalisinin köylerini tamamen boşaltarak Rusya'ya yerleştikleri*" ifade edilmektedir.³⁵

- *Giriftzâde İbrahim Bey Olayı*

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen ikinci eşkıyalık olayı Giriftzâde İbrahim Bey olayıdır. Mayıs 1883 tarihinde ahalden Giriftzâde İbrahim Bey ile yakınında bulunan bazı kimseler devlet malına ve halka zarar vermişlerdir. Konuyla ilgili 31 Mayıs 1883 tarihinde Şiran Kaymakam vekili tarafından bu olayı gerçekleştirenlerin Bayburt Mutasarrıflığı tarafından himâye edilmekte olduğuna dair Erzurum Vilayeti'ne bir layiha verilmiştir.³⁶ Ayrıca halk tarafından Babiâli'ye arzuhaller yazılmıştır. Konuyla ilgili yazılan arzuhallerden birinde Karaca Köyü'nün bunların isteği üzerine kaza merkezi yapıldığı ifade edilmektedir. Arzuhalde ayrıca buranın ehemmiyetli bir yer olmadığı, sandık eminliğine tayin olunan şahsın birtakım fenalıklar yaptığı, ayrıca sandık emininin bir adamı öldürmesine rağmen bu kişi hakkında gerekenin yapılmadığı belirtilmektedir. Arzuhalin sonunda da bütün bu durumlardan ötürü kaza merkezin daha münasip bir yere nakledilmesi talep edilmektedir.³⁷

³⁴ BOA, İ. DA, No: 9/279.

³⁵ BOA. MVL, No: 448/15; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşek, *a.g.m.*, s. 262.

³⁶ BOA, ŞD, No: 2910/13.

³⁷ BOA, ŞD, No: 2910/13.

- Şadilli Aşireti Olayı

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede yaşanan eşkıyalık olaylarından üçüncüsü, Şadilli Aşiretinin Kelkit ve Şiran çevresindeki yaptıkları eşkıyalık olaylarıdır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Şadilli Aşiretine mensup kişiler zaman zaman Kelkit ve Şiran çevresinde eşkıyalık olaylarına karışarak bölge halkını rahatsız etmişlerdir. Olaylardan ilki 1849 senesinde gerçekleşmiştir. 1849 senesinin ortalarında Şadilli Aşiretine mensup Abbas'ın oğlu Timur, Kanber, Mallı Yusuf'un oğlu Hasan ve amcaları, Kayış'ın oğlu Yusuf, Döker'in oğlu Asaf, İbiş'in oğlu Mahmud ile Murtoğulları(?) husumet besledikleri için Kelkit ve Şiran çevresindeki halkın mal ve eşyalarını yağmalamışlardır. Bölge halkının zarar görmesini engellemek için Kaza müdürü Giriftzâde Mehmed Hulusi Bey, Torul Kazası ahalisinden Musa, Ali, Molla Mehmed, Kahrıman, Osman, İbrahim ve Salih adlı kişileri iki kaza arasında bekçi olarak görevlendirmiştir. Bu duruma sinirlenen Şadilli Aşiretine mensup iki yüzden fazla kişi bekçileri ve bölge halkının üzerine saldırarak birçok kişiyi kılıçtan geçirmişlerdir. Bunun üzerine hayatını kaybedenlerin yakınları kaza meclisleri, sancak idaresi ve Trabzon valiliğine durumu açıklayan dilekçeler vererek önlemler alınması noktasında şikâyet-lerde bulunmuşlardır.³⁸

İkinci olayı ise 1899 senesinde yaşandığı anlaşılmaktadır. 1899 senesinde Şiran Kazasına bağlı Sifon Köyü ahalisinden Şeyh Hüseyin oğlu ve Sadık Abdülaziz imzasıyla Sadarete gönderilen arzuhalde, Erzurum Vilayeti'ne bağlı Refahiye Kazasının Orçul Nahiyesi ahalisinden 300 kişinin hükümetten saklanarak bölge halkının mallarına, can ve ırzlarına saldırı teşebbüsünde buldukları ifade edilmektedir.³⁹ Ancak bu olayın ayrıntıları ve alınan tedbirlerle ilgili elimizde bir belge bulunmamaktadır.

- Yako Olayı

20. yüzyılın hemen başında Kelkit ve Şiran çevresinde meydana gelen eşkıyalık olaylarından ilki Eşkîya Yako ve arkadaşlarının Zangar(?) Köyü'ne yaptığı saldırıdır. Dersim aşiretlerinden olup Erzincan'ın köyünde ikamet eden Eşkîya Yako ve arkadaşları 1903 tarihinde Kelkit Kazasına bağlı Zangar(?) Köyü'ne saldırarak köydeki ahaliden bir kısmını öldürmüş, bir kısmının da eşyalarını gasp etmiştir. Eşkîya Yako ve arkadaşlarının yakalanması için bölgeye zaptiye kuvvetleri gönderilmiştir. Ancak belgelerden bölgeye gönderilen zaptiye sayısının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü belgelerde Yako ve arkadaşlarının yakalanması için yeni tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır.⁴⁰

³⁸ BOA, A. MKT, No: 228/84.

³⁹ BOA, DH. MKT, No: 2281/7.

⁴⁰ BOA, DH. TMIK. M, No: 143/2.

- Arifoğlu Asım Olayı

20. yüzyılın başlarındaki ikincisi eşkıyalık olayı ise Arifoğlu Asım'ın Şiran çevresindeki faaliyetleriyle ilgilidir. 1916 tarihinde Şiran'ın Ara Köyü'nden Arif oğlu Asım, arkadaşı Emrullah ile beraber bölgedeki varlıklı kişileri soymuşlardır. Bunun üzerine yapılan tahkikat sonucunda Arifoğlu Asım ve arkadaşı Emrullah tutuklanarak III. Ordu'ya bağlı III. Mıntıka Erfâd-ı Divân-ı Harbi'sinde yargılanmıştır. Yargılama sonucunda bu kişiler Askeri Ceza Kanunu ekinde yer alan 25 Ekim 1912 tarihli kanuna uygun olarak iki buçuk sene süreyle “*kal'a bendlik*” cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca yargılamada gasp ettikleri paraların da bu kişilerden tahsil edilmesine karar verilmiştir.⁴¹

- Ermeni ve Rum Olayları

Bölgede Ermeni ve Rumların da zaman zaman faaliyet yürüttükleri görülmektedir. Ancak bu olaylarının niteliğinin bölgedeki diğer eşkıyalık olaylarından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki Ermeni ve Rumların çıkardıkları olaylar ve yürüttükleri faaliyetler daha çok yurt dışı destekli ve ayrılıkçı hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Bölgedeki ilk ayrılıkçı faaliyetleri Ermeniler yürütmüşlerdir. Ermenilerin Müslümanlarla eskiden beri var olan iyi münasebetlerinin 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi esnasında zedelenmeye başlamıştır. Bu savaşta Rusya tarafını tutan Ermeni çeteleri tüm Doğu Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Kelkit ve Şiran çevresindeki Müslüman halka zulmederek bölge halkını perişan etmişlerdir.⁴² 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra başlayan Ermeni taşkınlıkları 1895 yılına gelindiğinde doruk noktasına ulaşmıştır. 1895 tarihinde Gümüşhane'de yaşanan Ermeni olaylarının yansımaları Kelkit ve Şiran çevresinde de hissedilmiştir.⁴³

Rumların bölgedeki faaliyetlerine bakıldığında ise devletin içinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen bazı Rum kökenli din adamlarının Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak adına bölgede çalışmalar yürütmek şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bölgedeki Rum kökenli din adamlarından bazıları bir araya gelerek bölgede meydana gelen eşkıyalık olaylarında Rum ahalinin zarar gördüğü yönünde İstanbul'a ve Trabzon Vilayeti'ne şikâyet dilekçeleri yazarak asılsız ihbarlarda bulunmuşlardır. Örneğin Rum Patrikliğinden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen Ağustos 1913 tarihli dilekçede Gümüşhane, Kelkit, Torul ve Şiran kazalarında çoğalan eşkıya olayları dolayısıyla emniyet ve asayişin kalmadığı, ahalinin bir kazadan diğerine gidemediği ve ahalinin zor durumda kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca dilekçede son iki ay içerisinde meydana gelen eşkıyalık olaylarında

⁴¹ BOA, İ. DÜİT, No: 173/86.

⁴² Kemal Beydilli, “1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C: 13, S: 17, Ankara 1988, s. 385.

⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saylan, a.g.e., s. 150.

yüz elli üç bin küsur değerinde paranın gasp edildiği, eşkıyalar tarafından üç kişinin öldürüldüğü ve söz konusu suçluların yakalanamadığı belirtilmektedir. Dilekçede vurgulanan meseleler üzerine Gümüşhane Mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikatta Rum Patrikliğinin belirttiği gibi bir durumun olmadığı, söz konusu mesele hakkında ahalinin kendilerine müracaat etmediği ve belirtilen olayların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır.⁴⁴

Eşkıyalık Olaylarının Önlenmesi İçin Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin yaptığı çalışmalara ve aldığı tedbirlere rağmen yine de farklı zamanlarda bölgede eşkıyalık olayları yaşanmıştır. Bu olayları gerçekleştiren bölgedeki eşkıyalara karşı devlet, zamana ve olaya göre değişen farklı tedbirler almıştır. Alınan tedbirlerde hem devletin hem de ahalinin yararı düşünülmüştür. Bölge halkıyla irtibata geçilerek problemler bizzat ilk ağızdan dinlenmiş, bir yerde meydana gelen eşkıyalık olayıyla ilgili şikâyet geldiğinde öncelikle Müslüman veya Gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. Ancak bu tedbirlerin ileriye dönük detaylı bir plan dâhilinde değil de duruma ve şartlara göre değişen tedbirler olduğu görülmektedir.⁴⁵ Kelkit ve Şiran çevresinde yaşanan eşkıyalık olaylarıyla ilgili alınan tedbirlerden bazıları şunlardır:

Alınan ilk tedbir doğal olarak askeri tedbirlerdir. Öncelikle eşkıyanın takibi ve asayişin temini için bölgeye müfreze ve jandarma kuvveti gönderilmiştir. IV. Ordu Müşirliği, Trabzon Vilayeti ve sancak merkezinin birlikte hareket etmeleri sağlanmıştır.⁴⁶ Bölgedeki yayla ve köylerdeki gençlere ulaşılarak geçici ve daimi asker alımları gerçekleştirilerek askeri bütçelere ek ödemeler yapılmıştır.⁴⁷ Gümüşhane merkezi ile Bayburt, Kelkit, Şiran ve Torul kazalarında mevcut olan kolluk kuvvetinin miktarı arttırılmıştır.⁴⁸ Kolluk kuvvetlerinin silah ihtiyacı karşılanarak bu kuvvetlerin güçlenmesi sağlanmıştır.⁴⁹ Örneğin Deli Beşe Mehmed adlı eşkıyanın yakalanması için alınan tedbirler şunlardır: Erzincan ve Karahisar-ı Şarki mutasarrıflarıyla etraf kazalardan zaptiye bölükleri tertip olunarak bölgeye sevk edilmiştir. IV. Ordu harekete geçirilmiştir. Gümüşhane Mutasarrıflığında bulunan zaptiye neferleriyle Şiran ve Kelkit taraflarına hareket edebilmeleri için Trabzon Vilayeti'nden resmi izinler alınmıştır. Gönderilen askerlerin bu eşkıyanın yakalanmasına kadar, hatta yakalandıktan sonra bile bir süre bölgede kalma-

⁴⁴ BOA, DH. H, No: 68/44.

⁴⁵ Hakan Asan, "Gümüşhane Sancağı'nda Meydana Gelen Asayiş Problemleri ve Çözüm Yolları (1876-1914)", *I. Uluslararası Gümüşhane Sempozyumu (16-18 Ekim 2017), Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi*, Gümüşhane 2017, s. 8.

⁴⁶ BOA, DH. TMIK. M, No: 3/91; BOA, DH. ŞFR, No: 46/48.

⁴⁷ BOA, DH. ŞFR, No: 347/103.

⁴⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 638/25; BOA, DH. SFR, No: 183/126.

⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM, No: 663/7; BOA, Y. MTV, No: 144/50.

larına karar verilmiştir. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için de Hazineye ve Maliye Nezaretine yazılar yazılmıştır.⁵⁰ Askeri tedbirlerle ilgili son olarak yol ve geçiş güzergâhları üzerinde bulunan önemli noktalarda askeri karakol ve kulübeler inşa edilmiştir.⁵¹ Örneğin 1897 tarihinde Gümüşhane’ye iki saat mesafede ve Kelkit yolu üzerinde bulunan Ermeni Manastırı civarında birçok olayın meydana gelmesi üzerine buradaki uygun bir araziye tek odadan oluşan karakol inşa edilmiştir. Bu karakol, 7569 kûsur kuruşa mal olmuş ve bu ücret sancak bütçesinden karşılanmıştır.⁵²

Eşkîyaların yakalanabilmesi için devletin aldığı tedbirlerden biri de zaman zaman bölgedeki aşiret beylerinden yardım istemek şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin Deli Beşe Mehmed adlı eşkıyanın bir türlü ele geçirilememesi üzerine 1869 senesinde Trabzon Valisi Tahsin Bey ve Şiran Müdürü Mustafa Ağa, bölgede bulunan 4 aşiret beyine ve maiyetlerindeki 30 nefer silahlı adamlarına 6.000 kuruş vererek onları eşkıyaların takibiyle görevlendirmiştir. Aşiret reisleri ve maiyetlerinde bulunan adamlarının bölge arazisini iyi bilmeleri sebebiyle Deli Beşe Mehmed ve arkadaşları kısa sürede ele geçirilmiştir.⁵³

Eşkîyaların yakalanması için alınan tedbirlerden bir diğeri hem görevdeki yöneticilerine hem de eşkıyaların yakalanmasında yararlılıklar gösteren kişilere madalyalar vermek şeklinde olmuştur. Bu tedbirle ilgili örnek sayısı çoktur. Örneklerden biri 1869 senesinde Deli Beşe Mehmed adlı eşkıyanın yakalanmasında hem mal hem de bedenen yapmış olduğu hizmetlerden dolayı Şiran Müdürü Mustafa Ağa’ya “*kapucubaşılık*” rütbesi verilmesidir.⁵⁴ İkincisi; 1894 senesinde Kelkit Kazasının Narcı Köyü muhtarı Tokluoğlu Şerif halka zulüm yapan Mustafa adlı eşkıyanın yakalanmasına yardımcı olmasından dolayı kendisine iftihar madalyası tevcih edilmesidir.⁵⁵ Üçüncüsü; 1903 tarihinde Dersim ve Kuzican taraflarından Kelkit Kazasına saldırıp halkın mallarını ve hayvanlarını gasp eden ve 3 kişiyi katleden Kürt eşkıyaların yakalanması konusunda yararlılık gösteren Sipanizat-ı Ulya Köyü’nün önde gelenlerinden Solakoğlu Salim Bey ve Eyüpoğlu Molla Kadir’e iftihar madalyasının layık görülmesidir.⁵⁶

⁵⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 427/12.

⁵¹ Asan, *a.g.b.*, s. 9.

⁵² BOA, DH. TMİK. M, No: 17/33; BOA. İ. AS, No: 21/41; BOA. BEO, No: 984/73727; Ayrıca bkz. Asan, *a.g.b.*, s. 9.

⁵³ Erler, *a.g.m.*, s. 86.

⁵⁴ Erler, *a.g.m.*, s. 86.

⁵⁵ BOA, DH. MKT, No: 278/31, Ayrıca bkz. Faruk Algül, *Osmanlı Vesikalarında Kelkit Kazası*, Kelkit 2016, s. 86.

⁵⁶ BOA, DH. MKT, No: 627/15, Ayrıca bkz. Algül, *a.g.e.*, s. 86.

Sonuç

Kelkit ve Şiran çevresinde yaşanan eşkıyalık olaylarının tamamına bakıldığında; eşkıyalık olaylarının büyük bir bölümünün siyasi mahiyetten uzak daha çok köy baskınları, kaçakçılık, hırsızlık, yol kesme, gasp olayları şeklinde kendini gösterdiği görülmektedir. Bu olayların, bölgedeki idari teşkilatlanmadaki boşluklar, bölgenin coğrafi yapısının eşkıyalık olaylarına uygun olması, buna mukabil devletin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik durumların da etkisiyle bölgede yeteri kadar jandarma ve zaptiye kuvvetleri bulunduramaması gibi etkenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren devletin içinde bulunduğu durumdan istifade ederek bölgedeki eşkıyalık olaylarına siyasi bir mahiyet kazandırmaya çalışan Ermeni ve Rumların olduğunu da vurgulamak gerekir.

Devlet, askeri tedbirler başta olmak üzere bazı idari tedbirler uygulayarak bölgede meydana gelen eşkıyalık olaylarını engellemeye çalışmıştır. Ancak alınan askeri ve idari tedbirler ileriye dönük ve sorunu kökten çözmeye yönelik olmadığı, sosyal ve ekonomik tedbirlerle desteklenmediği için bölgedeki eşkıyalık olayları tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu olaylar, devletin zor durumda bulunduğu ve otorite boşluğunun olduğu dönemlerde devletin yıkılışına kadar değişik mahiyetlere bürünerek devam etmiştir.

EK

Mazbata

486

Trabzon ve Gümüşhane meclislerinin 7 Ramazan sene 1280 ve 3 Şubat sene 1279 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havâle buyurularak dâ'ire-i muhâkemâtta mutâla'a kılınan mazbatalarıyla melfûf istintâknâmeler meâllerinden müstebân olduğu üzere Şiran kazâsında Tersun-i zîr karyesi ahâlisinden ve kuttâ'-i tarîk mekûlesinden kazâ-i mezkûr havâlisinde ebnâ-yı sebile îsâl dest-i hasâr ve bi'd-defe'ât tutulduğu halde mahbesden firâr ile me'lûf olduğu etvâr-ı şekâvet-kârânesini şedîden icraya ibtidâr eden Deli Beşe Mehmed ve refikî Salih mu'ahharân ahz ve girift ile istintâkları derdest bulunduğu esnâda bir cum'a günü Gümüşhane sancâğı zabtiyelîğinden mahrec Muytâb Mehmed'in bunlara eğe ve barût itâ eylemesiyle demirlerini kırarak ve habishanenin duvarını delerek mahbesde bulunan Ashâb-ı Canca'yı dahî iğfâl idüb ve zabtiyelerin eslihasını istishâb eyleyüb cümlesi firâr eylemeleri üzerine derdest olunmaları için gönderilen zabtiye neferâtına adem-i itâ'atla teşhîr-i silâh eylemiş ve icrâ kılınan mukâbelede merkum Salih ayağından ve zaten bir cerh maddesinden dolayı mahbus bulunan Laz Hüseyin arkasından zararsızca urulmuş oldukları halde ber-takrîb ele geçirilmiş ve merkûmânın şimdiye kadar ahâliden ve yolcudan pek çok kimselerin canlarını yakmış ve ezâ ve cefâ ederek emvâl ve eşyalarını gasb eylemiş oldukları cihetle külliyyet üzere müdde'ileri olacağı bedihî ise de vuk'û bulan firârları esnada evvelce kendilerinden iddi'â-yı hukûk edenler hakkında bir takım zûlm ve te'addiye ihtisar etmelerinden dolayı havfa tabi'atla müdde'iler davâ-yı hukûk edemeyüb fakat Karahisar-ı şarkî süvâri zabtiyelerinden olub kurra neferâtından çend neferi müstashabân dördüncü ordu-yu hümâyûn merkezine götürmekte olan Abdülhamid ile Salutbeli nâm mahalde neferât-ı merkûmenin esb ve esliha ve nükûd-ı mevcûdelerini ahz ve kabz eylemiş olduklarını inde'l-istintâk ikrâr etmeleriyle nükûd ve eşya-yı mağsûbe bi'l-istirdâd sahiblerine teslim kılınmış ve merkûm Muytâb Mehmed ol-suretle bunlara barût eve eğe verdiğini itiraf eylemiş olduğuna ve dağlarda ve kırlarda müsellağ oldukları halde gezerek rast geldikleri yolcuları tutup soymak fazîhasını irtikâb eden eşhâsın hâl ve sıfat ve derece-i şekâvetlerine göre muvakkat veya mü'ebbet kürek cezasıyla mücâzât olunması kânûn-ı cezaiyenin altmış ikinci maddesi zeylinde ve mahbusünün zor ile firârları esbâbını tahsîl için bunlara alât ve edâvat ve esliha ita eden adamın müvakkatân küreğe konulması dahi yüz on dokuzuncu maddede muharrer bulunduğu mebni bunların on dokuzuncu madde icabınca kâ'ide-i teşhîriyeleri icrâ kılındıktan sonra tarih-i tevkîflerinden i'tibâren ve mevâdd-ı mezkûre ahkâmına tevfiân merkûmân Deli Beşe Mehmed ve Salih'in on beşer ve Muytâb Mehmed'in dahî yedi sene müddetlerle vaz'-ı kürek olunmak üzere Erzurum'a gönderilmeleri ve defter mahsûsuna kayıt edilmek için tarih-i hapîslerinin bu tarafa iş'ârı hakkında mahalline vusûllerinde ol-vechle küreğe konulmaları zımnında dâhi Erzurum Valiliğine başka başka emirnâme-i samî tastîr ve âdi töhmetle müttehim olarak mahbûs buldukları halde firâr eden merkûm Laz Hüseyin ile sâ'ir firârîlerin dahî kânûnun yedinci maddesi hükümünce tezyîd-i cezâları fıkrasının emirnâme-i mezkûre derci tezekkür kılınmağın ol-bâbda.

KAYNAKLAR**1. Arşiv Belgeleri**

BOA, A. MKT, (Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı), No: 228/84.

BOA, A. MKT. MHM, (Sadaret Mektubî, Mühimme Evrakı, No: 427/12; No: 638/25; No: 663/7.

BOA, BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası), No: 984/73727.

BOA, C. DH, (Cevdet Dâhiliye), No: 123/6149; 289/14421.

BOA, DH. H, (Dâhiliye Nezâreti, Hukuk), No: 68/44.

BOA, DH. MKT, (Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi), No: 2281/7; No: 278/31; No: 627/15.

BOA, DH. ŞFR, (Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı), No: 183/126; No: 347/103; No: 46/48.

BOA, DH. TMIK. M, (Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu), No: 3/91; No: 143/2; No: 17/33

BOA, HAT, (Hatt-ı Hümayun), No: 636/31375; No: 641/31520.

BOA, İ. AS (İrade, Askerî), No: 21/41.

BOA, İ. DA, (İrade Divan-ı Ahkâm-ı Adliye), No: 9/279.

BOA, İ. DUİT, (İrade Dosya Usulü), No: 173/86.

BOA, MVL, (Meclis-i Vâlâ Evrakı), No: 668/35; No: 448/15.

BOA, ŞD, (Şura-yı Devlet Evrakı), No: 2910/13.

BOA, Y. MTV, (Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı), No: 144/50.

2. Kitap ve Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

ALGÜL, Faruk, *Osmanlı Vesikalarında Kelkit Kazası*, Kelkit Belediyesi Yayınları, Kelkit 2016.

ARTAN, Mihriban, *Mühimme defterlerine Göre Osmanlı Devletinde Eşkîyahk Hareketleri (1626-1631)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2016.

ASAN, Hakan, "Gümüşhane Sancağı'nda Meydana Gelen Asayiş Problemleri ve Çözüm Yolları (1876-1914)", *I. Uluslararası Gümüşhane Sempozyumu (16-18 Ekim 2017)*, *Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi*, Gümüşhane 2017, ss. 1-12.

BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkîya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 463-466.

BARKEY, Karen, *Eşkîyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 2000.

BEYDİLLİ, Kemal, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C: 13, Sayı: 17, Ankara 1988.

CANGÜR, Ahmet, *Batı Anadolu'da Efelik ve Eşkîyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013.

DEĞİRMENCİ, Tülün, “Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulû‘î’nin Paşanâme’si ve 17. Yüzyıldan Eşkîya Hikâyeleri”, *Kebikeç*, S: 33, 2012, ss. 127-148.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

EMİROĞLU, Kudret, “Çok Hayr ü Şer İşledik Eşkîyalığa Giriş”, *Kebikeç*, S: 33, 2012, ss. 7-20.

ERDOĞAN, Emine, “XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nda Eşkîyalık Faaliyetleri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006)*, Ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 55-63.

ERLER, Mehmet Yavuz, “Trabzon Vilâyeti’nde Kanûn Kaçakları (1856-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XIX, S: 30, 1996, ss. 69-98.

FAROQHİ, Suraiya, “Hac Yolunda Soygunculuk ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Sadakat (1560-1680)”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 267-283.

FAROQHİ, Suraiya, *Coping with the State, Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, The Isis Press, İstanbul 1995.

FAROQİ, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlılar’da Eşkîyalık Hareketleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: XI, İstanbul 1995, ss. 467-468.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016.

KÖSE, Osman, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Samsun 2009.

KÜÇÜK, Yaşar, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkîya ve Kabadayıları-Türküler, Destanlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

OKAN, Betül Badiğınli, *İslam Ceza Hukukunda Hırabe (Eşkîyalık) Sucunun Mahiyeti ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C: I, İstanbul 1999.

ÖKSÜZ, Melek, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Âyân, Eşkîya ve Göç Sorunları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: V, S: 1, ss. 169-186.

ÖMER FEVZİ BEY, *Osmanlı Gayrinizami Harb Doktrinini*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZDİŞ, Hamdi, “Efsaneler, Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: “Eşkîya Micanoglu Hüseyin” *Kebikeç*, S: 34, 2012, ss. 21-43.

ÖZEL, Oktay, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZTÜRK, Selda, *Mühimme Defterleri'nde Bolu Sancağı ve Bolu'da Eşkîyalık* (H961-993, M1553-1585), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2010.

PAMUK, Bilgehan, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C: I, Trabzon Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2005.

SAYLAN, Kemal, *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2014.

SAYLAN, Kemal-ALGÜL, Faruk, *Osmanlı Arşiv Vesikalarında Şiran Kazası*, Şiran Belediyesi Yayınları, İstanbul 2017.

SEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1318.

SOYUDOĞAN, Muhsin, *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)*, *The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University*, Ankara 2005.

ŞİMŞEK, Eyyub, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesinden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C: 36, S: 62, 2017, ss. 247-271.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkîyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.

UZUN, Efkan, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân Ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, S: 25, 2009, ss. 185-214.

YAKUT, Esra, "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması", *Kebikeç*, S: 33, 2012, ss. 21-34.

TONYA AĞZI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

A. Mevhibe COŞAR**

ÖZ

Ağız terimi, çoğunlukla *kaba dil*, *halk dili*, *teklifsiz dil* gibi ifadelerle açıklanır; *şive* ile karıştırılır. Ağzların ölçünlü dile oranla gösterdikleri ayrılıklar, çoğu zaman yadırganır. Bunun sebebi, bir kaynağa bağlanmaları noktasındaki eksikliklerdir. Trabzon ili ağzları Eski Türkçe ile ilişkilendirilen ses özelliklerini muhafaza etmesi, Türkçenin tarihsel süreçte geçirdiği değişme ve gelişmelerin farklı zaman dilimindeki izlerini taşıması, ünlü ve ünsüzlerin Eski Türkçe ile örtüşmesi, küçük ünlü uyumunun düzensizliği, genizsi n [n̄] sesinin durumu, ek fiilin bağımsız bir kelime gibi hareket etmesi, Uygur Türkçesi metinlerine dayanan ikili fiil kullanımı gibi özellikleri bakımından dikkat çeker. Bu çalışmada söz konusu özelliklerin Trabzon Tonya ağzları için durumu ele alınacaktır. Kaynak olarak Hasan Kalyoncu'ya ait *Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü* adlı eser ile *Derleme Sözlüğü* kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon Tonya ağzı, söz varlığı

ON THE VOCABULARY OF THE TONYA DIALECT

ABSTRACT

The term 'dialect' mostly refers to the concepts of *billingsgate*, *public language*, and *informal language*, and it is often mistaken for the term *accent*. The variances of dialects compared to those of the standard languages are generally found odd. This stems from the lack of firm connections to a source. The dialects of Trabzon draw attention due to its features such as preserving the voice properties which are associated with the Old Turkish Language, displaying the traces of the change and improvements in the Turkish language in different periods throughout history, the same vowel and consonant letters with the Old Turkish Language, the irregularity of labial harmony, the sound of nasal "n" [n̄], the functional verbs acting as lexical words, and the use of dual verbs based on the texts of Uyghur Turkish Language. This study deals with the above mentioned features in relation to Trabzon Tonya dialects based on the following sources: *The Grammatical Properties of Trabzon*

* *Gönderim tarihi: 13.02.2018. Kabul tarihi: 19.04.2018.* Bu çalışma 15.02.2018 tarihinde Tonya ilçesinin düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı münasebetiyle düzenlenen sempozyumda sunulan "Derleme Sözlüğü'ne Göre Tonya Ağzı Söz Varlığı" adlı çalışmanın geliştirilmesi ile ortaya konulmuştur.

** *Prof. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.*
mcosar@ktu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9972-9763

Tonya Dialect and Tonya Dictionary by Hasan Kalyoncu and *Compilation Dictionary* by Turkish Language Association.

Keywords: The Dialect of Trabzon Tonya, vocabulary

Ağzlar Üstüne

Ağız terimi, çoğunlukla *kaba dil*, *halk dili*, *teklifsiz dil* gibi ifadelerle açıklanır; *şive* ile karıştırılır.¹ Ergin'in yaygın ifadesinden mülhem; "bir dilin söyleyiş farklarına dayanan küçük kolları, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz ad"² olarak tanımlanır. Nurettin Demir ise ağız terimi için ayrıntılı bir değerlendirme yaptığı çalışmasında kapsayıcı bir tanıma ulaşır: "Ağız aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir."³

Trabzon Ağzıları için Hatırlatma

Trabzon ağzılarının Türkiye Türkçesi ağzıları içindeki yeri belirlenmiştir. Bu tasnife göre Türkiye Türkçesi ağzıları; Doğu Grubu ağzıları, Kuzeydoğu Grubu ağzıları ve Batı Grubu ağzıları olarak üç ana gruba ayrılmaktadır. Trabzon ve yöresinin içine dâhil olduğu Kuzeydoğu Grubu ağzıları da kendi içinde;

I. Grup: Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy ağzıları

II. Grup: Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağzıları

III. Grup: Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Gökteş, Camili, Meydancık,

Ortaköy (Artvin) ağzıları olarak sınıflandırılmaktadır.⁴

¹ Ağız terimi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Nurettin Demir, "Ağız Terimi Üzerine", *Türkbilgi*, S: 4, 2002, s. 105-116 okunmalıdır.

² Muharrem Ergin, *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 1998, s.10.

³ Demir, *a.g.m.*, s.114-115.

⁴ Trabzon ve yöresinin içine girdiği I. Grup da kendi içinde iki alt gruba ayrılmaktadır: 1. Vakfikebir, Akçaabat, Tonya, Maçka, Of, Çaykara ağzıları, 2.Trabzon merkez, Yomra, Sürmene, Araklı, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy (Rize) ağzıları.

Trabzon ili ağızları doğal olarak Türkçenin tarihsel süreçte geçirdiği değişme ve gelişmelerin farklı zaman dilimindeki izlerini taşır. Bu bağlamda ölçünlü dilde olmayan eskicil öğelerin varlığı da dikkat çekicidir.⁵ Trabzon ağızları söz varlığı ile ilgili olarak alandan yapılan derlemeler⁶ ve *Derleme Sözlüğü (DS)* önemli veriler içerir. Ancak bugün için *DS*, tez ve makale düzeyinde kimi katkılar ortaya konulmasına rağmen günümüz idari yapılanması bakımından ayıklanmaya ve yeni çalışma ve katkılarla geliştirilmeye muhtaçtır.⁷ Trabzon yöresi ağızları için de *DS*'nin boysal ve bu anlamda idari dökümünün güncellenmesi önem taşımaktadır. Bu da ancak mevcut verilerin toplanması ve yeni derlemelerin yapılması ile mümkün olacaktır.

DS'de Trabzon ağızları söz varlığı, ağırlıklı olarak Akçaabat, Maçka, Denizli-Beşikdüzü-Vakfikebir, Sürmene, Of-Çaykara, Araklı, Yomra ilçe ve köylerinden yapılan derlemelerle temsil olunmaktadır. Bu tabloda Tonya'nın yer almaması düşündürücüdür ancak anlaşılabilir değildir.⁸

Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK. Yay., Ankara 1996, s. 113. Ağızlar sınıflandırılırken çoğu zaman fonetik kimi zaman da leksik elemanlara dayalı çalışmalar yapılmaktadır. Trabzon ağızları üzerine çalışmaları bulunan Brendemoen da şimdiki zaman bağlantı ünlüsüne göre Trabzon ağızlarını üç grupta toplamıştır: 1. Vakfikebir, Akçaabat, Trabzon merkez ve Maçka; 2. Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene; 3. Of, Çaykara, Tonya. Bernt Brendemoen, "Trabzon Ağızlarında Bağlantı Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, s. 19-34. <http://www.turkdilleri.org/turkdilleri/> [erişim: 10.03. 2018]s.19-34.

⁵ Örnekler için A. Mevhibe Coşar, "Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağızlarında Arkaik Hususiyetler", *Karen*, C: 1, S: 1, Trabzon 2015, s. 241-453. Demir'in çalışmasında bu özellikler ve 1. ve 2. ağız yörelerine göre belirlenmiştir. Demir, 1. Ağız yöresi için "Dudak benzeşmesi zayıftır; kurallı denilebilecek biçimde ön sesteki "k" sesleri tonluluşur, "-nl-" sesleri yan yana geldiğinde kurallı bir şekilde "-nn-"ye değişir, işaret zamiri "u"dur, "ğ" sesi erir ve karşılaşan iki ünlü kaynaşarak uzun ünlü hâline gelir" demektedir. İkinci ağız yöresi ile ilgili olarak da "-ı>-i, -u>-i, -ü>-i ses değişimleri; b>-p- değişmesi, Eski Türkçenin tonsuz "k-" ünsüzünün korunması, iç seste ünsüz tonlulaşması, yönelme hâli ekinin bulunma hâli yerine kullanılması, çokluk üçüncü şahıs zamirinde çoğunlukla zamir n'si kullanılmaması, akıcı l, m, n, r, ñ (-ng->-n/g->-ø-), v ünsüzlerinin yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırması ve şart ekinin her türlü ünlüden sonra -sa biçiminde ve kalınlık-incecik uyumunu bozacak şekilde gelmesi" gösterilir. Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C: I-II-III, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006.

⁶ Bu konuda kimi yerel çalışmalar ile akademik ürünler kaydedilmelidir: Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., 1994; Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volume I-II, Oslo 2001; Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C: I-II-III, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006.

⁷ *Derleme Sözlüğü*, Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı için önemli bir başvuru kaynağıdır. Temeli, 1939-1949 yılları arasında yayımlanmış, 1933-1935 yılları arasında derlenen 150 binden fazla kelimeyi içeren *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'ne dayanmaktadır. Bu derlemeden anlam karışıklıkları, madde başı düzensizlikleri gibi eksik ve hatalar yüzünden 1952 yılında gönüllü aydın ve öğretmenlerin katkısı ile 8 yıllık bir çalışma sonucunda 450 bin fiş ilavesi ile 13 ciltlik sözlük oluşturuldu. 1982'de Ek-I cildinin hazırlanması ile bugünkü sözlük ortaya konulmuş oldu. Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi* 1, S: 2, 2006, s. 41-53.

⁸ Kaba bir bakışla yalnızca bir kelimenin [yerelması]: 1. Patates (Maçka, Tonya - Tr.) s. 4250 kaydı ile yer aldığı görülür.

Tonya

Tonya konusunda özellikle nüfus ve yerleşimle ilgili bilgi ve yorumları çeşitli kaynaklarda bulmak mümkündür.⁹ Tarihi kayıtlar Tonya'yı farklı idari yapılanmalar içinde gösterir. Muhammet Atmaca, *Tarih İçinde Tonya* adlı kitabında 1583 tarihli Tahrir defterinde Akçaabat'a bağlı bir karye (köy) olarak geçtiğini ifade eder.¹⁰ 1869 tarihli Trabzon Salnamesinde merkeze bağlı bir nahiye olarak gösterilir. 1873 yılında Vakfikebir'in kaza yapıldığı bilgisi yer alırken 1876 tarihli Salnamede Tonya, Vakfikebir kazasına bağlı köyler arasında kayıtlıdır. 1881 tarihli 12. Trabzon Vilayeti Salnamesinden ise tekrar nahiye yapıldığı ve yine Trabzon merkezden idare edildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Cumhuriyet devrinde 1954 yılına kadar Vakfikebir'e bağlı bir nahiye olan Tonya, bu tarihte ilçe olmuştur.

Bugün Tonya, Doğu Karadeniz bölgesinde, Trabzon iline bağlı bir ilçe merkezi olup denizden 20 km güneyde, doğudan Akçaabat, batıdan Şalpazarı, kuzeyden Vakfikebir, güneyden ise Torul ile çevrilidir. Kuzeybatıdan Beşikdüzü, güneydoğudan da Maçka ilçeleri ile komşu olan Tonya, 265 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahiptir.¹²

Bu idari yapılanma, bir yandan 1939-1945 yılları arasında basımı yapılan ve son güncellenmesi 1982 yılında gerçekleştirilen *Derleme Sözlüğü*'nde Tonya'nın neden yer almadığına bir açıklama getirirken diğer yandan da Akçaabat ve özellikle Beşikdüzü- Vakfikebir kaynaklı kelimeleri Tonya adına değerlendirilmesini gerektirir.

⁹ Bryer ve Winfield, Tonya'dan söz ederken iki önemli kayıt düşer; 1380'de. Alexios'un Çepnilere karşı düzenlediği sefere dair bilgilerden ve 1432 yılında Trikomia [Akçaabat] yakınlarındaki Christ Pantokrator manastırına ait yazmada Türkçe adların bulunduğu bahisle Philabonites'in [Harşit] geç 15. yüzyılda Çepnilere mahsus bir yerleşim yeri olduğunu belirterek Tonya'da erken İslamlaşma başladığına işaret ederler. Yirminci yüzyılın başında Tonya'da hiçbir Hristiyan ve hiçbir kilise bulunmadığını ekler ve Osmanlı kayıtlarında Tonyalıların bulunmamasını uzak ve kapalı yaşantılarına bağlarlar. Anthony Bryer - David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington, D.C. 1985, s.156. Atmaca, 1583 tarihli bir belgeye dayanarak o tarihlerde Tonya'nın nüfusunun Kumyatak ve Karaağaçlı ile birlikte 1000 dolayında olabileceğini belirtir. Ödenen vergi çeşitlerinden hareketle Tonya'da 171 haneden 4'ü, Karaağaçlı'da 53 haneden 36'sının Müslüman olmadığını saptar. Bu tarihlerde Trabzon'daki nüfusun yüzde seksenden fazlasının gayrimüslim olduğunu göz önüne alarak Tonya'daki Müslüman nüfusun yoğunluğuna dikkat çeker. Atmaca'ya göre de Tonya'da İslamlaşma süreci öteki bölgelere oranla daha erken başlamış ve 16. yüzyıl sonlarında hemen hemen tamamlanmıştır. Muhammet Atmaca, *Tarih İçinde Tonya*, Tonya Belediyesi Yay., Trabzon 2005, s. 43-44.

¹⁰ "Karye-i Tonya maa mezray-i Kumyatağı ber vech-i serbest tabi-i Akçaabad" Tonya karyesi (köyü) ve Kumyatağı mezarası (ikisi birlikte) serbest tımar olup Akçaabat'a bağlıdır." Atmaca, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹ Atmaca, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹² Atmaca, *a.g.e.*, s.14.

Derleme Sözlüğü'nde Trabzon'dan en çok Beşikdüzü-Vakfikebir'den derlenen kelimeler yer almaktadır. 1982'de hazırlanan ekte de bu hat öne çıkmaktadır. Ancak burada Tonya'nın ayrıca dâhil edilmemesi bir eksiklik olarak yorumlanmak durumundadır. Yine de Tonya şanslıdır. Mehmet Ölmez'in de bir tanıtma yazarak değerlendirdiği¹³ Hasan Kalyoncu'ya ait *Trabzon - Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü* adlı eser, yerel bir çalışma olarak önemlidir ve hem *Derleme Sözlüğü*'nün eksikliğini gidermekte hem de karşılaştırma yapmaya elvermektedir.

Tonya Ağzı Söz Varlığı

Burada Hasan Kalyoncu'nun katkıları üzerinden Tonya ağzı söz varlığı nitelikçe bir tasnife tabi tutulmuştur. Gerek Hasan Kalyoncu gerekse Muhammet Atmaca, eserlerinde Tonya ağzının özelliklerine yer vermiş ve söz varlığı üzerinden ses özelliklerine dikkat çekmişlerdir.

Bu noktada Tonya ağzının özellikleri hakkında Türkiye'de ilk derleme faaliyetlerini gerçekleştiren bir isim olarak Ahmet Caferoğlu'nun önemli tespitini tekrar etmek gerekir. Caferoğlu, *Anadolu Ağzıları Konson Değişimleri*" adlı yazısında kelime başındaki *t*- sesi ile ilgili olarak şöyle demektedir¹⁴:

“Kök ve ana Türkçede *d*- olmamakla beraber, tarih gelişmesi sonucunda, kendini kısmen, muhafaza ederek *t*- ile kaynaşmış, yahut eşlik etmeğe mecbur kalmıştır. Klasik yazı dilimizde de bulunan bu durum, Anadolu ağzılarında, tabii olarak, daha geniş bir düzensizliğe yol açmıştır. Karadeniz kıyısı illeri *d*- yerine, asli olan *t*-ye daha fazla eğinti göstermişlerdir. Hatta Trabzon ilinin Tonya kazası, tamimile *t*-yi benimsemiş, *d*-yı ise yadırgamıştır. Daha birçok örnekle tespit edilebilecek olan bu tarihi ve kök Türk *t*-telâffuzu, bugünkü Anadolu ağzıları içinde Trabzon, Rize ve kısmen Ordu illerini, Kendi vatani olarak, kabullenmiş durumdadır.”

Nurettin Demir'in dile getirdiği gibi ağzılar, ölçünlü dilden tam manası ile ayrılmaz. Hatta ayrılığı, temelde ölçünlü dilin kelimelerindeki söyleyiş farklılığının doğurduğunu söylemek mümkündür. Belki de bu, tersinden ölçünlü dilin ağzılardaki çeşitliliği çoğu zaman daha rafine bir sese dönüştürmesi olarak da nitelenebilir. Dolayısı ile ayrılıkların büyük kısmını

¹³ Bkz. Mehmet Ölmez, “Hasan Kalyoncu, Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü, Tonya 2001, 137 s.”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S: 19, 2009, s. 305-307.

¹⁴ Aynı yazıda Caferoğlu, *b- > p-*, *p- > b-*, *k- > g-*, *g- > k-*, *k-> h-* değişimlerine de dikkat çekmektedir. Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağzıları Konson Değişimleri”, *TDAY- Belleten* 1963, s.1-32. Burada Bert Brendemoen'un Muhammet Atmaca'nın da yer verdiği *Tempo* dergisindeki röportajında söylediği şu cümleyi de hatırlamak yerinde olacaktır: “Türkiye'deki şivelerin en ilginç Doğu Karadeniz ağzı. Çünkü ağzıda bir bakıma, Anadolu'da ta 14. yüzyılda konuşulmuş Türkçenin izlerine en net bir biçimde rastlamak mümkün.” *Tempo Dergisi*, S: 47, 23-29 Ekim 1988.

oluşturan bu tür sözcüklerin bir ağız sözlüğünde yer alması konusu da tartışmalıdır.¹⁵ Bu anlamda gerek *Derleme Sözlüğü* (DS) gerek *Tonya Sözlüğü* (TS), ölçünlü dilin sözcüklerine yer vermektedir. Sözlüklerden hareketle sözcüklerin gösterdiği ses ve anlam özellikleri şöyle gruplandırılabilir:

1. Ses ve anlam bakımından ölçünlü dil ile örtüşen kelimeler vardır. Bu örneklerde örtüşmenin bazen söz konusu kelimenin anlamlarından biri ile ilişkili olduğu söylenmelidir.

ablak, arı, çor, denk, elan, ferik, fit, gazel, imece, külek, papara, sahan vb. gibi.

2. Ölçünlü dildeki kelimelerin bölge ağzında çok küçük ses değişiklikleri ile ayrıldığı örnekler vardır. Bunların bir kısmı alıntı kelimelerdir.

avara/avare, cimbiş/cümbüş, furful/firfir comât/ cemaat
istol/ stol, zigamlamak/zükâm, iskütleşmek/ sükut vb.

Bu durum Türkçe kelimelerde de gözlenir, hem ölçünlü dilden hem de bölgedeki diğer ilçelerden ayrılma söz konusudur.

ağal/ ağıl; anca, ancah/ancak, bişki/bıçkı, dayman/daima, ovarmak/onarmak

baldur/baldır, dabah/tabak, kütrum/kötürüm vb.

3. Beşikdüzü-Vakfikebir hattından alınan kelimelerle Tonya Sözlüğü mukayesesinde kelimelerin Tonya'da bulunduğu fakat anlamca ayrılıklar gösterdiği söylenmelidir. Öyle ki bu tür kelimelerin anlam ve ses bakımından Tonya içinde farklı köylere göre de değiştiği olur.

Örneğin “abaşumaz” kelimesi, DS’de ağaç, odun, tahta vb. için “şişmiş, kabarmış” anlamına gelirken TS’de “yağmurun yağması ile toprağın üst kısmının sertleşmesi” anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde “abazıpka” kelimesinin “dar paçalı pantolon” anlamı, iki ayrı kelime olarak “aba: yelek”, “zıpka: pantolon” anlamları ile Tonya için örneklenmektedir.

ağ bulut: kışın görülen bir yağmur bulutu (DS).

gökte görülen, alçakta bulunan, yağmur getirmeyen bulut (TS).

alamuk: yer yer bulutku gökyüzü (DS).

soğuk ve yağışlı havanın yer yer düzelir olması (TS).

aruklamak: zayıflamak (DS).

zayıflayınca çirkinleşmek(TS).

4. Tonya içinde söylenişi değişen kelimeler de alandan tespit edilmiştir. Örneklerde birinci kelime sözlükten, ikinci kelime alandan alınmıştır:

¹⁵ Ağız sözlüklerinde küçük söyleyiş farkı gösteren ya da yazı dilindeki şekil ve anlamına çok yakın biçimi yer alan sözcükler yadırganmaktadır. Öneriler için bkz. Ali Akar, “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I”, *Turkish Studies*, C: 4, S: 4, Yaz 2009, s. 1-11 ve Ali Akar, “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II”, *Turkish Studies*, C: 4, S: 8, Sonbahar 2009, s. 216-224.

çağiris/çarağlis: acı bir sesle çağırma.

evzâ/ezâ: kibrit.

faslak/taslak: yonga parçası.

fotli çapa/gömmeli çabba: çelik-çomakla oynanan bir çocuk oyunu.

gevremek/gevirmek: mısır ekmeğinin kabuğunu ktır ktır yemek, vb.

5. Aynı kavram veya varlığa verilen farklı karşılıklar, dolayısıyla eşanlamlı kelimeler vardır:

paralet/bağluk: inekleri yemliğe bağlamak için kullanılan ip.

vazaglug/uçkurluk: donun uçkur geçirilen bölümü.

tom/tomruk: kısa kütük.

lastera/ketan: örmcek ağı.

Bu bahisteki örneklere bakıldığında aslında ağızdaki anlamlardan birinin ölçünlü dildeki anlamlardan biri ile örtüştüğü görülür. Bu da çoğunlukla ya argodaki anlam ya da sözcüğün alıntı olması ile alakalıdır.

Bir ağız sözlüğünde bu türde kelimelerin varlığı karşılıklı anlaşmada kısmi sorunlara yol açabilir. Ancak asıl büyük ayrımın anlam üzerinde gerçekleştiğini ve bu sebeple çoğu kelimenin konuşucuları tarafından dahi yabancı kelime olarak algılandığını belirtmek gerekir. Hatta çoğu zaman ölçünlü dile mahsus kelimelerin yerel söylenişinin sebeplerinin dahi yabancı etkilerle açıklandığı görülür.

Bu hususta Trabzon yöresi ağızlarının asıl ayırt edici özelliklerinden olmak üzere Türkçenin asli seslerini ve özelliklerini vurgulamak önem kazanmaktadır. Burada Tonya ağızı özelinde zamir çekimi ve ses özellikleri ile ilgili olarak arkaik kullanışları da örnek göstermek yerinde olur.

Sözcüklere Yansıyan Ağız Özellikleri

Türkçede ses uyumu önemli bir ayırt edici özelliktir. Türkçede geç teşekkül ettiği için küçük ünlü uyumu da denilen dil benzeşmesi; düz ünlülerle düz, yuvarlak ünlülerle ya düz-geniş ya da dar-yuvarlak ünlülerin kullanılmasına dayanır. Bu kuralın ölçünlü dilde de istisnaları olmakla beraber Trabzon ağızlarının çoğunlukla yuvarlaklaşma tarafında olması söz konusu uyuma aykırı örnekler ortaya çıkarmaktadır. Tonya ağızında hem fiil çekimlerinde hem sözcük düzeyinde bu yuvarlaklaşmanın izleri mevcuttur. Bunun sebebi olarak çoğunlukla dudak ünsüzlerini göstermek mümkündür:

abla > abula analık > analuk baluk oti > balık otu dirlik > dirluk,

bilirim > bilirum bildim > bildum çeşme > çoşme vb.

Bugün ölçünlü dildeki *büyük* kelimesi, Eski Türkçedeki *bedük* biçiminden gelmektedir.¹⁶ Eski Türkçeden günümüze yaşanan -d- > -y-

¹⁶ Kelime *bedü-* (büyü-) fiilinden türer. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 302.

değişimini gösteren bu yuvarlaklaşma, kelimenin daha eski bir dönemini yansıtır. Tonya ağızlarında da kelime, *beyuk* şeklinde uyum dışı kullanılan kelimelerden biridir.¹⁷

Benzer şekilde Türkçede kalınlık incelik uyumu yaygındır. Tonya ağızında özellikle yabancı dilden gelen kelimelerde bu uyumun uygulandığını, ancak ilginç biçimde çoğu zaman çeşitli sebeplerle bozulduğunu görmek mümkündür:

kiraz > kirez örneğindeki uyuma sokma çabası iken yapı > yapı, akraba > ekraba,

ramazan > remazan, havlu > havli örnekleri bozulmayı gösterir.

Tonya ağızında Caferoğlu'nun işaret ettiği gibi ünsüz değişimleri de yaygın biçimde eski Türkçe özellikleri gösterir:

k > g ve g > k: gıvrışuk, guci [kız]; kerek, kelmek vb.

b > p ve p > b: babuç > pabuç, bataklık etmek > pataklık etmek

para > bara, pamuk > bambuk,

pekiştirmek > bekiştirmek örneği tam da eski Türkçedeki berk sözcüğüne gitmektedir.

Genizsi n [ñ]Sesinin Gelişimi ve Zamir n'si¹⁸

Sondan eklemeli bir dil olarak Türkçe, değişmeyen söz köklerine ses uyumu kurallarına göre getirilen eklerle yeni kelimeler üretir. “Değişmeyen söz kökleri” ifadesinin istisnası; *ben* ve *sen* zamirlerinin yönelme durumunda görülür. *Bana* ve *sana* biçimleri söz kökündeki ince e ünlüsünün kalınlaşması ile bu değişimi örnekler. Bu durum, Eski Türkçede yönelme ekinin *-ga* olması ve *ben-ge* biçiminin, *genizsi n* sesinin etkisiyle *banga* şekline dönüşmesi ile alakalıdır. İşte burada Trabzon'daki *bağa/sağa* biçiminin açıklaması gündeme gelir.

Genizsi n [ñ]sesinin /g/ lehine gelişimi başka örneklerde de izlenir:

an- > ank- anıl- > angıl- anır- > angır-ansır- > angsır- yenil- > yengil- dinürci > dingürci

ng sesinin etkisini ve Tonya yöresinde g tarafında oluşunu asli olarak bulunduğu ön kelimesinden türetilen önlük kelimesinin eğluk/oğluk; dinlekelimesinin diğne-, yenlik kelimesinin yeğnik şeklinde söylenişinde görmek mümkündür.

Bu, Türkçenin Eski Türkçeden beri ayırt edici bir özelliğinin gelişmiş biçimiyle Trabzon ağızındaki kalıntısıdır.

Tonya ağızında zamir çekiminde bu, şu, o işaret zamirlerinin kullanımında zamir n'si denilen ve zamirler ek alırken araya giren n sesinin

¹⁷ Kara çember pek uyar/Konuşalım kim duyar/ Hayde kaçalım yarım/ Sora beyukler duyar” Hasan Kalyoncu, *a.g.e.*, s.43.

¹⁸ Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Vügar Sultanzade, “Bir Daha Zamir n'sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2016, S.18, s. 7-16.

kullanılmadığı görülür Her üç sözcükte de beklenen, çokluk ekinden evvel bir zamir *n*'sinin bulunmasıdır. Ölçünlü dildeki bunlar/şunlar/onlar yerine Tonya'da da bular/şular/olar kullanılmaktadır. Bu durum bilindiği gibi tarihî Türk dillerinde; 15-19. yy'lar arasında kullanılan edebi Çağatay Türkçesinde ve günümüzde Çağdaş Uygurca ile Özbekçede de böyledir. Bu dillerde zamir *n*'si görülmez. Tonya'daki bu özelliğin, kuzey-doğu Türkçesinin bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹

Eskicil/Arkaik Kelimelere Örnekler

İçin edatı Anadolu ağızlarının birçoğunda olduğu gibi Tonya ağızında da uçun şeklinde kullanılmaktadır. Nitekim sözcük, sebep/son anlamı taşıyan uç isim kökünden gelmektedir ve her ne kadar Orhun Abidelerinde için şekli olsa da uçun örneklerinin edatirih metinlerde örneklerinin olması arkaik bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir.²⁰

Bugünkü *ol-* fiili Eski Türkçeden 15. yüzyıla kadar, *bol-* şeklinde varlığını sürdürmüştür. *bol-* fiili Tonya ağızında “*umarım ki, olsa, keşke*” anlamında *bolaki* şeklinde kullanılmaktadır.

Benzer şekilde, Eski Türkçede *kaçan* şekli ile Divanü Lügati't-Türk'te zaman zarfı ve yüklem olarak geçen²¹ ve 15. yüzyılda, eski Kıpçak Türkçesinde yine yazılı kaynaklar itibarıyla “*haçan*” şekline dönüşen kelime, Trabzon ağızlarında “*o zaman, -dığı zaman, ne zaman ki*” anlamları ile karşımıza çıkar. Kelimenin bir **ka* zamiri ile ilişkisini anlatan Paşa Yavuzarslan, Kuzey-doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında sıkça rastlanan *haçan* kelimesinin cümleye “*nasıl*”, “*mademki*” anlamı kattığını da ifade ederek Anadolu'da yaygın kullanımına işaret eder Bu konuda ilk çalışmayı yapan Ahmet Temir'den naklen “*Esasında Türkçe bir unsur olan *ka-* dan meydana gelen *kan-,kay-, kal-, kar-* grupları ve onların tâli formları bütün Altay dillerinde yayılmıştır. Fonetik cihetine gelince, bu unsur Uygurcadan sonraki lehçelerin bazılarında Moğolcada ve Tunguzcanın Gold ve Olça lehçelerinde *ka-* < *ha-*, *ha-* şekline girmiş ve Mançu lisanında da *ha-* < *a* olmuştur.” bilgisini paylaşır.²²

DS'de Vakfikebir merkezli verilen “*yönünden, tarafından, -den doğru, -ya doğru, -nın boyunca*” *ağrı* sözcüğü muhtemelen ilk ünlüsü uzun okunan *ârı* kelimesidir. Eski Türkçede yön gösterme ekleri, teklik birinci kişi iyelik

¹⁹ Benzer bir değerlendirme için bkz. Ölmez, *a.g.m.*, s. 306.

²⁰ Orhun Abidelerinde için biçimi ile geçen edatla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Vefa Nalbant, “Üçün ve İçin Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S: 19, 2012, s. 87-94.

²¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*, 5. Baskı, C: I, Ankara 2006, s. 401.

²² Paşa Yavuzarslan, “Anadolu Ağızlarında **ha* (**ka*) Zamirinin Türevleri”, *Türkoloji Dergisi*, C: XI, S:1, 309-320.s.

ekinden sonra +ArU [eb+im+erü: yurduma doğru] şeklinde gelir²³. Eski Türkçedeki yön eklerinin devamı olarak düz anlamında yön göstermek üzere kullanılan arkuru (TS)[Vakfikebir'de afkuru] örnekleri de zikredilmelidir.

İkili Fiil Kullanımı

Trabzon ağızlarının genelinde görülen, çoğu zaman anlatımı kuvvetlendirmek için de başvurulduğu düşünülen *ağlama ağla-*, *söyleme söyle-*, *kazma kazma-* gibi fiiller, Türk dili yadigârlarından takip edilebilen bazı yapılarla benzeşir. Bunların Uygur Türkçesinde *tip tidi* yapısındaki örneklerini bulmak mümkündür. Bunlar Dede Korkut'ta *boy boyla-*, *soy soyla-*, ölçünlü dilde *uyku uyu-*, *yemek ye-* şeklinde görülen yapılarla karşılaştırılmaya müsaittir.²⁴

Kalıp ifadeler

Tonya ağzı söz varlığı, ölçünlü dilden ayrılan birçok kelime²⁵ yanında dilin işlenmişlik düzeyini gösteren deyim ve kalıp ifadelerin varlığı ile de dikkat çekmektedir. Bu anlamda *ayakbağı*, *balyağa*, *birlembir*, *bumbar gibi olmak*, *daldalanmak*, *dal dal aşağı gelmek*, *dalağı dişmek*, *dışarı ayaklı*, *dömbelek atmak*, *elçinmek*, *fis vermek*, *hışlamak*, *dek duru yerden*,²⁶ *imlâğa gelmek*, *zefk etmek*, *gevşesa eti yenir* vb. gibi çok sayıda örnek mevcuttur²⁷.

²³ Aysu Ata, *Orhun Türkçesi*, Ed. Gürer Gülsevin – M. Mahur Tulum, AÖF Yay., Eskişehir 2011, s.123-124. Ekin Çepni ağzındaki örnekleri için ayrıca bkz. A. Mevhibe Coşar, “Söz Varlığı Bakımından Çepni Dili Çalışmalarına Bir Yaklaşım”, *Şalpaazarı Tarih-Kültür-İnsan*, Ed. Veysel Usta, Serander Yay., Trabzon 2017, s. 401-466.

²⁴ Hem isim hem fiil kökü olarak kullanılan sözcüklerin -ikili köklerin- abidelerde “sü süle- (asker sevket-)”; Uygurcada “amgek amgen- (sıkıntı çek-)”, Dede Korkut'ta “soy soyla-, boy boyla-, Divanü Lugati't- Türk'te “bit bitle- (bit ara-),” şeklinde örnekleri ve ayrıntılar için bk. A. Mevhibe Coşar, “Trabzon Ağızlarında Bir Fiil Kullanımı”, *Dil Araştırmaları*, 2010, s. 75-85.

²⁵ Söz gelimi *DS* s. 312'de Vakfikebir kaynaklı olarak yer alan *arı sili*: ikilemesi, “temiz, tertemiz, saf, iyi” anlamlarını taşır. Uygurca sil-i-mek “arınmak, temizlenmek, paklanmak” ve *silig/ k* kelimesine Caferoğlu “arı, temiz, pak, bakire” anlamlarını vermiştir. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2015, s. 205. Batı Türkçesine geçişte kelime sonu –g ünsüzünün düştüğü biliniyor. Eş anlamlılık *sili* kelimesinin *siligden* geldiğini açıkça gösterir. Bu örnekleri artırmak ve açıklamak başlı başına bir çalışma konusudur.

²⁶ Dek duru yerden ifadesinin ilk kısmı ilginç biçimde Divanü Lügati't- Türk'te *tek tur-*: sus-örneği ile ilişkilendirilmeye müsaittir. Muhtemel bir “sessizce, beklenmedik biçimde” anlamına işaret ediyordense denilebilir. Besim Atalay, *Divanü Lügati-t-Türk (Çeviri)*, 5. Baskı, C: IV, Ankara 2006, s.595.

²⁷ *Ayakbağı*: yürümesi geciken çocuk için bir niteleme; *balyağa*: sıkı fıkı dost(Maçka'da balyağ); *birlembir*: birdenbire; *bumbar gibi olmak*: hayvanların çok iyi doymuş olması; *daldalanmak*: Gölgeye yere ya da bir adamın himayesine sığınmak; *dal dal aşağı gelmek*: yavaş yavaş konuya yaklaşmak; *dalağı dişme*: insan ya da hayvanın dalağına vurulunca baygınlık geçirmesi; *dışarı ayaklı*: ahlaki bozuk, kötü kadın; *dömbelek atmak*: takla atmak; *fis vermek*: ihbar etmek; *elçinmek*: vuracakmış gibi yapmak, çocuklar boy ölçüşmek;

Sonuç Yerine

Tonya ağızı söz varlığı; muhtemel alıntı kelimelerle birlikte kapsamlı bir sözlüğe kavuşturulmayı; muhtemelen geçirdiği idari yapılanma süreçleri dolayısı ile dâhil edilmediği *Derleme Sözlüğü* gibi ağızlar söz varlığının tapusu niteliğindeki bir eserde yer almayı fazlasıyla hak etmektedir. Tonya ağızı söz varlığı, kendisini kuşatan coğrafyadan sorgulanmalıdır. *Derleme Sözlüğü*'ne giren kelimeler bakımından sınılanmalıdır. Bu sebeple iyi niyetli ve emek mahsulü bir eser olan Tonya Sözlüğü, *Derleme Sözlüğü*'nde yapılması gereken ayıklama için yol gösterici olacaktır. Alandan yapılacak daha kapsamlı bir derleme faaliyeti²⁸, Tonya ağzının hem Trabzon ağızları hem Anadolu ağızları içindeki yerinin belirlenmesini gecikmeli de olsa sağlayabilir. Böyle bir gayretin en önemli katkısı, konuşucuları tarafından da zaman zaman yadırganan ve kökeni tam olarak açıklanamayan sözcüklere bakışı değiştirecek olmasıdır.

KAYNAKLAR

AKAR, Ali, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi* 1, S: 2, 2006, ss. 41-53.

ATA, Aysu, *Orhun Türkçesi*, Ed. Gürer Gülsevin-M. Mahur Tulum, AÖF Yay., Eskişehir 2011, ss.123-124.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*, 5. Baskı, C: I-IV, Ankara 2006.

ATMACA, Muhammet, *Tarih İçinde Tonya*, Tonya Belediyesi Yay., Trabzon 2005.

BRENDEMOEN, Bernt, “Trabzon Ağızlarında Bağlantı Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992”, s.19-34. <http://www.turkdilleri.org/turkdilleri/>[erişim: 10.03.2018]

BRYER, Anthony- WINFIELD, David, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington, D.C. 1985, s.156.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2015, s. 205.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

gereklenmek: kendini ağırdan satmak; *hışlamak*: hızlı hızlı solumak; *imlâğa gelmek*: düzenli hale gelmek; *zefk etmek*: yermek, aşağılamak; *gevşesa eti yenir*: iyi huylu sevimli insanlar için kullanılan niteleme sözü vb. Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 34-137.

²⁸ KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Meligül Günaydın tarafından Bahadır Güneş danışmanlığında “Tonya Ağız İşlevsel Sözlüğü” adı ile derlemeye dayalı bir yüksek lisans tezi tamamlanmıştır.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 302.

COŞAR, A. Mevhibe, “Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağzılarında Arkaik Hususiyetler”, *Karen*, C: 1 /, S:1, Trabzon 2015, ss. 241-453.

DEMİR, Necati, *Trabzon ve Yöresi Ağzıları*, C: I-II-III, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006.

DEMİR, Nurettin, “Ağız Terimi Üzerine”, *Türkbilig*, S: 4, 2002, ss. 105-116.

ERĞİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 1998.

KALYONCU, Hasan, *Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Ağzı Sözlüğü*, Tonya 2001.

KARAHAN, Leyla, *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*, TDK. Yay., Ankara 1996.

ÖLMEZ, Mehmet, “Hasan Kalyoncu, Trabzon Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü, Tonya 2001, 137 s.”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S: 19, 2009, ss. 305-307.

Tempo Dergisi, S: 47, 23-29 Ekim 1988.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2011.

YAVUZARSLAN, Paşa, “Anadolu Ağzılarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri”, *Türkoloji Dergisi*, C: XI, S: 1, ss.309-320.

FRANSIZ FRAISSINET VAPUR KUMPANYASI (LA COMPAGNIE FRAISSINET) VE OSMANLI LİMANLARINDAKİ FAALİYETLERİ*

*Süleyman UYGUN***

ÖZ

Fraissinet Kumpanyası, Osmanlı liman kentlerinde ve dünya sularında Fransız yayılcılığı ve sömürgeciliğinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı sularında faaliyet gösteren en etkin üç Fransız kumpanyasından birisidir. 1863 yılından itibaren bir yandan Marsilya ile İskenderiye ve Suriye sahilleri, diğer yandan İzmir, Selanik ve İstanbul'a düzenli seferler kurarak, Fransız sermayesinin bu liman kentlerine yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1878'den itibaren faaliyet ağını Karadeniz ve Aşağı Tuna liman kentlerine kadar genişletmiştir. Özellikle Marsilya ile Aşağı Tuna liman kentleri arasındaki taşımacılığı tekeline almıştır. Bir dönem (1890-1914) Aşağı Tuna'da vapur nakliyatı denilince akla gelen tek Fransız şirketi Fraissinet Kumpanyası olmuştur. Bu çalışmada Fraissinet Kumpanyası'nın kuruluş süreci ve Osmanlı sularındaki faaliyetleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fraissinet Kumpanyası, Fransız yayılcılığı, Osmanlı liman kentleri, vapur nakliyatı, deniz ticareti, Aşağı Tuna.

FRENCH FRAISSINET COMPANY AND ITS ACTIVITIES IN THE OTTOMAN PORTS

ABSTRACT

The Fraissinet Company occupy an important place for French expansionism and colonialism in the Ottoman port cities and transoceanic. It was one of the three leading French companies conducting activities in the Ottoman waters. The company has played an important role in spreading the French capital since 1863 in Marseilles, Alexandria, and Syrian coastal cities on the one side, and Smyrne, Thessaloniki and Constantinople on the other. From 1878 onwards, it expanded its activities to the ports of Black Sea and Lower Danube. The company became a monopoly on maritime transport, especially between Marseille and the port cities of Lower Danube. The only French company that was active between 1890-1914 in the transport services between Lower Danube and Marseilles was Fraissinet Company. This study aims to examine the founding process of the Fraissinet Company and its activities in the Ottoman waters.

Keywords: Fraissinet Company, French expansionism, Ottoman Port cities, steam transportation, maritime commerce, Lower Danube.

* *Gönderim tarihi: 13.02.2018. Kabul tarihi: 22.03.2018.*

** *Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORDU. suygun27@gmail.com ORCID: 0000-0001-6682-6698*

Giriş*

D. Chevallier'in vapur nakliyat şirketlerinin Osmanlı sularına girişini müteakip 30 yıl içerisinde Levant limanlarında adeta yeni bir çağın yaşandığını ve bu değişime en hızlı Osmanlı liman kentlerinin teslim olduğunu söylemesi bir Batılının gözünden Endüstriyel Devrim'in Avrupalı burjuvaziye kazandırdığı güç ve iktidarı diğer yandan ise Osmanlı idarecilerinin ve sahil toplumlarının geçirdiği şaşkınlığı hatta travmayı ortaya koyması açısından önemlidir¹. Vapur nakliyat kumpanyaları ve akabinde Batı sermayesinin girişile yaşanan değişim öncelikle tüm limanlarda bir takım tepki ve direnişle karşılaştı, ancak 30 yıl gibi kısa bir sürede olmasa da zaman içerisinde yerel ekonomileri ve alışkanlıkları dönüştürdüğü muhakkaktı.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde buharlı gemilerin ortaya çıkması sonrasında bu teknolojiye yaşanan hızlı gelişim, gemi tonajlarının inanılmaz bir surette yükselmesini sağladı. Bu ise navlun miktarının olağanüstü bir şekilde artmasına ve navlun fiyatlarının düşmesine olanak tanıdı. Buhar makinası etrafında yaşanan gelişim, en büyük etkisini öncelikle Osmanlı Liman kentlerinde gösterdi. Buharlı gemi taşımacılığının ortaklıklardan oluşan uluslararası komandit ve anonim şirketlerle sonuçlanması, Batı ekonomisine tarihte hiç olmadığı kadar büyük bir güç sağladı. Bu ise Avrupa ekonomisinin hızlı ve güçlü bir şekilde Osmanlı liman kentleri üzerindeki kontrol ve denetimini kolaylaştırdı. Osmanlı Devleti'nin sahil kentleri ve hinterlandı ile münasebetleri kolonyal bir düzen içinde kurulmadığından liman ve hinterlandı için gerekli ulaşım, liman, rıhtım, depo, antrepo gibi alt yapısal yatırımlar, Osmanlı idarecilerinin direncine karşın Batılı devletlerin bilhassa Fransa'nın kontrol ve çıkarları doğrultusunda gelişti². Asırlardır süregelen geleneksel ekonomik anlayışın liman kentleri merkezli bu derece hızlı bir şekilde dönüşüme uğraması hiç şüphesiz beraberinde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi değişimleri tetikledi. Batı endüstrisinin baskı ve talebi karşısında direnci kırılan geleneksel tarımdaki değişim Mısır, Çukurova, Aydın ve havalisinde pamuk, Suriye ve Marmara havzasında ipek, Orta ve Doğu Karadeniz'de fındık ekim ve üretim alanlarının yaygınlaşması şeklinde kendini gösterdi. Diğer yandan geleneksel kılık, kıyafetler yerini, tedricen Batı

* Bu çalışma TÜBİTAK'ın 2219 Yurt Dışı Post-Doktora programı kapsamında 1059B 191600160 başvuru numaralı *Fransız Kaynaklarına Göre 19. Yüzyıl'da Fransız Vapur Nakliyat Kumpanyalarının Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri* adlı projesinden üretilmiştir.

¹ IREMAM (Institut de Recherches et d'Etudes sur le Monde Arabe et Musulman) özel arşivi, Dominique Chevallier, *La Société du Mont Liban a l'Epoque de la Révolution Industrielle en Europe*, Librairie Orientaliste, Paris 1971, s. 184.

² İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C: IV, 1984, s. 89-90; Ayrıca bu yatırımlar için bakınız. Jacques Thobie, *Interets et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977, s. 164, 379.

endüstrisine büyük bir pazar oluşturan kılık, kıyafetlere bırakmaya başladı³. Batı ekonomisinin baskı ve talebi karşısında yaşanan değişim; zaman içerisinde siyasi, ekonomik ve kitlesel bağımlılığa neden oldu. Bu değişimde en önemli rol hiç şüphesiz vapur nakliyat kumpanyalarının oldu. 19 yüzyılın ilk yarısına kadar güçlü ve etkin bir vapur nakliyat kumpanyası kurmakta güçlük çeken Fransızların, Levant ve Karadeniz ticaretinde Britanya ve Avusturya'nın lehine olacak şekilde gerilemesi bunun kanıtı mahiyetindeydi. 1851 yılından itibaren Mesajeri Maritim Kumpanyası ve akabinde Fraissinet, Paquet ve Cyprien Fabre kumpanyalarının Akdeniz'den Karadeniz ve Aşağı Tuna iskelelerine kadar hızlı ve güçlü bir şekilde girmesi Osmanlı liman kentlerini kısa sürede Fransız ticaretine ve yatırımcılarına açtı. Adı geçen kumpanyalarının açtıkları hatlarda ilk olarak seferlerde bulunan vapurlar, beraberinde çok sayıda tüccar, iş adamı ve Fransız yatırımcı taşındılar. Kimi zaman ise henüz Fransız siyasi kurumlarının olmadığı liman kentlerine seferler düzenleyerek bu kentlere tayin etmiş oldukları acenteleriyle konsolosluk misyonunu ifa ettiler ve Fransız diplomasisine geniş alanlara yayılma imkânı sağladılar⁴. Aynı zamanda taşıdıkları çok sayıda misyoner ve neşriyatla Osmanlı toplum yapısını doğrudan etkilediler. Mesajeri ve Paquet kumpanyaları Katolik misyonerleri taşıırken, kurucusunun Protestan olması hasebiyle, Fraissinet Kumpanyası Protestan misyonerlerini Osmanlı liman kentlerine taşıdı⁵. Fransız vapur nakliyat kumpanyalarına ait vapurlar Osmanlı toplumu için Frengistan'a, Fransız toplumu için Türk-İslam coğrafyasına açılan köprübaşı oldular⁶. Çok yönlü faaliyet gösteren bu kumpanyaların her biri düzenli olarak uğradıkları Osmanlı liman kentlerindeki ticareti Fransızların inhisarına alabilmek ve pazar haline getirebilmek için gayret gösterdiler. Bu bağlamda Osmanlı sularında Fransızları temsil eden birkaç kum-

³ Fransız resmi kayıtlarında “Osmanlı kıyafetleri Fransız kıyafetlerine uyarlandığı halde Fransa'nın Levant'taki ticareti halen istenilen seviyede değildi.” *Compagnie Generale Des Comptoir Levantins Memoir et Documents Sur Le Commerce des Pays D'Europe*, Impremerie Centrale de Napoleone, Paris 1850, s. 6. Ayrıca Osmanlı'da geleneksel başlıkların yerini Fes'in almasında Rostandlar ve deniz nakliyat şirketlerinin rolüne yönelik bkz. IREMAM. *Les Rostand Album Genealojique*, 1974, s. 48.

⁴ Süleyman Uygun, “Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1890)”, *OÜSBAD*, Temmuz 2015, S. 12, s. 364-365.

⁵ AFL. 1997 002 5242, *Compagnie des Services Messageries Maritimes des National, Convention du 28 Fevrier 1851*, s. 29; *BOA*. DH. MKT. M. 20/37, 14 Ekim 1897; *BOA*. DH. TMIK. M. 78/27, 27 Kasım 1899. Bu şirketlerin Misyonerlik faaliyetlerine etkisi için bkınız. Süleyman Uygun, “Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 56, Erzurum 2016, s. 1340-1341; Süleyman Uygun, “Bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri”, *Akademik Bakış*, C: VIII, S: 16, Yaz 2015, s. 123-124.

⁶ İlhan Ekinci, “Osmanlı'da Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında”, *Kebikeç*, S: 21, 2006, s. 80-81.

panyadan biri olan Fraissinet Kumpanyası, Fransız denizcilik ve sömürgecilik tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. 1836 yılında kurulan Fraissinet Kumpanyası, Akdeniz'den, Karadeniz ve Aşağı Tuna'ya, Batı Afrika'dan, Hindistan ve Güney Amerika'ya kadar geniş bir alanda faaliyet göstermiştir.

Fraissinet'ler ve Marc Fraissinet Vapur Nakliyat Kumpanyası

Fraissinet ailesi menşe olarak Montpellier'e yakın bir bölgede yer alan Cevennes'ten gelmektedirler. Çoğu Fransız tüccar-armatörün Katolik olmasına karşın onlar, armatör-tüccar Bazin ailesi gibi Marsilya'da küçük bir azınlığa sahip koyu bir Protestan aile idiler. Protestan bir armatör ve tüccar aile olmaları sebebiyle Fraissinetler, Fransız hükümeti nezdinde itibar kazanmak belki de sadakatlerini ispat etmek için Fransızların tüm sömürge savaşlarında bilhassa Batı Afrika sahillerinin sömürgeleştirilme sürecinde aktif bir rol oynadılar. Ailenin ticari münasebetlerinde ve ortaklıklarında hatta evliliklerinde mezhep kaygısı önemli bir yere sahip oldu. Nantes Fermanı'nın 1685 yılında kaldırılmasından sonra Protestanlık yeniden sapkın mezhep ilan edilince Fraissinet ailesi tüm protestanlar gibi büyük bir baskı ve zulme maruz kaldılar. Fraissinet ailesinin çocukları zorla Katolik kilisesinde vaftiz edildi. Bundan dolayı ailenin bir kısmı 1711'de Hollanda'ya göç etmek zorunda kaldı. Fraissinetlerin bandırası 135 yıl Hollanda'da dalgalandı⁷. Ailenin bir kısmı da Cezayir'e sığınırken bir kısmı da Montpellier, Sete, Languedoc ve Marsilya'ya dağıldılar. Ancak gerek Fransa sınırları içerisinde gerekse Hollanda ve Cezayir gibi ülkelerde olsun Fraissinetler hiçbir zaman aile bağlarını koparmadılar. Hatta akraba evliliklerini (endogamie) Avrupa Yahudilerinde olduğu gibi fırsata dönüştürerek bunun üzerinden uluslararası ticari bağlantılar tesis ettiler. Fraissinetler, Jean Marc Fraissinet öncülüğünde 1780 yılından itibaren Languedoc'tan Marsilya'ya gelmeye başladılar⁸. 19. yüzyılda Hollanda konsoloslarının Marsilya'da ikamet ettikleri sokak Fraissinet ailesinin bulunduğu sokaktı. Protestan ailelerin ikamet ettiği bu sokağın (Le quartier du nouveau Palais de Justice), 16. Yüzyıl Venedik Yahudi gettolarını andırıldığı söylenebilir. Cezayir'de bulunan Jean Marc Fraissinet ve kardeşi Antoin 1784-1808 arasında burada kaldığı süre boyunca Hollanda'nın posta taşımacılık münasebetlerini ve konsolosluk görevini üslenmiştir⁹.

⁷ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet, Reconstitue d'Après Documents d'Archives et Souvenir Personnels*, L'Imprimerie Generale de Provence, Marseille 1976, s. 17.

⁸ ACCIM, MR44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Les Fraissinet de Marsielle.Famille Fraissinet.

⁹ Eliane Richard, "Un Siecle D'Alliances et D'Ascension Sociale: Les Fraissinet", *Revue Historique, Fascicule 142, 1985*, s. 424-425.

Birçok Fransız armatör ve tüccarı gibi Jean Marc Fraissinet de Cezayir’de denizcilik ve ticaret tecrübesi kazandı. 1750’lerde Cezayir’e yerleşerek satın aldığı yelkenli gemileriyle Cezayir koyunlarını Marsilya’ya taşımaktaydı¹⁰. Aynı esnada Jean Marc Fraissinet’nin yine Marc Fraissinet adındaki diğer bir kardeşi de Amsterdam’a yerleşmiş ticaretle iştiğal etmekteydi. Marsilya-Cezayir ve Amsterdam’a yerleşmiş olan kardeşler ticari münasebetlerini Tarten, Brigantin, Gailot, Bombarde, Linque, Brik ve Golette tarzındaki yelkenli gemiler ile sağlamaktaydılar¹¹. Jean Marc Fraissinet’nin 7 çocuğu oldu ve bunların her biri Marsilya’da armatörlük, sigortacılık, komisyonculuk, gemi donatıcılığı, avukatlık gibi ayrı ayrı meslek dallarında ilerledi¹². Jean Marc Fraissinet’nin en fazla göze çarpan çocuğu Marc Constantin, (1 Eylül 1787-27 Ocak 1866)¹³ Osmanlı liman ve iskelelerinde hayli etkin bir yere sahip olup Fraissinet Kumpanyası’nın kurucusu idi. O, erken yaşta yapmış olduğu faaliyetleri ve kurmuş olduğu şirketleriyle denizcilik ve ticaret alanında kısa sürede yükseldi¹⁴.

22 Ocak 1817’de Kraliyet donanmasına bağlı olarak denizcilik faaliyetlerinde bulundu¹⁵. Yaptığı hizmetlerine mukabil Legion d’Honneur nişanı aldı¹⁶. Bunun haricinde Marsilya-Avignon arasında demiryolu inşa kumpanyasında yöneticilik yaptı¹⁷. Marc Constantin ve jenerasyonunun asıl yükselişleri denizcilik ve deniz ticaretine atılmalarından sonra oldu. Marc Constantin’in gençlik

Marc FRAISSINET
1788-1866

¹⁰ İREMAM, “Marc Constantin Fraissinet”, *Les Bouches du Rhone Encyclopedie Departementale*, Archives Departementales des Bouches du Rhone, Marseille 1913, s. 217.

¹¹ ADBR/Marseille, DELTA. 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953.

¹² ACCIM, MR44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Les Fraissinet de Marsielle.

¹³ ANF. 1022/48; Pierre Guiral et de Felix Reynaud, *Les Marseillais dans l’Histoire*, Privat 1988, s. 125.

¹⁴ ACCIM, MR44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Les Fraissinet de Marsielle.Famille Fraissinet.

¹⁵ ADBR. DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936, s. 1; ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

¹⁶ ANF(Archives Nationales de France). LH. 1022/48, 30 Mayıs 1838.

¹⁷ 30 Ağustos 1830 yılında Marsilya yerel meclis üyesi oldu. İREMAM, “Marc Constantin Fraissinet”, *Les Bouches du Rhone Encyclopedie Departementale*, Archives Departementales des Bouches du Rhone, Marseille 1913, s. 218.

yıllarında Marsilya’da ziyadesiyle fazla sayıda emtia komisyoncusu bulunmaktaydı, ancak deniz komisyonculuğu yapanların sayısı azdı. Marc Fraissinet, mevcut mesleklerine 1834 yılında deniz sigortacılığı komisyonculuğunu da ekledi. O, buharlı gemilerin gelecekteki kaderini ilk görenlerden biri oldu. Buharlı gemilerin ilk dönemlerinde Marsilya’da deniz komisyonculuğu yapmak ve buharlı gemi satın alabilmek hayli zor şartlar altında yapılmaktaydı. Marc Fraissinet, tüm çabasını herkesin yapmaya çekindiği bu mesleğe harcadı¹⁸.

Marc Constantin Fraissinet’nin 1815 yılında Suzette ile evliliğinden 12 çocuk dünyaya geldi. Çocukların ikisi Adolp ve Louis, babalarının kurdukları şirketlere ortak oldular. Aynı zamanda Marsilya Ticaret Mahkemesi hakimliği ve Ticaret Odası üyeliği gibi önemli makamlarda bulundular¹⁹. Diğer oğlu Augusta, önde gelen bir tüccar olan Alphonso Baux ile ortaklık kurarken, Zamé adlı bir başka oğlu tüccar-banker Max Bazin’in kızıyla evlenerek Bazin ile ortaklık kurdu. Marsilya’da ilk buharlı nakliyat şirketi kuran bu armatör aileyle evlilik yoluyla kurulan ortaklık Fraissinetlere gelecekte çok fazla avantaj sağladı. Marc Constantin’in çocukları adı geçen tüccarların yanı sıra birçok armatör-tüccarla birlikte hareket ettiler. Bu sayede Marsilyalı Protestanlar olarak ekonomi dünyasında şöhret kazandılar²⁰.

Fraissinet Kumpanyası’nın Kuruluşu

Marc Constantin Fraissinet, Marsilya’da elde etmiş olduğu bu şöhreti kazanıma dönüştürmek için yeni girişimlerde bulundu. 12 Ocak 1836 yılında *Le Setois Simion Theron* tarafından yeni kurulmuş olan *Entreprise d’Armement Theron Frere* adlı gemi donatanları şirketinin müdürü oldu²¹. Marc Constantin, bu şirketin müdürü olmakla birlikte şirketin asıl idarecisi idi. Şirket idaresinde elde ettiği konum, onun hayallerini kurduğu büyük vapur nakliyat şirketine ulaşmasına vesile oldu. Marc Constantin, kısa süre içinde şirketin en büyük hissedarı haline geldi. Bu nedenle kurulduğu andan itibaren mütemadiyen isim değişikliğine uğrayan Fraissinet Kumpanyası’nın menşesine dair verilen bilgilerde *La Compagnie Marc Fraissinet* şirketinin kuruluşu 12

¹⁸ ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

¹⁹ Marc Fraissinet’in torunu Louis Marc Fraissinet, Mecidiye Kumpanyası’nın yöneticiliğini de yaptı. ANF. LH. 1022/43.

²⁰ Roland Caty-Eliane Richard-Pierre Echinard, *Les Patrons du Second Empire, Marseille, Le Mans* 1999, s. 159.

²¹ Bu şirketin adı *Theron Frere, Theron et Cie, Antreprise d’Armement* şeklinde muhtelif şekillerde geçmektedir. ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953; ACCIM. MR. 44624, Navigation Maritim Navires, Compagnie Fraissinet et Cie, Socials Succettives de la Cie. Fraissinet.

Ocak 1836 tarihine dayandırılır²². Gemi donatanları olarak kurulan bu şirket Marc Fraissinet'nin çabasıyla vapur nakliyat kumpanyasına dönüştü.

1836 yılında Marsilya'da vapur nakliyatı henüz doğma aşamasındaydı. Bu şekilde ilk dönemlerde ortaya çıkan hiçbir vapur nakliyat şirketi, Marc Fraissinet Kumpanyası kadar uzun süre yaşamadı. Buharlı gemilerin çıkış döneminde Marsilyalı tüccarlar birçok yeniliğe olduğu gibi bu teknolojiye karşı da dirençliyidiler. Marsilya'da denizcilik ve ticaret çevrelerinin buharlı nakliyatına karşı yaklaşımları oldukça olumsuzken Marc Constantin Fraissinet, Sete ve Agde arasında vapurların düzenli olarak seyrüseferde bulunduğu bir hat açmak için Marsilya'da Catalanlar Tersanesi'nde iki adet vapur inşa ettirdi. *Le Rhône* ve *l'Herault* adlarındaki iki gemi de 42 metre uzunluğunda 90 beygir gücünde ve benzer özelliklerdedi. *Le Rhône* 17 Şubat 1837 yılında, *l'Herault* ise 30 Ağustos 1837 yılında suya indirildi. Bu vapurlar beş yıl sonra tamamen Marc Constantin Fraissinet'in oldu. *Le Rhône* ve *l'Herault* 10 Mayıs 1837'de Marsilya-Sete-Agde arasında seferlere başladılar. Fraissinet şirketinin faaliyet ağı yalnızca Marsilya-Sete-Agde arasında yolcu, şarap ve sığır taşımacılığında ibaret kalmadı. *Le Rhône* ve *l'Herault*, rüzgârlı ve fırtınalı zamanlarda Marsilya limanından çıkamayan yelkenli gemilere römorkaj ve tahlisiye görevi de ifa etti²³. Marc Constantin Fraissinet, kumpanya filosundaki vapurları olabildiğince hızlı bir şekilde çoğaltmak ve hatları da genişletmek taraftarıydı. Bu amaçla şirket vapurlarının işlediği Marsilya-Sete-Agde arasında faaliyet gösteren *Les Maisons Theron et Chancel Freres* adlı rakip şirketle 1837 yılında ortaklık kuruldu. Bunun sonucunda şirketin filosuna *Le Marseillais* adında yeni bir vapur daha eklendi, ancak bu vapur sadece Agde nehrinde hizmet verdi²⁴. Kumpanya'nın adı 30 Mart 1837 yılında *les Maisons Theron et Chancel Freres'e* dönüştü²⁵.

²² ACCIM. MR. 44624, Navigation Maritim Navires, Compagnie Fraissinet et Cie, Socials Succettives de la Cie. Fraissinet.

²³ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953. Fraissinet Kumpanyası tahlisiye ve römorkaj faaliyetlerini gelecekte hattını taşıyacağı Çanakkale, Marmara ve İstanbul boğazlarında da yerine getirerek birçok geminin batmasını ve mürettebatının kurtulmasını sağlamıştır. Örneğin 1886 tarihinde Aponomi feneri hizasında zirhli Bezm-i Şevket vapuru karaya oturmuş ve bu vapuru ve mürettebatını Amerique adında Fraissinet Kumpanyası vapuru tahlis etmişti. Bu yardımdan dolayı vapur kaptanına beşinci dereceden Mecidi Nişanı takdim edilmiştir. BOA. İ. DH. 982/77581, 2 Şubat 1886; Yine Suzette Fraissinet vapuru 1903 kışında Taşoz'dan Midilli'ye seyrederken fırtınaya tutularak batan Saltanat-ı Seniyye kayığında bulunan iki kişiyi kurtardıkları için vapur mürettebatı taltif edilmiştir. BOA. İ. TAL. 295/53, 9 Ocak 1903.

²⁴ ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

²⁵ ADBR. DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936, s. 2.

1837 yılı boyunca şirket vapurları toplam 61 sefer gerçekleştirdi²⁶. Toplam gelir 108.791 frank idi, gider ise 91.709 frank oldu²⁷. Marc Costantin Fraissinet, şirketin ilk yılı için şunları söylemekteydi. *Bizim öncül servisimiz yelkenlilerle rekabet halindedir. Vapurların avantajını tanıtılabilmek için öncelikle fiyatlarda indirimde gitmek gerekir. Rhone et Herault bu yılda 61 sefer gerçekleştirdi. Toplam gelir 108.791 frank idi, gider ise 91.709 frank oldu. Fraissinet Kumpanyası'nın böyle mütevazı bir başlangıç yılı oldu*²⁸. demektedir.

Kumpanyanın bilinen ilk raporuna göre şirket vapurları ikinci dönemde Mayıs 1837-Şubat 1837 arasında 88 sefer gerçekleştirdi. Bu seferler Provence ile Languedoc arasında yapıldı. Sete ve Agde hattı Nice'ye kadar uzatıldı. Yelkenlilerin rekabetine ve kolera salgınına rağmen 25.329 frank net kâr elde edildi²⁹. Marc Fraissinet kısa hatlarda edindiği deneyimi daha uzun hatlara taşımak niyetindeydi. Bu amaçla 1840 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Adolp Tiers'e bir proje sundu. Fraissinet'nin Nouvelle Orleans ve Meksika körfezine acilen hat açılmasına dair bu projesi Adolphe Thiers tarafından kabul gördü. Ancak fiiliyata dönüşmeden rafa kalktı³⁰.

Marc Fraissinet, Güney Amerika'ya yönelik planlarına ulaşamasa da şirketini büyütmeğe devam etti. Bir yandan devletin buharlı gemileriyle diğer yandan yelkenlilerle her türlü rekabete rağmen Marsilya'da vapur nakliyatı büyümeye devam etti. 1838 yılında Marsilya dünyanın 3. büyük limanı haline geldi. Özel vapur nakliyat şirketleri dikkate değer bir oranda emtia taşıdı. 1841 yılına kadar Fraissinet Kumpanyası'nın Provence ve Languedoc arasındaki seferleri *Rhone ve Herault* ile yapıldı. 1 Eylül 1840'tan 28 Şubat 1841 yılına kadar 6 ayda 73 sefer gerçekleştirildi. Yüksek oranda gidere rağmen önemli miktarda kâr elde etmişti. 1841 yılında şirketin adı kurucusunun adına göre değişikliğe uğradı. *Entreprise de Marc Fraissinet* oldu. Kurucusunun adıyla anılmaya başlanan şirketin adı sürekli değişime uğradı ve dört kuşak devam etti³¹. İki yıl sonra sermayesi ve hissedarları artan kumpanya yeniden isim değişikliğine gitti. Kumpanyanın adı 20 Aralık 1843'te *Société Marc Fraissinet et Cie. a Marseille*'ye dönüştü. 1 Aralık 1846'da

²⁶ ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

²⁷ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953; AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet, Reconstitue d'Après Documents d'Archives et Souvenir Personnels*, L'Imprimerie Generale de Provence, Marseille 1976, s. 24.

²⁸ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953.

²⁹ ADBR/Marseille, DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936, s. 2.

³⁰ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953.

³¹ ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

Ste. Marc Fraissinet & Fils, 12 Temmuz 1853'te *Cie. Marseillaise de Navigation a Vapeur*'a, 10 Nisan 1866'da *La Cie. Adolphe & Louis Fraissinet*'ye, 12 Aralık 1874'te *Nouvelle Societé Marseille de Navigation a Vapeur*'a, 1 Haziran 1883'te ise *Nouvelle Societé Alfred Fraissinet*'ye dönüştü. Kumpanyanın adı bir buçuk asra yakın bu şekilde dönüşümlere uğrayarak Fraissinet adıyla varlığını devam ettirdi³². Resmi olarak tek bir isimle belirlenemese de Batı Afrika sahilleri, Cezayir, Levant, Karadeniz ve Aşağı Tuna gibi kumpanya vapurlarının faaliyette bulunduğu tüm liman ve iskelelerde kurucusuna izafeten adı sade bir şekilde Fraissinet Kumpanyası olarak anıldı. Osmanlı resmi kayıtlarında da Fransız Fraissinet Kumpanyası ya da Fraissinet Seyr-i Sefain Kumpanyası olarak geçmekteydi³³.

İstanbul, İskenderiye ve Suriye Hatlarının Açılması

Fraissinet Kumpanyası, 1858 yılından itibaren Marsilya-Cezayir ve Oran arasında düzenli seferler başlatmış ve bu hattan hayli yüksek kazanç elde etmişti³⁴. Bazin Kumpanyası ve Paquet Kumpanyası'nda olduğu gibi Fraissinet Kumpanyası da bir müddet Cezayir limanlarında faaliyet gösterdikten sonra burada edindiği deneyimi İstanbul'a taşımayı planladı. Bu güzergâh aslında yönünü Levant ve Karadeniz limanlarına çeviren birçok Fransız vapur nakliyat şirketinin klasik güzergâhı haline gelmişti. İtalya hattı ile emekleyen, Cezayir hattı ile kabuğunu kıran birçok Fransız vapur nakliyat şirketi Levant ve Karadeniz limanlarına yayıldıktan sonra, faaliyet ağlarını deniz aşırı ülkelere taşıyarak uluslararası büyük nakliyat kumpanyaları haline gelmekteydiler. Üç asır boyunca Osmanlı idaresinde bulunan ve Osmanlı denizciliğinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Cezayir, Fransız denizciliğinin gelişmesinde ve sermaye birikiminde de kilit öneme sahip bir pozisyonda olmuştur. Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları (1787-1792) esnasında Osmanlı idarecilerinin borç para dahi almaya muvaffak olamadıkları³⁵ Cezayir'in zengin potansiyelini keşfeden Fransızlar, Cezayir dayısı Hüseyin Paşa'nın Fransa'ya verdiği borcunu talep etmesini bahane ederek 1830 yılında Cezayir'i işgal ettiler³⁶ ve kısa süre zarfında bölgeden

³² ACCIM. MR. 44624, Navigation Maritim Navires, Compagnie Fraissinet et Cie, Socials Succettives de la Cie. Fraissinet.

³³ BOA. BEO. 4109/308142, 6 Kasım 1912; Y. PRK.ASK. 94/97, 28 Aralık 1891; Y. PRK. ASK. 54/71, 23 Şubat 1306; İ. HR. 304/19295, 16 Kasım 1886...

³⁴ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Une Entreprise centenaire: La Compagnie Fraissinet 1836-1936 s. 2.

³⁵ Para darlığına bir çare olmak üzere Osmanlı Devleti ilk defa olarak Cezayir dayılarından 15 bin kese borç para istemiş lakin Cezayir dayıları buna itiraz beyan etmiştir. *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C: V, Güven Yayınevi, İstanbul 1971, s. 2683; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C: XI, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1966, s. 75.

³⁶ Azmi Özcan, "Türk Fransız İlişkileri" *İslam Ansiklopedisi*, XIII, TDV, İstanbul 1996, s. 180-183.

çok büyük fırsatlar ve kazanımlar elde ettiler. Cezayir işgaline kadar Fransızların, Cezayir ticareti yıllık 8 milyon frank civarındayken işgalden sonra katlanarak artmış ve büyük bir sömürü halini almıştır. Fransız-Cezayir ticareti 1840'ta 61 milyon frank iken 1850'de 83 milyon fr., 1860'ta 167 milyon fr., 1870'te ise 297 milyon franga yükselmiştir. Bu yükseliş Marsilya-Cezayir arasında işleyen vapur nakliyat şirketlerinin doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Cezayir'e sefer yapan gemilerin tonajı 1850'de 200.000 ton iken 1868'de 623.000 tona yükselmiştir³⁷. Fraissinet Kumpanyası da Cezayir ile kabuğu kırmış ve yönünü Levant, Karadeniz ve Aşağı Tuna limanlarına çevirmiştir.

Levant'tan Karadeniz'e ve Aşağı Tuna'ya kadar tüm Osmanlı sularında 1860'lı yıllara kadar Fransızları temsil eden yegâne buharlı deniz nakliyat kumpanyası Mesajeri Maritim Kumpanyası idi. Bu tarihten itibaren ise Levant ve Karadeniz limanlarına uğrayan Fransız şirketleri hızla artış gösterdi. 1831 yılında kurulan Bazin Kumpanyası, Marsilya-Selanik hattını, İstanbul'a hatta Mısır ve Suriye'ye kadar taşıyabilmek için diğer Fransız nakliyat şirketleri ile ortaklık kurma arayışındaydı. Bazin bu amacına 1854 yılında Fransız Armatör Leon Gay ile kurduğu *La Compagnie Generale de Navigation a Vapeur Bazin, Leon Gay* kumpanyası ile ulaştı. 1854'ten itibaren Mısır ve Suriye'ye seferler düzenlemeye başladı. 1862'den itibaren ise İstanbul'a düzenli bir hat açmayı başardı ancak Fraissinet Kumpanyası'ndan dolayı bu hat uzun süreli olmadı³⁸.

Marc Fraissinet de bir an önce şirketinin hattını İstanbul, Mısır ve Suriye limanlarına taşımak için birkaç vapur kiraladı. Fraissinet Kumpanyası, bu vapurlarla 1862'den itibaren Marsilya-İstanbul hattında seferlerde bulunarak kendisi gibi küçük komandit bir şirket olan Bazin Kumpanyası karşısına güçlü bir rakip olarak çıktı. Marsilya limanından ayrılan gemiler listesinde Fraissinet Kumpanyası'na ait *l'Algerie* vapurunun Levant hattına gitmek üzere 1862 yılında sefere çıktığı belirtilmektedir. *L'Algerie* vapuru, Marsilya-Pire-Selanik ve İstanbul'a uğradıktan sonra Marsilya'ya geri dönerek şirketin ilk seferini başarıyla gerçekleştirmiştir³⁹. *Junon* vapurunun ise İskenderiye'ye gitmek üzere 1863 yılında Marsilya limanından ayrıldığı belirtilmekteydi⁴⁰. *Journal de Constantinople* gazetesinde Fraissinet'ye ait aynı vapurun (*Junon*) 1863'ten itibaren kaptan Martino kumandasında

³⁷ "Le Commerce", *Encyclopedie Bouches du Rhone*, Tome IX, p. 49, 70.

³⁸ ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Lignes de Marseille sur le Levant et la Mer Noire; Caty, *Les Patrons du Second Empire*, s. 66-67; ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936, s. 6.

³⁹ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet 1836-1920, 1862; ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Mediterranée Orientale vers Levant et Mer Noir.

⁴⁰ ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Mediterranée Orientale vers Levant et Mer Noir.

Marsilya-Cenova-Misina-Selanik-Çanakkale ve İstanbul arasında düzenli seferler yaptığı bildirilmekteydi⁴¹. Fraissinet Kumpanyası'nın Akdeniz ve Karadeniz limanlarında düzenli olarak işleyen sübvansiyonlu Fransız şirketi Mesajeri Maritim ile rekabet edebilmesi ilk dönemler imkânsızdı. Bazin ve Mesajeri kumpanyalarının haricinde 1860'tan itibaren Marsilya-İstanbul ve Tuna arasında 6 adet vapurla düzenli seferler yapmaya başlayan bir başka Fransız Kumpanyası ise *La Compagnie Franco-Serbe* adlı şirket idi. 1859 yılında Paris'te *Le Prince Michel de Serbie* ve *Claude Bouillon* adlı iki müteşebbis tarafından kurulan bu şirketin amacı Marsilya-İstanbul ve Tuna arasında buharlı gemilerle Romanya petrolerini/neftini taşımaktı⁴².

Bunun haricinde Paquet Kumpanyası 1878'den itibaren diğer bir petrol bölgesi olan Hazar petrolerini, Batum üzerinden Marsilya'ya taşımaktaydı⁴³. Petrolün değerinin henüz anlaşılmaya başladığı bir süreçte Fransız nakliyat şirketleri biri Romanya coğrafyasında diğeri Kafkaslarda bulunan iki petrol bölgesini keşfederek variller dolusu petrolü Marsilya'ya taşıdılar. Fransız-Sırp Kumpanyası'nın asıl amacı Romanya petrolerini Marsilya'ya taşımak olduğundan İstanbul ve Aşağı Tuna'da Fraissinet karşısında ciddi bir rakip değildi. Diğer yandan İstanbul hattında hayli zarar etmeye başlayan Bazin Kumpanyası, Fraissinet karşısında birkaç yıl direndikten sonra 1865 yılında İstanbul hattını *Assyrien*, *Byzantin*, *Egyptien* adlı vapurlarıyla birlikte Fraissinet Kumpanyası'na devretmek zorunda kaldı⁴⁴. Bu anlaşmadaki mühim etkenlerden birisi iki ailenin de Marsilya'da azınlık durumunda olan Protestan burjuvazisine mensup olması ve Marc Fraissinet'in oğlu Adolp Fraissinet'nin Eugénie Bazin ile evlenmesinden doğan güç birliği idi. Akraba evliliğinden doğan sermaye birlikteliği Fraissinet Kumpanyası'na kayda değer finansal güç sağladı⁴⁵.

Marc Fraissinet, Bazinler'den gelen vapurlara ek olarak *Gyptis* ve *Euxene* adında iki adet yüksek tonajlı vapur inşa ettirdi. Bunlar da İstanbul hattına sefere konuldu. 20 Haziran 1865 tarihli *Journal de Constantinople* gazetesinde kumpanyanın İstanbul seferleri Marsilya'dan her ayın 1, 11 ve 21'inde, İstanbul'dan ise 8'i, 18'i ve 28'inde İstanbul'dan Çanakkale-Volo-İzmir-Sıra-Misina-Cenova ve Marsilya güzergâhı şeklinde belirtmişti⁴⁶.

⁴¹ *Journal de Constantinople*, 6 Janvier 1864, s. 18.

⁴² ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Lignes de Marseille sur le Levant et la Mer Noire; *Ministre de la Marine et des Colonies*, Paris 1864, s. 260.

⁴³ Süleyman Uygun, "Karadeniz Sularında Paquet Vapur Kumpanyası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 20, 2016, s. 147; Bernard Bernadac-Pierre Gallocher, *Histoire de la Compagnie de Navigation Paquet*, Marseille 1985, s. 32.

⁴⁴ ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936.

⁴⁵ Eliane Richard, "Un Siecle d'Alliances et d'Ascension Sociale: Les Fraissinet", *Revue Historique, Fascicule 142*, 1985, s. 423-424.

⁴⁶ *Journal de Constantinople*, 20 Juin 1865, s. 567, Cantelar fonunda ise İstanbul'dan 7'sinde, 17'sinde ve 27'sinde belirtilmiş ve Selanik de bu hattın içine sokulmuştu. ACCIM. HDC

Bunun yanında şirketin İstanbul'a yönelik bir diğer hattı ise her 20 günde bir Marsilya-Cenova-Misina-Selanik-Çanakkale ve İstanbul arasında açıldı⁴⁷. Kumpanyanın İstanbul baş acentesi ise Alfred Bergasse idi. Daha sonra bu hat ihtiyaca göre yeniden şekillendi. Fraissinet vapurlarının 1865'ten itibaren uğramaya başladığı İskenderiye hattı⁴⁸ ise Bazin Kumpanyası'nın Levant hattından miras kalmıştı, 1878 yılında bu hat Yafa'ya kadar uzatıldı. Hatta bu hat ihtiyaç duyulduğunda tüm Suriye limanlarını da kapsayacaktı⁴⁹. Şirket vapurları ihtiyaca göre Suriye'de Trablus limanlarına kadar gidebilmekteydiler⁵⁰. Bu hatta Fraissinet vapurları her ayın 7, 17 ve 27'sinde olmak üzere ayda üç defa Livourne-Malta-İskenderiye ve Port Said arasında işlemekteydi⁵¹.

1860'lı ve 70'li yıllarda Fransa ile Mısır arasındaki vapur trafiği dikate değer bir şekilde canlandı. Bir yandan Fraissinet, diğer yandan *La Societé Generale de Transports Maritimes a Vapeur, (SGTM)* Mesajeri Maritim ve *Cyprien Fabre* kumpanyalarına ait vapurlar durmaksızın Mısır hattına işlemekteydi. Bunda en önemli neden Süveyş Kanalı'nın inşası için gerekli materyallerin Marsilya'dan taşınması ve Avrupa'ya gelen pamuğun İskenderiye limanı üzerinden nakledilmesi⁵². Bilhassa inşaat materyallerinin taşınması tamamen buharlı gemilerin tekelindeydi. Marsilya-İskenderiye ve İstanbul arasında tuğla, kiremit, kireç ve çimento gibi materyallerin tonu 10 frank gibi cüz'î bir fiyata taşınabilmekteydi. Bu esnada yelkenli gemilerin böylesine düşük meblağa inşaat malzemelerini taşıyabilmesi imkânsızdı⁵³. Dolayısıyla Şüveyş kıstağının bu kadar hızlı bir şekilde delinmesinde vapur nakliyat şirketlerinin hayati bir etkisi olmuştur. Bunun haricinde çok sayıda Fransız sermayesinin ve burjuvazisinin vapur nakliyat şirketleri aracılığıyla Mısır ve Doğu Akdeniz liman kentlerine yerleşmesi ve buradaki ticari faali-

155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie. De Navigation Compagnie Fraissinet; ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Méditerranée Orientale vers Levant et Mer Noir.

⁴⁷ *Journal de Constantinople*, 22 Fevrier 1865, s. 176; MAE (Minister des Affaires Etrangères), *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Vol XV., Paris 1887, De Sainte-Marie, Le Consul de France a Salonique, 11 Fevrier 1888, s. 549.

⁴⁸ Caty-Richard, "Les Fraissinet, une Famille d'Armateurs Protestants Marseillais", s. 233.

⁴⁹ ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Méditerranée Orientale vers Levant et Mer Noir 1878.

⁵⁰ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet, Reconstitue d'Apres Documents d'Archives et Souvenir Personnels*, L'Imprimerie Generale de Provence, Marseille 1976, s. 24.

⁵¹ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet 1836-1920, 1870.

⁵² ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Méditerranée Orientale vers Levant et Mer Noir, 27.11.54.

⁵³ ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie., Fransız Denizciliği'nin gelişmesine dair rapor.

yetleri navlun miktarını arttıran bir diğer önemli etkendi⁵⁴.

Fraissinet ve diğer Fransız vapur nakliyat kumpanyaları ekonomik faaliyetlerin yanı sıra siyasi, sosyal ve kültürel yönden Doğu Akdeniz liman kentlerinde Fransız nüfuzunun artmasında hayati bir rol oynamışlardır. Bu şirketler; Ermeniler, Maruniler gibi Osmanlı tebaası gayrimüslimler üzerinden nüfuz oluşturma yoluna gittiler. Mesajeri ve Paquet gibi Fransız nakliyat şirketleri yoğun bir şekilde Katolik misyonerleri Levant ve Karadeniz liman kentlerine nakletmesine karşın, Fraissinetlerin koyu bir Protestan olmalarından dolayı vapurlarının Protestan misyonerlerini taşıdığını Osmanlı resmi kayıtlarından öğrenmekteyiz⁵⁵.

Roland Caty, Fraissinet Kumpanyası'nın Levant hatları için: *Fraissinet Kumpanyası'nın Levant hatlarıyla birlikte Doğu Akdeniz'in fetihinin tamamen gerçekleştiğini söyleyebiliriz*⁵⁶. Şeklinde ifadesi Fransızlar nezdinde kumpanyanın faaliyetlerinin bir fetih hareketi olarak görüldüğünü ve Doğu Akdeniz'de Fransız nüfuzunun oluşmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Fraissinet Kumpanyası'nın hatlarının İstanbul ve Levant limanlarına kadar uzamasının hem şirket açısından hem de Fransız ticareti açısından önemi hakkında Marsilya Ticaret Odası Arşivisti Joseph Fournier'in: *Levant hattında işleyen vapurların Marsilya ile düzenli münasebet kurması dolayısıyla Levant ticareti umut verici bir hale geldi. Bu ümitvar gelişim neredeyse tamamen vapur nakliyatı sayesinde ortaya çıkmıştı. Fraissinet Kumpanyası Levant'taki bu boşluğu doldurdu hatta diğer nakliyat kumpanyaları karşısında ciddi bir rakip haline geldi. Bu tekelin devam etmesini kimse ummadı, bunda öncelikli ve güçlü olmak önemliydi*⁵⁷. Şeklinde ifadesi Fraissinet Kumpanyası'nın Levant sularında ne derece etkin olduğunu göstermekteydi.

1865 yılına gelindiğinde şirketin filosundaki vapur sayısı 15'e yükseldi. Bunlara ek olarak iki adet yüksek tonajlı kiralık vapur da şirket filosuna hizmet etmekteydi. Kumpanya sermayesi de 6 milyon franktan 9 milyon franga yükseltildi⁵⁸. Marc Fraissinet, aynı zamanda kumpanyaya ait büyük bir gemi yapım ve tamir tersanesi inşa ettirmişti. 1863 yılında kurulan Madrague Tersanesi şirketin büyümesine paralel olarak hızlı bir şekilde gelişti. Bu tersanede 1866'da şirketin başına geçecek olan Adolp Fraissinet ile birlikte 300 işçi çalışmaktaydı⁵⁹. Tersanede yalnızca gemilerin inşa ve

⁵⁴ Örneğin Fransa'ya yönelik Mısır ticaretinin artmasında Edouard Dervieu gibi Fransız burjuvazisinin önemli bir rolü vardı. John Ninet, *Lettres d'Egypte 1879-1882*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1879, s. 254.

⁵⁵ BOA. DH. MKT. M. 20/37, 14 Ekim 1897.

⁵⁶ Caty-Richard, "Les Fraissinet, une Famille d'Armateurs Protestants Marseillais", s. 233.

⁵⁷ ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936.

⁵⁸ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Une Entreprise centenaire: La Compagnie Fraissinet 1836-1936 s. 2.

⁵⁹ Roland Caty-Eliane Richard-Pierre Echinard, *Les Patrons du Second Empire, Marseille, Le Mans 1999*, s. 160.

tamir faaliyetlerine bakılmıyordu, burası aynı zamanda çok fonksiyonlu bir fabrika hüviyetindeydi. Madrague atölyesinde 80 beygirlik büyük bir iplik makinası da bulunmaktaydı. Fraissinet Kumpanyası, bu fabrikaya düşük fiyata pamuk tedarik etmek için, Hindistan hattında sefer yapan bir İngiliz kumpanyası ile anlaşmıştı. 1867 yılında yapılan anlaşma çerçevesinde Hint pamuğu Bombay'dan Süveyş üzerinden İskenderiye'ye oradan ise Fraissinet vapurları ile Marsilya'ya nakledilmekteydi. Fraissinet atölyesinde bulunan iplik fabrikası 1868 yılındaki Paris Sergisi'nde ödüle layık görülmüştü⁶⁰.

Fraissinet Tersanesi'nde aynı zamanda Fransız donanmasına ve yabancı devletlere ait vapurların modernizasyonu da yapılmaktaydı. Örneğin Fransız donanmasına ait *Forbin* ve *Tonnerre* vapurları ve Bulgar donanmasına ait *Nadiedja* vapurlarının oldukça eskimiş olan makine ve kazanları Fraissinet tersanesinde yeni nesil çok zamanlı makinalarla değiştirildi. Diğer yandan ünlü Fransız araba markası *Pegueot*'nun kuruluş sürecince *La maison de Pegueot* şirketinin ilk 20 adet otomobilinin montajı 1898 yılında Fraissinet şantiyesinde yapılmıştır⁶¹. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Fraissinet Şantiyesi'nin bir yandan iplik fabrikasında ürettiği iplikleriyle, diğer yandan Fransız donanmasının modernizasyonu ve otomobil firmalarının ortaya çıkış sürecinde mühim bir rol oynamış çok amaçlı ve fonksiyonlu bir sınai tesisi olduğu anlaşılmaktadır.

Fraissinet Kumpanyası, filosundaki 15 adet vapuruyla 1865 yılı boyunca 586 sefer gerçekleştirdi. 21.338 yolcu ve 198.200 ton emtia taşıdı, net kâr 180.000 frank idi⁶². Bundan bir yıl sonra 27 Ocak 1866'da kumpanyanın kurucusu Marc Constantin Fraissinet 78 yaşındayken vefat etti⁶³. Fraissinet öldüğü zaman filosundaki gemi sayısı bakımından Fraissinet Kumpanyası Marsilya'daki en büyük komandit şirket konumundaydı. Kumpanyanın başına Adolp Fraissinet geçti ve kardeşi Louis ile birlikte şirket faaliyetlerini devam ettirdi⁶⁴. 1866 yılında 180.000 franga *Marie-Louise* adında 700 tonajlık bir vapur alınarak şirket filosuna dahil edildi. Ancak bu vapurdan istenildiği gibi istifade edilmedi, *Marie-Louis* bir yıl sonra Trablus yakınlarında bir kum tepeciğine çarparak delindi. 1866 yılı boyunca 29.721 yolcu ve 210.184 ton emtia taşındı, toplamda ise 611 sefer yapıldı. 1867 yılında ise şirket vapurları 36.213 yolcu, 249.565 ton emtia taşıdı, toplamda 644 sefer gerçekleştirdi, bunun 36'sı Mısır'a yapıldı. Net kâr ise 206.000

⁶⁰ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet, Reconstitue d'Apres Documents d'Archives et Souvenir Personnels*, L'Imprimerie Generale de Provence, Marseille 1976, s. 36.

⁶¹ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 57.

⁶² AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 36.

⁶³ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet 1836-1920, 1866.

⁶⁴ IREMAM, Pierre Guiral-Felix Reynaud, *Les Marseillais dans l'Histoire*, Editions Privat, Toulouse 1988, s. 125-126.

franktı⁶⁵. Bir sonraki yıl Fraissinet Kumpanyası, *La Société Generale de Transports Maritimes a Vapeur(SGTM)* ile bir anlaşma yaparak Malta-İskenderiye ve Port Said hattındaki sefer sayısını haftada bire yükseltti. 1868 yılında toplam 668 sefer yapıldı, 36.456 yolcu, 274.540 ton emtia 60.919 boş varil taşındı, net kar 216.000 franga yükseldi.

Bu esnada vapur nakliyat kumpanyalarının büyük bir başarısı olan Süveyş Kıstağı'nın delinme sürecinin tamamlandığına dair haberlerin gelmesi ve Fraissinet Kumpanyası'nın da açılış seremonisine davet edilmesi şirket yönetimini yeni arayışlara itti. Süveyş Kanalı'nın 18 Kasım 1869'da açılış töreninde Fraissinet Kumpanyası'nı *l'Europe* vapuru temsil etmekte Mesajeri İmperyal vapurunun hemen ardından seyretmekteydi. Kanalin açılmasıyla birlikte Fraissinet Kumpanyası yönünü Hindistan'a çevirdi. Pamuğa olan ihtiyacın hat safhaya ulaştığı bir dönemde Fraissinet Kumpanyası İngiliz vapurlarının Süveyş'e kadar naklettiği pamuğu, İskenderiye'den İngilizlerden almak yerine, yerinden tedarik etmeye yönelik bir plan yaptı. Bu amaçla İskoçya'daki MM. Napier et Fis adlı şirkete iki adet yüksek tonajlı vapur siparişi verildi. Kumpanyanın 1870 yılı hissedarlar toplantısında Süveyş'ten Bombay'a kadar uzanan bir hattın açılması kararlaştırıldı.

8 Ocak 1870 tarihinde kumpanyanın La Pierre kumandasındaki *l'Asie* vapuru Süveyş'i geçerek Bombay'a kadar gitti ve gemi dolusu navlun ile geri döndü⁶⁶. *l'Asie* vapurunun bu geçişi kanalın mimarı Ferdinand de Lesseps'i sevindirmiş ve Lesseps şirkete bir kutlama telgrafı dahi çemişti. Lesseps: "*Kanalın açılmasından sonra l'Asie vapurunuzun İsmail geçişinden geçmesini mutluluk ve övgüyle karşıladım.*" demektedir⁶⁷. Lesseps'in yazdığı telgraf aşağıda görülmektedir.

l'Asie vapurunun deneme seferinden başarılı bir şekilde dönmesi ve gemi dolusu Hint emtiası getirmesi üzerine *l'Europe, l'Afrique ve l'Asie* adlı vapurlarla ayda bir defa Marsilya'dan Bombay'a düzenli seferler başlatıldı. Ancak 1870'te Fransa-Prusya savaşı patlak vermesi dolayısıyla Bombay hattı geçici süreliğine kaldırıldı. Kumpanya tersanesi bir müddet Fransız deniz kuvvetleri için hizmet verdi. Aynı zamanda bir kısım şirket vapurları donanmanın tersanelerine çekilerek devlet hesabına silahlandırıldı⁶⁸. Bazı kumpanyalara ait vapurlara top yerleştirildi. Bunun haricinde şirkete ait *Huveaune* vapuru Rhône nehri açıklarında kayboldu⁶⁹.

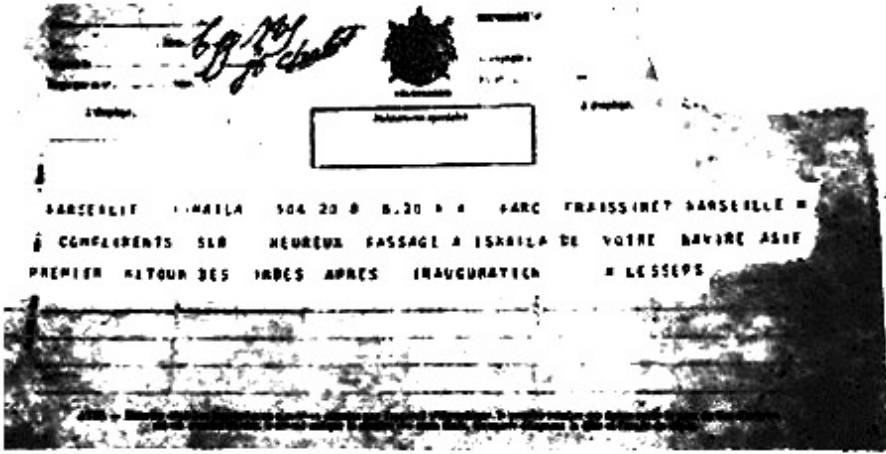
⁶⁵ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 36.

⁶⁶ ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936.

⁶⁷ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Une Entreprise centenaire: La Compagnie Fraissinet 1836-1936, s. 3.

⁶⁸ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Une Entreprise centenaire: La Compagnie Fraissinet 1836-1936, s. 3.

⁶⁹ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

Kaynak: ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet 1869.

Bombay ve Levant gibi uzak mesafeli hatlar yakıt tüketimi hususunda şirket yönetimini arayışa itmişti. İngilizler henüz kanalın açılışından önce 1869-72 yılları arasında Hindistan seferini yapan vapurlarını modernize etmiş yakıt tüketimi ve hız hususunda önemli başarılar elde etmişti⁷⁰. Fraissinet Kumpanyası da bu değişime ayak uydurdu ve şirket tersanesinde çift zamanlı yüksek basınçlı buhar makinası üretildi. Devrim niteliğindeki yeni makine ile ilk etapta üç adet gemi inşa edildi. Yakıt tüketimi diğer vapurlara oranla %50-55 civarında azalmıştı. Örneğin daha önce mil başına 131 kilogram kömür tüketen *Byzantin* vapurunun makinasının ve kazanının değişmesiyle yakıt tüketimi 63 kilograma kadar düşmüştü. *L'Asie* vapurunun mil başına kömür yakıtı ise 146 kilogramdan 77 kilograma düşerken, hızı saatte 8.38 milden 9,15 mile yükseldi⁷¹. Şirket yönetimi bundan sonra filodaki eski vapurları satmak ya da makinalarını yenilemek kaydıyla filosunu modernize etme yoluna gitti. Bu esnada şirket filosunda 21 adet vapur bulunmaktaydı. 11 adet vapur hemen modernize edildi. 1871'de Hindistan hattında işleyen emektar *l'Europe* ve *l'Afrique* vapurları satıldı⁷². Gemi makinasındaki teknolojik değişimi çarktan, uskurluya geçiş takip etti. 1875'ten itibaren şirket filosundaki vapurların büyük çoğunluğu uskurluya geçti. Bu değişimden de %30 civarında yakıt tasarrufu sağlandı⁷³. Bu deği-

⁷⁰ ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Fransız Denizciliğinin Gelişmesine dair rapor.

⁷¹ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 42.

⁷² ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet 1836-1920, 1871.

⁷³ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 42-43.

şim aynı zamanda gemi güvertesinde azami miktarda navlun taşınmasına olanak sağladı. Dolayısıyla bu dönem şirket yönetimin gündemini buhar makinalarındaki teknolojik değişimler meşgul etti. Gemi modernizasyonuna yapılan tüm harcamalara ve gemi kazalarına rağmen, yakıt tüketimindeki düşüş dolayısıyla navlun miktarı ve taşıma fiyatından elde edilen gelir şirket yönetimini kurtaracak seviyede artış göstermişti. Özellikle Levant ve İstanbul hattından çok önemli gelir elde edildi. 1872 yılında gerçekleştirilen 633 seferde 37.941 yolcu, 275.092 ton emtia, 49.200 boş varil taşındı. 619.174 frank kâr elde edildi. 1877’de ise 839 sefer yapıldı, 63.433 yolcu, 289.350 ton emtia taşındı. Elde edilen gelir ise 988.847 franga, bir sonraki yıl ise bu 991.132 franga yükseldi. Gemilerin modernize edilmesinden sağlanan gelir sayesinde kumpanyanın 1870-1879 arasında hatları ve filosundaki vapurların sayıları ve tonajları hayli artış gösterdi⁷⁴.

Kumpanyanın 13 Nisan 1870 yılı genel toplantısına göre, şirket filosundaki vapurların sayısı 21’e yükselmişti. Kumpanyanın her ayın 7,17 ve 27’sinde Malta-İskenderiye-Port-Said’e; 1, 11 ve 27’sinde Marsilya ve birçok Karadeniz limanını da kapsayan İstanbul seferleri vardı. Haftada dört gün Marsilya’dan Napoli’ye kadar İtalya arasındaki limanlara düzenli seferler yapılmaktaydı⁷⁵. Toplantıda 1870 gibi erken bir tarihte Karadeniz limanlarına yönelik seferlerin yapıldığı belirtilse de bu seferlerin düzenli olmayıp deneme ve keşif seferleri olduğu muhakkaktır⁷⁶. Zira kaynakların ekserisinde Fraissinet Kumpanyası’nın mevzubahis olan bu hatlarda ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra düzenli seferlere başladığı belirtilmektedir.

Fraissinet Kumpanyası’na ait kayıtlarının büyük bir kısmının tutulduğu Cantelar fonundaki kayıtlara göre 1878’den sonra Fraissinet Kumpanyası’nın Levant ve İstanbul hatlarına daha fazla ağırlık verdiği ve bu hatlarda önemli değişimlere gittiği anlaşılmaktadır⁷⁷. Fraissinet Kumpanyası her şeyden önce rekabetin yoğun olarak yaşandığı İzmir, Selanik ve İstanbul hattında tutunmak zorundaydı. Ancak bu hatlardan elde ettiği deneyim ve birikimden sonra faaliyet ağını genişletebilirdi.

Fraissinet Kumpanyası için İstanbul; Levant, Karadeniz ve Aşağı Tuna liman kentlerine açılan baş acentelik konumunda bir merkez oldu. Bu

⁷⁴ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 41-43.

⁷⁵ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

⁷⁶ Hatta Cantelar fonundaki bir belgede 1869 gibi erken bir tarihte Fraissinet vapurlarının İstanbul’dan İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon’a diğer yandan Odesa ve Tuna’ya kadar düzenli seferlere düzenlediği belirtilmektedir. ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet, 1869.

⁷⁷ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet. Ayrıca bkz. Roland Caty-Eliane Richard, “Les Fraissinet, une Famille d’Armateurs Protestants Marseillais”, *Bulletin de la Société de l’Histoire du Protestantisme Français* (1903, Vol 135, Juin 1989, s. 233. (229-260).

durum diğer Fransız kumpanyaları için de benzerdi. İstanbul barındırdığı yoğun nüfusuyla emtia ve yolcu hareketliliğinin çok fazla olduğu bir liman kentiydi. Fraissinet vapurlarının uğramasından itibaren Fransızları, imparatorluğun yıkılışına kadar İstanbul'da temsil eden, Mesajeri Maritim, Nicolas Paquet ve Fraissinet kumpanyaları oldu⁷⁸. Bunun yanında Marmara iskelelerine de ihtiyaca göre uğranılacaktı. Şirket vapurları Mudanya ve Marmara limanlarına ipek ve türevlerini temin etmek için uğramaktaydı. İpek ve türevlerinin büyük bir kısmını bu bölgeden geç dönemlere kadar ihraç eden şirketler, Fraissinet, Mesajeri ve Paquet Kumpanyası'ndan ibaretken, 1900'lerin başında *Deutsche Levant Linie*, *Norddeutscher Lloyd*, *Bremer*, *Dampferlinie* adlarında birçok Alman şirketi İstanbul ve Marmara'dan Kuzey Avrupa şehirlerine direkt sefer yapmaya başladılar ve Fransız şirketler karşısına güçlü bir rakip olarak çıktılar⁷⁹.

Marsilya ve İstanbul arasında düzenli seferler yapan Mesajeri Maritim Kumpanyası sübvansiyon desteği almasına rağmen, hatlardaki faaliyetlerini ticari pratiklere göre organize eden Fraissinet Kumpanyası, kısa sürede Mesajeri karşısına ciddi bir rakip olarak çıktı. İstanbul Fransız Konsolosu Cilliére, Fraissinet'nin kısa sürede diğer Fransız şirketlere üstünlük sağladığını ifade etmekteydi⁸⁰. Fraissinet Kumpanyası, 1878 yılında seferlerinin aksamaması için vapurların geceleri de boğazlardan geçebilmesine yönelik Fransız İstanbul elçisi aracılığıyla Babıali'ye başvuruda bulunmuş lakin kabul edilmemişti⁸¹. İstanbul-Marsilya hattında düzenli seferlerde bulunan üç Fransız kumpanyasına karşın İngilizler İstanbul ticaretinde bariz farkla üstün idiler. İngilizler bu üstünlüklerini imparatorluğun sonuna kadar devam ettirdiler. Fransızlar ise ikinci sıra için Avusturya, İtalyanlarla yarış halindeydi⁸².

İstanbul limanından sonra şirketin en fazla ehemmiyet verdiği, imparatorluğunun ikinci büyük liman kenti olan İzmir idi. Şirket vapurları İzmir limanına genellikle 15 günde bir uğramakla beraber emtianın yoğun olduğu dönemlerde bu seferler haftalık bir defaya kadar yükselebilmekteydi. İzmir,

⁷⁸ Çanakkale Fransız viskonsolosu Cabanel, raporunda: *Fransızları İstanbul'da temsil eden Mesajeri Maritim, Fraissinet ve Paquet kumpanyaları haftada birçok defa Çanakkale'den gidiş-dönüş yapmaktadırlar* MAE, *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Vol. XVIII., Paris 1889, Cabanel, Le vice-Consul de France aux Dardanelles, le 28 Juillet 1889, s. 521.

⁷⁹ AFL. 1997-002-4404, *Rapport General de Service de Constantinople, 1905-1906, Chapitre 2, Secretariat*.

⁸⁰ *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Vol XXI., Paris 1891, Cilliére, Le Gerant du Consulat de France a Constantinople,

⁸¹ BOA. DH. MKT. 1327/36, 16 Şubat 1879.

⁸² *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Vol XXI., Paris 1891, Cilliére, Le Gerant du Consulat de France a Constantinople,

konumu ve ard bölgesi itibariyle yolcu ve emtianın çok fazla olduğu bir liman kenti idi. Bölgede bol miktarda üzüm, incir, meyan kökü, pamuk, yün, zeytinyağı, afyon, fasulye, badem, kuru meyveler, ceviz, yumurta, helva, halı vb. ürünler yetiştirilmekte ve üretilmektedir. Diğer yandan İzmir'de Fransız malları çok fazla rağbet görmekteydi⁸³. Bu ürünler parfumeri, konfeksiyon, merserize, manifatura, şarap, hırdavat, nalburiye ve saireden ibaretti⁸⁴. Ayrıca İzmir limanında bulunan ticaret evlerinin ezici çoğunluğu Levantenlerden ve gayrimüslim Osmanlı tebaasından oluşması ve İzmirliilerin hemen hemen hepsinin tek bildiği Batı dilinin Fransızca olması⁸⁵, Fraissinet ve Mesajeri, Fabres, Paquet ve Baillal Pierre gibi diğer Fransız vapur nakliyat şirketlerinin navlun tedarikini kolaylaştırmaktaydı⁸⁶. Mesajeri Kumpanyası İzmir acentesi C. Salzani, İzmir limanına uğrayan nakliyat kumpanyalarını etkinliklerine göre kategorize etmiştir. Buna göre ilk sırada bulunan kumpanyalar: Mesajeri Maritim, Avusturya Lloyd, Mısır Hıdiviye, Navigasyon Rus (ROPİT), İtalyan Rubattino, Panhellenique; ikincil sıradaki kumpanyalar ise: Fraissinet, Paquet, Deutsche Levant Linie, İngiliz Falbot Steam Ship, Prince Willeam & Son gibi vapur nakliyat şirketleriydi⁸⁷.

Fraissinet Kumpanyası'nın Marsilya-İstanbul güzergâhında bulunan önemli bir liman kenti ise Selanik idi. Fransız Selanik konsolosu S. Marie Selanik limanına düzenli olarak uğrayan Fransız şirketlerini Mesajeri Maritim ve Fraissinet Kumpanyası olarak göstermektedir. Mesajeri vapurları 15 günde bir Selanik'e uğrarlarken Fraissinet vapurları 8 günde bir uğramaktadır⁸⁸. Duraklardaki yoğunluğa göre bu süreler bir-iki gün değişebilmekteydi. Mesajeri Kumpanyası Selanik acentesine göre Fraissinet Kumpanyası'nın Selanik-İstanbul ve Selanik-Marsilya seferleri daha düzenli ve hızlı olduğundan tüccarlar ve yolcular Fraissinet vapurlarını tercih etmekteydi. Selanik ve ard ülkesinin Marsilya'ya ihraç ettiği en önemli ürünleri pamuk, yün, ipek ve tahıl gibi ürünlerden müteşekkildi. Pamuk ve tahıl ihracatında Fraissinet ve Mesajeri kumpanyaları Avusturya Lloyd ve İtalyan Rubattino kumpanyaları ile rekabet halindeydi. Fransız kumpanyaları Selanik limanından yüklediği

⁸³ Paul Fesch, *Abdulhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, Kurtiş Ofset, İstanbul 1999, s. 556-557.

⁸⁴ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 154.

⁸⁵ Fesch, *Abdulhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, s. 556-557.

⁸⁶ İzmir'deki ticaret evleri için bkz. AFL. 1997 002 4473, *Rapport General de Service Exercice de Smyrne, 1910 Chapitre 4, Trafic annexe*.

⁸⁷ AFL. 1997 002 4473, *Rapport General de Service Exercice de Smyrne, 1904, Chapitre 2, Secretariat*.

⁸⁸ MAE, *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Vol XV., Paris 1888, De Sainte-Marie, *La Consul de France a Salonique, Salonique, le 11 fevrier 1888*, s. 549.

pamuk ve tahılı Marsilya üzerinden, İtalyan ve Avusturya kumpanyaları Venedik üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktaydılar. Bu noktada Rubattino ve Lloyd kumpanyaları daha düşük fiyatla navlun taşıyabildikleri için Fransız şirketleri rekabet etmekte güçlük çekmekteydi⁸⁹. Ayrıca Selanik-İstanbul hattında 1844 yılından itibaren düzenli olarak seyrüseferde bulunan Osmanlıya ait vapurlar da önemli bir rakip idi⁹⁰. Bunların haricinde Yunan Panhellenique ve çok sayıda İngiliz vapuru⁹¹, Mısır Hıdiviye, İtalyan Trinacrie, Navigasyon Rus (ROPİT) kumpanyalarına ait vapurlar da düzenli ve düzensiz olarak Selanik limanına uğramaktaydılar⁹².

Karadeniz ve Aşağı Tuna Hatlarının Açılması

Fraissinet Kumpanyası, Levant limanlarına ve İstanbul'a sağlam bir surette yerleştikten sonra İstanbul hattını Aşağı Tuna ve Karadeniz limanlarına taşımak için çalışmalar başlattı. Kumpanyanın 1879 yılı genel toplantısında Tuna'ya (İbrail ve Kalas) haftalık bir hat açılması yönünde karar alındı. Şirket yönetimine göre Romanya ticareti her geçen gün Odesa ile Tuna arasında işleyen nakliyat kumpanyalarının eline geçmekteydi⁹³. Dolayısıyla Tuna ticaretinde nüfuz kazanmak bu nehirde seyreden vapurların sayı ve tonaj miktarına bağlıydı. Bu sıralarda Fransızlara ait yalnızca Mesajeri Maritim ve *La Compagnie Franco-Serbe* adlı kumpanya vapurları Aşağı Tuna iskelelerine düzenli olarak uğramaktaydı. İkinci kumpanya emtiadan ziyade Romanya petrolerini Marsilya'ya taşımak amacıyla faaliyetlerini yürütmekteydi⁹⁴. Osmanlı Devleti ise ancak 1867 yılında kurulan Tuna Nehirler İdaresi ile Aşağı Tuna'da düzenli olarak vapur seferleri yapmaya muvaffak olmuştu. 1888 yılından itibaren kayıtlarda Osmanlı Kumpanyası olarak geçen Gürcü(Courджи) Kumpanyası'nın haftalık olarak Karadeniz, İstanbul ve Teselya'dan aşağı Tuna iskelelerine düzenli seferler yaptığı tespit edilmektedir⁹⁵. Osmanlı Devleti'nin tahıl ambarı olarak görülen Aşağı Tuna ve

⁸⁹ 1997 002 4466 *Rapport General de Service Exercice de Salonique, 1882, Chapitre 4, Trafic.*

⁹⁰ Basil C. Gounaris, "Selanik", *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quatert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1993, s. 106.

⁹¹ MAE. De Sainte-Marie, *La Consul de France a Salonique, Salonique, le 11 fevrier 1888*, s. 549.

⁹² Vasiles K. Gouanaris, Basil C. Gounaris, *Steam Over Macedonia, 1870-1912: Socio-Economic Change and the Railway Factor*, East European Monographs Boulder 1993, s. 27; Mesut Karakulak, "Buharlı Çağında İstanbul'da Bir Rus Vapur Kumpanyası" *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara 2017, s. 658-660.

⁹³ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 44-45.

⁹⁴ ACCIM. QDF 04/95, Fonds Cantelar, Lignes de Marseille sur le Levant et la Mer Noire; *Ministre de la Marine et des Colonies*, Paris 1864, s. 260.

⁹⁵ Osmanlı Kumpanyaları'nın Aşağı Tuna'ya yönelik hangi tarihte sefer yaptıkları ve buradaki faaliyetleri araştırılmaya muhtaç bir konudur. AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1888,, Chapitre 2, Secretariat.*

havzasında 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı tüccarları önemli bir konumdaydı. Buradan İstanbul ve muhtelif Anadolu vilayetlerine çok miktarda tahıl gelmekteydi. Dolayısıyla Aşağı Tuna ve ard ülkesi imparatorluğun iaşesi için hayati öneme sahipti⁹⁶. Buraların tedricen elden çıkması ve ticari üstünlüğün Avusturya ve Ruslara geçmesi ana besin maddesi tahıl ticaretinde imparatorluğunu dışa bağımlı hale getirdi⁹⁷. Osmanlı'nın Aşağı Tuna'da bıraktığı bu boşluğu öncelikle Avusturya ve diğer milletler doldürmüştür⁹⁸. Bu nedenle Tuna ticaretinde üstünlük açık ara Avusturyalılara geçmiştir⁹⁹. Avusturya 1829 gibi erken bir tarihte kurmuş olduğu Tuna Buharlı Nakliyat Şirketi ile Tuna nehrinde vapur işletmeye başlamış, 1834'ten itibaren Demirkapıları aşarak Aşağı Tuna'da, 1836'dan itibaren ise Kalas ve İstanbul arasında düzenli seferler başlatmıştı. Avusturya aynı zamanda 1844'te Lloyd Kumpanyası ile Akdeniz ve Karadeniz'deki hatlarını İbrail ve Kalas'a kadar uzatarak Tuna Nehri'nde vapur işleten en köklü ve güçlü devlet haline gelmişti¹⁰⁰. İngilizler ise henüz 1837 gibi erken bir tarihte Kalas ile Britanya arasında doğrudan bir hat oluşturarak Aşağı Tuna'da vapur nakliyatına dahil olmuşlardı¹⁰¹.

Aşağı Tuna'da vapur nakliyatına hakim olan devletlerin aksine İbrail ve Kalas'ta Fransız ve İngiliz ürünlerine yoğun talep yaşanmaktaydı. Ancak bu ürünler Tuna ticaretine hakim olan tüccarlar tarafından pazara sunulmaktaydı. Aşağı Tuna kentlerinde talep gören belli başlı Fransız ürünleri, manifatura, kırtasiye, hırdavat, makine, kristaller, demir, şapka, ayakkabı, şeker, sabun, işlenmiş deri, mum, şarap ve benzeri alkollü içecekler, parfümeri, piyano, kolonyal ürünler ve sair işlenmiş ve yarı işlenmiş ürünlerden

⁹⁶ AFL. 1997 002 4443, *Rapport General de Service de Mersina, 1887, Chapitre 2, Secretariat*; AFL. 1997 002 4389, *Rapport General de Service d'Alexadrette, 1882, 1991, 1910, Chapitre 4, Trafic*.

⁹⁷ AFL. 1997 002 4404, *Rapport General de Service de Constantinople, 1902, 1903, Chapitre 2, Secretariat*.

⁹⁸ İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları, 1856-1883*, Altın Post Yayıncılık İstanbul, 2014, s. 78-79.

⁹⁹ Süleyman Uygun, "Aşağı Tuna'da bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası ve Ticari Faaliyetleri", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, I, Kayseri 2015, s. 351.

¹⁰⁰ *Annales du Commerce Exterieur, Autriche, Faits Commerciaux*, Publiées Par Le Ministere de L'Agriculture du Commerce et des Travaux Publics, Fevrier 1843 a Fevrier 1857, No 5, Paris 1857, s. 70. Ayrıca Tuna Buharlı Nakliyat Kumpanyası ve Avusturya Lloyd Kumpanyası için bkz. M. Emre Kılıçaslan, *Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası'Nin Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri*, OMU, SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2013, s. 34-38; M. Emre Kılıçaslan, "Osmanlı Tunası'nda Avusturya Buharlıları", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, Kayseri 2015, s. 673-702.

¹⁰¹ *Ministre de la Marine et des Colonies, Revue Maritime et Coloniale*, Tome 11, Librairie de Challemel Ainé, Paris 1864, s. 236-237.

oluşmaktaydı¹⁰². Bunların içerisinde ilk sırayı alan ürünler ise kolonyal ürünler, ecza materyalleri, parfümeri ve sebze konservelerinden ibaretti¹⁰³. İngilizler de makine, yağ, şeker, tekstil, hırdavat gibi benzeri mamul ürünler ithal etmekteydi. İngiliz ürünleri daha düşük fiyata satıldığından kırsalda dahi alıcı bulmaktaydı. Avusturya ise Orta ve Batı Avrupa'nın mamul ürünlerini Tuna pazarına sokmaktaydı¹⁰⁴. Aşağı Tuna ve verimli ard ülkesinde bulunan ürünler ise, çok fazla miktarda yetişen buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, kolza, sebzeler ve yün, deri, bazı değerli kereste ve saireden ibaretti¹⁰⁵. Fransız ürünleri Tuna pazarında yoğun talep görmelerine karşın buradaki voyvodalıklar ile Marsilya arasındaki ticari akışı daha çok Rum, İngiliz, İtalyan ve Avusturya bandıralı gemiler yapmaktaydı. Fransa koloni bakanlığının 1865 yılı raporuna göre bu aracı tüccarlar; İstanbul, Marsilya, Londra ve Avrupa'nın muhtelif liman kentlerindeki ticaret evleriyle iş birliği içinde yaklaşık %30 kâr sağlayarak ticaret yapmaktaydı. Aşağı Tuna ve havzasında perakende pazarı ve döviz akışı ise Yahudi tüccarların elindeydi¹⁰⁶. Fransızların nakliyat kumpanyaları aracılığıyla doğrudan bu pazara dahil olmaları durumunda bu aracı sınıf ortadan kalkmış olacağından Aşağı Tuna kentlerinde Fransızlar daha fazla nüfuz elde etmiş olacaktı. İbrail ve Kalas aynı zamanda yolcu trafiğinin yoğun olarak yaşandığı kentlerdi. Özellikle bahar ayı ile birlikte on binlerce metre kare alan üzerine yapılan ticari fuarlardan dolayı Levant ve Karadeniz limanlarından çok sayıda tüccar ve mevsimlik işçiler bölgeye akın ederdi. Bu ise vapur nakliyat kumpanyaları için önemli bir gelir kalemi oluşturmaktaydı¹⁰⁷. Mesajeri Kumpanyası, 1857'den bu yana Marsilya'dan İbrail ve Kalas iskelelerine düzenli seferler yapmakta ve bu hatta memnuniyet verici gelirler elde etmekteydi. Şirket yönetimi bu memnuniyeti: *Aşağı Tuna seferlerimiz için sübvansiyon almak gibi bir kaygımız yok, zira bu hatta kat edilen mesafe kısa, geliri ise ziyadesiyle fazla...* şeklinde ifade etmekteydi¹⁰⁸.

¹⁰² *Ministere du Commerce, de l'Industrie et des Colonies, Bulletin Consulaire Français, XIX. Volume, İkinci kısım, Imprimerie Nationale, Paris 1890, s. 128; Ministre de la Marine et des Colonies, Revue Maritime et Coloniale, Tome 11, Librairie de Challemeil Ainé, Paris 1864, s. 262.*

¹⁰³ MAE, *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Paris 1883, G. Viet, Le Consul de France a Galatz, Situation du Commerce Français a Galatz, le 8 Juin 1883, s. 992.

¹⁰⁴ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1883, Chapitre 2, Secretariat.*

¹⁰⁵ *Ministere du Commerce, de l'Industrie et des Colonies, Bulletin Consulaire Français, XIX. Volume, İkinci kısım, Imprimerie Nationale, Paris 1890, s. 128;*

¹⁰⁶ *Ministre de la Marine et des Colonies, Revue Maritime et Coloniale, Tome 11, Librairie de Challemeil Ainé, Paris 1864, s. 240.*

¹⁰⁷ *Ministre de la Marine et des Colonies, s. 242.*

¹⁰⁸ AFL. 1997 002 5199, Assemblée General du 28 Mai 1857, s. 12.

Fransız hükümetinin Aşağı Tuna ticaretine yönelik politikası öncelikle buradaki İngiliz ve Avusturya üstünlüğünü kırmaktı¹⁰⁹. Avusturya ve İngiltere'den sonra Rusya da güçlü bir rakip olarak Tuna Nehri'nde kendini göstermişti. 1829-1856 yılları arasında Eflak prensliği üzerinden Aşağı Tuna'ya hakim olan Ruslar, bu nehrin ticaretinde Osmanlı, Avusturya ve diğer milletlere karşı üstünlük kurmanın yollarını aradılar. 1856'dan sonra Osmanlı'nın kontrolüne geçen İbrail ve Kalas, 1878'den itibaren tamamen Rusların nüfuz sahibi oldukları Romanya'ya bırakıldı¹¹⁰. Ruslar 1852 yılından itibaren Novorossiysk Vapur İşletmesi'ne ait vapurlarla 25 Mart'tan 4 Aralık'a kadar her 15 günde bir Odesa'dan hareketle Kalas, İsmail, Sünne ve Reni arasında düzenli seferlere başlamışlardı¹¹¹. 1856'dan itibaren ise *Societe Russe de Commerce et de Navigation* adlı Rus kumpanyası'na ait vapurlar haftada bir defa Odesa'dan Kalas'a kadar düzenli seyre başlamışlardı¹¹².

Tuna Nehri'nde her geçen gün artan gemi trafiğinin ve ticari akışın güvenliğini temin etmek amacıyla Kırım Savaşı'ndan sonra 18 Mart 1856 yılında kurulan Tuna Komisyonu'nda, Fransızlar ve İngilizlerin hayli etkin bir pozisyonda olması Fransız vapur nakliyat şirketleri, tüccar ve yatırımcılarını bölgeye teşvik eden bir diğer unsurdu¹¹³. Tüm bu etkenlerden dolayı Fraissinet Kumpanyası da yönünü Karadeniz ve Aşağı Tuna kentlerine çevirdi. İstanbul hattı 1879'dan itibaren biri Odesa'ya kadar diğeri ise Kalas ve İbrail'e kadar uzatıldı¹¹⁴. Aşağı Tuna'ya açılan bu hatlar A ve B hattı olmak üzere iki ayrı güzergâhtan yapılmaktaydı.

A Hattı: her ayın 14'ünde İzmir güzergâhından Marsilya-Cenova-Napoli-Pire-Izmir-Çanakkale-İstanbul-Sünne-Kalar ve İbrail'e kadar gidiş dönüş 32 gün olarak belirlendi.

B Hattı: her ayın 14'ünde Selanik güzergâhından Marsilya-Cenova-Napoli-Pire-Selanik-Çanakkale-İstanbul-Sünne-Kalas ve İbrail olarak belir-

¹⁰⁹ *Ministre de la Marine et des Colonies*, s. 260.

¹¹⁰ Mihail Maxim, "İbrail", *İslam Ansiklopedisi*, C: XXI, TDV., İstanbul 2000, s. 364-365.

¹¹¹ *Annales du Commerce Exterieur Russie*, (Faits Commerciaux No 1 a 12) 1843-1856, N. 7, Publiées le Departement de L'Agriculture du Commerce et Des Travaux Publics, Paris 1857, s. 14.

¹¹² *Annales du Commerce Exterieur Russie*, No 12, s. 24, Keza Rus Nakliyat Kumpanyası için ayrıntılı olarak bkz. Mesut Karakulak, *Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (ROPIT) ve Osmanlı Rus Ticari İlişkileri (1856-1914)*, AÜ. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2017, s. 154-157.

¹¹³ Tuna komisyonu için bakınız. İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları, 1856-1883*, Altın Post Yayıncılık İstanbul, 2014, s. 146-148; Carlo Rossetti, *Il Danubio Fiume Internazionale*, Milan 1937, s. 21; Jean Duvernoy, *Le Regime International du Danube*, Université de Grenoble, Fac. de Droit, These le Doctorat en Droit, Grenoble 1941, s. 67.

¹¹⁴ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet, 1878.

lendi¹¹⁵. Bu hattın da gidiş dönüş süresi 32 gün idi. Tuna Nehri'nin buz tuttuğu dönemlerde ise İbrail ve Kalas durakları çıkarıldığından bu süre 27 güne düşmekteydi. Genellikle Ocak ayının ilk günlerinde görülmeye başlayan buzlanma Mart ayına kadar devam ederdi. Bu esnada vapurlar uygun iskelelerde demiler, nehir nakliyatı tamamen kesilirdi¹¹⁶.

Fraissinet yönetimi, rekabetin yoğun olarak yaşandığı Tuna nehrine sağlam bir şekilde girebilmek için öncelikle şirket filosunda bir takım değişiklikler yapma yoluna gitti. Tuna Nehri'nde vapur işletmek açık denizlere göre oldukça farklı ve zordu. Aşağı Tuna nehrinin derinliği Mart-Ağustos arasında 15(4,50 metre)-19(5,80 metre) kadem arasında Eylül-Aralık arasında ise 12(3,65 metre)-16(4,87 metre) kadem arasındaydı¹¹⁷. Ayrıca nehir boyunca biriken kum yığınlarının yıl içinde yükselip-azalan nehir debisine bağlı olarak mütemadiyen yer değiştirmesi ve bu nedenle nehir boyunca gemi batıklarının olması, taşımacılığı oldukça tehlikeli kılmaktaydı¹¹⁸. Zaten Tuna Komisyonu'nun öncelikli görevi gemilerin seyrini engelleyen kum, batık ve sair engelleri temizlemek, nehir boyunca fenerler inşa etmek, kılavuzluk hizmetleri yerine getirmektir¹¹⁹.

Tüm bu nedenlerden dolayı Fraissinet Kumpanyası'nın Tuna Nehri'nde servise koyacağı vapurları nehir taşımacılığına uygun şekilde inşa ettirmesi gerekmektedir. Tuna'da seyir yapacak vapurların öncelikle balbının ya da yumrubaşının (tirant d'eau) oldukça düşük seviyede olması gerekmektedir. Bu amaçla kumpanyanın öncelikle *Le Var* adlı vapuru nehir seyrine uygun olarak yeniden tasarlandı. İngiltere'den benzer özelliklerde *l'Echo* adlı vapur 7.500 franga alındı¹²⁰. Bunların haricinde İskoçya tersanesine *Galatz*, *Ibrail*, *Stamboul* ve *Bucarest* adlarında 4 adet vapur daha sipariş edildi¹²¹. Bunlara daha sonra *Saint Marc* ve *Marie Louise* vapurları da dahil edildi.

Fraissinet Kumpanyası, Tuna hattıyla aynı zamanda, Sinop, Samsun, Giresun, Batum ve Poti'ye hatta Novorossysk ve Rostow'a yani Azak denizine kadar hatlarını uzatsa da Karadeniz deki bu hatları kimi zaman düzenli, kimi zamanda düzensiz olarak geniş yelpazeye yayılmış ihtiyaca göre

¹¹⁵ ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet, 1900.

¹¹⁶ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1880, 1883, Chapitre 2, Secretariat.*

¹¹⁷ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1880, 1883, Chapitre 2, Secretariat.*

¹¹⁸ G. Gain, *Compagnie des Services Maritimes des Messageries Imperiales, Notes sur la Navigation, Entre Constantinople et Ibraila, d'une Carte Partielle du Danube, Entre Sulina et Ibraila*, Typographie et Lithographie Veuve Marius Olive, Marseille 1861, s. 16.

¹¹⁹ Ekinci, *Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret*, s. 121-123; Duvernoy, *Le Regime International Du Danube*, s. 62-67.

¹²⁰ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 44.

¹²¹ ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936.

uğranılan bir hat özelliğindedi¹²². Gerek Trabzon vilayet salnamelerinde gerekse diğer şirketlere ait acente raporlarında Fraissinet Kumpanyası'nın Karadeniz seferlerinden neredeyse hiç söz edilmemektedir¹²³. Yalnızca Mesajeri Kumpanyası'nın Samsun acentesi Douclet raporunda 1887 yılında Samsun limanına uğrayan nakliyat şirketleri arasında Fraissinet Kumpanyası'nı da göstermektedir¹²⁴. Bunun haricinde 1889 tarihli Osmanlı resmi kaydında 6 askerin Samsun limanına gönderilmek üzere Fraissinet Kumpanyası'nın vapuruna bindiği belirtilmekteydi¹²⁵. Üstelik Karadeniz hattında yoğun bir rekabet söz konusuydu. Osmanlı vapur kumpanyalarından, Avusturya Lloyd'a ve Fransız Mesajeri ve Paquet kumpanyalarına kadar birçok vapur şirketi İstanbul-Batum arasında düzenli olarak sefer yapmaktaydı. Bu nedenle Fraissinet Kumpanyası daha bakir ve zengin bir hinterlanda sahip olan Aşağı Tuna iskelelerine ağırlık verdi. Fraissinet Kumpanyası'nın 1879'dan itibaren Karadeniz ve Aşağı Tuna'daki faaliyet ağını gösteren harita aşağıda verilmiştir.

Kaynak: ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar,

Şirket yönetimi 1878'den itibaren Odesa ve Karadeniz hatlarından ziyade tüm ağırlığını İstanbul ve Aşağı Tuna nakliyatına verdi ve bunun neticelerini de kısa sürede almaya başladı. Şirketin faaliyet ağına Karadeniz ve Aşağı Tuna hattının da eklenmesiyle, şirket gelirleri önemli oranda yükseldi. Aşağı Tuna hattının açılmasını müteakip ilk beş yıl şirket gelirleri aşağıdaki gibidir.

¹²² ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet.

¹²³ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1888, s. 142; Trabzon Vilayet Salnamesi, 1892, s. 136.

¹²⁴ AFL. 1997 002 4467, Rapport General de Service de Samsoun, 1887, Chapitre 4, Trafic.

¹²⁵ BOA. Y.PRK. ASK. 54/71, 24 Nisan 1889.

Yıl	Sefer sayısı	Taşınan emtia	Taşınan yolcu	Geliri
1879	768 sefer	283.048 ton	67.367 yolcu	857.002 fr.
1880	810 sefer	323.791 ton	84.894 yolcu	885.357 fr.
1881	792 sefer	335.474 ton	87.128 yolcu	1.367.142 fr.
1882	759 sefer	349.578 ton	104.423 yolcu	1.699.421 fr.
1883	759 sefer	400.125 ton	82.563 yolcu	1.628.407 fr.

Fraissinet Kumpanyası, Karadeniz ve Aşağı Tuna hattında elde ettiği yüksek gelir sayesinde sermayesini 9 milyon franktan 12 milyon franga yükseltti¹²⁶. Diğer yandan 1880 yılında Hindistan hattı yeniden açıldı¹²⁷. Fraissinet Kumpanyası'nın gelirlerinin büyük bir kısmı Aşağı Tuna iskelelerinden sağlanmaktaydı. Fraissinet Kumpanyası, 1879 yılından itibaren oldukça modern ve yüksek tonajlı vapurlarıyla Tuna iskelelerinde seferleri düzenlemeye başladığında gemi dolusu emtia ile döndü. Bir o kadar, manifatura, hırdavat, mercerize, parfümeri, mum, tütün, şarap, kolonyal ürünler, işlenmiş deri ve sair ürünlerden oluşan gemi vapur dolusu emtia da Aşağı Tuna kentlerine ithal edildi. Mesajeri Kumpanyası İbrail ve Kalas acentesi Malavasi 1880 yılı raporunda şunlar yer almaktaydı:

1880 yılında Fraissinet Kumpanyası Aşağı Tuna'ya La Marie Louise, Egyptien ve Assyrien adlı vapurları ile toplamda 18 sefer düzenledi. Buna ek olarak l'Amerique vapuru da Sünne boğazına uğradı. Fraissinet Kumpanyası'nın vapurları Aşağı Tuna iskelelerinde ambarlarını ve güvertelerini neredeyse tamamen emtia ile doldurdular. Bu vapurların yükleme boşaltma işlemleri oldukça kolay ve pratikti. Fraissinet Kumpanyası 4 adet 1000-1500 arasında yüksek tonajlı ve yeni vapurlarıyla haftalık olarak gerçekleştirdiği Aşağı Tuna seferleriyle yerel tüccarlar arasında oldukça tutuldu. Fraissinet kumpanyası, memnuniyet verici bir suretle seferlerine devam ederse Mesajeri ve diğer nakliyat şirketleri sadece Marsilya ile Aşağı Tuna arasında değil aynı zamanda Aşağı Tuna ile İstanbul arasında da navlun bulamaz hale geleceklerdir. Yüksek tonajlı Fraissinet vapurları aynı zamanda Aşağı Tuna ile İstanbul ve Marsilya arasındaki yolcu trafiğini de önemli oranda etkilemiştir. Bu duraklar arasında Mesajeri'nin taşıdığı yolcuların büyük bir kısmını Fraissinet vapurları daha hızlı ve düşük fiyata taşımaya başlamıştır¹²⁸.

1883 yılında 1.628.407 franklık genel şirket gelirlerinin, 630.000 franklık kısmı Aşağı Tuna hattından elde edilmişti. Fraissinet Kumpan-

¹²⁶ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 44-47.

¹²⁷ ADBR/Marseille, DELTA 2844, Une Entreprise centenaire: La Compagnie Fraissinet 1836-1936, s. 3.

¹²⁸ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1880, Chapitre 4, Trafic*.

yası'nın gelişiyle Marsilya ile Aşağı Tuna arasında düzenli seferlerde bulunan İngiliz ve diğer nakliyat kumpanyalarının nakliyat gelirleri de önemli oranda olumsuz etkilendi. Fraissinet'nin kısa sürede elde ettiği başarı şöyle ifade edilmektedir.

“Bir düzine Fraissinet vapurlarının düzenli seferleri sayesinde daha önce 300 civarında İngiliz vapuruyla İbrail ve Kalas ile Marsilya arasında yapılan düzensiz seferler ortadan kalktı. Kumpanya vapurlarının Marsilya ile Aşağı Tuna arasında 15 günde bir yaptıkları seferler 1883 Ağustosundan itibaren haftada bir yükseltildi. Fraissinet vapurları yıl boyunca 26 sefer gerçekleştirdi Tuna nehrinde 35 bin ton emtia taşıyarak bu bölge ile Marsilya arasındaki emtia trafiğinde ilk sırayı aldı. Şirketin avantajı rahat bir şekilde emtia temin etmesi ve kolay ve sorunsuz bir surette yükleme ve indirme işlemlerini yapabilmeydi. Yükleyiciler ise mallarının yıpranmadan göndermek arzusundaydı. Fraissinet Kumpanyası bu sayede kısa sürede Marsilya ile Aşağı Tuna arasındaki emtia değişim trafiğini inhisarına almayı başardı¹²⁹.”

4 Mayıs 1883 yılı raporunda Köstence Fransız viskonsolosu M. Degrang şunları yazmıştı:

Mesajeri Maritim'in navlun tarifesi yüksek olup aynı zamanda Marsilya ile Tuna arasında doğrudan seferleri yoktur, İstanbul'dan aktarma yapılmaktadır. Aktarma işlemi hem zaman kaybına yol açmakta hem de navlunun hasar görmesine yol açmaktadır. Mesajeri'nin Tuna hattına sefere koyduğu vapurları hizmete uygun değildir. Birkaç yıldan bu yana uğramaya başlayan Fraissinet Kumpanyası, oldukça modern vapurlarıyla Aşağı Tuna ile Marsilya arasında 15 günde bir yaptığı seferlerle ticari gereksinimleri karşıladı. Aslında yeterince rekabet olmadığı için bu kumpanyanın da navlun tarifesi yüksektir. Eğer emtianın aciliyeti yoksa ihtiyaca binaen Tuna'ya navlun getiren bir İngiliz vapurunu beklemek gerekir¹³⁰.

Fraissinet Kumpanyası'nın bu derece başarı sağlamasında yönetim kurulu ve hissedarlarının büyük bir kısmının armatör, tüccar, banker vs. ticaret ve ekonomi ile ilgilenen ve muhtelif liman kentleri ile ticari münasebetleri olan müteşebbislerden oluşması bir diğer önemli etkendi. Örneğin şirketin 1884 yılı genel toplantısında şirketin denetleme kurulunda bulunanlar: armatör ve *Chailan Frères* ticaret evinin sahibi Alfred Cailan; tüccar

¹²⁹ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1883, Chapitre 4, Trafic.*

¹³⁰ MAE, *Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangères par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger*, Paris 1883, Degrand, Le Vice-Consul de France a Kustendjé, Importations françaises dans la Dobruscha, Kustendjé, le 4 Mai 1883, s. 950.

ve *Allatini ve Cie* ticaret evinin sahibi Darius Allatini; Marsilya Ticaret Odası azası ve *la Banque de France*'nin yöneticisi J.C. Roux; Banker ve *Couve et Cie.* ticaret evinin sahibi Gustave Couve, Banker Edmond Tissot gibi saygın tüccar, armatör ve bankerlerden oluşmaktaydı¹³¹. Fraissinet'nin Levant, Mısır ve Tuna hattındaki başarılı yükselişi, 1884, 1885 yıllarında görülen salgın hastalıklar dolayısıyla bir dönem kesintiye uğradı. 1884 yılı boyunca toplamda 697 sefer gerçekleştirildi, 82.453 yolcu, 460.436 ton emtia taşındı. 1885 yılında ise 575 yolcu 403.000 ton emtia taşındı 1.349.792 frank gelir elde edildi. Bu yıllarda Fransızlar Tonkin'deki sömürgeleri için askeri çıkarma yapmaktaydı. Şirketin *Le Liban* ve *Le Tibet* adlı vapurları orduya tahsis edildi. *L'Amerique* ve *Galatz* vapurları da Madagaskar'a asker çıkarmak için devlete kiralandı. Kumpanya sermayesi 10 milyon franga düşürüldü. 1880'li yılların sonu tüm Avrupa'da denizcilik sektörünün kriz yaşadığı dönem oldu. Buna 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgali ve Fransız sermayesini tedricen bölgeden çıkarması da eklenmişti. İngilizlerin Mısır işgalinden kısa bir süre sonra Fraissinet Kumpanyası'nın Mısır hattını kaldırdığı anlaşılmaktadır. Şirket raporlarından Mısır hattından en son elde edilen gelir 1884 yılında 63.350 frank olarak gösterilmekte ve bu tarihten sonra İskenderiye seferleri belirtilmemektedir¹³². Siyasi, askeri ve salgın hastalıklar gibi faktörler nedeniyle şirket sermayesi önce 9 milyon daha sonra 8 milyon franga 1888'de ise 6 milyon franga düşürüldü¹³³. Böyle olmakla birlikte Fraissinet Kumpanyası, sömürgelerin genişlemesi için devlete tahsis ettiği vapurlardan dolayı yaşadığı finansal sorunu, sömürgelere yeni hatlar açmak suretiyle atlattı.

Fraissinet yönetimi 1889'da Batı Afrika'da Kongo'ya kadar uzanan sömürgelerde yeni bir düzenli hat açarak Batı Afrika sahillerindeki Fransız sömürgelerinin artmasında çok önemli rol oynadı.¹³⁴ Bu hatlar aynı zamanda imtiyazlı posta hatlarıydı. Louis Fraissinet'ye Legion d'Honneur nişanı verildiği esnada ondan; "1889'dan bu yana Sudan, Nijerya, Dahoney, Cote d'Ivoire sahillerine ilk vapur nakliyat hattını açan, Fransız bandırasını Batı Afrika sahillerinde dalgalandıran kişi..."¹³⁵ olarak söz edilmekteydi. Batı Afrika hattının yanı sıra bu sıra 1887'de Güney Amerika(Marsilya-Cenova-

¹³¹ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 47.

¹³² ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Fraissinet Kumpanyası'nın muhtelif yıllara ait ithalat, ihracat raporları 1883-1904.

¹³³ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 48-50.

¹³⁴ Şirketin 1889 yılı genel toplantısında Alfred Fraissinet şunları ifade ediyordu. *Fraissinet Kumpanyası Batı Afrika sahillerine yeni bir hat açtı ve bu hat Kongo'ya kadar uzatıldı. Bu kesinlikle Fraissinet Kumpanyası için büyük bir onurdur. Fransız bayrağı Fraissinet Kumpanyası sayesinde bütün Afrika sahillerinde dalgalanıyordu.* ADBR/Marseille, DELTA 3557 La Compagnie de Navigation Fraissinet, 1836-1936.

¹³⁵ ANF. LH. 1022/48; LH. 19800035/1330/54208.

Montevideo ve Buenos-Aires) hattı da açılmıştı¹³⁶.

Avrupa ve Akdeniz’de görülen deniz ticareti sahasındaki umumi kriz, salgınlar, savaşlar ve sömürge rekabetinden Fraissinet Kumpanyası her ne kadar etkilense de sömürgelerden özellikle Batı Afrika hattından elde edilen muazzam gelir sayesinde bu zararı kısa sürede atlatarak İstanbul ve Tuna hattında tutunabildi. 1892-1904 yılları arasında Fraissinet Kumpanyası’nın Afrika hattında taşıdığı navlun geliri kayda değer orandıydı.

Fraissinet Kumpanyası’nın Batı Afrika hattında elde ettiği gelir (1892-1902)

Yıllar	Afrika’dan Marsilya’ya taşınan emtia	Marsilya’dan Afrika’ya taşınan emtia
1892	1.875.518 fr.	90.216 fr.
1893	801.110 fr.	?
1894	1.419.500 fr.	231.238 fr.
1895	831.000 fr.	93.860 fr.
1896	1.016.081 fr.	670.216 fr.
1897	?	?
1898	3.083.285 fr.	617.409 fr.
1899	?	?
1900	2.950.500 fr.	1.180.788 fr.
1901	1.402.870 fr.	1.498.744 fr.
1902	2.812.698 fr.	1.715.982 fr.

Kaynak: ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Fraissinet Kumpanyası’nın muhtelif yıllara ait ithalat, ihracat raporları (1892-1902).

Tablodan anlaşılacağı üzere ilk dönemler yalnızca Afrika’dan nakledilen emtia(hammadde) gelirleri yüksekken, zaman içerisinde Fransız emtiasına (mamul ürünler) olan talep de hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Fraissinet Kumpanyası, Levant ve Tuna hattında her ne kadar salgın hastalıklar, rekabet vs. dolayısıyla sorunlar yaşasa da Fransız sömürgelerinden gelen yüksek gelirler şirketin yeniden kalkınmasında hayati rol oynamıştır. Bu sayede İstanbul ve Aşağı Tuna’daki finansal sorunlar dengelenebilmiş ve kumpanya kısa sürede gelirlerini yükselterek filosundaki vapurları sayı ve nitelik yönünden yeniden geliştirme imkânı yakalamıştır. Sömürgelere yönelik Fransız hükümetinden elde edilen imtiyazlar ve bu sıralarda şirket filosundaki bazı vapurların kaza geçirmesinden dolayı kullanılamaz hale gelmesi¹³⁷, yeni vapurlar almayı zorunlu kılmıştır. Kazalar ve satışlar dola-

¹³⁶ AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 49-50.

¹³⁷ Örneğin 1883 yılında Fraissinet Kumpanyası’nın Asya vapuru Marmara’da karaya oturmuştu. BOA. DH. MKT. 92/002, 26 Ağustos 1883; DH. MKT. 1343/92, 15 Ağustos 1883.

yısıyla zaman zaman azalan şirket filosundaki vapurların sayısı yeni alımlarla 1891 yılında yeniden 21'e yükselmiştir. Levant ve Aşağı Tuna hattı yeniden tahkim edilmiştir. *Le Tabor* adlı vapur Tuna hattına konulmuştur. Fraissinet Kumpanyası'nın Marsilya ile İbrail ve Kalas arasındaki nakliyatı her geçen gün tekeline alması bu hatta faaliyet gösteren bir diğer Fransız şirketi Mesajeri Maritim Kumpanyası'nı olumsuz yönde etkilemiş. Mesajeri'nin İbrail ve Kalas kentlerinden elde ettiği yıllık ortalama gelir 1885 yılına kadar ortalama 600.000 frank civarındayken bu tarihten sonra hızlı bir düşüş sergileyerek 74.000 franga kadar gerilemiştir¹³⁸. Bu nedenle Mesajeri, 1890 yılından itibaren buradaki faaliyetlerini sonlandırmıştır¹³⁹. Mesajeri Kumpanyası İbrail ve Kalas acentesi kumpanyanın maruz kaldığı rekabetten nasıl olumsuz etkilendiğini şu şekilde ifade etti.

“1889 yılında bizim Tuna seferlerimiz daha önceki yılda nasılsa yine aynı kaldı. Bu durum ne acentemizin ne de ticaretimizin yararındır. Buna karşın aynı dönemde diğer acenteler Tuna'dan 6 bin ton emtiayı Marsilya'ya taşıdılar. Diğer nakliyat kumpanyaları Tuna seferlerini haftalık olarak gerçekleştirdiler. Bunlar Lloyd, İtalyan, Rus, Osmanlı ve Fraissinet kumpanyalarıydı. Fraissinet kumpanyası bu yıl Tuna ile Marsilya arasında 37 sefer gerçekleştirdi. Bu kumpanyanın yıllık 1. 5 milyon frank ihracatı vardır. Diğer yandan yıllık ortalama olarak 200 İngiliz ve Yunan buharlısı Marsilya ile Tuna arasında sefer yapmaktadır¹⁴⁰.”

Fraissinetlerin Aşağı Tuna'ya *sağlam ve kararlı girişi*, Marsilya ile Aşağı Tuna arasındaki navlun trafiğinin bir süreliğine de olsa tamamen Fraissinet Kumpanyası'nın inhisarına girmesini sağlamıştır¹⁴¹. Fraissinet Kumpanyası'nın Afrika hattından sonra en fazla gelir, Levant ve Tuna hattından gelmekteydi. 1894 yılından itibaren Levant ve Tuna hattı ayrı hatlar olmaktan çıkarılarak tek bir hat haline getirildi¹⁴². Bu tarihten sonra şirket gelirlerinin yıllık olarak tutulduğu istatistiklerde sadece Levant hattının gelirleri gösterilmektedir¹⁴³. Fraissinet Kumpanyası'nın 1883-1904 yılları arasında Levant ve Tuna kentlerinden elde ettiği ithalat ve ihracat gelirleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹³⁸ AFL. 1997 002 4414 *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila Exercice 1882, 1887, Chapitre 4, Trafic*; AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila 1889, 1889, Chapitre 6, Comptabilite*.

¹³⁹ AFL. 1997 002 5205, *Compagnie des Messageries Maritimes Assemblée Generale des Actionnaires du 30 Mai 1891*, Imprimeries Centrale des Chemins de Fer, Paris 1891, s. 23.

¹⁴⁰ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1889, Chapitre 6, Comptabilite*.

¹⁴¹ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1883, Chapitre 4, Trafic*.

¹⁴² AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet*, s. 56.

¹⁴³ ACCIM. MR. 44624, *Compagnie Fraissinet et Cie, Fraissinet Kumpanyası'nın muhtelif yıllara ait ithalat, ihracat raporları*.

Fraissinet Kumpanyası'nın Marsilya-Levant ve Aşağı Tuna arasındaki
ithalat ve ihracat gelirleri (1883-1904*)

Yıllar	Fraissinet Kumpanyası Tarafından yapılan ithalat	Fraissinet Kumpanyası Tarafından yapılan ihracat
	Levant ve Aşağı Tuna	Levant ve Aşağı Tuna
1883	?	2.492.400 fr.
1884	1.908.400 fr.	1.951.650* fr.
1888	3.947.606 fr.	1.020.200 fr.
1889	1.826.331 fr.	681.660 fr.
1890	2.543.135 fr.	2.684.035 fr.
1891	2.910.821 fr.	1.249.815 fr.
1892	2.308.196 fr.	168.700 fr.
1893	2.719.694 fr.	105.760 fr.
1894	3.490.254 fr.	40.000 fr.
1895	2.580.865 fr.	85.870 fr.
1896	160.144 fr.	680.050 fr.
1900	292.500 fr.	4.000 fr.
1901	143.700 fr.	?
1902	34.000 fr.	6.200 fr.
1904	31.500 fr.	5.500 fr.

Kaynak: ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Fraissinet Kumpanyası'nın muhtelif yıllara ait ithalat, ihracat raporları.

1890 ve 1900'lü yılların ilk dönemleri Aşağı Tuna'da vapur nakliyatının yoğun yaşandığı yıllar oldu. Fraissinet, Avusturya Lloyd, İtalyan Rubattino, Rus Nakliyat Kumpanyası, Osmanlı Gürcü, Avusturya Tuna Kumpanyası (La Compagnie Autrichienne du Danube) Levant ve Karadeniz yönlerinden Aşağı Tuna iskelelerine haftalık düzenli seferlerde bulunuyordu. 1882'den itibaren Venedik ile Aşağı Tuna iskelelerine uğramaya başlayan İtalyan Florio Rubattino kumpanyası emtianın yoğunluğuna göre seferlerini haftada üçe dahi yükseltmekteydi¹⁴⁴. İbrail ve Kalas'a düzenli olarak uğrayan bir diğer İtalyan şirketi ise *La Compagnie Generale de Navigation Italienne* idi¹⁴⁵. Avusturya Tuna Nakliyat şirketi de benzer şekilde Viyana ve

* Kayıtların düzenli tutulmaması, bazı dönemlerin ise verilmemesi dolayısıyla bu yıllara ait bilgileri verilmemiştir.

* Bu rakam belgede 19.951.650 şeklinde gösterilse de diğer yıllardaki rakamlar arasında böylesine astronomik bir farklılığın sehven yapıldığı kanaatindeyiz. Bu nedenle 1.951.650 rakamını vermeyi daha uygun bulduk.

¹⁴⁴ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1886, Chapitre 2, Secretariat*; AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1883, Chapitre 4, Trafic*.

¹⁴⁵ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1886, Chapitre 2, Secretariat*.

Kalas arasında haftada üç defa, Odesa ile Kalas arasında haftalık seferlerde bulunmaktaydı. Diğer bir Avusturya şirketi olan Lloyd'un ise Adriyatik, Levant ve Yunan sahillerine haftalık düzenli seferleri vardı. Tüm bunların haricinde 60 ila 200 arasında değişen İngiliz ve Yunan vapurları da yıl içerisinde emtianın durumuna göre Aşağı Tuna kentlerine uğramaktaydı¹⁴⁶. Aşağı Tuna iskelelerine uğrayan İngiliz ve Yunan vapurlarının her biri ortalama 2000 tonajlı idi. Bunların taşıdıkları ürün çoğunlukla tahıl idi. İbrail ve Kalas'tan Marsilya ve Akdeniz limanları için taşınan tahılın tonu 24 frank iken İngiliz limanları için 29 frank idi¹⁴⁷.

Köstence Fransız viskonsolosu Degrang ve Kalas konsolosu G. Viet, dış işleri bakanlığına yazdıkları raporlarında Fransızların her geçen gün Aşağı Tuna ithalatında rekabeti kaybettiklerini ifade etmekte ve bunu özette bir takım nedenlere bağlamaktaydı.

Fraissinet ve Mesajeri kumpanyalarının yeterince başarılı olamamalarında navlun ücretlerinin diğer vapur şirketlerine oranla yüksek olması ve Fransız ürünlerinin bölgede sadece küçük ve zengin bir kesime hitap etmesi önemli bir etkidir. Halbuki İngiliz, Alman ve Avusturya bandıralı vapurlar Tuna nehrinde oldukça cüz'î bir bedelle kaliteli taşımacılık yapmaktadır. Bu ülkeler olabildiği kadar çeşitli türden mamul emtiayı Aşağı Tuna pazarına oldukça uygun bir fiyata sunarken, Fransızlar ısrarla modayı takip ederek konfeksiyon ürünleri, parfümeri, iç çamaşır, eldiven ve sair ürünlerle tutunmaya çalışmaktadır. Fransız ürünleri Alman ve Avusturya mamul ürünleri karşısında ciddi bir rekabet yaşamaktadır. Örneğin bölgeye ithal edilen şekerin 300.000 kilogramlık kısmı Triyeste limanından, yalnızca 5.000 kilogramlık kısmı Marsilya'dan gelmektedir. Fransız şekeri fiyat olarak düşük olduğu halde Avusturya şekeri büyük taneli ve daha fazla tat verdiğinden Aşağı Tuna ve havalisinde bu şeker tercih edilmektedir. Bunun yanında Avusturyalı tüccarlar alıcılara 4-6 ay arasında ödeme yapma imkânı sunarken, Fransızlar daha ziyade peşin çalışma taraftarı olduklarından alıcılar tarafından tercih edilmiyorlar¹⁴⁸. Bu nedenle öncelikle mamul ürünleri ve navlun taşıma ücretlerini olabildiğince düşürmek gerekir, en azından rakip ürünlerle rekabet edebilecek seviyeye çekilmelidir, ödemeler kolaylaştırılmalıdır, Romanya hükümeti ile ticareti kolaylaştırıcı anlaşma yapılmalıdır, Fransız müteşebbisler bölgeye gelerek yerleşmeli ve eski güveni yeniden sağlamalıdır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1882, Chapitre 4, Trafic*; AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1889, Chapitre 6, Comptabilité*.

¹⁴⁷ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1882, Chapitre 4, Trafic*; AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1889, Chapitre 6, Comptabilité*.

¹⁴⁸ MAE, *Degrang, Le Vice-Consul de France a Kustendjé, Kustendjé, le 4 Mai 1883*, s. 950.

¹⁴⁹ MAE, *G. Viet, Le Consul de France a Galatz, le 8 Juin 1883*, s. 992-993; *Degrang, Le Vice-Consul de France a Kustendjé, Kustendjé, le 4 Mai 1883*, s. 950.

Aşağı Tuna kentlerinde Fransız ticaretinin gerilemeye başlamasında bir diğer önemli etken de 1878'den itibaren Rusların her geçen gün bölge siyasetine ve ticaretine hakim olmaya başlamalarıydı. Mesajeri Kumpanyası İbrail ve Kalas acentesi Matavasi “*Aşağı Tuna’da yaşanan ticari meseleler dahi Rusya’nın çekincelerine göre çözülmekteydi*¹⁵⁰.” diyerek Aşağı Tuna’daki Rus nüfuzundan yakınmaktaydı. Aşağı Tuna kentlerindeki navlun taşımacılığını etkileyen bir diğer husus da demiryolları ile yaşanan rekabetti. Limanların ard ülkesiyle bağlantısını kolaylaştıran demiryolları *yardımcı-tamamlayıcı* olarak görülmekteydi. Böyle olmakla birlikte kadim taşımacılık güzergâhını da değiştirdiği için vapur nakliyatı için önemli bir rakip hatta tehdit olabilmekteydi. Fransız deniz nakliyatının gelişmesi ve Fraissinet Kumpanyası’nın karşılaştığı zorluklar hakkında yazılan raporda: *Tuna tahullarının Marsilya güzergâhı 19. yüzyılın sonuna kadar nehir ve deniz yolundan ibaretken bundan sonra demir yolları aracılığıyla Avusturya’dan İsviçre’ye oradan Alsace (Alsas) ve Fransa’nın doğusuna hatta Marsilya’ya kadar taşınmaya başlandı. Bu demiryolunun açılışını müteakiben Avusturya Lloyd Kumpanyası, Aşağı Tuna ile Marsilya arasındaki direkt seferlerini kaldırdı...*¹⁵¹ denilmekte ve bu türden zararları kumpanyaların bertaraf edebilmesi için Fransız hükümetinin Fraissinet Kumpanyası’na sübvansiyon vermesi istenilmekteydi. Halbuki kumpanyaların emekleme sürecinde sübvansiyonlar her ne kadar hayati bir ehemmiyete sahip olsa da ayakları üzerinde durabilen özel nakliyat kumpanyaları için bağımlılık demek olduğundan, şirketin faaliyetlerini serbestçe yürütmesini engellediğinden kumpanyalar tarafından çoğu zaman tercih edilmemekteydi¹⁵². Konsolosun bu yaklaşımı Fransız devletçi anlayışının izlerini taşımaktaydı. Bu arada Lloyd Kumpanyası, her ne kadar Aşağı Tuna ile Marsilya arasındaki doğrudan seferlerini kaldırsa da Avusturya Tuna taşımacılığındaki üstünlüğünü devam ettirmekteydi. 1890 yılı itibariyle Aşağı Tuna’da faaliyet gösteren tek Fransız vapur nakliyat şirketi olan Fraissinet Kumpanyası, diğer nakliyat şirketleri karşısında rekabet etmekte zorluk yaşasa da İbrail ve Kalas seferlerini uzun süre devam ettirdi. Navlun gelirlerinin önemli oranda düştüğü bir sırada Bulgar hükümetiyle bir takım ticari anlaşmalar yaparak bunu dengelemeye çalıştı. Bir yandan Fraissinet Tersanesi’nde Bulgar donanmasına ait vapurların bakım ve modernizasyonu yapılırken, diğer yandan şirket yönetimi Bulgar

¹⁵⁰ AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1889, Chapitre 2, Secretariat.*

¹⁵¹ ACCIM. MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie., Fransız Denizciliği’nin gelişmesine dair rapor; Avusturya-İsveç ve Alsace demiryolları için bakınız. *Journal des Chemins de Fer*, 54. Année 1895, Paris 1895, s. 576.

¹⁵² Mesajeri Maritim Kumpanyası idarecileri sübvansiyonları şirketin gelişimi için bir pranga olarak görmekteydi. Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914*, Kitapyayinevi, İstanbul 2015, s. 89.

hükümeti ile 1904 yılında Varna ile Burgaz arasında her tonu 2 franga olmak üzere ayda 4.000 ton devlete ait emtia taşımaya yönelik bir anlaşma imzalandı¹⁵³. Bunun yanında Sırp hükümetiyle emtia taşınmasına yönelik bir başka anlaşmada imzalandı¹⁵⁴.

Fraissinet Kumpanyası Türk-Yunan gerilimin hat safhaya ulaştığı yıllarda Rum gemilerinin boğazlardan geçişinin sıkı takibata uğradığı bir sırada Rumlara da askeri mühimmat taşımaktaydı. Yunan hükümetine askeri mühimmat taşıyan ve Sünne limanında demirlemiş olan Zeus adlı Fraissinet vapurunun boğazlardan geçişi için izin talep edilmiş, lakin Balkan savaşlarının arifesinde olan Osmanlı idarecileri, bu mühimmatı tehdit olarak gördüğünden vapurun geçişine kesinlikle izin vermemiş, hatta geçmesi durumunda Donanma-i Hümayun kumandanlığınca geminin zapt edileceği bildirilmiştir¹⁵⁵.

Balkanlar aynı zamanda Rum, Bulgar ve Ermeni komitecilerinin de yoğun olarak faaliyet alanı içerisinde olduğundan Ermeni komiteciler, yasadışı yollardan Osmanlı limanlarına gidebilmek ve ateşli silahlar nakledebilmek için Fransız vapur nakliyat şirketlerin istifade edebilmekteydi. Örneğin Marsilya baş şebhenderinin hariciye nezaretine gönderdiği 1894 tarihli telgrafta Hınçak komitesine ait 38 sandık silahın Osmanlı limanlarına sevk edilmek üzere Fraissinet vapuruna yüklediği, bu nedenle şirket vapurlarının uğradığı limanlarda sıkı kontrollerin yapılmasını istemiştir¹⁵⁶. Yine 1891 ve 1897 tarihli belgelerde bir takım Ermeni komitacıların yasadışı yollarla Fraissinet vapurlarıyla yolculuk yaptıkları belirtilmekteydi¹⁵⁷. Bu gibi durumlar zaman zaman Osmanlı Devleti ile Fransızlar arasında sorunlara sebebiyet vermekte ve Osmanlı kolluk kuvvetleri ve Fraissinet vapur mürettebatını karşı karşıya getirebilmekteydi¹⁵⁸.

1900'lü yıllara gelindiğinde kumpanyanın İbrail ve Kalas gelirleri daha da azalmaya başlamıştır. Bu nedenle Fraissinet Kumpanyası, ağırlığını Fransız sömürgeleri haline gelen ve daha kârlı ve avantajlı olan Batı Afrika sahil kentlerine verdi. Fraissinet Kumpanyası, Batı Afrika sömürgelerinden elde ettiği yüksek gelir sayesinde filosundaki vapurların sayılarını ve tonajlarını önemli miktarda arttırdı. 1911'e gelindiğinde Fraissinet Kumpanyası'na ait her biri ortalama 2.500 tonluk 19 adet yüksek tonajlı vapur Afrika sahillerinden, Levant'a ve Aşağı Tuna'ya kadar düzenli olarak işlemekteydi. Bu vapurlar arasında şirketin kurucularına ithafen adları verilen Marc

¹⁵³ ACCIM. QDF. 04/155, Bulgar Prenslığı'nin Fraissinet ile 1904 yılında yaptığı anlaşma.

¹⁵⁴ CADN(Centre des Archives Diplomatique de Nantes), Le Ministre des Affaires Etrangeres a M. Constans, Ambassadeur de la République Française a Constantinople, Enregistre le 11 Sept 1906, Dossier 108.

¹⁵⁵ BOA. BEO. 4109/308142, 9 Kasım 1912; MV. 170/85, 28 Ekim 1912.

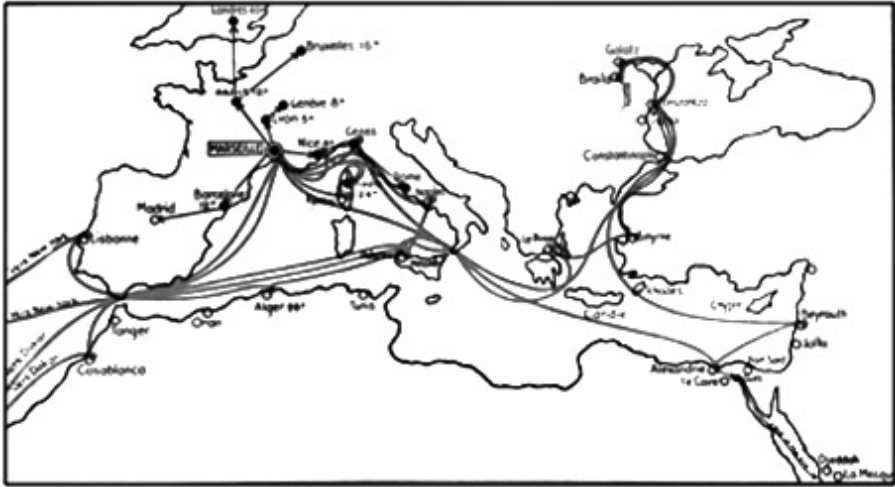
¹⁵⁶ BOA. İ. HUS. 30/109, 9 Aralık 1894.

¹⁵⁷ BOA. DH. MKT. M. 20/37, 14 Ekim 1897; Y. PRK. ASK. 94/97, 28 Aralık 1891.

¹⁵⁸ BOA. DH. MKT. M. 20/37, 14 Ekim 1897; İ. HUS. 30/109, 9 Aralık 1894.

Fraissinet 4.500 ton, Suzette Fraissinet 4.000 ton, Henry Fraissinet 3.200 ton, Jacques Fraissinet 4.000 ton ve Louis Fraissinet 3.823 ton ile Marsilya limanında en yüksek tonajlı vapurlar arasında yer alıyorlardı¹⁵⁹. Balkan savaşları Karadeniz ve Tuna'daki gemi trafiğini olumsuz bir şekilde etkilese de Fraissinet Kumpanyası Levant ve Tuna hattındaki seferlerini I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettirdi¹⁶⁰.

I. Dünya Savaşı esnasında şirket, filosundaki vapurlarının büyük bir kısmını Fransız donanmasına tahsis etti. Frassinet Kumpanyası'nın *Marc Fraissinet*, *Suzette Fraissinet*, *Golo*, *Italia*, *Esterel* ve *Balkan* adlı vapurları savaş esnasında top ve torpillerle vurularak batırıldı¹⁶¹. Fraissinet Kumpanyası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu müteakiben İstanbul ve Aşağı Tuna'daki faaliyetlerini kaldığı yerden sürdürdü, 1930 Cyprien Fabre Kumpanyası ile birleşerek bu faaliyetlerine devam etti. Ancak bir müddet sonra Levant ve Aşağı Tuna hattını kaldırdı¹⁶². Fraissinet ve Chprien Fabre kumpanyalarının ortaklığından doğan Levant ve Tuna hatları aşağıda verilmiştir.

Kaynak: ACCIM, QDF. 04/154, Fond de Chantelar, Services des Compagnies Fabre & Fraissinet 1930.

¹⁵⁹ ACCIM, QDF. 04/155, Flotte de la Compagnie Fraissinet 1911,1914.

¹⁶⁰ ADBR/Marseille, 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936.

¹⁶¹ ADBR/Marseille, DELTA. 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953; ADBR/Marseille, DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936.

¹⁶² ADBR/Marseille, DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936.

Fraissinet Kumpanyası ve Cyprien Fabre Kumpanyası'nın Levant ve Aşağı Tuna Hattı

Joseph Fournier'in, Fraissinet Kumpanyası'nın bir asır boyunca yaptığı faaliyetlerine dair: *Fraissinet Kumpanyası Fransız bayrağını muhtelif denizlerde ve okyanuslarda başarıyla ve onurla dalgalandırdı. Akdeniz, Karadeniz, Tuna, Hindistan, Uzakdoğu, Madagaskar, Güney Amerika, Batı Afrika, Manş ve Atlantik'te işleyen vapurlarıyla büyük Fransa'nın oluşmasına önemli katkılar sundu. Aynı zamanda sömürgelerde genişlemenin bir aracıydı, özellikle Batı Afrika sahillerinde kendisinden sonra gelecek kumpanyalar için elinden gelenin en iyisini yaptı. Sömürgelerin olduğu esnada vapurlarını Fransız hükümetinin emrine ve yardımını sunarak Afrika'da, Madagaskar'da, Uzak Doğu'da ve daha her yerde Fransız genişlemesine yardımcı oldu. Kumpanya aynı zamanda geniş Akdeniz ve Latin denizi sahilleriyle Marsilya arasında ilk olarak düzenli vapur seferleri başlatan şirket olarak öncül bir yere sahip oldu...*¹⁶³ şeklinde ifade ettiği cümleler Fraissinet Kumpanyası'nın Fransız denizcilik ve sömürgecilik tarihinde ne derece önemli rol oynadığını göstermektedir.

Sonuç

Fransız denizcilik ve sömürgecilik tarihinde mühim bir rol oynayan Fraissinet Kumpanyası, bir asır boyunca Akdeniz'den Karadeniz ve Aşağı Tuna iskelelerine kadar geniş bir coğrafyada Fransızları temsil etti. Mesajeri Kumpanyası'yla Osmanlı sularındaki vapur nakliyatındaki olumsuz gidişatlarını tersine döndürmeyi başaran Fransızlar; Fraissinet ve Paquet gibi takviye komandit şirketlerle bu sulardaki gelişimlerini tamamladıkları söylenebilir. Mesajeri Kumpanyası'nın Aşağı Tuna nakliyatındaki boşluğunu Fraissinet Kumpanyası tamamlarken, Trabzon'dan Batum, Poti, Novorossiysk'e kadar olan kısmını da Paquet Kumpanyası tamamlamıştır. Böylelikle Fransızlar, güçlü ve etkin bir şekilde Osmanlı pazarına girerek, Britanya, Avusturya daha sonra Almanya, İtalya ve diğer devletler karşısında rekabet edebilme olanağı yakalamışlardır. Diğer yandan Fraissinet Kumpanyası, sömürgelerin, bilhassa Batı Afrika sömürgelerinin oluşum aşamasında Fransız siyasetini ve yatırımcılarını teşvik edici, sömürge savaşlarında ise filosundaki vapurları Fransız donanmasının emrine vererek bizzat aktif bir rol üstlenmiştir.

Osmanlı sahil kentlerinde faaliyete başlayan her yeni vapur nakliyat kumpanyasında olduğu gibi Fraissinet Kumpanyası da emtia ve yolcu taşımacılığından, posta taşımacılığına kadar birçok alandaki yerel boşluğu Osmanlı ekonomisi aleyhine doldurmuş ve yabancı sermayeye olan bağımlılığı daha da arttırmıştır. Büyük güçlerin geniş bir rekabet sahasına dönüşen

¹⁶³ ACCIM. QDF. 04/155, Joseph Fournier, La Compagnie de Navigation Fraissinet, Journal de la Marine Marchande.

Osmanlı coğrafyası hızlı bir şekilde değişim ve dönüşüme uğramıştır. Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan da doğuya açılan pencere görevi gören vapur nakliyat şirketleri, bu değişimde mühim rol oynamışlardır. Bu şirketlerin faaliyetleri dolayısıyla bu penceren giren rüzgâr daha ziyade Batı yönünden esmiştir. Her şeyden önce ekonomik kaygılarla faaliyetlerini yürüten bu kumpanyalar, uğradıkları limanlarda tekel oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu şirketlerin faaliyetleri neticesinde Batılı yaşam biçimi, liman kentlerini derinden etkilemiş ve bu bölgelerdeki geleneksel tarımı ve yaşam biçimini dönüşüme uğratmıştır. Tekelde ve değişimde başarılı oldukları ölçüde taşıdıkları navlun miktarında da artış olmuş, uğradıkları limanlarda daha da kalıcı hale gelmişlerdir. Fraissinet Kumpanyası, Levant ve Aşağı Tuna hattındaki rekabette zaman zaman sendelese de Afrika hattındaki sömür-gelerden elde ettiği yüksek gelirler şirketin bu hatlarda rekabet edebilmesine imkân sağlamıştır. Diğer yandan kumpanyanın arkasını dayadığı güçlü bir tersanesinin olması ve bu tersanenin iplik üretiminden, otomobil montajına ve askeri gemilerin modernizasyonuna kadar muhtelif alanlarda faaliyet göstermesi, şirket gelirlerinin dengelenmesine ve şirketin rekabet direncinin artmasına hayati katkı sağlamıştır.

Fraissinet Kumpanyası, özellikle Aşağı Tuna ve Marsilya arasındaki navlun trafiğini uzun bir süre inhisarına alarak Fransız tüccarların Aşağı Tuna ve ard ülkesiyle doğrudan münasebet kurmalarını sağladı. Kumpanyanın İskenderiye'den Trablus'a kadar uzanan Doğu Akdeniz hattı 1884 yılına kadar sürse de Marsilya-İstanbul ve Aşağı Tuna hattı 1930 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etti.

EKLER

Ek 1: Fraissinet Kumpanyası filosundaki vapurlar
Fraissinet Kumpanyası filosu (1889)

Vapur adı	Beygir gücü	Tonaj	Vapur adı	Beygir gücü	Tonaj
Tibet	800	3.500	Gyptis	250	1.200
Liban	800	3.000	Junon	250	1.200
Amerique	700	3.000	Cyrmos	400	800
Stambul	600	3.000	Ville de Bastia	400	800
Tabor	500	2.700	Bocognano	400	800
Taurus	400	2.500	Marie-Louise	120	700
Taygete	400	2.500	Saint-Marc	120	700
Pelion	400	2.500	Perseverant	200	500
Balkan	400	2.500	Blidah	120	400
Galatz	400	2.500	Medeah	120	300
Braila	400	2.500	Aude	100	200

Fraissinet Kumpanyası filosu (1904)

Vapur adı	Beygir gücü	Tonaj	Vapur adı	Beygir gücü	Tonaj
Marc-Fraissinet	1.600	4.500	Pelion	400	2.500
Henry-Fraissinet	1.550	3.200	Balkan	400	2.500
Esterel	1.460	4.000	Cynos	400	800
Suzette-Fraissinet	900	4.000	Ville de Bastia	400	800
Felix Fraissinet	900	4.000	Bocognano	400	800
Tibet	800	3.500	Faraman	300	350
Stambul	600	3.000	Saint-Marc	120	700
Taurus	400	2.500			

Fraissinet Kumpanyası filosu (1914)

Vapur adı	İnşa yılı	Tonajı*	Hızı	Vapur adı	İnşa yılı	tonajı	hızı
Jacques Fraissinet	1914	3.953	11 knots	Balkan	1882	1.759	12 knots
Louis Fraissinet	1914	3.823	11 "	Corte II	1911	1.907	18 "
Marc Fraissinet	1901	3.061	11 "	Golo	1905	1.380	18 "
Tibet	1884	2.703	13 "	Liamone	1905	1.380	17 "
Henry Fraissinet	1903	2.643	12 "	Italia	1904	1.305	17 "
Esterel	1904	2.574	11 "	Corsica	1904	1.295	17 "
Suzette Fraissinet	1892	2.288	11 "	Zheria	1904	1.284	17 "
Stamboul	1881	2.272	13 "	Numidia	1904	1.284	17 "
Pelion	1883	1775	12 "				

Kaynak: ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet. 1889, 1904, 1914.

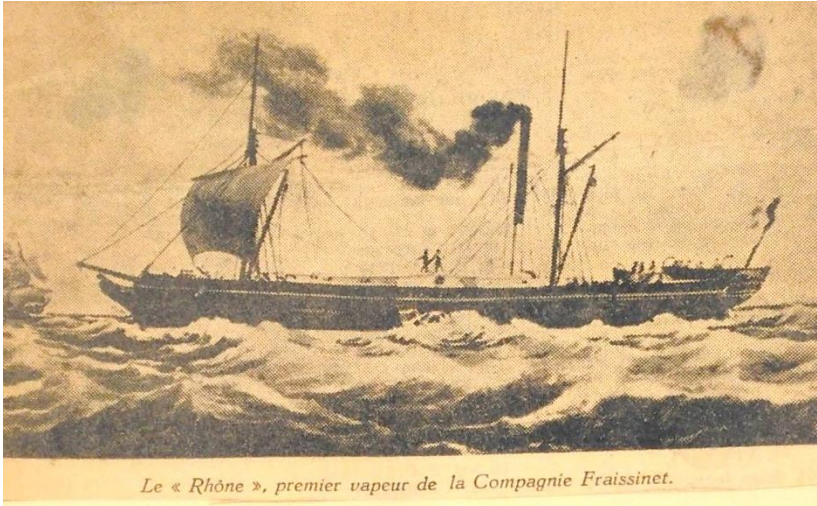
* Tonaj ölçüm sistemleri teknolojik değişimlere ve ölçümlere göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle vapurların tonajları daha önceki rakamlardan farklı çıkmaktadır.

Ek 2: Fraissinet Kumpanyası'nın Kurucuları ve Yöneticileri

Kaynak: ADBR/Marseille, DELTA. 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953.

Ek 3. Fraissinet Kumpanyası'nın filosundaki ilk vapuru Rhone

Kaynak: ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet.

Ek 4. Kumpanya'nın kurucusu "Marc Fraissinet" adındaki vapuru

Kaynak: ACCIM. QDF 04/155, "Marc-Fraissinet" Vapeur de la Compagnie Fraissinet.

KAYNAKLAR**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

BEO. 4109/308142.

DH. MKT. M. 20/37.

DH. MKT. 1327/36; 92/002; 1343/92.

DH. TMİK. M. 78/27.

İ. DH. 982/77581

İ. HR. 304/19295.

İ. HUS. 30/109.

İ. TAL. 295/53.

MV. 170/85.

Y. PRK.ASK. 94/97; 54/71.

IREMAM(Institut de Recherches et d'Etudes sur le Monde Arabe et Musulman) özel arşivi ve kütüphanesiCHEVALLIER, Dominique, *La Société du Mont Liban a l'Epoque de la Révolution Industrielle en Europe*, Librairie Orientaliste, Paris 1971.GUIRAL, Pierre-Felix REYNAUD, *Les Marseillais dans l'Histoire*, Editions Privat, Toulouse 1988.*Les Rostand Album Genealojique*, 1974."Le Commerce", *Encyclopedie Bouches du Rhone*, Tome IX, Archives Departementales des Bouches du Rhone, Marseille 1922."Marc Constantin Fraissinet", *Les Bouches du Rhone Encyclopedie Departementale*, Archives Departementales des Bouches du Rhone, Marseille 1913.NINET, John, *Lettres d'Egypte 1879-1882*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1879.**ACCIM. (Archives Chambre de Commerce et d'Industrie Marseille)**

ACCIM, MR. 44624, Compagnie Fraissinet et Cie, Les Fraissinet de Marseille.

ACCIM. QDF. 04/155, Fonds de Cantelar, Histoire de Cie de Navigation Compagnie Fraissinet.

ACCIM. QDF. 04/95, Fonds Cantelar, Ligne de Navigation Mediterranée Orientale vers Levant et Mer Noir.

ANF (Archives Nationales de France).

LH. 1022/48; LH. 1022/43; LH. 19800035/1330/54208.

ADBR(Archives Departementales Bouches du Rhône)/Marseille.

ADBR/Marseille, DELTA 3557, La Compagnie de Navigation Fraissinet 1836-1936.

ADBR/Marseille, DELTA 2844, Cie de Navigation Fraissinet Marseille, General Mangin 1953.

AFL. (Archive de l'Association French Lines)AFL. 1997 002 5205, *Compagnie des Messageries Maritimes Assemblée Generale des Actionnaires du 30 Mai 1891*, Imprimeries Centrale des Chemins de Fer, Paris 1891.AFL. 1997 002 5242, *Compagnie des Services Messageries Maritimes des National, Convention du 28 Fevrier 1851*.AFL. 1997 002 5199, *Assemblée General du 28 Mai 1857*.AFL. *Historique de la Compagnie Fraissinet, Reconstitue d'Apres Documents d'Archives et Souvenir Personnels*, L'Imprimerie Generale de Provence,

Marseille 1976.

AFL. 1997 002 4389, *Rapport General de Service d'Alexadrette, 1882, 1991, 1910, Chapitre 4, Trafic.*

AFL. 1997-002-4404, *Rapport General de Service de Constantinople, 1905-1906, Chapitre 2, Secretariat.*

AFL. 1997 002 4404, *Rapport General de Service de Constantinople, 1902, 1903, Chapitre 2, Secretariat.*

AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1880, 1882, 1883, 1887, Chapitre 4, Trafic.*

AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila, 1880, 1883, 1886, 1887, 1888, 1889, Chapitre 2, Secretariat.*

AFL. 1997 002 4414, *Rapport General de Service de Galatz-Ibraila 1889, Chapitre 6, Comptabilite.*

AFL. 1997 002 4466 *Rapport General de Service Exercice de Salonique, 1882, Chapitre 4, Trafic.*

AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun, 1887, Chapitre 4, Trafic.*

AFL. 1997 002 4473, *Rapport General de Service Exercice de Smyrne, 1910 Chapitre 4, Trafic annexe.*

AFL. 1997 002 4473, *Rapport General de Service Exercice de Smyrne, 1904, Chapitre 2, Secretariat.*

CADN(Centre des Archives Diplomatique de Nantes),

Le Ministre des Affaires Etrangeres a M. Constans, Ambassadeur de la République Française a Constantinople, Enregistre le 11 Sept 1906, Dossier 108.

MAE (Minister des Affaire Etrangeres)

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1887.

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1889.

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1883.

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1891.

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1888.

Bulletin Consulaire Français Recueil Des Rapports Commerciaux, adressés au Ministre des Affaires Etrangeres par Les Agents Diplomatiques et Consulaires de France a l'Etranger, Paris 1883.

Kaynak ve Tetkik Eserler

Annales du Commerce Exterieur Russie, (Faits Commerciaux No 1 a 12) 1843-1856, N. 7, Publiées le Departement de L'Agriculture du Commerce et Des Travaux Publics, Paris 1857.

Annales du Commerce Exterieur, Autriche, Faits Commerciaux, Publiées Par Le Ministere de L'Agriculture du Commerce et des Travaux Publics, Fevrier 1843 a Fevrier 1857, No 5, Paris 1857.

BERNADAC, Bernard-Pierre GALLOCHER, *Histoire de la Compagnie de Navigation Paquet*, Marseille 1985.

CATY, Roland-Eliane RICHARD, "Les Fraissinet, une Famille d'Armateurs Protestants Marseillais", *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* (1903, Vol 135, Juin 1989, ss. 229-260.

CATY, Roland-Eliane RICHARD-Pierre ECHINARD, *Les Patrons du Second Empire*, Marseille, Le Mans 1999.

Compagnie Generale Des Comptoir Levantins Memoir et Documents Sur Le Commerce des Pays D'Europe, Imprimerie Centrale de Napoleone, Paris 1850.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C: XI, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1966, s. 75.

DUVERNOY, Jean, *Le Regime International du Danube*, Université de Grenoble, Fac. de Droit, These le Doctorat en Droit, Grenoble 1941.

EKİNCİ, İlhan, "Osmanlı'da Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında", *Kebikeç*, S: 21, 2006, ss. 73-96.

EKİNCİ, İlhan, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları, 1856-1883*, Altın Post Yayıncılık, İstanbul 2014.

FESCH, Paul, *Abdulhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarıcı, Kurtiş Ofset, İstanbul 1999.

GAIN, G., *Compagnie des Services Maritimes des Messageries Imperiales, Notes sur la Navigation, Entre Constantinople et Ibraila*, d'une Carte Partielle du Danube, Entre Sulina et Ibraila, Typographie et Lithographie Veuve Marius Olive, Marseille 1861.

GOUNARES, Vasiles K-Basil C. GOUNARIS, *Steam Over Macedonia, 1870-1912: Socio-Economic Change and the Railway Factor*, East European Monographs Boulder 1993.

GOUNARIS, Basil C., "Selanik", *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quatert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

GUIRAL, Pierre-Felix REYNAUD, *Les Marseillais dans l'Histoire*, Privat 1988.

Journal de Constantinople, 20 Juin 1865.

Journal de Constantinople, 22 Fevrier 1865.

Journal des Chemins de Fer, 54, Paris 1895.

KARAKULAK, Mesut, *Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (ROPİT) ve Osmanlı Rus Ticari İlişkileri (1856-1914)*, AÜ. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2017.

KARAKULAK, Mesut, “Buharlı Çağında İstanbul’da Bir Rus Vapur Kumpanyası” *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara 2017, ss. 657-676.

KILIÇASLAN, M. Emre, *Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası’nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri*, Omu, SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2013.

KILIÇASLAN, M. Emre, “Osmanlı Tunası’nda Avusturya Buharlıları”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller*, Kayseri 2015, ss. 673-702.

MAXİM, Mihail, “İbrail”, *İslam Ansiklopedisi*, C: XXI, TDV., İstanbul 2000, ss. 364-365.

Ministere du Commerce, de l’Industrie et des Colonies, Bulletin Consulaire Français, XIX. Volume, İkinci kısım, Imprimerie Nationale, Paris 1890.

Ministre de la Marine et des Colonies, Revue Maritime et Coloniale, Tome 11, Librairie de Challemeil Ainé, Paris 1864.

ORTAYLI, İlber, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C: IV, 1984, ss. 89-113.

ÖZCAN, Azmi, “Türk Fransız İlişkileri” *İslam Ansiklopedisi*, XIII, TDV, İstanbul 1996, ss. 180-183.

Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, C: V, Güven Yayınevi, İstanbul 1971.

RICHARD, Eliane, “Un Siecle D’Alliances et D’Ascension Sociale: Les Fraissinet”, *Revue Historique, Fascicule 142*, 1985, ss. 423-434.

ROSSETTI, Carlo, *Il Danubio Fiume Internazionale*, Milan 1937.

THOBIE, Jacques, *Interets et Imperialisme Français dans l’Empire Ottoman (1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977

Trabzon Vilayet Salnamesi, 1888.

Trabzon Vilayet Salnamesi, 1892.

UYGUN, Süleyman, “Aşağı Tuna’da bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası ve Ticari Faaliyetleri”, *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller*, I, Kayseri 2015, ss. 349-369.

UYGUN, Süleyman, “Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1890), *OÜSBAD*, Temmuz 2015, S: 12, ss. 364-394.

UYGUN, Süleyman, “Bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri”, *Akademik Bakış*, C: VIII, S: 16, Yaz 2015, ss. 121-146.

UYGUN, Süleyman, “Karadeniz Sularında Paquet Vapur Kumpanyası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 20, 2016, ss. 137-172.

UYGUN, Süleyman, “Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 56, Erzurum 2016, ss. 1339-1363.

UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

+DXr git- ~ tuttur- YAPILARI ÜZERİNE*

Talip DOĞAN**

ÖZ

Sınırlar arasılık, fiildeki hareketin başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir noktaya, süreğine yönelen görünüş türüdür. Sınırlar arasılık görünüşü, bakış noktası bakımından, gerçekleşen fiilin ortasında olmasından dolayı genellikle eş zamanlı haber bildirimleri için karakteristiktir. Türkiye Türkçesinde sınırlar arasılığın işaretleyicilerinden biri de +DXr git- ~ tuttur- yapılarıdır. +DXr git- ~ tuttur- yapıları, +DXr bildirme ekiyle yüklemleştirilen unsurlardaki yargının istikrarlı bir şekilde sürdüğünü anlatmak için işletilmektedir. Söz konusu yapıda yüklemleştirilmiş olan unsur, bir sözcüğüyle teşkil edilmiş sıfat tamlamasıdır. Bu sıfat tamlaması cümlede eğer özne konumunda ise git- fiili, nesne konumunda ise tuttur- fiili kullanılmaktadır.

+DXr git- ~ tuttur- yapıları, odaklılık içeren bir sınırlar arasılık görünüşü sunmaktadır. Bundan dolayı söz konusu yapılarla hâlihazırda geçerli olan ve süren olaylar anlatılmaktadır. Bu yapılar, genelgeçer ya da her zaman gerçekleşen olayların ifadesinde kullanılmamaktadır. +DXr git- ~ tuttur- yapıları ayrıca 'hayıflanma', 'kaygı' gibi kiplik anlamları bildirmektedir. +DXr git- yapısında -(X)yor ekinin, +DXr tuttur- yapısında ise -DX ve -mXş eklerinin kullanılması karakteristiktir. Bu uyum, git- ve tuttur- fiillerinin kılımsız ve sözlüksel özelliklerine göre oluşmuştur. +DXr git- ~ tuttur- yapıları, odaklılık taşıyan sınırlar arasılık sundukları için, tasarlama kipleri ve -(X/A)r, -(y)AcAK ekleriyle kullanılmamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, görünüş, sınırlar arasılık, +DXr eki, git- ve tuttur- filleri.

ON +DXr git- ~ tuttur- STRUCTURES

ABSTRACT

Intraterminality is an aspect type that faces to a duration or point between start and finish borders of the action in the verb. This aspect is usually characteristic for simultaneous notification of an incident owing to be in the middle of the verb occurring in terms of viewpoint. One of the pointers of intraterminality in Turkish is the structures of +DXr git- ~ tuttur-. These structures have been operated to narrate that the sentence in the components predicated with the statement suffix +DXr that consistently proceeds. The component predicated is an adjective clause formed with the word *bir* (one). If the adjective clause marks a subject in the sentence, the verb *git-* is used; on the other hand, if it is an object, the verb *tuttur-* is used.

* Gönderim tarihi: 31.10.2017. Kabul tarihi: 14.12.2018.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KONYA. dogan.talip@gmail.com ORCID: 0000-0002-8216-0483

+DXr *git-* ~ *tuttur-* structures offer an aspect of intraterminality including focality. Accordingly, with these structures, the events that continue and are at work are narrated. These structures aren't used for the events which are common and always actualize. Also +DXr *git-* ~ *tuttur-* structures state modality such as 'regret' and 'worry'. The usage of -(X)yor in +DXr *git-* structure and -DX and -mXş suffixes in +DXr *tuttur-* structure is characteristic. This formation was designated due to the lexical and manner of action characteristics of the verbs *git-* and *tuttur-*. Because +DXr *git-* ~ *tuttur-* structures present intraterminality having focality, they have no usage with -(X/A)r, -(y)AcAK and designing modes.

Keywords: Turkish, aspect, intraterminality, +DXr suffix, *git-* and *tuttur-* verbs.

1. Görünüş

Görünüş veya *bakış (aspekt)* kavramının tanımı ve sınırları bilim adamları tarafından tam olarak belirlenebilmiş değildir. Bilim adamları görünüşü daha çok, *zaman* (fiil zamanı) kategorisinden ayrılan yönlerini ortaya koymak suretiyle değerlendirmişlerdir. Buna göre zaman, olayın konuşma anıyla bağlantılı olarak dil bilgisel işaretleyicilerle gerçek zamana konumlandırılmasıdır. Görünüş ise fiil zamanı ile edinilen nokta ya da aralık boyunca gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan ve gerçekleşecek olayların bu süreçteki bitmişlik, bitmemişlik, sınırlar arasılık gibi bilgilerini anlatır. Bu iki kategori, birbirinin zıttı değildir; belirli noktalarda işbirliği içinde olup bir bütünün parçaları niteliğindedir.¹

Konuyu Türkçe temelinde kapsamlı bir şekilde inceleyen L. Johanson'a göre görünüş, fiilin farklı bakış açılarıyla sunulmasına imkân veren bir dil bilgisi kategorisidir. Johanson, görünüş kategorisiyle ilgili çeşitli bakış açıları belirlemiş ve bir sınıflandırma ortaya koymuştur: Bir olayı, başlangıç sınırından sonra, bitiş sınırından önce gözlemleyen *sınırlar arasılık (intraterminality)*; bir olayı, kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada gözlemleyen *sınır sonrası (posttermilality)* ve bir olayı, kritik sınırına ulaştığı anda gözlemleyen *sınıra bakış (adtermilality)*. Bu görünüşler, Türkçede genellikle zengin fiil çekimi yapılarıyla ifade edilmektedir.² Bahsi geçen sınıflandırma daha sonra S. Aslan Demir tarafından genişletilmiştir.³ Sınıflandırmada ilk önce *sınıra duyarlı olan* ve *sınıra duyarlı olmayan* olmak üzere iki bakış açısı değeri belirlenmiştir. Sınıra duyarlı olan bakış açıları, fiilleri başlangıç ve bitiş sınırlarıyla ilişkili olarak izleme imkânı sağlar. Bu bakış açıları dört çeşittir:

¹ Görünüş kavramının gelişimi, başlıca tanımları ve tasnifleri için bk. Ahmet Benzer, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Ankara 2008, s. 104-179; Mustafa Uğurlu, "Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora)", *Türkbilgi*, Nisan, 5, Ankara 2003, s. 124-133.

² Lars Johanson, *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkittürkischen Aspektsystems*, Uppsala 1971.

³ Aslan Demir, yaptığı sınıflandırmasında L. Johanson'un yanı sıra B. Comrie, I. Nevskaya, M. Uğurlu gibi araştırmacıların görüşlerinden de faydalanmıştır. Bkz. Sema Aslan Demir, *Görünüş Kategorisi. Türkmençe Örneği*, Ankara 2016.

Sınırlar arası bakış, sınır sonrası bakış, sınıra bakış ve sınır öncesi bakış. Sınırlar arası bakış, fiilin sınırları arasındaki bir noktaya yönelmeyi anlatır. Sınır sonrası bakış, fiilin kritik sınırının aşıldığı bir kesite yönelir. Ancak Rusça gibi kimi Slav dillerinde yer alan sınıra bakış ise fiili, kritik sınıra ulaştığı noktada gözlemler. Bu bakış açısı Türkiye Türkçesinde işaretlenmez. Sınıra duyarlı olmayan bakış açıları fiilin herhangi bir sınırına vurgu yapmaz ve fiili bir bütün olarak gözlemler. Türkiye Türkçesinde bu bağlamda *sözde bitmişlik* ve (*genel*) *öngörülülük* şeklinde iki bakış açısı vardır. Sözde bitmişlik, fiili başlangıç veya bitiş sınırına vurgu yapmadan bir bütün olarak sunar. Türkiye Türkçesinde bu bakış açısını *-DX* temsil eder. Öngörülülük, fiili belirli bir sınır vurgusu yapmadan gelecek projeksiyonuyla bütün olarak gözlemler ve gerçekleşmiş bir olayı ifade etmez. Türkiye Türkçesinde öngörülülük işaretleyicisi *-(y)AcAK*'tır.⁴

Johanson, Türkçe için zaman ve görünüş kategorilerinin tek ve aynı unsur üzerinde bir arada bulunduğunu bildirmektedir. Örneğin sınırlar arasılık işaretleyen ekler şimdiki zaman, sınır sonrasılık işaretleyen ekler ise geçmiş zamanla ilgili çıktılar verir. Bir fiil, zaman çizgisi üzerine, konuşma zamanı ve fiil zamanı arasındaki ilişkiye göre geçmiş/sonlanmış, hâl/sonlanmamış ile gelecek biçimde ve sınırlar arasılık, sınır sonrasılık, öngörülülük görünüşlerinden biriyle yorumlanarak yerleşir. Fiiller bu şekilde belirli bir görünüş-zaman ile ortaya çıkmış olur.⁵

Görünüşün ilişkide olduğu diğer dil bilgisel kategori *kılınıştır*. Kılınış, esas itibarıyla fiilin iç zamansal yapısını ve evrelerini konu alan sözlüksel özelliktir. Söz gelimi, bazı fiillerin (*öl-*, *bayıl-* gibi) gerçekleşmesi için belirli bir son sınırı bulunur. Bazı fiiller (*yürü-*, *oku-* gibi) belirgin bir süreğe sahiptir. Fiilin kılınışına ait bu tür özellikler kendisine yapışık, ontolojiktir ve değişebilir bir durum değildir. Görünüş, dil bilgisel işleyişle sağlanır ve konuşurun tercihini yansıtır. Konuşur fiilin kılınış evrelerini, tercihine göre çeşitli işaretleyicilerle sınırlar arasında veya sınır sonrasında aktarır. Bir başka deyişle kılınış nesnel, görünüş ise öznel bir kategoriye temsil eder. Buna karşın araştırmacılar kılınış ve görünüşe ait bu yaklaşımın her zaman geçerli olmadığını altını çizmişlerdir. Her iki kategori kendi işleyişleri ve imkânları çerçevesinde birtakım seçimlere izin verebilmektedir.⁶ Kılınıştaki özelliklerin anlamlı hâle gelmesi ve sunulması, görünüşün kılınış üzerinde yaptığı işlemle mümkün olmaktadır. Bu iki kategori, var olabilmek için birbiriyle iş birliği içinde işlemektedir.

⁴ Bkz. Demir, *a.g.e.* s. 32-35.

⁵ Lars Johanson, "Türkeitürkische Aspektotempora", *Tense systems in European languages*, (ed. Thieroff, Rolf & Ballweg, Joachim), Tübingen 1994, s. 247-266; Sema Aslan Demir, "Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri", *Bilig*, Güz 2012, 63, s. 11-30.

⁶ Bkz. Demir, *a.g.e.* s. 24-25.

2. Sınırlar arasılık

Sınırlar arasılık, fiildeki hareketin başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir noktasına, süreğine yönelen görünüştür. Bu görünüş türünde fiilin süreğine ait bir kesit görüntülediği için, fiilin bütününe görmek mümkün olmaz. Bakış noktası meydana gelen fiilin ortasındadır, o nedenle daha çok da eş zamanlı haber bildirimleri için karakteristiktir. Sınırlar arası görünüş, fiilin sona ulaşmış ulaşmadığı hakkında bilgi vermez ve herhangi bir zaman katmanında devam eden olayları ifade eder.⁷ İşaretleyicilerin sınırlar arasılık görünüşünü ortaya koyma biçimleri, *odaklılık*⁸ değişkenleri açısından farklılıklar arz edebilir. Türkçede fiil çekimi düzleminde sınırlar arasılık görünüşü çeşitli yapılar ile ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu görünüşün işaretleyicilerinin başında *-(X)yor* ve *-mAKtA* ekleri gelir.⁹ Bu ekler aksiyonel yoğunluğu odaklılık bakımından yüksek ya da düşük seviyede anlatabilirler. Sözü edilen eklerle aşağıda sırasıyla yüksek odaklı ve düşük odaklı bir sınırlar arasılık sunulmuştur:

(1) *Şu anda Dumlupınar Üniversitesinde görev yapmaktayım.*¹⁰

(2) *Her akşamüstü birlikte yürüyüşe çıkıyoruz.*¹¹

-(X/A)r ve *-mAz* eklerinin sunduğu sınırlar arasılık görünüşü ise bunlardan farklı olarak odaksızdır:

(3) *Dünya hem kendi eksenini etrafında hem de güneşin etrafında döner.*

(4) *Kuş uçmaz kervan geçmez.*

2. 1. +DXr git- ~ tuttur- yapısı

Türkiye Türkçesinde sınırlar arasılık görünüşü ayrıca *+DXr git- ~ tuttur-* yapılarıyla ortaya konulmaktadır. *+DXr git- ~ tuttur-* yapıları, *+DXr* bildirme ekiyle yüklemleştirilmiş¹² unsurlardaki yargının devam ettiğini anlatmada

⁷ Bkz. Demir, *a.g.e.* s. 84-85.

⁸ Johanson'un kuramında önemli yeri olan *odaklılık*, görünüş ekleriyle işaretlenen görüntüleme alanının izafi darlığını, bakış noktasını çevrelemesini ve buna bağlı psikolojik yoğunluğu ilgilendiren ölçüsel bir parametredir. Bakış açısı değerleri, odaklı ve odaksız olmak üzere iki kısma ayrılır. Odaklı olanlar ise yüksek odaklı ve düşük odaklı olarak derecelendirilebilir. Bkz. Demir, *a.g.e.* s. 37.

⁹ N. Engin Uzun, "Dilbilgisinin Temel Kavramları (Dünya Dillerinden Örnekleriyle-Türkçe Üzerine Tartışmalar)", *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19*, İstanbul 2004, s. 159; Aslı Göksel-Celia Kerslake, *Turkish, A Comprehensive Grammar*, London 2005, s. 289-290.

¹⁰ Ömer Kaya, *Atatürk Üniversitesinin Elli Yılı 1957-2007*, Erzurum 2007, s. 1033. Örneklerin bir kısmı, alıntılı oldukları eser adı ve sayfa numarasıyla verilmiştir. İnternette alınan bir kısım örnek, sadece eserin adıyla belirtilebilmiştir. Kimi örnekler ise herkes tarafından kabul edilebilir özellikte olmak kaydıyla tarafımızdan sunulmuştur.

¹¹ Atıf Yılmaz, *Söylemek Güzeldir*, İstanbul 1995, s. 82.

¹² *+DXr* bildirme ekiyle yüklemleştirilmiş bu yapıların bir 'cümle' olup olmadığı hususu yazının konusu dışında tutulmuştur. Söz konusu yapılar, dil bilgisi kitaplarında farklı terimlerle geçmektedir. Başlıca; Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Ankara 1976, s. 58, 93'te

kullanılmaktadır. Bu yapıda yüklemleştirilen unsur, *bir* sözcüğünün katılımlıyla sıfat tamlaması özelliği kazanır. *Bir* sözcüğü, teşkil ettiği sıfat tamlamasında vurgulu söylenmektedir. Buna bağlı olarak tamlamaya anlam yönünden ‘belirlilik’ ve ‘aşırılık’ katmaktadır. Yüklemleştirilen sıfat tamlaması cümlede özne konumunda ise *git-* fiili, nesne konumunda ise *tuttur-* fiili işletilmektedir. +DXr *git-* ~ *tuttur-* yapıları ile düşük odaklı bir sınırlar arasılık görünüşü sunulmaktadır. Cümlelerde anlam bakımından genel, her zaman gerçekleşen olaylar ifade edilmez. Bunun aksine hâlihazırda geçerli olan ve ilerleyen olaylar ifade edilir. Bu türlü bir ifade, cümlelerde geçen ‘bugünlerde’, ‘şimdilerde’ gibi zaman zarflarıyla da desteklenmektedir. Cümlede istikrar hâlinde bir sürme tezahür eder. Ayrıca, bu yapılarla söylenen cümlelerle ‘hayıflanma’, ‘kaygı’ vb. kiplik anlamların bildirildiği dikkati çekmektedir. Örneğin;

(5) *Tartışmalarda da, bir kültür seviyesizliğidir gidiyor.*¹³

(6) *İşte bu kitapta bir ‘sevgilim Melahat Hanım’dır tutturmuş, baştan sona o kadar.*¹⁴

(7) *Bir iki yıldır da bir akademisyendir tutturdu bizim aydınlar.*¹⁵

(8) *Şimdilerde de bir özgür düşünme sözüdür gidiyor.*¹⁶

(9) *Başbakan Binali Yıldırım, ‘Bugünlerde bir bayrak hikâyesidir gidiyor’ diyerek...*¹⁷

Ancak cümlede sınır bildiren zaman zarflarının katılımıyla konuşma anına göre bir müddet sürüp sonlanmış olayların anlatılması da mümkün olabilir. Örneğin aşağıdaki cümlede ‘akşama kadar’ zarfı ve *-dı* ekinin birlikteliğiyle sürüp sonlanmış bir olayın anlatımı sunulmuştur:

(10) *Akşama kadar bir Gülendam Kalfa’dır tutturdular, gülmekten kimsede bir hâl kalmadı.*¹⁸

‘iç cümle’; Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987, s. 90’da ‘cümle görünüşlü kalıplaşmış anlatımlar’; Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1996, s. 189’da ‘kalıp söz’; Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Ankara 2001, s. 392-393’te ‘cümle’ olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesinde +DXr bildirme ekli türlü yapılara dair ayrıca bk. Yeter Torun, “+DIR / +DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Anlamları Üzerine”, *TDAY-B 2003*, s. 111-122.

¹³ Attilâ İlhan, *Hangi Edebiyat*, İstanbul 2002, s. 313.

¹⁴ Sâmîha Ayverdi, *Mülâkatlar*, İstanbul 2005, s. 105.

¹⁵ Tahsin Yücel, *Kimim Ben*, İstanbul 2011.

¹⁶ Fethi Naci, *İnsan Tükenmez/Gerçek Saygısı*, İstanbul 1982, s. 108.

¹⁷ <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-yildirim-bayrak-tartismasina-ankara-yerelhaber-1871639/> (Erişim tarihi: 23.04.2017).

¹⁸ Attilâ İlhan, *Sırtlan Payı*, Ankara 1992.

+DXr eki, yüklemleştirdiği sıfat tamlamasındaki yargının anlamını aynı zamanda pekiştirmektedir. Sıfat tamlamalı unsur temel cümlede özne ya da nesne olarak daima 3. şahıs konumunda bulunduğu için +DXr ekini alabilmektedir:

(11) *Kimsenin bildiği yok. Bir 'yapalım'dır gidiyor.*¹⁹

(12) *Bir 'hepimiz garibanız'dır tutturmuşsunuz.*

Git- ve *tuttur-* fiillerinden sonra getirilen kip ve şahıs eklerinin kullanıma sınırları vardır. +DXr *git-*'li kuruluşta isim unsuru, temel cümlede *git-* fiilinin istemine bağlı olarak daima 'ne'yi karşılayan özne konumundadır. Bu sebeple +DXr *git-* yapısının çekiminde sadece teklik 3. şahıs söz konusudur. +DXr *tuttur-*'lu cümlelerde ise isim unsuru, *tuttur-* fiilinin isteminden dolayı nesne konumundadır, özne ise 'kim'i karşılamak suretiyle bütün şahıslarda olabilir:

(13) *Mesalâ yeri olmadığı hâlde bir alay 'evet'tir gidiyor.*²⁰

(14) *Ama bir çalışmaktır tutturmuşsun.*²¹

(15) ... bir 'Batılulaşma'dır tutturmuşuz.²²

+DXr *git-* yapısının +DX ve -mXş ekleriyle kullanılması tercih edilmemektedir. Çünkü +DX ve -mXş ekleri, *git-* fiiline sonlanmışlık işlevi katmak suretiyle sürme ifadesini kısıtlamaktadır. Bir başka deyişle *git-* fiilinin, devam etmeyi veya sürmeyi ön plana çıkaran özelliğini etkisizleştirmektedir. Bunun için *git-* fiilinde sürme ifadesi -(X)yor ile yerleşmiştir. -(X)yor, *git-* fiilinin evre yapısını sınırlar arasılık görünüşünün sunulmasında verimli hâle getirmektedir. Burada +DXr *gidiyor* kuruluşunda, devam eden, süren bir olayın anlatımının bulunduğuna dikkat çekilmelidir. +DXr *tuttur-* yapısının ise -(X)yor ile kullanılması karakteristik değildir. *Tuttur-* fiilinin sahip olduğu sözlüksel içerik güçlü bir sürme ifadesine sahiptir. Bu yüzden *tuttur-* fiilinin -(X)yor ile kullanımı insicamsız olmaktadır. *Tuttur-* fiiliyle -DX ve -mXş eklerinin kullanımları yer edinmiştir. *Tuttur-* fiilinin sözlüksel kapasitesi yani kılınış özelliği, -DX ve -mXş ekleriyle sürme ifadesinin aktarılmasına uyumludur. Ayrıca olayın konuşma anında devam ettiği yönünde yorumlanmasına da imkân verir. Bu uyumu ve birlikteliği cümlede konuşma anını kodlayan zaman zarflarının kullanılabilmesiyle görmek mümkündür.

¹⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1994, s. 375.

²⁰ Cevdet Kudret, *Ortaoyunu*, İstanbul 2007, s. 265.

²¹ Şahap Sıtkı, *Kimin İçin*, İstanbul 1967, s. 6.

²² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1984.

- (16) *Bir gezmedir gitti.
*Bir gezmedir gitmiş.
Bir gezmedir gidiyor.
- (17) (Bugünlerde) Bir gezmedir tutturdu.
(Bugünlerde) Bir gezmedir tutturmuş.

Türkiye Türkçesinde sınırlar arasılığı odaksız işaretleyicisi $-(X/A)r$, tabiatıyla $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarında tercih edilmemektedir. Diğer bir deyişle $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarının odaklılık taşıyan anlatımlarına uymamaktadır:

- (18) *Bir pahalılıktır gider.
(19) *Bir pahalılıktır tuttururuz.

$+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarının, gelecek zamanı işaretleyen $-(y)AcAK$ ekiyle kullanılması benimsenmemiştir. Aynı durum tasarlama kipleri için de geçerlidir. Çünkü tasarlama kipleri, tasarlanmış bir dileğe yönelmeleri sebebiyle bir bakıma gelecek zaman diliminde yer alır. Başka bir açıdan odaklılık içeren bir sınırlar arasılık görünüşünü bildirmelerinden dolayı $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarının gelecek anlatısında kullanımı makul karşılanmamaktadır. Örneğin;

- (20) *Bir gezmedir gidecek.
(21) *Bir gezmedir tutturacaksın.
(22) *Bir gezmedir gitmeli.
(23) *Bir gezmedir tutturalım.

Diğer taraftan $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarının olumsuzu da kullanım dışıdır. Yapının bu özelliği, yine odaklılık içermesinin bir sonucudur. Olumsuz kuruluşun bulunmamasında, ayrıca $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarının sunduğu kiplik değerler (hayıflanma, kaygı gibi) belirleyici olmuştur. $+DXr$ *git- ~ tuttur-* yapılarıyla konuşurun uygun görmediği ya da yerindiği durumlar ifade edilmektedir. Yapı olumsuz kurulduğunda, yani uygun görülmeyen durum olumsuzlandığında ‘olumlu’ bir anlam çerçevesi oluşacağı için konuşurun amacı ortaya çıkmayacaktır:

- (24) *Bir gezmedir gitmiyor.
(25) *Bir gezmedir tutturmamışsın.

Ayrıca *git-* ve *tuttur-* fiillerinin sahip olduğu çekirdek anlamlar süreklilik işlevini sağlamalarında belirleyici bir faktör olmuştur. *Git-* fiilinde ‘sürmek, devam etmek’, *tuttur-* fiilinde ‘bir işe başlayıp sürdürmek, bir şeyi yapmakta olmak’ anlamları bulunur:

(26) *Ama böyle giderse, bu at çok sürçer!*²³

(27) *Urumeli Hisarı'na oturmuşum /
Oturmuş da bir türkü tutturmuşum.*²⁴

Git- fiili, sözlüksel potansiyelinin bir sonucu olarak Oğuz Türkçesinde süreklilik işlevli kılınmış işlecisi, yani tasvir fiil özelliği kazanmıştır. *Git-* fiili bu özelliğiyle ana fiildeki hareketin başladığını ve bir müddet sürdüğünü veya bu şekilde sürüp gittiğini bildirir. *Git-* yardımcı fiilinin bu kullanımı Eski Oğuz Türkçesinden itibaren tanıklanabilmektedir. Eski Oğuz Türkçesindeki örneklerde yapı, $-(y)A \sim -(y)U$ *git-* veya her iki fiilin de çekimlenmesiyle teşkil edilmiştir:

(28) *Kimisi dutmuş gider Hak emrini / Kimi külli yile virmiş ‘ömrini.*²⁵

(29) *‘Aşıkların gönli gözi ma ‘şükün isteyü gider / Ayruk sûretde ne kalur kim kılısar zühd ü tā’at.*²⁶

Türkiye Türkçesinde ise *git-* yardımcı fiilinin süreklilik kılınışı işlevi $-(y)Xp$ *git-* ya da *çekimli fiil + git-* yapıları ile sağlanır. Söz konusu yapıların süreklilik işlevli kullanımlarında asıl fiillerin genellikle sınır vurgulamayan gruptan seçildiği görülmektedir:

(30) *Amaçsız yaşayıp gidiyoruz... Sen niçin yaşadığını biliyor musun?*²⁷

(31) *... devlet felsefesi olarak bunlar devam eder gider.*²⁸

Git- yardımcı fiili, $-(y)Xp$ *git-* yapısında yine süreklilik anlamını içeren kimi fiiller ile kalıplaşmış sözlük birim özelliği kazanmıştır: *Yürüyüp git-* ‘devam etmek’, *sürüp git-* ‘öyle devam etmek’ gibi. Süreklilik işlevinin sunulmasında aynı söz dizimsel kuruluşta olmak kaydıyla bu birleşiklerin de işletildiği görülür. Söz konusu birleşikler bu kuruluşta hem $-(y)Xp$ ’li hem de $-(y)Xp$ ’li yapıdan çekimli fiil yapısına dönüştürülmüş olarak kullanılır:

²³ Memduh Şevket Esendal, *Ev Ona Yakıştı*, Ankara 1971, s. 179.

²⁴ Orhan Veli Kanık, *Sakin Şaşırma*, İstanbul 2008.

²⁵ Kemâl Yavuz, *Aşık Paşa: Garib-nâme (Tıpkıbasım-Karşılaştırmalı Metin-Aktarma)*, C: 4, Ankara 2000, s. 579.

²⁶ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı II: Tenkitli Metin*, Ankara 1990, s. 38.

²⁷ Mehmet Özgül, *Maksim Gorki, Bozguncu*, İstanbul 2015.

²⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Tarih Gelecektir*, İstanbul 2007, s. 87.

- (32) *Bazan dostluk münasebetleri yürür gider.*²⁹
 (33) *Hayat, karanlığın içinde sürüp gidiyordu.*³⁰
 (34) *Politikacılarımızın o çirkin savaşı sürer gider.*³¹

Git- yardımcı fiilinin konuşma anı ile yönelimin başlangıç noktası ve yönelimin son noktası ve aynı zamanda fiilin bitiş noktası arasında ortaya koyduğu ilişki, süreklilik bildiren diğer yardımcı fiillerden (örneğin Türkiye Türkçesinde *dur-*) farklıdır. Buna göre *dur-* yardımcı fiili, yönelimin başlangıç noktası ve yönelimin çevrildiği nokta ile fiilin bitiş noktası bakımından herhangi bir bilgi vermez. Başka bir açıdan *git-*, amaç yönelimli bir yardımcı fiil iken *dur-* yardımcı fiilinde amaç odaklı bir yönelim dolayısıyla amaçlı bir süreklilik yoktur.³²

-(y)Xp git- yapısı, tespit edildiği kadarıyla Muğla, Alanya gibi Güneybatı Anadolu ağızlarında geniş zaman ekli çekimleri ile bağımlı biçim birimine dönüşmüş, görünüşsel işlev kazanmıştır. Bahsi geçen ağızlarda *-(y)Xp gider* biçiminde şimdiki zaman eki olarak tanımlanan yapı, görünüş kategorisinde sınırlar arasılığın yüksek odaklı işaretleyicisidir. Örnek: *Ben Ali 'yi yolda gedip gideriken gördüm* 'Ben Ali 'yi yolda gidiyorken gördüm.' Cümlesinde³³ *git-* fiili *-ip geder* yapısıyla sınırlar arasında sunulmuştur. Bu arada Türkiye Türkçesindeki sınırlar arasılık işaretleyicisi *-(X)yor* ekinin, süreklilik bildiren *yori-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumuyla (*-A yori-r > -A yorur > -A yoru > -(A)yor > -(X)yor* gibi) oluşması da aynı çerçevede hatırlanmalıdır.

Kimi bilim adamları *tut-* fiilinin Eski Uygur Türkçesinde yardımcı fiil özelliğiyle süreklilik ifadesini sağladığını kaydetmişlerdir: *kaşağ yalañuqlar ayayu ağırlayı tutmış kergek*³⁴ 'Bütün insanların daima saygı göstermeleri gerektir. '; *alkınçı ölüm künin öyü tutar*³⁵ '(Son) ölüm gününü aklında tutar.' *Tut-* fiilinin süreklilik ifadesi için bu tür kullanımları hem Eski Oğuz Türkçesinde hem de Türkçenin diğer dönemlerinde yerleşmemiştir. Ancak bugün Altay Türkçesinde *-A tut-* yapısında 'o hâlde bir müddet kalmayı/ bulunmayı' ifade etmek suretiyle yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır:

²⁹ Mehmet Turgut, *Siyasetten Sahneler*, İstanbul 1990, s. 85.

³⁰ Cengiz Dağcı, *O Topraklar Bizimdi*, İstanbul 2015.

³¹ Tarık Buğra, *Bu Çağın Adı*, İstanbul 2014.

³² Bkz. Faruk Gökçe, *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 187-189.

³³ Nurettin Demir, "Derleme Sözlüğü'nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler", *İlmi Araştırmalar* 10, 2000, s. 19-27.

³⁴ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I, Kuañşi İm Pusaar (Ses İşiten İlah)*, Ankara 1993, s. 12.

³⁵ Marcel Erdal, *A Gramer of Old Turkic*, Leiden-Boston 2004, s. 253.

Muzikanttar instrumentterin oostorına çaba tuttular ‘Müziyenler çalgılarını ağızlarına dayadılar.’ Nasilov da benzer şekilde Moğolcada ‘tutmak’ anlamına gelen *barix* fiilinin *-j* zarf-fiil ekiyle *-j barix* yapısında ve fiilin istikrarlı sürekliliğini anlatmak için kullanıldığını haber vermektedir.³⁶ Bir fiilin kılınışsal içeriğinde türetime dayalı işaretleyicilerle yeniden yapılandırma işlemi gerçekleştirilebilir. Örneğin, son sınıra sahip bir fiil olan *serp-*, *-ele* ekiyle süreği öne çıkarılıp sınır vurgulamayan bir fiil özelliğine dönüşürülebilir. Bu bağlamdan Türkiye Türkçesinde de ön sınırı bulunan *tut-* fiili, ettirgenlik eki *-tur* ile genişletilmiş ve *tuttur-* şeklinde sınır vurgulamayan bir fiile dönüştürülmüştür. Böylece sınırlar arasılığı işaretlemeye uygun olan yeni bir kılınışsal değişke türetilmiştir. Bu gelişmede *tuttur-* fiilinin kılınış özelliği ve içerdiği sözlük anlamının uygunluğuyla birlikte söz dizimsel sebepler de belirleyici olmuştur. Söz konusu kuruluşlarda *tuttur-* fiilinin sürme bildirme işlevine katılması, *git-* fiiliyle paralel gelişmiştir. *+DXr git-* ile kurulan cümlelerde sıfat tamlamalı unsur, *git-* fiilinin geçişsiz olmasından dolayı özne konumundadır. Bu cümlelerde sıfat tamlamalı unsurun nesne konumuna geçebilmesi ancak geçişli bir fiilin kullanılmasıyla olabilir. Esasında fiilleri dil bilimsel düzlemde *-DXr*, *-(X)r*, *-(X)t*, *-Ar* gibi belirli eklerle geçişli konuma getirmek mümkündür. Ancak *git-* fiilinin *-er* ekiyle geçişli konuma dönüştürülmüş biçimi olan *gider-* ‘ortadan kaldırmak, yok etmek’, sahip olduğu sözlüksel özellik ile sürme ifadesini sunma potansiyeli taşımamaktadır. Bunun için hem nesne alabilen hem de sürme ifadesini anlatmaya elverişli bir fiil olan *tuttur-* devreye sokulmuştur. Bu seçilmede *tut-* yerine, *tuttur-* fiilinin öne çıkarılması da yine sahip oldukları sözlük anlamlarının elverişliliğiyle ilgilidir.

Türkiye Türkçesinde *+DXr git- ~ tuttur-* kuruluşuna benzer tarzda, *bir* sözcüğüyle oluşturulan sıfat tamlamasının yüklemleştirildiği ve temel cümleye katıldığı başka kullanımlar da bulunmaktadır. Eldeki örnekler bakıldığında bu kuruluşlar temel cümlede özne durumundadır.³⁷ Kuruluşların daha çok da anlamca kaynaşmış birleşik fiiller üzerinde gerçekleşmesi eğilimi dikkat çekmektedir. Birleşik fiillerin isim unsuru, *bir* sözcüğü ve *+DXr* ekiyle çevrelenip anlam yönüyle ön plana çıkarılmaktadır. Bu gruptaki kuruluşlarda çekimlenen fiiller asıl anlamlarında kullanılmaktadır. Örneğin *kuşku düş-*, *alkış kop-*, *hata et-* fiillerinde:

(35) *Yaşlı Matvey'in içine bir kuşkudur düştü.*³⁸

(36) *... büyük bir zafer kazanmış gibi seviniyoruz. Bir alkıştır kopuyor.*³⁹

³⁶ Eyüp Bacanlı, *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyici Olarak Art Fiiller*, Ankara 2014, s. 170.

³⁷ Bkz. Şimşek, *a.g.e.*, s. 90; Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1996, s. 378, 467.

³⁸ Tektaş Ağaoğlu, *Mihail Şolohov. Ve Durgun Akardı Don*, İstanbul 2001.

³⁹ Beşir Ayvazoğlu, *Türk'ün Kültür Coğrafyasında Bir Gezinti*, İstanbul 1991.

(37) *Bir hatadır ettik. Endişemiz mazur görülsün.*⁴⁰

Türkiye Türkçesinde birleşik fiillerde oluşturulan kuruluş ile +DXr git- ~ *tuttur-* kuruluşu, kimi yönlerden ortak özellikleri paylaşırsa da ayrı kategoride değerlendirilmelidir. *Bir + isim + DXr git- ~ tuttur-* formülündeki söz dizimsel kuruluş bir görünüş türünü (sınırlar arasılığı) işaretlemek üzere dil bilgiselleşmiş durumdadır. Dil bilgiselleşme *git-* fiilinin 'sürmek, devam etmek', *tuttur-* fiilinin 'bir işe başlayıp sürdürmek, bir şeyi yapmakta olmak' anlamlarıyla ilişkilendirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Ayrıca bugün Türkiye Türkçesinde +DXr git- ~ *tuttur-*'lu anlatımlar oldukça yaygınlaşmıştır.

+DXr git- ile kurulmuş cümlelerde -+DXr ekinin düşürülmesi kabul görmemektedir. Ekin düşürülmemesi aynı zamanda +DXr git- yapısının dil bilgiselleştiğinin tezahürüdür. Diğer taraftan +DXr eki, bu yönüyle isim unsuru ve git- arasında bağlayıcılık işlevi üstlenmiş görünmektedir. +DXr *tuttur-* ile kurulmuş örneklerde de genellikle +DXr ekinin düşürülmediği görülür. Ancak bunun yanında +DXr ekinin düşürüldüğü kullanımlara da rastlanmaktadır. Bunda *tuttur-* fiilinin sürme ifadesini sunabilme yeterliğinin ve sözlük anlamından tamamıyla kopmamış olmasının faktörü vardır. Bu durum ayrıca, *tuttur-* fiilinin kuruluşu geç dönemde dâhil edilmesinden de kaynaklanıyor olmalıdır:

(38) *Bir geç kalmadır gidiyor.*

**Bir geç kalma gidiyor.*

(39) *Bir geç kalmadır tutturmuşsunuz.*

Bir geç kalma tutturmuşsunuz.

Yine benzer söz dizimsel kuruluştaki olmak kaydıyla sınırlar arasılık görünüşü *tuttur-* ve *git-* fiillerinin bir arada kullanılmasıyla da sağlanmaktadır.

(41) *Bir Madonna'dır tutturmuş gidiyorsunuz!*⁴¹

(42) ... bir "İktisadî Buhran" teranesidir, tutturmuş gidiyorlar.⁴²

(43) *Her nefes alışında tekrarladığı bir «dış güçler» tekerlemesidir tutturmuş gidiyor.*⁴³

Sonuç

Türkiye Türkçesinde sınırlar arasılık görünüşünün işaretleyicilerinden biri de +DXr git- ~ *tuttur-* yapılarıdır. +DXr git- ~ *tuttur-* yapıları, +DXr bil-dirme ekiyle yüklemleştirilmiş unsurlardaki yargının istikrarlı olarak sürdürdüğünü anlatmada kullanılır. Yüklemleştirilmiş olan unsur *bir* sözcüğü ile oluş-

⁴⁰ Yavuz Bahadıroğlu, *Şehzade Selim*, İstanbul 2014.

⁴¹ Mazlum Beyhan (Çev.), *Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Ecinniler*, İstanbul 2016.

⁴² Necip Fazıl Kısakürek, *Başmakâlelerim*, İstanbul 2000.

⁴³ Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 7/8*, İstanbul 2014.

turulmuş bir sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlaması cümlede özne konumunda ise *git-* fiili, nesne konumunda ise *tuttur-* fiili işletilir.

+*DXr git- ~ tuttur-* yapılarıyla düşük odaklı bir sınırlar arasılık görünüşü sunulur. Bu çerçevede genelgeçer yargılar değil, hâlihazırda geçerli olan ve sürmekte olan olaylar anlatılır. +*DXr git- ~ tuttur-* yapıları bu anlatımın yanında aynı zamanda ‘hayıflanma’, ‘kaygı’ gibi kiplik anlamları bildirmektedir.

+*DXr git-* yapısında -(X)*yor* ekinin, +*DXr tuttur-* yapısında -*DX* ve -*mXş* eklerinin kullanımları yer edinmiştir. Bu kullanımlarda *git-* ve *tuttur-* fiillerinin kılınış ve sözlüksel özellikleri belirleyici olmuştur. +*DXr git- ~ tuttur-* yapıları, odaklılık içeren sınırlar arasılığı yansıttığı için -(X/A)*r*, -(y)*AcAK* ekleri ve tasarlama kipleriyle kullanılmamaktadır.

İşaretler

A	: /a/, /e/
X	: /ı/, /i/, /u/, /ü/
D	: /t/, /d/
*	: Tanıklendirilememiş, kabul edilemez şekil.

KAYNAKLAR

ASLAN DEMİR, Sema, “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, Güz, 63, 2012, ss. 11-30.

ASLAN DEMİR, Sema, *Görünüş Kategorisi, Türkmençe Örneği*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

BACANLI, Eyüp, *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyici Olarak Art Fiiller*, TDK Yayınları, Ankara 2014.

BENZER, Ahmet, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalıcı Yayınları, Ankara 2008.

DEMİR, Nurettin, “Derleme Sözlüğü’nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler”, *İlmi Araştırmalar* 10, 2000, ss. 19-27.

DİZDAROĞLU, Hikmet, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

EDİSKUN, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

ERDAL, Marcel, *A Gramer of Old Turkic*, Leiden-Boston, Brill 2004.

GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara 2001.

GÖKÇE, Faruk, *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.

GÖKSEL, Ash-KERSLAKE, Celia, *Turkish, A Comprehensive Grammar*, Routledge, London 2005.

JOHANSON, Lars, “Türkeitürkische Aspektotempora”, *Tense systems in European languages*, (ed. Thieroff, Rolf & Ballweg, Joachim), Niemeyer, Tübingen 1994, ss. 247-266.

JOHANSON, Lars, *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems*, Uppsala 1971.

KOÇ, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1996.

KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2007.

ŞİMŞEK, Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987.

TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Divânı II: Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

TEKİN, Şinasi, *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, TDK Yayınları, Ankara 1993.

TORUN, Yeter, “+DIR / +DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Anlamları Üzerine”, *TDAY-B 2003*, 2003, ss. 111-122.

UĞURLU, Mustafa, “Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora)”, *Türkbilig*, Nisan, 5, Ankara 2003, ss. 124-133.

UZUN, N. Engin, “Dilbilgisinin Temel Kavramları (Dünya Dillerinden Örnekleriyle-Türkçe Üzerine Tartışmalar)”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19*, İstanbul 2004.

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI ESERLER

AĞAOĞLU, Tektaş, *Mihail Şolohov. Ve Durgun Akardı Don*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul 2001.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Türk'ün Kültür Coğrafyasında Bir Gezinti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1991.

AYVERDİ, Sâmîha, *Mülâkatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005.

BAHADİROĞLU, Yavuz, *Şehzade Selim*, Nesil Yayınları, İstanbul 2014.

BEYHAN, Mazlum (çev.), *Fyodor Mihayloviç Dostoyevski. Ecinniler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

BUĞRA, Tarık, *Bu Çağın Adı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994.

DAĞCI, Cengiz, *O Topraklar Bizimdi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

ESENDAL, Memduh Şevket, *Ev Ona Yakıştı*, Dost Yayınları, Ankara 1971.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Tarih Gelecektir*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007.

İLHAN, Attilâ, *Sırtlan Payı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

İLHAN, Attilâ, *Hangi Edebiyat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 1984.

KANIK, Orhan Veli, *Sakın Şaşırma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KAYA, Ömer, *Atatürk Üniversitesinin Elli Yılı 1957-2007*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2007.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Başmakâlelerim*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2000.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Rapor 7/8*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2014.

KUDRET, Cevdet, *Ortaoyunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

NACÍ, Fethi, *İnsan Tükenmez/Gerçek Saygısı*, Adam Yayınları, İstanbul 1982.

SITKI, Şahap, *Kimin İçin*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1967.

TURGUT, Mehmet, *Siyasetten Sahneler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

YILMAZ, Atıf, *Söylemek Güzeldir*, Afa Yayınları, İstanbul 1995.

YÜCEL, Tahsin, *Kimim Ben*, Can Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZGÜL, Mehmet, *Maksim Gorki. Bozguncu*, Can Yayınları, İstanbul 2015.

YAVUZ, Kemâl, *Âşık Paşa: Garib-nâme (Tıpkıbasım-Karşılaştırmalı Metin-Aktarma)*, C: 4, TDK Yayınları, Ankara 2000.

<http://www.milliyet.com.tr/basbakan-yildirim-bayrak-tartismasina-ankara-yerelhaber-1871639/> (Erişim tarihi: 23.04.2017)

ARRIANUS'UN "ARRIANI PERIPLUS PONTI EUXINI / ARRIANUS'UN KARADENİZ SEYAHATI" ADLI ESERİNE GÖRE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ KÜÇÜK LİMANLAR*

Fatih İNAN**

ÖZ

Antik edebi kaynaklarda, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Ordu ilinden Gürcistan sınırına kadar uzanan Doğu Karadeniz kıyılarında Boon (Perşembe), Zephyrion (Zefre), Kordyle (Akçakale), Hermonassa (Akçaabat), Hyssos (Araklı), Athenai (Pazar) ve Apsarros (Gonio) olmak üzere yedi önemli antik küçük limandan söz edilmiştir. Bu limanlar dışında aynı bölgede Trapezous ve Phasis adında iki büyük liman bulunmaktadır. Stratejik konumları ve iç bölgelere ulaşan antik kara yollarının başında bulunmalarından dolayı Trapezous ve Phasis limanları küçük limanlara göre daha büyük potansiyellere sahipti. Dağların kıyıya paralel uzandığı ve sınımlanacak adanın hiç olmadığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nin coğrafyası göz önüne alındığında bu limanlar gerek ticari, gerekse askerî aktivitelerde bölgede faaliyet gösteren halklar için hayati öneme sahip olmuştur. Bu çalışma, MS II. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Arrianus'un eseri temel alınarak ve tespit edilen diğer antik kaynaklardan da faydalanarak Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki küçük limanların Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerinde nasıl anlatıldıklarını ve hangi özelliklere sahip olduklarını incelemeyi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Karadeniz, Liman, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ticaret

SMALL PORTS IN THE EASTERN BLACK SEA REGION
ACCORDING TO THE ARRIANUS'S "ARRIANI PERIPLUS PONTI
EUXINI / ARRIANUS' TRAVEL TO THE BLACK SEA"

* *Gönderim tarihi:* 18.01.2018. *Kabul tarihi:* 15.02.2018. Bu çalışma 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yrd. Doç Dr. Osman EMİR danışmanlığında hazırlanan *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Doğu Karadeniz Limanları* adlı Yüksek Lisans Tezinin bir kısmının zenginleştirilmesiyle ve aynı üniversitenin SBB-2015-5261 kodlu Bilimsel Araştırma Projesinden destek alınarak hazırlanmıştır.

** *Arş. Gör.*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, TRABZON. fatihinan61@gmail.com ORCID: 0000-0001-9776-3976

ABSTRACT

The ancient literary sources mention seven important small ancient ports which are Boon (Perşembe), Zephyrion (Zefre), Kordyle (Akçakale), Hermonassa (Akçaabat), Hyssos (Araklı), Athenai (Pazar) and Apsarros (Gonio) on the shores of the Eastern Black Sea extending from present-day Ordu to Georgian border in Hellenistic and Roman periods. Apart from these ports, there were two major ports called Trapezous and Phasis in the same region. Trapezous and Phasis had greater potential compared to the smaller ports due to their strategic location and their being located at the beginning of the ancient roads reaching the inner regions. Also, these ports had been vital for people who were active in the region in terms of commercial and military activities considering the geography of the Eastern Black Sea Region in which mountains extends parallel to the coast and there are no islands to take shelter on. This study aims to explore the narratives about small ports in the Eastern Black Sea Region during the Classical, Hellenistic, and Roman ages with a focus on the work of Arrianus who visited the region in the 2nd century AD as well as other ancient sources.

Keywords: Eastern Black Sea, Port, Trade in the Hellenistic and Roman Periods.

Giriş

Tarih boyunca su kenarlarında kurulan medeniyetler her zaman ekonomik olarak diğer medeniyetlerden daha güçlü bir konumda olmuştur. Nehir ve denizlerin yaşantılarında önemli bir yere sahip olduğu bu topluluklar üretim fazlası malları uzak ülkelere nehir ve denizyolu taşımacılığıyla pazarlayarak ülkelerinin gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu kıyıları da en eski zamanlardan itibaren denizcilik ve limancılık faaliyetlerinin yapıldığı bir coğrafya olmuştur. Özellikle Ege ve Akdeniz kıyıları liman olarak kullanıma elverişli doğal koyları ve Ege coğrafyasının iç bölgelerle bağını güçlendiren yollara sahip olması buraların denizcilik ve limancılık alanında gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

Karadeniz’de ise Kuzey Anadolu Dağları’nın kıyıya paralel uzanması Karadeniz’in güney kıyılarında önemli girinti ve çıkıntıların oluşumunu engellemiştir. Dağların bu şekilde uzanması Anadolu’nun Karadeniz kıyılarının koy, körfez ve iç bölgelere ulaşımı sağlayan yollar bakımından fakir bir görünüm sergilemesine sebep olmuştur. Oysa bir bütün olarak baktığımızda Karadeniz, ortalama derinliği 1300 m, genişliği 600 km, boyu 1200 km ve toplamda ise yaklaşık 423000 km² yüzölçümüne sahip bir iç denizdir. Balkan ve Anadolu yarımada ile Kafkasya ve Doğu Avrupa platformu üzerinde doğu-batı doğrultusunda uzanır. İstanbul ve Çanakkale boğazları sayesinde Akdeniz’e ulaşan Karadeniz, Ön Asya’nın önemli stratejik noktalarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca antik çağdan beri Karadeniz çevresindeki yerlerin zengin yeraltı ve üstü kaynakları barındırması bu denize olan ilgiyi artırmıştır. Sahip olduğu tüm bu özellikler

Karadeniz'i, limanların kuruluş yerini belirleyen ve ticari aktivitelerde önemli bir rol oynayan bir deniz haline getirmiştir.¹

Antik çağdan itibaren Karadeniz kıyıları, Ege ve Akdeniz kıyıları kadar olmasa da önemli limanlara sahiptir. Tarihsel süreç içinde siyasi ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü ve dönem dönem Ön Asya'da faaliyet gösteren ticari aktivitelerde güçlü bir misyona sahip olan Karadeniz kıyılarında beklenenin aksine kullanışlı limanların çok az olduğu bilinmektedir. Karadeniz'de dağların denize göre konumlarından kaynaklı nü coğrafi yapısı, şüphesiz limancılık faaliyetleri açısından son derece olumsuz bir gelişmedir. Çünkü bir bölgede limancılığın ve liman ticaretinin gelişmesi için gerekli olan ilk temel şart korunaklı bir koy ile limanın hinterlandını oluşturan güçlü bir yol ağıdır. Belirtilen bu doğal yapısından dolayı Karadeniz'in ülkemiz kıyılarındaki tek doğal limanı Sinop limanıdır. Bunun dışında bölgedeki diğer limanlar genelde dalgakıranlarla korunaklı hale getirilen yapay liman özellikleri taşımaktadır.²

1. Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Limancılık Faaliyetleri ve Limanların Genel Özellikleri

Karadeniz Bölgesi'nde limancılık faaliyetlerinin çok eskilere dayandığı bilinmekle birlikte, özellikle MÖ VIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan Hellen kolonizasyonunun bir sonucu olarak önce Ege ve Akdeniz kıyılarında daha sonra da Karadeniz'de deniz ticareti hızlı bir gelişim göstermiştir. Elimizde MÖ VIII. yüzyıla kadar tüccarların ya da maceraperestlerin deniz yolunu kullanarak Karadeniz'e çıkmış olduğunu gösteren herhangi bir yazılı ya da arkeolojik belge yoktur. Antik çağda Karadeniz'in güçlü fırtınalarına ve dev dalgalarına karşı koyabilecek büyük ve sağlam gemilerin henüz yapılamamış olması, bölgeye seyrü sefer düzenleyecek olan gemicilerin batı rüzgârlarına karşı sığınabilecekleri korunaklı limanları ve adaların az olması gibi bir takım nedenlerden ötürü denizci kavimler uzun süre Karadeniz'e yelken açmayı düşünmemişlerdir.³ Ancak gemi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, önceden kullanılan otuz kürekli *triakontērēs* [τριακοντήρης] adlı teknelerin yanında, büyük denizlerde fırtına ve dalgalara karşı çok daha dirençli elli kürekli *pentēkontērēs* [πεντηκοντήρης] teknelerinin yapılması,⁴ gemicilere daha önce ulaşmadığı tehlikeli sulara açılma-

¹ Serkan Doğanay, *Trabzon Limanı ve Hinterlandı*, Ankara 2014, s. 1-2.

² Doğanay, *a.g.e.*, s. 1-2, 5.

³ Osman Emir, *Prehistorik Dönemlerden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon 2011, s. 84-85; Osman Emir, "Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 13, 2012, s. 15-16.

⁴ Antik çağda kullanılan gemiler ve bunların özellikleri için bkz. Chester G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2000; Lionel Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2002.

da büyük cesaret sağlamıştır.⁵ Tam da bu süreçte Anadolu'nun batı kıyılarında yaşayan Miletos'lular, Lydia Devleti'nin artan baskıları sonucunda yeni koloni yerleri kurmak için Karadeniz'e yöneldiler.⁶ Ege'nin denizci halklarından olan Miletos'lular, MÖ VII. yüzyıldan itibaren dikkatlerini tamamen bölgeye yoğunlaştırdı ve burada ilk olarak Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Herakleia kolonilerini kurdular.⁷ Miletos'lular bu koloniler üzerinden kolonicilik faaliyetlerini daha da geliştirerek, doğuya ve kuzeye yöneldiler. Amisos'tan sonra Trapezous (Trabzon), Phasis ve Dioskuria (Sukhumi)'ta koloniler kuran Miletos'lular, bu kıyı kentlerinde oluşturdukları limanlarla Karadeniz ticaretini geliştirmişlerdir.⁸

⁵ Rhys Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, C: 52, S: 1, 1948, s. 7-8; W. Benjamin Labaree, "How Greeks Sailed into the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, C: 61, S: 1, 1957, s. 29, 31; Murat Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*, İstanbul 2007, s. 7; Emir, a.g.e., s. 84.

⁶ Gocha R. Tsetsckhladze, "Greek Penetration of the Black Sea", *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman*, Ed. G. R. Tsetsckhladze ve F. De Angelies, Oxford 1994, s. 115-118; Gocha R. Tsetsckhladze, "Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", *The Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Ed. G. R. Tsetsckhladze, Stuttgart 1998, s. 19-22; Alan Greaves, Miletos: Bir Tarih, Çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul 2003, s. 140-141; Osman Emir, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yüzyıl-MS III. yüzyıl*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 2.

⁷ Deniz Burcu Erciyas, "Herakleia Pontica-Amastris", *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, s. 1403-1407; Owen Doonan, *Sinop Landscapes*, Philadelphia 2004: s. 69-71; Latife Summerer, "Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity", *The Black Sea: Past, Present and Future*, Ed. Gülden Erkut ve Stephen Mitchell, London 2007, s. 28-35.

⁸ Tsetsckhladze, "Greek Penetration of...", s. 118; Alek Nikolayevitch Gabelia, "Dioscurias", *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, s. 1215-1218; Otar Davidovitch Lordkipanidze, "Phasis", *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, s. 1314-1317. Hellenli kolonistlerin Karadeniz'e ilk geliş tarihi ve koşulları modern araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Robinson ("Ancient Sinope: First Part", *The American Journal of Philology*, C: 27, S: 2, 1906, s. 148), Gwynn ("The Character of Greek Colonization", *The Journal of Hellenic Studies*, C: 38, 1918, s. 95) ve Drews ("The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies*, C: 96, 1976, s. 24) gibi araştırmacılar MÖ VIII. yüzyıldan itibaren Hellenli kolonistlerin Karadeniz'de koloni faaliyetlerine başlamış olduklarını ifade ederken; Trapezous ve Sinope kolonilerini anlatan antik Hellen Kaynaklarını buna kanıt olarak göstermekte ve Karadeniz'in güney bölgelerinde arkeolojik kanıtların yetersiz olmasını, bölgenin sistemli bir şekilde incelenmemesine bağlamamaktadırlar. Boardman (*The Greek Overseas: The Early Colonies and Trade*, London 1988, s. 248) ve Labaree (a.g.m., s. 29) gibi araştırmacı ise MÖ VII. yüzyılda Karadeniz'in güney bölgesinde koloni faaliyetlerini gösteren herhangi bir arkeolojik faaliyetlerin olmadığını, edebi kaynakların ise bu konuda kesin delil gösterilemeyeceğini belirtmektedirler. Aynı zamanda Y. Boysal ("Sinop'un Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında", *Türk Arkeoloji Dergisi*, C: 8, S: 2, Ankara 1959, s. 26) ve Bouzek (*Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prag 1990, s. 174-180), bölgede Hellen seramiğinin MÖ VII. yüzyıldan öteye gitmeyeceğini ifade ederek, ikinci gurubu desteklemektedir. Karadeniz'de Hellen Kolonizasyonu için histografik problemlerle ilgili

Kısa zamanda Karadeniz kıyılarında bu kadar çok kolonilerin kurulmasında bölgenin stratejik konumu, coğrafi koşulları ve zengin hammadde kaynaklarına yakın olması gibi etkenler bulunmaktaydı. Ancak bu koloni alanlarının seçilmesindeki en önemli faktör kolonistlerin bölgeden elde ettiği ihraç ürünlerini pazarlayabilecekleri limanların bulunmasıydı. Öyle ki Karadeniz kıyılarındaki hemen hemen her büyük koloni şehrinin bir limana sahip olduğu bilinmektedir.⁹ Bu limanlar sayesinde Hellenler Karadeniz'den Hellas'a ve daha sonra da Roma'ya kadar uzanan büyük bir ticaret ağı oluşturdular. Bu ticaret ağını meydana getiren liman kentlerini beş ana grupta incelemek mümkündür. Birinci grup içinde Kyzikos, Byzantion ve Khalkedon gibi Hellen kentleri bulunuyordu. İkinci grup, Bithynia–Pontos grubudur. Sinope, Amisos ve Trapezous bu grubun başını çekmektedir. Üçüncü grup, Kafkas grubudur. Phasis, Kolkhis ve Dioskurias bu grubu oluşturan kentlerdir. Dördüncü grup olan Kuzey Eukseinos grubu içinde Olbia, Khersonesos ve Pantikapeium kentleri vardır. Beşinci ve son grup ise Batı Eukseinos grubudur. Apollonia, Callatis, Tomi ve Istros da bu son grubun üyeleridir. Bütün bu kıyı kentlerindeki tüccarlar, havzanın otokton halklarından sağladıkları ticari ürünleri bu gruplar arasındaki işbirliği sayesinde Akdeniz dünyasına pazarlayarak zenginleşmişlerdir.¹⁰ Kolonistler bu limanlardan özellikle Hellen ve Roma dünyasına başta maden, balık, kereste olmak üzere; evcil hayvan, zift, keten balmumu, tahıl zeytinyağı ve şifalı bitkileri ihraç ettiği görülmektedir.¹¹

Karadeniz kıyılarında limancılık faaliyetlerinin Türkiye'nin diğer kıyı bölgeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bölgenin coğrafi yapısından ötürü kıyılar boyuna yapılandır ve limancılık faaliyetlerine elverişli değildir. Ayrıca bölgenin iklim özellikleri de limancılık ve denizcilik faaliyetlerini zorlaştıran etmenler arasındadır. Bu coğrafi özellikler Doğu Karadeniz Bölgesi'nde doğal limanların oluşmamasındaki başlıca sebeptir.¹² Coğrafi yapının getirmiş olduğu bir diğer olumsuz etken Doğu Karadeniz kıyılarında Trabzon Liman'ı dışındaki tüm liman ve koylarının hinterlandlarının dar olmasıdır. Bu da deniz ticaretinde kıyı ile iç kesimler arasında bağlantı kurulmasını zorlaştırmaktadır. Zira liman hinter-

tartışmalar için bkz. E.K. Petropoulos, *Hellenistic Colonisation in Euxine Pontos: Penetration, Early Establishment, and the Problema of the 'empirion' revisited*, BAR International Series 1394, Oxford 2005, s. 6-14.

⁹ Greaves, *a.g.e.*, s. 141-142; ayrıca bkz. Süleyman Çiğdem, "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerinde Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 10, S: 2, 2007, s. 135 vd; Emir, *a.g.m.*, s. 16-18.

¹⁰ Emir, *a.g.t.*, s. 187-188.

¹¹ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II*, Oxford 1941, s. 585-586.

¹² Doğanay, *a.g.e.*, s. 5.

landı, bir liman için vazgeçilmez öneme sahiptir. Çünkü bir limanın gelişebilmesi hizmet alıp verdiği yani hinterland ve ön bölge ile olan ilişkiyle orantılıdır.¹³

Antik çağda Trabzon Limanı'nı Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer limanlara göre ön plana çıkmasının en önemli sebebi de onun hinterlandı ve bu hinterlanda ulaşabilen yol ağlarıdır. Trabzon, güneyden ve doğudan gelen iki önemli büyük ticaret yolunun sonunda yer almaktaydı.¹⁴ Bunlardan ilki Phasis yoluydu. Bu yol Phasis'ten başlayarak sırasıyla, Iberia üzerinden Hazar Denizi'ne ve oradan da Hindistan'a kadar uzanıyordu.¹⁵ İkinci yol ise tarihi İpek Yolu'nun bir ayağını oluşturan Zigana yoluydu.¹⁶ Bu yol da Trabzon Limanı üzerinden Boztepe-Gümüşhane-Bayburt istikametinden İran'a ulaşmaktaydı. Robert Drews, eski çağ Trapezous'u ile orta çağ Trebizond'unun doğal ticaret alanının güneye ve Gümüşhane bölgesine kadar uzandığını; Çoruh Irmağı'nın yukarı vadisinden başlayan doğu trafiğinin denize ulaşan en kolay yolunun, Trabzon'un yarım kilometre doğusundaki Değirmendere olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Trabzon Limanı'nın bu lojistik ve stratejik özelliği sayesinde tüccarlar hem iç bölgelerden elde ettikleri ham maddeleri bu liman aracılığı ile gemilerle batıya aktarmakta, hem de bu limanı günlük kazançlarında kullanmaktaydılar.¹⁸ Bu yol sayesinde Trabzon Limanı Transkafkasya'daki maden ocaklarından gelen demir ve bakır gibi madenlerin nakli için de kullanılan bir limandır.¹⁹

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde limancılık faaliyetlerini olumsuz etkileyen faktörler arasında bölgede limanların sığ olmasını sayabiliriz. Çünkü Karadeniz'deki limanlar genellikle iç kesimlerle bağlantıyı sağlayan akarsu vadilerinin ağızlarında veya yakınlarında konuşlandırılmışlardır. Bundan dolayı bu limanlar zamanla akarsuların getirmiş olduğu alüvyonlarla ve deniz kıyısında yaşanan kum taşınmalarıyla dolmaktadır. Dolayısıyla limanlar sığ olduğu için büyük gemiler açıkta demirleyerek yük ve yolcularını küçük teknelerle (mavra) karaya taşımak zorunda kalmışlardır.²⁰ Ancak antik

¹³ Fatih Karaca, *Liman Yeri Seçiminde Fizibilite Etüdü*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 27.

¹⁴ Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon 2000, s. 38.

¹⁵ Plinius, *Naturalis Historia*, VI. 19. 52; bu yol güzergâhı hakkında değerlendirmeler için bkz. Mehmet Tezcan, "Eskiçağ'da Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz Bölgesi vasıtasıyla Hindistan ve Çin ile Ticareti", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon 2012, s. 155-156.

¹⁶ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 133.

¹⁷ Robert Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", Çev. Ömer Çapar, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 15, S: 26, 1991, s. 321- 322.

¹⁸ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 137-138.

¹⁹ Özsait, *a.g.m.*, s. 38.

²⁰ Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 296-301.

kaynaklarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde limanlar hakkında yeterli bilgi bulunmadığından bu olumsuz faktörün denizcilere ne derecede zorluk çıkaracağı hususunda bir fikir beyan edemiyoruz. Yalnızca Roma İmparatoru Hadrianus'un (MS 117-138), Roma'nın Doğu sınırlarında bulunan garnizonlarını teftiş için çıktığı bir seyahatte (MS 131) Trabzon'a da uğradığı ve burada kendi ismi ile anılan yeni bir liman inşa ettirdiği bilinmektedir.²¹ Texier, Hadrianus'un bu limanı yapış amacını belirtirken şu ifadelere yer vermektedir:

[Hadrian], gemilerin yanaşmasını tehlikeli gördüğünden bugün Karantina'nın bulunduğu Güzel Saray kayalarının altında, denize doğru uzanan taşlığın yanındaki yapay limanı oydu. Bu liman, şimdi hep kum olduğundan işe yaramaz durumdadır... "Şehir, tamamen denizin kenarındadır. Bu tarafta ne sığlık, ne de liman vardır. Hemen hemen sürekli olarak su altında bulunan dar bir kum şeridi, surlar boyunca devam eder. Trabzon kayıkçıları gemilerini burada karaya çekerler. Şehrin kuzey köşesinde, volkanik kayalardan meydana gelmiş bir burun vardır; bu kayalarla kıyı arasındaki girinti, eski liman idi, burası şimdi kum dolmuştur."²²

Yukarıda Texier'in ifadelerini değerlendirecek olursak Roma döneminde de Trabzon Limanı'nın gemiler için oldukça sığ olduğu ve bu yüzden gemilere tehlike yarattığı anlaşılmaktadır. Dahası bu amaçla Hadrianus'un yaptırmış olduğu limanın da en azından kendi döneminde tamamen dolduğunu ifade etmektedir. Doğu Karadeniz Limanlarının bu özelliği sonraki dönem kaynaklarında çok daha açık bir şekilde belirtilmektedir. Örneğin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'a bir gezi düzenleyen Fransız seyyah Théophile Deyrolle'nin özellikle Trabzon Limanı ile ilgili verdiği bilgi oldukça dikkat çekicidir:

Sahilin az derin olması, büyük vapurları açıkta demirletiyor; vapur geldiği zaman sürü ile üşüşen kayıklarla karaya çıkılıyor. Limanın biricik alameti olan taş ve kazıklarla yapılmış, küçük iskelemsi bir sed tüccar eşyasıyla dolduğu vakit, yolcular, kayıktan yarı bellerine kadar denize giren hamalların sırtına biniyor ve karaya ayak basıyor...²³

²¹ F. Cumont ve E. Cumont, (*Studia Pontica. II, Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*, Brussels 1906, s. 365), Mary Taliaferro Boatwright, (*Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2000, s. 119) ve P.M. Bijişkyan, (*Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüme ve Notlar: H. D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 51) Hadrianus'un bu limanı yeniden yaptırmadığı, muhtemelen tamir ettirdiği görüşündedir.

²² Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I-III*, Çev. A. Suat, Latin Harflerine Aktaran: K. Y. Koprman, Sadeleştiren: M. Yıldız, Ankara 2002, s. 155-156.

²³ Théophile Deyrolle, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, İstanbul 1938, s. 7.

Doğu Karadeniz’de limancılık faaliyetlerini olumsuz etkileyen diğer coğrafi faktör ise iklimdir. Zira bölge denizel etkilerin kuvvetle hissedildiği ve her mevsim yağış alan bir yerdir. Özellikle Karadeniz’de etkili olan batı rüzgârları limancılık faaliyetlerini de oldukça zorlaştırmaktadır.²⁴ Karadeniz’e seyrü sefer düzenleyen gemicilerin karşılaştıkları en büyük problem olan batı rüzgârları, tarihsel süreçte birçok gezgin ve coğrafyacının eserlerine de konu olmuştur.²⁵ Gemiciler Karadeniz’de ortaya çıkan bu batı rüzgârlarından korunmak için özellikle liman yeri olarak dağların denizin içine kadar uzandığı burunların arka cephelerini tercih etmişlerdir. Böylelikle bu burunlar batı rüzgârlarına karşı limanlara bir kalkan görevi yapmakta ve rüzgârların limanları etkilemesini engellemektedir.²⁶

Karadeniz’de özellikle de Doğu Karadeniz Bölgesi’nde limancılık faaliyetlerinin diğer bölgelere göre daha az gelişmesindeki başlıca etkenlerin, dağlarının kıyı paralel uzanması, limanların sığ olması, hinterlandının az olması ve batı rüzgârları gibi önemli coğrafi ve iklim faktörlerinin başrol oynaması olarak sıralayabiliriz. Ancak Karadeniz’in bir iç deniz olmasına rağmen İstanbul ve Çanakkale boğazları vasıtasıyla Ege Denizi, Akdeniz, Cebeli Tarık ve Süveyş Kanalı güzergâhlarıyla okyanuslara bağlanması, Tuna gibi büyük nehirlerin oluşturduğu su yolu ile de Avrupa içlerine kadar iletişim kurabilmesi Karadeniz’i dolayısıyla kıyısındaki limanları oldukça değerli hale getirmektedir.²⁷ Ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesi’nin stratejik konumu da bölgedeki limancılık faaliyetlerin gelişmesinden etkili olmuştur. Çünkü Doğu Karadeniz Bölgesi tarihsel süreçte Kafkaslar, Orta Asya ve Uzak Doğu ile Akdeniz havzası ve Avrupa arasında siyasi ve ekonomik bağlantıları sağlayan önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde yer almaktaydı.²⁸

2. Antik Çağ’da Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Küçük Limanlar ve Bunların Fonksiyonları

Ordu ilinden başlayarak Gürcistan sınırına kadar uzanan Doğu Karadeniz sahillerinde liman ya da liman özelliği taşıyan koylar hakkında antik edebi kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Antik çağ Doğu Karadeniz kıyılarındaki en önemli liman kenti ve limanın da Trapezous ve

²⁴ Doğanay, *a.g.e.*, s. 16 vd.

²⁵ Bkz. Arrianus, *periplus*, III-V; R. G. De Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1993, s. 68; Biyişkyan, *a.g.e.*, s. 6; J.P. Fallmerayer, *Doğu’dan Fragmanlar*, Çev. H. Salıhoğlu, Ankara 2002, s. 161; Özgür Yılmaz, “Victor Fontanier’in 1831’de Trabzon’dan Batum’a Seyahati”, *Mavi Atlas*, S: 2, 2014, s. 123, 126.

²⁶ A. Bryer ve D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I-II*, Washington 1985, s. 10; Doğanay, *a.g.e.*, s. 16-17.

²⁷ Doğanay, *a.g.e.*, s. 1.

²⁸ Gülsüm Tütüncü Esmer, Alparslan Ateş ve Soner Esmer, “Uluslararası Ticarete Trabzon Limanının Dünü, Bugünü ve Geleceği”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, Haz. Ersan Başar ve diğerleri, İstanbul 2012, s. 97.

limanı olduğu bilinmektedir.²⁹ Antik çağda Kolkhis olarak adlandırılan Gürcistan sınırları içerisindeki Phasis Limanı'nı da Karadeniz'in doğu kıyılarında bulunan büyük limanlar arasında sayabiliriz.³⁰ Büyük Koloni-zasyon hareketleri ile ilk kez Karadeniz'e yelken açan Miletoslu kolonistlerce kurulan bu iki liman tarihsel süreçte birçok topluluğa ve devlete hizmet etmiştir.

Doğu Karadeniz kıyılarında Trapezous ve Phasis limanı gibi büyük limanların dışında Karadeniz'de seyri sefer düzenleyen gemilerin alternatif olarak kullandığı ve edebi kaynaklarda yer alan bazı küçük limanlar da bulunmaktaydı. Bu küçük limanların en önemli görevleri büyük limanlara giden gemiler için beklenmeyen durumlarda kısa süreli sığınabilecekleri alternatif geçici barınak yerleri olarak görev yapmalarıydı. Ancak bu limanların bazıları çok az ziyaretçi ağırlarken, bazıları büyük limanlarla boy ölçüşebilecek kadar değer görmüş ve önem kazanmıştır.

Antik Doğu Karadeniz kıyılarında yer alan küçük büyük limanlar hakkında bilgi sahibi olduğumuz en önemli antik kaynaklardan biri Arrianus'un *Arriani Periplus Ponti Euxini* adlı eseridir. Roma İmparatorluğu'nda bir *ex-consul* olan Arrianus, hamisi olduğu imparator Hadrianus'un talimatıyla MS 131'de Cappadocia Eyaleti valiliği yapmadan önce Pontos kıyılarındaki garnizonları denetlemek için çıktığı Karadeniz seyahatini anlatan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor sayesinde bölgenin antik limanları hakkında son derece önemli bilgilere sahibiz.

Bu bilgiler doğrultusunda antik çağda Doğu Karadeniz kıyılarında batıdan doğuya doğru yelken açan bir geminin karşılaşacağı ilk küçük limanın Boon/Vona Limanı³¹ olduğu görülmektedir. Bu liman günümüzde

²⁹ Trapezous kentinin MÖ 756'da Miletoslu kolonistler tarafından kurulmuş olmasına karşın (Eckart Olshausen, "Trapezus", *Brill's New Pauly Antiquity*, C: 14, 2009, s. 865), Trapezous Limanı'nın ilk hali ya da ilk kez ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Bu limanın Miletos'lulardan çok daha önce bölgenin otokton halkları tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ksenophon'un (*Anabasis*, V. 4. 27-29) bölgenin en eski haklarından olan Mossynoikoi'ların küçük kayıklarla taşımacılık yapabildiklerini ve balıkçılıkla uğraştıklarını ifade etmesi, yine Strabon'a (*Geographika*, XII. 3. 19) göre aynı bölgede ikamet eden Khalybes'lerin yunus balığı gibi açık denizlerde görülen balık türlerini avladıklarını bildirmesi, onların bölgedeki liman ya da liman özelliği taşıyan yerleri kullanmış olabileceklerini göstermektedir.

³⁰ S. Yu Saprykin, "The Unification of Pontos: The Bronze Coins of Mithridates VI Eupator as Evidence for Commerce in Euxine", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, Ed. Vincent Gabrielsen ve John Lund, Denmark: Aarhus University Press 2007, s. 199.

³¹ Limana ismi veren "Boon" kelimesi Hellen dilinde "sığır/inek" ya da "sığır/inek yeri" anlamına gelmektedir. H. G. Liddell ve R. Scott (Der.), *A Greek-English Lexicon*, with a revised Supplement, revised and Augmented throughout by H. S. Jones and R. McKenzie, Oxford 1996, s. 155; Wilhelm Gemoll ve Karl Vretska, *Gemoll - Griechisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch*, München 2006, s. 171. Ancak bu kelimenin liman ile ne şekilde özdeşleştirildiği kesin olarak bilinmese de "Boon" isminin zamanla "Boona" ve daha sonrada "Vona" şeklini aldığını görülmektedir.

Ordu'nun Perşembe ilçesinde yer alan ve Perşembe Limanı olarak bilinen liman olduğu tahmin edilmektedir.³² “*Kilikia’lıların adasından Boon’a 75 stadia’dır ve Boon’da gemiler için liman vardır*” sözüyle bu limandan ilk kez bahseden kaynak olan Arrianus, Boon Limanı hakkında daha fazla bilgi vermemektedir.³³ Ancak yakın dönem kaynakları incelendiğinde bu limanın kıyı boyunca esen rüzgârlara karşı oldukça korunaklı olduğu ve gemilerin burada rahatça demir atabildiği anlaşılmaktadır.³⁴ Örneğin XVII. yüzyılın Osmanlı seyyahlarından Evliya Çelebi’ye göre bu liman gemiler için oldukça iyi demir tutan güvenilir bir liman olarak bilinmektedir.³⁵ Yine XIX. yüzyıl seyyahlarından Bijişkyan da; “[*Boon/Vona Limanı*]Yason’a dokuz mil mesafede ayrı bir burnu ile iyi bir limandır. Üç yerde gemi duraklar ve birçok gemi kışın barınabilir” ifadesiyle bu limanın oldukça güvenilir olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁶ Arrianus’un ifadeleri ve yakın dönem kaynakları göz önüne alındığında antik çağda Boon Limanı’nın işlek bir liman olmamasına rağmen, gemiler için güvenilir ve kolaylıkla demir atabildikleri bir liman olarak düşünülebilir.

Boon Limanı’ndan doğuya doğru yoluna devam eden bir gemi Zephyrion Limanı ile karşılaşır. Bugün Giresun il sınırları içerisinde Espiye ilçesinin hemen batısında bulunan bu liman, Zefre ya da Çam Burnu olarak da bilinmektedir.³⁷ *Zephyrion* sözcüğün Hellen dilinde *Zephyr* kökünden gelmektedir ve “batıdan esen rüzgâr ya da batı rüzgârı” anlamındadır.³⁸ Hellenler tarafından coğrafi olarak burun özelliği taşıyan kıyılara verilen isim olan bu kelime Anadolu’nun denize kıyısı olan diğer bölgelerinde de kullanılmıştır. Mesela MÖ 30-MS 600 yıllarına kadar Hadrianapolis olarak

³² Bryer ve Winfield, *a.g.e.*, s. 120; J. A. Richard Talbert (Ed.), *Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World*, Princeton 2000, map. 87C3.

³³ Arrianus, *periplus*, XVI. 3.

³⁴ Bryer ve Winfield, *a.g.e.*, s. 120, dn. 23.

³⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 55. XIX. yüzyılda Anadolu’yu ziyaret eden İngiliz seyyah W. J. Hamilton’un (*Research in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, C: I, London 1842, s. 269), 1836-1837 yılında çıktığı Karadeniz seyahatinde Boon/Vona limanı hakkında bilgiler vermiş ve o da Evliya Çelebi’nin açıklamalarına benzer bir açıklama yaparak Vona Limanı’nın kışın demir atmak için Karadeniz kıyılarındaki en iyi limanlardan biri olduğunu hatta Sinop Limanı’ndan bile daha elverişli olduğunu ifade etmiştir.

³⁶ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 36.

³⁷ H. Treidler, “Zephyrion”, *RE*, C: 10a, 1972, s. 228; E. Olshausen ve J. Biller, *Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches, Teil I: Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradaten*, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1, Rehie B (Geisteswissenschaften), Wiesbaden 1984, s. 176-177; Talbert, *a.g.e.*, s. 1237, map. 83D3. XIX. yüzyıla kadar ki coğrafi kaynaklarda bu liman ve yerleşke “Ζεφύριον”, “Zefalo”, “Zeffanol”, “Zeffallo”, “Zeffara”, “Zefano”, “Cefalo” ve “Zephyros” gibi farklı farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bryer ve Winfield, *a.g.e.*, s. 135.

³⁸ Liddel ve Scott, *a.g.e.*, s. 343.

anılan Mersin'in adı, önceki dönemlerde *Zephyrion* olarak bilinmektedir.³⁹ Buradan anlaşılacağı üzere Hellen'lerin Zefre Burnu ve buradaki limana verdikleri *Zephyrion* ismi bu limana ya da yerleşkeye özgü bir isim olmayıp genellikle coğrafi özelliklerine göre verilmiş genel geçer isimlerden biridir.⁴⁰

Zefre Burnu ve buradaki liman hakkında ilk bilgi veren antik kaynaklardan biri Pseudo-Skylaks;⁴¹ “*Makrokephaloi'dan*⁴² sonra, *Mossynoikoi*⁴³ halkı ve *Zephyrios Limanı; Hellen kenti Khoirades; Areos Adası gelir. Bu insanlar dağlarda ikamet ederler*” cümlesiyle limandan ve limanın hemen arkasında yükselen dağlarda ikamet eden Mossynoikoi halkından söz etmektedir. Ancak Pseudo-Skylaks burada yalnızca bu limanın varlığından bahsetmektedir. Bununla birlikte Zefre Limanı'nın konumu ve bölge hakkında MS II. yüzyıl yazarlarından Arrianus, bizlere daha ayrıntılı bilgiler sunar.⁴⁴ “*Oradan [Kerasos] Ares Adası'na 30 stadia ve oradan da gemiler için demir atma*

³⁹ E. Levante, “The Coinage of Zephyrion in Cilicia”, *NumChr*, C: 148, 1988, s. 134 vd.; Talbert, *a.g.e.*, s. 1020, map. 66 E4. Antik kaynaklardan Strabon (*Geographika*, XIV. 5. 9) ve Pseudo-Skylaks (*periplous*, 102) Mersin için *Zephyrion* adı kullanılmıştır. Ayrıca yine Strabon (*Geographika*, XIV. 2. 20) Karia'da, yarımadaının ucunda bir buruna da *Zephyrion* ismi verilmiştir.

⁴⁰ Türkiye'de Türkçe yazılmış ilk şehir tarihçiliğinin mimarı olan Şakir Şevket (*Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, İstanbul 2013, s. 89), 1877'de yayınladığı kitabında Zefre'yi şöyle tanımlamaktadır: “*Tirebolu ile Giresun arasında küçük bir mahall olup letâif-i hevâiyesi bulunmak cihetiyle buraya bâd-i sabz ma'nâsına olan “Zefür” nâmı verilmiş olduğundan şimdi de Zefre denilmektedir*”.

⁴¹ Pseudo-Skylaks, *periplus*, 86.

⁴² Antik çağda Makron'lar olarak bilinen bu Doğu Karadeniz'in otokton halkı, Trapezous kentinin yüksek yaylalarında yaşadıkları düşünülmektedir. Bu halkların en önemli özelliği Herodotos'un belirttiği üzere sünnet geleneklerinin olduğu ve bu geleneği Kolkhis halklarından öğrenmiş olduklarıdır. Herodotos bu haklardan şöyle söz etmektedir: “insanlar arasında yalnız Kolkhis'liler, Mısır'lılar ve Ethiopia'lılar sünnet olurlar. Filistin'deki Fenike'liler ve Suriye'liler, bu âdeti Mısır'lılardan almış olduklarını söylerler; Thermodon ve Parthenios ırmakları kıyısında yaşayan Suriye'liler ve komşuları Makron'lar da bunu Kolkhis'lilerden öğrendiklerini söylerler”. Ksenophon ise Makronları; “Sorguç ağacından kalkanlara ve uzun mızraklı silahlara sahip olup, kıldan elbise giyerlerdi” şeklinde tanımlıyordu (*Anabasis*, IV. 8. 3). Strabon (*Geographika*, XII. 3. 18) kendi döneminde bu halkara “Sanlar” adı verildiğinden söz etmektedir.

⁴³ Mossynoikoi halklarının Kerasos ile Trapezous kenti arasında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Bunların “mossyn” olarak adlandırılan ağaçtan yapılmış kulübelerde oturdukları için bu adla anıldıkları ifade edilmektedir (Emir, *a.g.e.*, s. 71-72). Ksenophon (*Anabasis*, V. 4. 33-34) bu halklardan ve geleneklerinden şöyle söz etmektedir: “Mossynoikoi kavmi, Hellenlerin yanında bulunan fahişelere herkesin gözü önünde dokunmak istediler. Çünkü onların âdeti böyle idi. Bu adamların hepsi kadın olsun, erkek olsun beyaz idiler. Sefere katılanlar, bu halkın geçtikleri yerlerde gördüklerinin hepsinden daha kaba ve yabani olduğunu kabul eder. Bunların ahlak ve adetleri diğer kavimlerden fazla ayrılık gösteriyordu. Örneğin başka insanların gizli yaptıkları işleri bunlar herkesin gözü önünde yapıyorlar, yalnız oldukları zamanda ise, sanki yanlarında başkaları varmış gibi davranıyorlardı. Yalnızken kendi kendilerine konuşuyor, gülüyor ve durdukları yerde sanki kendilerini seyredenler varmış gibi oynuyorlardı”.

⁴⁴ Arrianus, *periplus*, XVI. 4.

yeri olan Zephyrion'a 120 stadia vardır. Zephyrion'dan Tripolis'e 90 stadia..." Arrianus'un bu bilgileri bizlere Zephyrion Burnu ve limanının tam konunun tespitinde kolaylık sağlamaktadır. Maalesef bahsettiğimiz bu iki antik kaynak dışında Hellenistik ve Roma dönemlerinde Zephyrion Limanı hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak Zefre Limanı'nın daha sonraki dönemlere ait durumu ve ticari faaliyetlerdeki önemi hakkındaki bilgileri alabildiğimiz kaynaklar mevcuttur. Mesela Bijişkyan, eski adını Zefir olarak belirttiği bu limanın Giresun'a yaklaşık 28 km uzaklıkta bulunduğunu belirtirken bu limanın hemen yanında eski bir kale olduğunu kaydetmektedir.⁴⁵ XIX. yüzyıl seyyahlarından olan Fallmerayer, Osmanlıların Trabzon Limanı'na giderlerken ters yönden esen rüzgârlara maruz kaldıklarında derhal Zefre Liman'ına sığındıklarından söz etmektedir.⁴⁶

Zefre Limanı'ndan doğuya doğru devam ettiğimizde Trabzon'un batısında yer alan bugün Akçakale Limanı olarak bilinen Kordyle⁴⁷ Limanı gelmektedir. "Kordyle" kelimesi eski çağda palamut yavrusuna verilen bir isim olarak da bilinmektedir. Plinius, Boğaz'daki balıkların baharda sürü halinde Akdeniz'den Karadeniz'e girdiklerini ve başka bir yerde üremediklerini belirterek, onların yumurtlamadan sonra sonbaharda geri dönerlerken, onlarla birlikte giden yavru balığa *cordyle* denildiğini ifade etmektedir.⁴⁸ Yine bununla ilgili benzer bir ifade Strabon'da geçmektedir: "...denizle meşgul olanların da geçimlerini sağlayabilmeleri için balıkçılık, özellikle palamut ve yunus avı kalır; çünkü yunuslar, aynı cinsten olan Kordyles, ton ve palamudu kovalar".⁴⁹ Strabon'un palamutun ilk defa bu bölgede yakalandığını belirtirken, göç mevsiminde balık sürüleri kıyıyı izleyerek Karadeniz'in kuzey kıyılarından güneye doğru indiğini ve ilk palamut partisini Trapezous'luların yakalandığını ifade etmesi belki de *Kordyle* isminin neden bu yere ad olarak verilmiş olabileceğini gösterir.⁵⁰ Gerçekten de palamudun ilk yakalandığı yerin burası olduğu iddiası ve göç mevsiminde palamudun burada bolca tutulması bu görüşü oldukça mantıklı kılmaktadır. Ayrıca *Kordyle* sözcüğünün Hellen dilinde; "topuz", "kabartı", "tümsek" anlam-

⁴⁵ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁶ Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁷ Plinius (*Naturalis Historia*, VI. 4. 11)'da bu yer "Cordule" olarak geçmektedir. Ancak Plinius Cordule'nin lokalizasyonun Polemonion (Bolaman) yakınlarında göstermektedir. Bu yüzden Plinius, burada ya yanlış bir hesaplama yaptı, ya da burası aynı isimde başka bir yerleşim yeridir.

⁴⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, IX. 17. 47.

⁴⁹ Strabon, *Geographika*, XII. 3. 19.

⁵⁰ Strabon, palamutların Karadeniz'deki yıllık göç hareketlerinden şöyle söz etmektedir (*Geographika*, VII. 6. 2): "Bu balıklar Maeotis Gölü bataklıklarında yumurtadan çıkarlar, biraz büyüdüklerinde gölün ağzına ulaşırlar ve Küçük Asya kıyıları boyunca Trapezous ve Pharnakeia'ya kadar giderler. Balığın ilk avlanması burada olur; ancak balıklar henüz normal boyuta ulaşmadıklarından bu av pek bereketli olmaz. Fakat Sinope'ye ulaştıklarında istenilen büyüklüğe gelmiş olurlar".

larına geldiğine de dikkat edilmesi gerekmektedir.⁵¹ Zira bölgenin coğrafi yapısı göz önünden bulundurulduğunda dağların kıyıdan hemen sonra yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla Akçakale'ye verilen *Kordyle* isminin “kabartı”, “tümsek” anlamına da gelebileceği göz ardı edilmemelidir.⁵²

Kordyle'den bir liman olarak ilk söz eden kaynakların başında Arrianus gelmektedir.⁵³ Arrianus'un eserinde geçen “*Kutsal dağdan [Yoroz Burnu] gemiler için liman yeri olan Kordyle'ye 40 stadia mesefe vardır. Kordyle'den Hermonassa'ya ve buradaki liman yerine 45 stadia'dır*”⁵⁴ ifadeleri limanın konumunu tespit etmede bize önemli bir veri sunmaktadır. Her ne kadar Bijişkyan,⁵⁵ Kordyle Limanı'nı, Yoroz Burnu'nun hemen dibinde yer alan ve “İncirli” olarak adlandırılan liman olabileceğini ifade etse de Arrianus, Yoroz Burnu ile Kordyle Limanı arasında verdiği 40 *stadia*'lık mesafe, bu limanın Akçakale Limanı olduğuna işaret etmektedir. Güney tarafındaki Karadağ sayesinde şiddetli rüzgârlardan etkilenmeyen Kordyle, oldukça korunaklı doğal bir limandır.⁵⁶ Ancak bu limanın iç kesimlerle bağlantısını sağlayacak yollar bulunmadığından Trapezous Limanı kadar gelişmemiştir. Bu liman Trapezous ve Phasis gibi Karadeniz'in doğu limanlarına seyrüsefer yapan gemiler için fırtınalı havalarda sığınabilecek iyi korunaklı geçici barınak yeri olmalıdır. Zira Kordyle Limanı, güneyden hemen yükselen dağlar sayesinde rüzgârlardan korunurken, batıdan da tıpkı Platana Limanı gibi, Hieros (Kutsal) Dağı sayesinde batı rüzgârlarından da etkilenmemektedir. Bryer ve Winfield,⁵⁷ bu limanın suyunun derin olmadığını ve burada antik dönemden kalan izlerin molozlar yüzünden artık kaybolduğunu belirtilirken burasını hafif eğimli kumsalının gemiler barınması için oldukça uygun olduğunu ifade etmektedir.

Kordyle'den doğuya doğru geldikçe antik çağda bölgenin önemli limanlarından bir olarak kullanılan bugün Trabzon'un Akçaabat ilçesine lokalize edilen Hermonassa Limanı karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Doğu Roma

⁵¹ Gemol-Vretska, *a.g.e.*, s. 475

⁵² Bilge Umar (*Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme*, Ankara 1993, s. 466), “Adı Hellen kökenli olduğunun bu çok güçlü görünen kanıtına rağmen, Hellen yazımında eta'lı Kordyle biçiminde bürünmeğe mahkûm Anadolu sözcüğünün, Kordula'nın da Kord(a)-ula öğelerinden oluştuğuna ve ‘Doruklu yerin koruluğu’ anlamında bulunduğu dikkat çekmek istiyorum”, derken, *Kordyle* sözcüğünün etimolojisi hakkında yukarıda belirtilen açıklamaların dışında farklı bir yorum yapmaktadır.

⁵³ Ptolemais (*Geographika Hyphegesis*, V. 6. 1)'ta eserinde bir yerleşke olarak Kordyle'den bahsetmektedir.

⁵⁴ Arrianus, *periplus*, XVI. 5-6.

⁵⁵ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁵⁶ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁷ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 10.

⁵⁸ Hamilton, Plinius (*Naturalis Historia*, VI. 11)'ta geçen Liviopolis'in Hermonassa ile aynı yer olduğunu düşünmektedir. Buna karşı D. R. Wilson (*The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods: A New Survey with*

Dönemi'nde "Platana"⁵⁹ olarak adlandırılan bu liman, Osmanlı Dönemi'nde "Polathane" adıyla bilinmektedir.⁶⁰ Antik kaynaklarda çok fazla yer almasa da Trabzon'un en eski limanlarından biri olan Hermonassa Limanı hakkında Strabon şu bilgileri vermektedir: ... *ondan sonra şimdi harabe halinde olan Iskhopolis'e ve ondan sonra da orta büyüklükteki Kerasos'a ve Hermonassa yakınındaki Trapezosia'ya ve ondan sonra da Kolkhis'e gelir.*⁶¹ Strabon burada Hermonassa Limanı hakkında detaylı bilgi vermese de bu limandan bahseden ilk kaynaklardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Antik yazarlardan Arrianus, Hermonassa Limanı hakkında az fakat daha açık bilgiler vermektedir. Hazırladığı raporunda Arrianus; Kordyle'den Hermonassa'ya ve buradaki liman yerine 45 *stadia* bir mesafe olduğunu, Hermonassa'dan Trapezous'a ise 60 *stadia* bulunduğunu kaydetmektedir.⁶² Antik çağda Trapezous Limanı'na göre daha az tercih edilen bir liman olduğu anlaşılan Hermonassa Limanı, kötü havalarda Trapezous Limanı'na bir alternatif olarak kullanılmış olmalıdır. Zira Arrianus'un "*Burada [Trapezous kentinde] siz bir liman inşa ediyorsunuz, zira eskiden sadece yaz ayları boyunca burada demirlemek mümkündür*"⁶³ ifadesi eski Trapezous Limanı'nın kış aylarında barınmaya uygun olmadığına ve Hermonassa Limanı'nın bölgede alternatif bir liman olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Trabzon'un Akçaabat ilçesi batısında denize doğru uzanan ve günümüzde Yoro Burnu olarak bilinen büyük çıkıntı Karadeniz'de tehlikeli olan batı rüzgârlarına karşı antik Hermonassa Limanı'nı korumuştur.

Hermonassa Limanı sonraki dönemlerde de batı rüzgârlarına karşı korunaklı bir liman olmasından dolayı kullanılmaya devam etmiştir. Mesela, Mayıs 1403'te İspanya kralı tarafından Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo, İstanbul'dan Trabzon'a gelirken kötü hava şartlarından dolayı Hermonassa (Platana) Limanı'na sığınmak zorunda kalmış ve 1405'te seyahatini tamamladıktan sonra yine bu limandan gemiye binerek İstanbul'a dönmüştür.⁶⁴ Bu

Particular Reference to Surface Remains Still Visible, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford 1960, s. 293), Hermonassa'nın Vakıfkebir körfezinde aranması gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. Olsahaussen ve Biller, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁹ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 40. Platana'nın "çınar ağacı" anlamına geldiğini, bunun sebebi olarak da eskiden burada yaşayan halkın aynı ağaca tapması olarak kaydetmektedir. Fakat Bijişkyan, kendi döneminde ise buraya Polathane yani "demir fabrikası" dendiğini belirtir.

⁶⁰ W. Ruge, "Hermonassa", *RE*, C: 8/1, 1912, s. 899; Olsahaussen-Biller, *a.g.e.*, s. 135.

⁶¹ Strabon, *Geographika*, XII. 3. 17.

⁶² Arrianus, *periplus*, XVI. 6.

⁶³ Arrianus, *periplus*, XVI. 6.

⁶⁴ Clavijo, *a.g.e.*, s. 68. Trabzon'a seyahat sırasında Karadeniz'de yaşadıkları zorlukları ve Hermonassa Limanı hakkında şu ifadelere yer vermiştir: "İkindi üzerine tekrar hareket ederek Blatan [Hermonassa](Akçaabat) limanına vasil olduk. Biraz daha ilerlemiş olsak, akşama doğru Trabzon'a varmış olacaktık. Çünkü sadece on (10) mil kalmıştı. Fakat daha ilerlemeye cesaret edemedik geceyi Blatan'da geçirdik. Rüzgârın şiddeti devam ediyordu. Deniz öyle karmaşık çalkalanıyor ve dalgalar o kadar yükseliyordu ki, suların bizi kaldırıp

özelliğinden ötürü Hermonassa Limanı'nın antik çağdan Osmanlı Devleti zamanına kadar özellikle kış aylarında Trabzon Limanı'n-dan daha önemli ve daha sık kullanılan bir liman olduğu anlaşılmaktadır. Hermonassa Limanı hakkında bilgi veren XVII. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi, limanın etrafında yüz kadar köyün bulunduğunu kaydederek limanı sekiz rüzgârdan emin, demir tutar yataklı güzel bir liman olarak belirtmektedir.⁶⁵ XIX. yüzyıl seyyahlarından Bijişkyan ise geniş ve emniyetli limanı sayesinde Platana (Hermonassa)'nın eski devirlerden itibaren ticaret merkezi olduğunu ve mevkiinin güzelliğinden başka, bölge toprağının da verimliliğine işaret ederek pek çok zeytin ağacının bulunduğunu kaydetmektedir.⁶⁶

Bölgeye gelen seyyahların bazıları Hermonassa Limanı ile Trapezous Limanı'nı karıştırmış ve Hadrianus döneminde genişletilen limanın Platana (Hermonassa) Limanı olduğunu öne sürmüşlerdir. XIX. yüzyılın önemli seyyahlarından Tourneford şu ifadesi buna güzel bir örnektir:

Platana adı verilen Trabzon limanı kentin doğusundadır. Arrianus'tan öğrendiğimize göre, İmparator Hadrianus, limanı onartmıştır. Liman günümüzde yalnızca şaykalar⁶⁷ için elverişlidir. Öğrendiğimize göre Cenevizlilerin buraya yaptırdıkları mendirek neredeyse harap olmuştur ve Türkler bu tür yapıları onarmakla asla canlarını sıkmamaktadır. Belki de geriye kalanlar Hadrianus'un yaptırdığı limanın kalıntılarıdır; zira Hadrianus kendi açıklamalarına göre yılın ancak belli bir döneminde burada demir atabilen gemileri koruma altına alabilmek için çok büyük bir dalgakıran yaptırdı.⁶⁸

“Platana” adlı limanın antik çağda Hermonassa olarak adlandırılan Akçaabat'taki liman değil, Trabzon Limanı sanan Tourneford, Hadrianus tarafından onarılan limanı Platana Limanı olarak göstermiştir. Ancak Trabzon'a kadar gelen ve bu bölgeyi iyi tanıyan bir kişi olan Tourneford'un Platana olarak adlandırılan limanın Akçaabat'taki liman olduğunu bilmemesi ise oldukça dikkat çekicidir.

Antik çağda Hermonassa Limanı ile ilgili kaynaklarda yeterince bilgi yer almamasına rağmen özellikle Komnenos Hanedanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde Trabzon Limanı'na göre çok daha kullanışlı olduğu bilinmektedir. Muhtemelen şehir merkezinin genelde kentin doğusunda

kıyıya çarpıvermesinden korktuk. Aslında fırtına yüzünden denizler demirler sürükleniyordu”.

⁶⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 47.

⁶⁶ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁷ Altı düz büyük kayak. 20-50 savaşçı taşır. Özi, Dinyeper ve Tuna nehirlerinde işleyen gemilerdendir. Üç topla mücehhez olup nehir sahil muhafazasında kullanılırdı. *Çayka* da denir. Antony Bryer, “Trabzon İmparatorluğu'nda Gemicilik”, *Çev. Tuğçe Müge Sakarya, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 48, 2010, s. 167-178.

⁶⁸ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, *Çev. T. Tunçdoğan*, İstanbul 2008, s. 120.

bugün Moloz ile Sürmene ilçesi arasında kurulması ve kentin iç kesimlere ulaşımı sağlayan yol ve geçitlerin yine bu bölgede olması dolayısıyla Hermonassa Limanı daha az tercih edilmiştir.

Hermonassa Limanı'ndan doğuya doğru yolculuğumuza devam ettiğimizde Trapezous Limanı gelmektedir. Ancak antik çağda kullanılan büyük limanlardan biri olduğu için Trapezous Limanı'nı geçerek daha doğudaki Hyssos Limanı'nı izah etmeye çalışacağız. Günümüz Araklı⁶⁹ Çarşısı ya da Sürmene Limanı olarak bilinen Kara Dere'nin Karadeniz'e döküldüğü yere konumlandırılan⁷⁰ Hyssos Limanı, antik yazarlardan Pseudo-Skylaks tarafından "Psaron" adıyla Rhizeous ile Trapezous arasında kalan bir liman olarak kaydedilmektedir.⁷¹ Bu kayıttan sonra birkaç yüzyıl bilgi sahibi olmadığımız Hyssos Limanı, MS III. yüzyıldan itibaren daha çok "Sousarmia" ya da "Sousourmena" adıyla anılmaktaydı. Bugünkü Trabzon'un Araklı ve Sürmene ilçeleri için kullanılan bu isim Hyssos Limanı'nın tam lokalizasyonu hakkında bazı sorular sormamıza sebep olsa da kaynaklarda edindiğimiz bilgiler değerlendirildiğinde bu liman bugünkü Araklı ilçesine konumlandırılmaktadır.

MS 407 yılına tarihlendirilen bir Roma askeri raporu olan *Notitia Dignitatum*'da ise adı "Ysi Porto" olarak geçen liman ve askeri garnizon, Trapezous'un 30 km kadar doğusunda gösterilmiştir.⁷² Antik çağda Hyssos Limanı hakkında en ayrıntılı bilgiler Arrianus tarafından verilmiştir. Arrianus, bu limandan söz ederken şu ifadelere yer vermektedir:

Trapezous'tan yelken açtıktan sonraki ilk günde Hyssos Limanı'na vardık ve orada yayan askerlere talim yaptırдық; zira bu birlik: Cohors, bildiğiniz gibi piyadelerden oluşmaktadır ve yirmi kişilik atlı birliği hizmetine sahiptir; ayrıca onlara mızrak fırlatma talimi yapmaları gerekiyordu.⁷³

Arrianus, eserinin başka bir bölümünde yine Hyssos Limanı'ndan söz etmektedir:

⁶⁹ Günümüzde kullanılan Araklı (Heraklia) isminin, MS 622-626 yılları arasında Pontos'a seferler düzenleyen Doğu Roma İmparatoru Heraclius'dan türediği ileri sürülmüştür. Bryer ve Winfield, *a.g.e.*, s. 327.

⁷⁰ Talbert, *a.g.e.*, s. 1232. Trabzon'un 30 km doğusunda önceleri "Canayer" olarak bilinen Buzluca yerleşkesi Hyssos Limanı ve buradaki kalenin de Arrianus'un Roma ordularına eğitim yaptırdığı kale olduğu iddia edilse de, son yapılan çalışmalar bu yerin Araklı Kalesi olduğunu göstermektedir. J. Crow ve Anthony Bryer, "Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994", *Dumbarton Oaks Papers*, C: 51, 1997, s. 283-284.

⁷¹ Pseudo-Skylaks, *periplus*, 85.

⁷² Bryer ve Winfield, *a.g.e.*, s. 324-325. Kaynak ve araştırma eserlerinde Hyssos Limanı; "Isulyne", "Nyssiline", "Ysilime", "Ysulime" ve "Ysi Porto" gibi farklı isimlerle belirtilmiştir. H. Treidler, "Hyssos", *RE Suppl.*, C: 9, 1962, s. 81.

⁷³ Arrianus, *periplus*, III. 1.

Trapezous'tan başlayan deniz yolculuğumuzda Trapezous'tan 180 *stadia* uzaklıkta olan ve adını Hyssos Limanı'na veren Hyssos Irmağı'nı ve Hyssos Limanından yaklaşık 90 *stadia* mesafede olan ve Kolkhis'lilerin ülkesiyle Thiannike arasındaki sınırı belirleyen Ophis Irmağı'nı aştık.⁷⁴

Arrianus'un verdiği bilgilerden Hyssos Limanı civarında bir Roma garnizonunun olduğunu öğrenmekteyiz. Bölge incelendiğinde bugün Araklı Burnu üzerinde bir kale bulunduğu ve bu kalenin yukarıdan doğrudan Hyssos Limanı'na hâkim olduğu görülmektedir.⁷⁵ Bu durumundan ötürü Hyssos Limanı, Roma döneminde ticari faaliyetlerden ziyade daha çok askeri bir üs ve Roma'nın Doğu garnizonlarına ikmal sağlayan stratejik bir yer olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Zira Trapezous'un yaklaşık 30 km doğusunda kalan bu liman ve garnizon bugün Gümüşhane il sınırları içerisinde bulunan Roma'nın doğudaki önemli garnizonlarından Satala'ya ulaşan tali yolun da başında bulunmaktaydı. Muhtemelen Romalıların yaz aylarında kullandığı bu tali yol Hyssos Limanı'ndan başlayarak Karadere vadisi boyunca Gümüşhane'ye buradan da Satala'ya ulaşan alternatif yollardan birisiydi. Bryer, Hyssos Limanı'ndan Satala'ya giden yolun Ortaçağ'da daha da işlek bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁶

Hyssos Limanı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Trapezous Limanı ile birlikte Roma'nın Doğu politikasında oldukça önemli bir yere sahipti. Hatta bazen Trapezous Limanı'ndan daha avantajlı olduğu dönemler oluyordu. Trapezous Limanı, kış aylarda güçlü Batı rüzgârlarına karşı oldukça savunmasız kaldığından limana yaklaşmak isteyen gemiler için son derece olumsuz bir durum oluştuyordu. Hâlbuki Hyssos Limanı'nın batısında denize doğru uzanan doğal burun (Araklı Burnu) sayesinde tıpkı Hermonassa Limanı gibi Batı rüzgârlarına karşı gemilere daha korunaklı bir alan sağlıyordu. Bu özelliğinden dolayı Trapezous kentine seyrüsefer düzenleyen gemiler, güçlü dalgalar ve sert rüzgârların yoğun olduğu kış döneminde Trapezous Limanı'na giremediklerinde, genellikle Hermonassa ya da Hyssos Limanı'nı kullanmaktaydılar. XIX. yüzyılda Trabzon'u ziyaret eden Bijişkyan, Trabzon Limanı'nın aksine, büyük koyları bulunan Akçaabat ve Sürmene limanlarını daha güvenilir olarak görmektedir.⁷⁷

⁷⁴ Arrianus, *periplus*, VII. 1.

⁷⁵ Günümüzde Araklı Kalesi olarak bilinen bu kale, Roma dönemine ait olup, daha sonraki Bizans dönemi kalelerinden farklıdır. Bu kalenin yapısı ve özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. S. Gregory, *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier*, Amsterdam 1997, s. 28-30.

⁷⁶ Anthony Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980, s. 26.

⁷⁷ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 7. Sürmene Limanı için şu ifadelerle de yer vermektedir: “Kovata'nın 18 mil uzağında çok iyi bir liman olup, kışın birçok gemi buraya sığınır. Su, temiz olduğundan burada gemiler, kendilerini kemiren ufak kurtlardan masûn kalır”. Evliya Çelebi ise bu liman hakkında şu ifadelerle yer verir. Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 60; “Ve altı rüzgârdan emin a'lâ demir tutar yataklı liman-ı azimi vardır. Lâkin batı ve yıldız rüzgârlarından emin değildir. Üç dörd demir bırakmağa muhtacdır”. Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 55.

Hyssos Limanı'ndan doğuya doğru gidildiğinde yer alan diğer bir liman günümüzde Rize'nin Pazar ilçesine konumlanan Athenai/Atina Limanıdır. Osmanlı döneminin sonlarına kadar eski adını muhafaza eden Athenai ile ilgili ilk yazılı belgeler Hellenistik döneme aittir. Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde (MÖ 750-550) bölgeye gelen Atinalı kolonist-lerin burada bir koloni kurdukları için yerleşkeye bu ad verildiği iddia edilse de, bu görüşlerin aksine Procopius, Athenai, ismini buraya gömülmüş bir kraliçeden aldığı kaydetmektedir.⁷⁸ Bu iki görüşten başka söz konusu ismin Lazca'da *gölgeli yer* anlamına gelen kelimedenden türetilerek verildiği de ifade edilmektedir.⁷⁹ Antik kaynaklarda Athenai'nin yüksek yaylalarında Ekekhires⁸⁰ ve Heptakometes'lerin⁸¹ bir kolu olan Byzeres'lerin yaşadığı belirtilmektedir.⁸² Yörenin en eski sakinlerinden olan bu halklar hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur.

Athenai kentinin sakinlerini MÖ VI. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye gelen Hellen kolonistleri oluşturmuşlardır. Geç Hellenistik Dönem'de aktif bir yer olduğu tahmin edilen bu kent, Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pompeius'un bölgede yaptığı siyasi düzenlemelerde daha da önemli bir yer haline gelmiş olmalıdır.⁸³ Athenia yerleşkesi ve buradaki liman hakkında en ayrıntılı bilgileri bize yine Arrianus vermektedir:

⁷⁸ Procopius, *de bellis*, VIII. 2. 10.

⁷⁹ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 135 vd.; Umar, *a.g.e.*, s. 133. Athenai sözcüğünün Luwi dilinden ya da Luwi dili ile akraba bir dilden geldiğini iddia etmektedir.

⁸⁰ Scylax, *periplus*. 83; Mela, *De Chorographia*, I. 107.

⁸¹ Mossyonoikoi halklarına daha sonra verilen isim olarak bilinir. Bu halklar tarihte bilinen en önemli özelliği III. Mithradates Savaşları sırasında Roma general Pompeius Pontos'ta ilerlerken Heptakometes'lerin Pontos'a özel deli balını Roma askelerinin yol güzergâhlarına bırakarak onların zehirlenmelerine ve daha sonra bu hakların zehirlenen romalıları kolayca yenmeleridir. Pompeius'un Trapezous dağlarında yaşadığı bu saldırı Strabon (*Geographika*, XII. 3. 18)'un eserinde şöyle kaleme alınmıştır: "...Sidene ve Themiskyra Bölgesi'nden Küçük Armenia'ya kadar uzanarak Pontos'un doğu tarafını meydana getiren Paryadros Dağı da vardır. Şimdi bütün bu dağlarda yaşayan insanlar tamamıyla vahşidir. Fakat Heptakomet'ler daha da kötüdür. Bazıları ağaçta veya seyyar ahşap kulelerde yaşarlar. Bu kulelere Mossyn dendiğinden, antik devirde bu insanlar Mosynek'ler olarak adlandırılmışlardır. Bunlar vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşarlar, kulelerinden atlayarak yolculara saldırırlar. Heptakomet'ler, Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmiştir. Bunlar ağaç sürgünlerinden elde edilen deli balı kâselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler".

⁸² Scylax, *periplus*. 82; Apollonius Rhodius, *Argonautica*, II. 396-397; Strabon, *Geographika*, XII. 3. 18.

⁸³ Emir, *a.g.t.*, s. 111 vd.; ayrıca bkz. Mehmet Oktan, "Roma Cumhuriyet Döneminde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu (Anatolia)*, S: 34, 2008, s. 51 vd.; H.A.M. Van Wijlick, *Rome and the Near Eastern Kingdoms and Principalities, 44-31 BC: A Study of Political Relations during Civil War*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Durham University 2013, s. 47 vd.

Oradan [Hyssos Limanı], sabahleyin ırmaklardan esen rüzgârlarla yelken açtık ve aynı zamanda düzenli olarak kürek çekerek ilerledik; Homēros'un dediği gibi; “zira rüzgârlar soğuk esiyorlardı; gene de hızlı gitmek isteyenler için yeterli değillerdi”. Daha sonra deniz duruldu, bu yüzden sadece kürekle ilerledik. Ardından birdenbire ufukta özellikle doğuya doğru yükselen bir bulut belirdi ve korkunç bir rüzgâr tam olarak ters yönden esti, bu bizim tek avantajımızdı; çünkü kısa süre içinde denizi dalgalandırdı, sadece küreklerin boşluklarından değil; fakat aynı zamanda güvertelerin üzerinden ve yanlardan da, her iki taraftan bol miktarda su aldığımız için, sanki bu tragedya mısrasında anlatıldığı gibi, “ve biz onu dışarı atıyorduk, o ise içeri giriyordu” en azından küçük dalga gemi parapetini aşmıyordu. Bu bakımdan meşakkatle ve zorlukla kürek çekmeyi başarıyorduk ve birçok güçlüklerden sonra, Athēnai'a ulaştık. Zira Karadeniz'de, bu şekilde adlandırılan bir yer ve orada Hellenlere ait bir Athēna Tapınağı vardır ve bu sebepten dolayı, bu yere bu adın verildiğini sanıyorum ve ayrıca burada terk edilmiş bir kale de bulunur. Yılın bu mevsiminde az sayıda gemiyi barındıran ve onları güney (lodos) ve bilhassa doğu rüzgârından koruyan demir atma yeri; kuzey/kuzeydoğu rüzgârından (poyraz) sığman gemileri de koruyabilirken; fakat Karadeniz'de *aparkias* ve *thraskios*, Hellas'ta ise, *skirōn* olarak adlandırılan kuzeybatı rüzgârına karşı aynı derecede korumayabilir. Akşama doğru kuvvetli yankılar uyandıran gök gürültüleri ve şimşekler ortalığı kapladı ve rüzgâr hep aynı kalmayıp; ama önce güneye ve kısa süre sonra da güneyden güneybatı rüzgârına doğru yönünü değiştirdi ve liman artık gemiler için güvenli olmaktan çıktı. Bundan dolayı denizin tamamen patlamasından önce, bir *triērēs* haricindeki bütün gemileri Athēnai barınağının kabul edebildiği ölçüde karaya çektik; çünkü bu üç sıra kürekli savaş gemisi bir kayalığa yanaşıp güvenle demir atmıştı. Gemilerin büyük bir bölümünü, karaya çekilmeleri amacıyla komşu sahillere göndermek bana uygun görünüyordu. Öyle ki, biri dışında gemilerin hepsi kolaylıkla kıyıya çekilebildi ki tam onun limana getirildiği sırada çarpan bir dalga altına girip gemiyi kaldırarak, onu alabora ettikten sonra, sahile doğru fırlattı ve paramparça etti. Böylelikle sadece yelkenler, deniz donanımları ve mürettebat değil; her şey kurtarılmış oldu; fakat aynı zamanda çiviler ve balmumu da söküldü. Bu yüzden gemi yapımı için tahtadan başka hiçbir şey eksik değildi. Sizin de bildiğiniz gibi, gerçekten bunlardan Karadeniz kıyısı boyunca oldukça bol miktarda var. Bu fırtına iki gün boyunca sürdü ve orada kalmak zorunluymuştu. Zira Karadeniz'deki Athēnai kentinden sanki terk edilmiş ve isimsiz bir liman yeri gibi, geçip gitmek bize uygun görünmemişti.⁸⁴

Karadeniz'in meşhur hırçın dalgalarının oluşturduğu etkiyi⁸⁵ bizzat

⁸⁴ Arrianus, *periplus*, III-V.

⁸⁵ Karadeniz'in misafir sevmeyen ve bu hırçın özelliği, buralara seyrüsefer düzenleyen birçok gemicinin maruz kaldığı bir olaydır. Örneğin XVIII. yüzyılın ünlü Osmanlı coğrafyacısı Evliya Çelebi (*a.g.e.*, s. 70-71), Arrianus'un maruz kaldığı bu kötü duruma benzer bir durum yaşamış, söz konusu bu talihsiz olayı eserinde şöyle aktarmıştır: “Korkunç bir girdaba düştük. Bazen güzel, bazen kötü günler ile bir gün bir gece amansız deniz içinde çalkalanıp durduk. Ne taraf gideceğimiz bilmiyorduk. Nihayet ‘mübarek olmayan enginde ne yol ne yön gösteren var’ sözüne düştük... Bu şekilde girdapta dalgalar ile başıboş gezerken Allah'ın hikmetinden olacak, gün doğusu tarafından kara bulutlar göründü. Arkadan gök

yaşayarak bizlere anlatan Arrianus, nasıl zor şartlarda Athenai Limanı'na sığındıklarından bahsetmektedir. Şartlar zor olsa da Arrianus, Athenai Limanı'na kolay bir şekilde sığındıklarını anlatırken bu limanın çok az bir gemi barındırabilecek kapasitesi olduğunu ve özellikle kuzeybatı rüzgârlarına karşı limanın çokta güvenilir olmadığını kaydetmektedir. Arrianus'un aktardıklarından Athenai Limanı'nın Roma döneminde gemilerin genel bir uğrak yeri olmadığı sadece fırtınalı havalarda sığınılan ya da küçük ticari faaliyetlerde ve balıkçılıkta kullanılabilen düşük kapasiteli bir liman olduğu anlaşılmaktadır. Arrianus, Athenai Limanı ve çevresinden bahsederken bölgenin gemi yapımında kullanılan ağaç bakımından oldukça zengin olduğuna işaret etmektedir ki bu bilgi diğer birçok antik kaynakta da teyit edilmektedir. Antik çağda gemiciler için çok fazla tercih edilmeyen Athenai Limanı'nın sonraki dönemlerde de işlek bir kullanımı olmamıştır. Bu durumu Bijişkyan'ın Athenai'den küçük ve önemsiz bir liman olarak söz etmesinden de anlamaktayız.⁸⁶

Athenai'nin doğusunda bugün Gürcistan sınırları içerisindeki Batum şehrinin 10 km kadar batısında Gonio olarak da bilinen Apsarros Irmağı (=Absarros/ Apsaros/ Apsyrtos/ Apsoros) bulunmaktadır.⁸⁷ Akampis (Çoruh) Irmağı ile birleşen bu ırmak, Apsarros (Gonio) kalesi önlerinden Karadeniz'e dökülür.⁸⁸ Antik yazarlardan Plinius, "...*Trapezous'a ulaşmadan önce kıyıda Pyxites*⁸⁹ *nehir ve Trapezous'dan sonra Charioteers Sanni*⁹⁰ *ve Absarrus*

gürültüsü, şimşek ve sağanak halinde yağmur, kırıntılı uçan kumlar başlayınca, gemicilerin yüzlerinin rengi değişti... Üç gün üç gece kar, tipi bora eksik olmadı. Gemicilerin gemi üstünde durmaya kuvvetleri kalmadı. Her biri geminin bir köşesinde hazine bulmuş gibi gözden kayboldular. Yolculardan kimisi kusuyor, kimisi kurbanlar, sadakalar, adaklar adıyordu... Bazen gökyüzüne çıkıp geminin direği bulutlara dokunuyor, bazen denizin dibine inip sanki gemi gayya deresi denilen cehennem dibine batıyordu. Dört tarafımızda Karadeniz simsiyah direk gibi yükseliyordu. Sonunda ambarın kapağını açarak ağır yüklerin hepsini denize attık. Yine kurtulamadık. O sırada geminin kışında dümenin iğniciği kırılıp dümen denize düşünce, gemiciler ellerini dizlerine vurup yüksek sesle birbirleriyle helalleşmeye başladılar... Bu arada bir sağanak daha gelip gemiyi baş tarafından ikiye bölünce gemide gizlenen yolcular ve esirler dahi dışarı çıkıp feryada başladılar... Büyük gemi baştan kıça varıncaya kadar iki parça oldu".

⁸⁶ Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 63.

⁸⁷ Emzar Kakhidze, "Apsaros: A Roman Fort in Southwestern Georgia", *Meetings of Cultures in the Black Sea Region Between Conflict and Coexistence*, (*Black Sea Studies 8, The Danish National Research Foundations Centre for Black Sea Studies*), Ed. Pia Guldagen Bild ve Jane Hjarl, Denmark: Aarhus University Press 2008, s. 303; Talbert, *a.g.e.*, s. 1229.

⁸⁸ Pseudo-Skylaks, *periplus*, 81. Apsarros ırmağı hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bunlardan sonra Kolkhoi halkı, Dioskourias ve Gyenos Hellen kentleri ile Gyenos, Kherobios, Arios, Phasis ırmakları vardır. Bir Hellen kenti olan Phasis ve ırmak boyunca yukarıya, bir zamanlar orada Medeia'nın yaşadığı, barbarların büyük bir kentine doğru 180 *stadia* deniz seyahati yapıldığında Rhis, Isis, Leston ve Apsaros ırmakları yer alır".

⁸⁹ Pyxites Irmağı'nın lokalizasyonu günümüz modern araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar bu ırmağın günümüzde Piskala Deresi olduğunu ileri sürerken (Bryer ve

nehri ve Trapezous'dan 140 mil uzakta aynı isimli bir sınır bölgesi yer alır” ifadesiyle Apsarros Irmağı'nın Kolkhis ve Pontos arasında bir sınır olduğunu ima eder.⁹¹ Arslan da bu bilgiyi vererek Apsarros Irmağı ve aynı isim ile anılan kalenin Kolkhis ile Pontos bölgelerinin sınırını çizdiğini belirtmektedir.⁹² Ayrıca Plinius, Apsarros Irmağı'nın Paryadres Dağları'ndan doğarak Kolkhis'in güneybatısındaki Armenia Minor Bölgesi ile de doğal sınır oluşturduğunu kaydetmektedir.⁹³

Antik kaynakların çoğunda Apsarros'dan bahsedilmesine rağmen buradaki liman kayıtlarda çok geçmez. Apsarros Limanı'ndan söz eden ilk kaynak Arrianus'tur. “*Apsaros limanında demir aldıktan sonra, Apsoros'la aralarında aşağı yukarı 15 stadia mesafe olan Akampsis'i*”⁹⁴ *gece geçtik*” ifadesiyle Arrianus burada küçük bir limanın varlığından söz etmektedir.⁹⁵ Arrianus dışında bu limanın yazarlar tarafından pek dikkate alınmamasından limanın gemiciler tarafından çok az tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Arrianus'un kendi zamanında bu limanı değerli kılan önemli bir unsur vardı. Bu da yine Arrianus'tan öğrendiğimiz kadarıyla burada beş *cohors*'tan oluşan bir Roma garnizonu ve bir *castellum*'un (kale) bulunmasıydı.⁹⁶

Antik kaynaklarda çok bahsedilmese de bölgede bulunan arkeolojik kaynaklar değerlendirildiğinde Apsarros Limanı, özellikle MS II. ve III. yüzyıllarda ticari aktivitelerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa bölgede ele geçen çanak çömleğin yaklaşık % 80 civarını amforaların oluşturmasına rağmen, bunlar arasında asıl önemli olanlar seramiklerdir. Ayrıca çeşitli türde ithal amforalar, cam kadeh, lamba, heykel, çeşitli aletler, taş kurşun, tıkaç gibi eserler bulunmuştur. Liman ve kale çevresinde birçok ithal amfora kalıntısı ve nümizmatik eserler de ele geçmiştir. Fakat Apsarros garnizonunun yerel halklar ile yakın bir ilişki içine girmediğinden ithal edilen bütün bu

Winfield, *a.g.e.*, s. 336, dn. 9), bazı çalışmalarda da bu ırmağın Değirmen Dere olduğu iddia edilmektedir. Talbert, *a.g.e.*, s. 1235.

⁹⁰ Ksenophon'un Drillai olarak adlandırılan kavmin MS II. yüzyılda bölgede yaşayan Sannoi hakları olduğu düşünen Arrianus (*periplus*, XI. 1-2), Pontos Bölgesi'ndeki yüksek dağ yaylalarında yaşayan Trapezous'lularla düşman olan Sannoi halklarının, bölgede huzursuzluk çıkardığı ve Roma'ya karşı gelerek vergi ödemek istemediklerini ifade etmektedir.

⁹¹ Plinius, *Naturalis Historia*, VI. 4. 12.

⁹² Arslan, “Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar”, *Arkeoloji ve Sanat*, Yıl: 22, S: 97, 2000, s. 27 vd.

⁹³ Plinius, *Naturalis Historia*, VI. 9. 25; 11. 29.

⁹⁴ Bugün Çoruh Nehir olarak bilinen Akamphis Irmağı'ndan söz eden Arrianus (*periplus*, VII. 5), bu ırmağın gemilerin yüzebileceği kadar derin olduğunu ve sabahları ırmaktan denizlere doğru kuvvetli rüzgârların estiğini belirtmektedir.

⁹⁵ Arrianus, *periplus*, VII. 4.

⁹⁶ Absarros, Kalesi stratejik ve coğrafi açıdan çok önemli bir yerde kurulmuş olup kale günümüzde de iyi durumdadır. David Braund, *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasia Iberia 550 BC-AD 562*, Oxford 1994, s. 182 vd.

mallar daha çok Roma askeri birlikleri tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.⁹⁷

Apsarros limanı hakkında antik kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşmasak da MS III. yüzyılın Apsarros tarihinde bir dönüm noktası olduğu düşünülmektedir. Çünkü MS 250'li yılların ortalarında itibaren büyük bir göç dalgasıyla Karadeniz'in kuzeyine ulaşan Boraniler, Kırım yolu ile Karadeniz'in güneyine doğru hareket etmişlerdi. Bu büyük barbar grup MS 257'den itibaren Phasis'e çıkarma yaparak Phasis ve çevre limanları tamamen yağmalamıştır. Tarihi kaynaklar Apsarros'un tahrip edildiği konusunda herhangi bir bilgi vermese de bu kale ve limanın MS IV. yüzyılın sonlarında işlevini yitirdiğini anlaşılmaktadır.⁹⁸

Sonuç

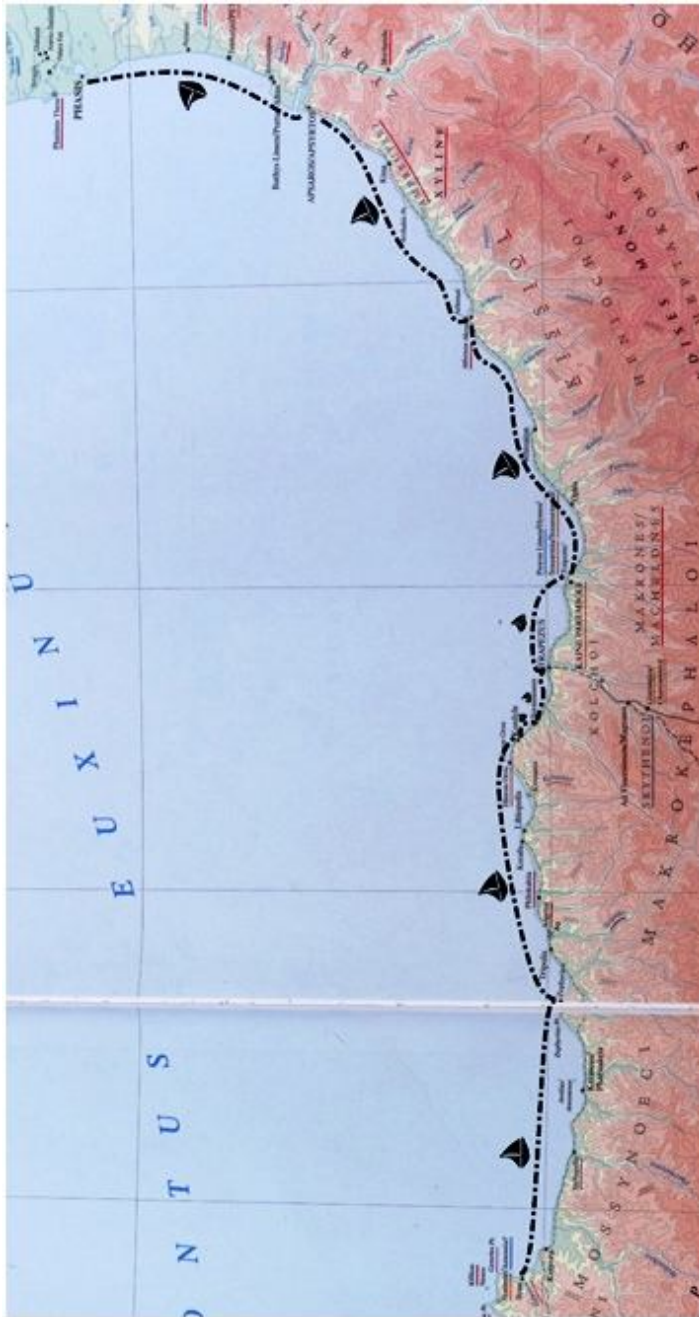
Geçmişten günümüze sahip olduğu stratejik özellikleriyle önemli bir konuma sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, bu zenginliklerin getirdiği ticari potansiyel ve kendine has kültürel karakteriyle her dönem odak noktalarından birisi olmuştur. Bölgenin dikkatleri üzerine çekip etkinliğinin artmasında Doğu Karadeniz limanlarının önemli bir katkısı olmuştur. Her ne kadar sahip olduğu coğrafi özelliklerden ve iklimden kaynaklanan bazı olumsuzluklara sahip olsa da, Miletoslu kolonistlerin oluşturduğu ticaret ağında yadsınamayacak görevler üstlenen bölge limanları antik çağdan günümüze potansiyellerini devam ettirmişlerdir.

Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan büyük potansiyele sahip Trapezous ve Phasis Limanları dışındaki küçük limanlar incelenmiştir. Antik çağ Doğu Karadeniz kıyılarında yer alan Boon (Perşembe), Zephyrion (Zefre), Kordyle (Akçakale), Hermonassa (Akçaabat), Hyssos (Araklı), Athenai (Pazar) ve Apsarros (Gonio)'dan oluşan bu küçük limanlar için en önemli antik kaynaklardan birinin Arrianus olduğunu görmekteyiz. Arrianus'un bizzat Doğu Karadeniz'e gelerek raporunu kaleme almış olması eserinin kıymetini bizim açımızdan artırmaktadır. Arrianus'un bu raporundan anlaşılacağı üzere Karadeniz'de seyrü sefer düzenleyen gemiciler onca tehlikesine rağmen Karadeniz havzasında gemi seyahati yapmış ve ticari aktivitelerde bulunmuşlardır. Bahsi geçen coğrafyada bulunan ve bu çalışmamızda irdelediğimiz küçük limanların ise büyük limanlara seyrü sefer düzenleyen gemilerin zor şartlarda sığındığı, hinterlandı fazla olmayan ve bazen askeri amaçlar için tercih edilen büyük limanlara alternatif geçici konaklama yeri olarak ön plana çıkmış oldukları görülmektedir.

⁹⁷ Kakhidze, *a.g.e.*, s. 314-319.

⁹⁸ Kakhidze, *a.g.e.*, s. 306.

EK:1

Harita: Antik Doğu Karadeniz Limanları, Talbert, *a.g.e.*, map. 87.

KAYNAKLAR

1. Antik Dönem Kaynakları

APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica*. Apollonius Rhodius, *Argonautica*, Edited and translated by William H. Race, Cambridge 2009 (Loeb).

ARRIANUS, *Periplus*. (=Arrianus, *Periplus Euxini*). *Flavii Arriani guae existant omnia*, Ed. A. G. Rose and G. Wirth, Stuttgart-Leipzig 1967.

Arrianus, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati/Arriani Periplus Ponti Euxini*, Hellence aslından çeviren: Murat Arslan, İstanbul 2005.

KSENOPHON, *Anabasis*. Ksenophon, *Anabasis*, with an English translation by C. L. Brownson, London, Cambridge, Massachusetts 1968 (Loeb).

Ksenophon, *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, Eski Yunancadan çeviren Oğuz Yarlıgaş, İstanbul 2011.

MELA, Pomponius, *De Chorographia*. Pomponius Mela, *Pomponius Mela's Description of the World*, with an English Translation by R. E. Romer, Michigan 2008.

PLİNİUS, Gaius Secundus, *Naturalis Historia*. Plinius, Gaius Secundus, *Pliny Natural History*, with an English translation by H. R. Rackham, W. H. Jones, De E. Eichhoz I-X, London, Cambridge, Massachusetts 1938-1971 (Loeb).

PROCOPIUS, *de bellis*. Procopius, *History of the Wars*, with an English Translation by H. B. Dewing, I-VIII, London, Cambridge, Massachusetts 1928 (Loeb).

PTOLEMAİOS, Claudius, *Geographika Hyphegesis*. Berggren, J. Lennart ve Alexander Jones, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, Princeton ve Oxford 2000.

PSEUDO Scylax, *Periplous*. Pseudo Scylax, *Pseudo Skylax's Periplous, The Circumnavigation of the Inhabited World*, by Graham Shipley Text, Translation and Commentary, Malbourne 2011.

PSEUDO-SKYLAKS, "Pseudo-Skylaks: Periplous", Çev. Murat Arslan, *MJH*, II/1, 2012, s.239-257.

STRABON, *Geographika*. Strabo, *The Geography of Strabo*, with an English translation by H. L. Jones I-VIII, London and New York 1917-1932 (Loeb).

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII-XIV*, Çev. A. Pekman, İstanbul 2005.

2. Modern Dönem Kaynakları

ARSLAN, Murat, "Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar", *Arkeoloji ve Sanat*, Yıl: 22, S: 97, 2000, ss. 26-40.

_____, *Romannın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator*, İstanbul 2007.

BİJİŞKYAN, P. M., *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüme ve Notlar: H. D. Andreasyan, İstanbul 1969.

BOARDMAN, John, *The Greek Overseas: The Early Colonies and Trade*, London 1988.

BOATWRIGHT, Mary Taliaferro, *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2000.

BOUZEK, Jan, *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prag 1990.

BOYSAL, Y., "Sinop'un Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında", *Türk Arkeoloji Dergisi*, C: 8, S: 2, Ankara 1959, ss. 23-29.

BRAUND, David, *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasia Iberia 550 BC-AD 562*, Oxford 1994.

BRYER, Anthony, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980.

_____, "Trabzon İmparatorluğu'nda Gemicilik", Çev. Tuğçe Müge Sakarya, Ankara Üniversitesi *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 29, S: 48, 2010, ss. 167-178.

BRYER, Anthony.-WINFIELD, David., *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I-II, Washington 1985.

CARPENTER, Rhys, "The Greek Penetration of the Black Sea". *American Journal of Archaeology*, C: 52, S: 1, 1948, ss. 1-10.

CASSON, L., *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2002.

CLAVİJO, R. G. De, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1993.

CROW J. -BRYER, Anthony, "Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994", *Dumbarton Oaks Papers*, C: 51, 1997, ss. 283-289.

CUMONT, F.-CUMONT, E., (*Studia Pontica. II, Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*, Brussels 1906.

ÇİĞDEM, Süleyman, "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerinde Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 10, S: 2, 2007, ss. 133-155.

DEYROLLE, Théophile, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, İstanbul 1938.

DOĞANAY, Serkan, *Trabzon Limanı ve Hinterlandı*, Ankara 2014.

DOONAN, Owen, *Sinop Landscapes*, Philadelphia 2004.

DREWS, Robert, "The earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies*, C: 96, ss. 18-31.

_____, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", Çev. Ömer Çapar, Ankara Üniversitesi *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 15, S: 26, 1991, ss. 303-327.

EMİR, Osman, *Prehistorik Dönemlerden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon 2011.

_____, "Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 13, 2012, ss. 13-26.

_____, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yüzyıl-MS III. yüzyıl*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014.

ERCİYAS, Deniz Burcu, “Herakleia Pontica – Amastris”, *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, ss. 1403-1431.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi II*, Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul 1999.

FALLMERAYER, J. P., *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoğlu, Ankara 2002.

GABELİA, Alek Nikolayevitch, “Dioscurias”, *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, ss. 1215-1265.

GEMOLL, Wilhelm-VRETSKA, Karl, *Gemoll - Griechisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch*, München 2006.

GREAVES, Alan, *Miletos: Bir Tarih*, Çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul 2003.

GREGORY, S., *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier*, Amsterdam 1997.

GWYNN, Aubrey (1918), “The Character of Greek Colonization”, *The Journal of Hellenic Studies*, C: 38, 1918, ss. 83-127.

HAMILTON, J. W., *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, C: I, London 1842

KAKHİDZE, Emzar, “Apsaros: A Roman Fort in Southwestern Georgia”, *Meetings of Cultures in the Black Sea Region Between Conflict and Coexistence*, (*Black Sea Studies 8, The Danish National Research Foundations Centre for Black Sea Studies*), Ed. Pia Guldagen Bild ve Jane Hjarl, Denmark: Aarhus University Press 2008, ss. 303-332.

KARACA, Fatih, *Liman Yeri Seçiminde Fizibilite Etüdü*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

LABAREE, W. Benjamin, “How Greeks Sailed into the Black Sea”, *American Journal of Archaeology*, C: 61, S: 1, 1957, ss. 29-33.

LEVANTE, E., “The Coinage of Zephyrion in Cilicia”, *NumChr*, C: 148, 1988, ss. 134-141.

LİDDELL, H. G. ve Scott, R. (Der.), *A Greek-English Lexicon*, with a revised Supplement, revised and Augmented throughout by H. S. Jones and R. McKenzie, Oxford 1996.

LORDKİPANİDZE, Otar Davidovitch, “Phasis”, *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Ed. D.V. Grammenos ve E.K. Petropoulos, C: II, Thessaloniki 2003, ss. 1296-1329.

OKTAN, Mehmet, “Roma Cumhuriyet Döneminde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler”, *Anadolu (Anatolia)*, S: 34, 2008, ss. 47-75.

OLSHAUSEN, Eckart-BİLLER, J, *Historisch-geographiche Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches, Teil I; Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatien*, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1, Rehie B (Geisteswissenschaften), Wiesbaden 1984.

OLSHAUSEN, Eckart, "Trapezus", *Brill's New Pauly Antiquity*, C: 14, 2009, ss. 865-867.

ÖZSAİT, Mehmet, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon 2000, ss. 35-43.

PETROPOULOS, E. K., *Hellenistic Colonisation in Euxeinus Pontos: Penetration, Early Establishment, and the Problema of the 'empirion' revisited*, BAR International Series 1394, Oxford 2005.

ROBINSON, David M., "Ancient Sinope: First Part", *The American Journal of Philology*, C: 27, S: 2, 1906, ss. 125-153.

ROSTOVTZEFF, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II*, Oxford 1941.

RUGE, W., "Hermonassa", *RE*, C: 8/1, 1912, ss. 895-899.

SAPRYKİN, S. Yu, "The Unification of Pontos: The Bronze Coins of Mithridates VI Eupator as Evidence for Commerce in Euxine", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, Ed. Vincent Gabrielsen ve John Lund, Denmark: Aarhus University Press 2007, ss. 195-208.

STARR, Chester G., *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2000.

SUMMERER, Latife, "Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity", *The Black Sea: Past, Present and Future*, Ed. Güliden Erkut ve Stephen Mitchell, London British Institute of Archaeology at Ankara, 2007, ss. 27-36.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, İstanbul 2013.

TALBERT, J. A. Richard (Ed.), *Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World*, Princeton 2000.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I-III*, Çev. A. Suat, Latin Harflerine Aktaran: K. Y. Koprman, Sadeleştiren: M. Yıldız, Ankara 2002.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, Çev. T. Tunçdoğan, İstanbul 2008.

TREİDLER, H., "Hyssos", *RE Suppl.*, C: 9, 1962, ss. 81-82.

_____, "Zephyrion", *RE*, C: 10a, 1972, s. 227-228.

TSETSKHLADZE, Gocha R., "Greek Penetration of the Black Sea", *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman*, Ed. G. R. Tsetskhladze ve F. De Angelies, Oxford 1994, ss. 111-136.

_____, "Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", *The Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Ed. G. R. Tsetskhladze, Stuttgart 1998, ss. 9-68.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012.

_____, “Victor Fontanier’in 1831’de Trabzon’dan Batum’a Seyahati”, *Mavi Atlas*, S: 2, 2014, ss. 118-134.

TÜTÜNCÜ ESMER, Gülsüm-ATEŞ, Alparslan-ESMER, Soner, “Uluslararası Ticarete Trabzon Limanının Dünü, Bugünü ve Geleceği”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, Haz. Ersan Başar ve diğerleri, İstanbul 2012, ss. 97-124.

UMAR, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar: Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme*, Ankara 1993.

VAN WILJICK, H. A. M., *Rome and the Near Eastern Kingdoms and Principalities, 44-31 BC: A Study of Political Relations during Civil War*, Durham Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

WILSON, D. R., *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods: A New Survey with Particular Reference to Surface Remains Still Visible*, Oxford Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1960.

GÜRCÜ SEYYAH GİORGİ ERİSTAVİ'NİN TRABZON VE İSTANBUL İZLENİMLERİ*

(1862)

*Avtandil NİKOLEİŞVİLİ**
*Harun ÇİMKE***

ÖZ

Tarih boyunca stratejik konumundan dolayı Türkiye, Gürcistan'ın Avrupa'ya açılan kapısı konumunda olmuştur. Karayolunu tercih eden birçok Gürcü seyahatini Türkiye üzerinden yapmıştır. Bunlar arasında meşhur Gürcü edebiyatçıları da vardır.

Bu edebiyatçılardan birisi de Gürcü Dramaturg ve Şair Giorgi Eristavi (1813-1864)'dir. Şair Eristavi "13 Haziran 1862'de Başlayan Avrupa Seyahatim" adındaki eserinde denizyolu ile gerçekleştirdiği seyahati sırasında uğradığı Trabzon ve İstanbul hakkında önemli bilgiler verir. XIX. yüzyıla ışık tutan bu bilgiler, yalnızca Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihi süreci, gelenek ve göreneklerin bir yabancı seyyah tarafından aktarılması açısından da önemli rol oynamaktadır. Bahsi geçen çalışmalarda yer alan ve içerik bakımından Türkiye tarihine katkı sağlayacağını düşündüğümüz bilgilerin Türkçeye çevrilmiş olmaması ve Türk okuyucu kitlesi tarafından bilinmiyor olması Gürcistan-Türkiye ilişkileri açısından büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, Gürcü edebiyatçı Eristavi'nin Trabzon ve İstanbul hakkındaki izlenimleri hakkında eserine dayalı olarak bilgiler verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Giorgi Eristavi, Gürcü, Seyahat, Trabzon, İstanbul, Karadeniz.

THE IMPRESSIONS OF GEORGIAN TRAVELLER GİORGİ ERİSTAVİ ON TRABZON AND İSTANBUL (1862)

ABSTRACT

Due to its strategic location, Turkey has been a gate to Europe for Georgia throughout history. Many Georgian who preferred the land route travelled to Europe via Turkey. Among the Georgian travellers were famous Georgian men of

* Gönderim tarihi: 10.01.2018. Kabul tarihi: 03.02.2018.

* Prof. Dr., Kutaisi Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü Kutaisi, GÜRCİSTAN. avtandil.nikoleishvili@gmail.com ORCID: 0000-0003-2612-8291

** Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü, RİZE. haruncimke@gmail.com ORCID: 0000-0002-2790-1146

letters, one of whom is the Georgian playwright and poet Giorgi Eristavi (1813-1864). Eristavi, in his work titled *My Trip to Europe Starting from 13 June 1862*, provides crucial information about Trabzon and Istanbul where he stops by during his sea voyage. This information regarding the 19th century Turkey not only reflects the circumstances in Turkey at the time but also plays a critical role for conveying the historical process, customs and traditions through the eyes of a foreign traveller. It can be argued that this source which history has not been translated into Turkish and is unknown to the Turkish readers would contribute to the Turkish history as well as the Georgian-Turkish relationship. This study deals with Giorgi Eristavi's travelogue and his impressions on Trabzon and Istanbul.

Keywords: Giorgi Eristavi, Georgian, travel, Trabzon, İstanbul, Black Sea.

Giriş

Avrupa edebiyat tarihine nazaran Gürcüce gezi notu çalışmaları XVIII. yüzyılın ilk dönemlerinde başlamakta ve Gürcistan'da bu yazım türünün öncülüğünü yapanın ise Sulhan-Saba Orbeliani (1658-1725) olduğu kabul görmektedir. Sulhan-Saba Orbeliani, 1713-1716 yılları arasında diplomatik ilişkiler için gittiği Avrupa ziyareti esnasındaki izlenimlerini bu eserine¹ aktarmıştır. Orbeliani'den önce Avrupa ve Asya'ya değişik sebeplerden dolayı giden birçok Gürcü seyyah olmasına rağmen, ondan önce kimsenin ziyaretlerini yazıya dökmemiş olması onu bu bağlamda ön plana çıkaran en önemli nedenlerden biridir.

Orbeliani'den sonra birçok Gürcü seyyah çeşitli vesilelerle yurtdışına seyahatlerde bulunmuşlardır. XVIII-XIX. yüzyıllarda kaleme alınan gezi türü eserlerin ortaya çıkmasının en önemli sebepleri arasında politik sorunlara çözüm arayışı veya Hristiyanlığa ait manevi değere sahip yerlerin ziyaretleri yatmaktadır. Söz konusu eserlerde yazarlar tarafından gezilen ülkelerdeki Gürcü izleri, yurt dışında inşa edilen Gürcü Ortodoks kilise ve tapınaklarının durumu, Gürcistan'ın mevcut ilişkileri, bölge insanının yaşam şartları, ülke yönetimleri, politik ve dini yapıları gibi birçok konu ele alınmaktadır.

Gürcü edebiyat tarihinde kaleme alınan başlıca seyahatname eserleri şunlardır:

1. *Sulhan-Saba Orbeliani'nin "Avrupa Seyahati"*. Eserde, Gürcistan kralı VI. Vahtang'ın görevlendirmesi üzerine 1713-1716 yılları arasında diplomatik görev için Fransa ve İtalya'ya giderken gidiş ve dönüş yolculuğunda yaklaşık bir yıl boyunca Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da kalan Sulhan Saba Orbeliani'nin gözlemleri ve seyahati sırasında başından geçenler en ince ayrıntısına kadar hikâye edilmektedir.

¹ Sulhan-Saba Orbeliani, *Mogzauroba Evropaşi*, Tbilisi 1840, Pederatsia.

2. Sulhan Saba Orbeliani'nin başlatmış olduğu bu geleneğinin en önemli takipçisi Timote Gabaşvili'dir. Bir diğer eser, 1750-1759 yılları arasında Türkiye üzerinden Yunanistan, Afganistan, Libya, Filistin ve Kudüs'e giden *Timote Gabaşvili*'nin seyahat izlenimlerini kaleme aldığı "*Gidip-Gelmeler*"² adlı eseridir.

3. İona Gedevanişvili'nin yazdığı "*Gidip-Gelmeler yani Seyahat*"³ adlı eserinde 1782-1792 yılları arasında yazarın Avrupa, Asya ve Afrika'nın bazı ülkelerine yaptığı geziler sırasında yaşadığı olaylar anlatılmaktadır.

4. Giorgi Avalişvili'nin günlük olarak kaleme aldığı *Tiflis'ten Kudüs'e Uzanan Yolculuk*⁴ eseri, yazarın 6 Temmuz 1819 ile 13 Temmuz 1820 yılları arasındaki Türkiye, Mısır ve Kudüs izlenimlerine yer verilmektedir.

5. Giorgi Eristavi'nin kaleme aldığı "*13 Haziran 1862'de Başlayan Avrupa Seyahatim*"⁵ adındaki eserinde 1862 yılında Avrupa seyahati sırasında mola verdiği Trabzon, İstanbul ve Avrupa'nın değişik şehirleri hakkındaki izlenimlerine yer verilmiştir.

XIX. yüzyılda yazılan gezi çalışmalarında yukarıda bahsi geçen eğitimlerin devam ettiği hissedilse de, yazarların gezdikleri alanın büyüklüğü, gezdikleri devletlerin sayısı ve konu içeriklerinin önceki dönemlere nazaran zenginleştiği görülmektedir. XIX. yüzyıl itibarıyla Gürcü gezginler yukarıdaki ülkeler dışında, Rusya İmparatorluğuna, Batı ve Doğu Avrupa (Polonya, Avusturya, İsviçre, Almanya, Fransa...) ülkelerine de giderek, o döneme kadar kaleme alınan çalışmalarda rastlamadığımız izlenimlerini ve başlarından geçen ilginç olayları kitap haline getirmişlerdir.⁶

Turistik gezi amacıyla yola çıkan Giorgi Eristavi, seyahat sırasında edinmiş olduğu izlenimleri ve başından geçen ilginç olayları, "13 Haziran

² Timote Gabaşvili, *Mimosvla*, Tbilisi 1882, Pederatsia,

³ İona Gedevanişvili, *Mimosvla Anu Mgzavroba*, Tbilisi 1852, Platon İoseliani.

⁴ Giorgi Avalişvili, *Mgzavroba Tbilisidan İerusalimamde*, Tbilisi 1967, Metsniereba.

⁵ G. Eristavi, *Tkhzulebani*, Tbilisi 1966, Sabcota Sakartvelo.

⁶ Gürcü gezgin ve yazarların ilgi alanları sadece yurt dışı seyahatleri sırasında edindikleri izlenimleri aktarmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Gürcistan toprakları içerisinde yer alan bölgeler hakkında da bilgiler verilmiştir. Yazar, gezi kitabında Batum ile ilgili bazı izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: "*Güverteye çıktığımda heyecanla sağa sola giden kaptanı gördüm. Kaptan uzun uzun fakir bir şehir olduğu her halinden anlaşılan Batum'a baktı. Evlerin içerisinde gerçek anlamda ev diyebileceğin sadece yirmi kadar ev var. İçlerindeki en iyi evler ise Rus konsolosun ve paşanın evleriydi. Sağ tarafta ise Acara'nın yüksek dağları, ön tarafta ise yelkenli, yelkensiz sayısını bilemediğim kadar çok gemi bulunuyordu. Küçük kayıklar parlak, masmavi denizde bir o tarafa bir bu tarafa gidip geliyorlardı. Bu mükemmel manzara "Allah'ın bütün insanlara bahşetmiş olduğu zihin, sen ne büyük bir nimetsin. İnsanın zihninin almayacağı bir şey var mı?" diye beni düşündürmeye itmişti. Karadeniz sahilindeki ilk liman özelliğine sahip Batum Limanının havasının ağır ve sıcak olduğu söylense de ben bunu pek hissetmedim...*"

1862’de Başlayan Avrupa Seyahatim” adını taşıyan eserinde kaleme alan ilk Gürcü yazar olma özelliğine sahiptir.⁷

Sol tarafta, Giorgio Eristavi’nin gezi yaptığı ülkeleri gösteren harita, sağ tarafta ise gezi notlarını kaleme aldığı defterin ilk sayfası yer almaktadır (G. Eristavi (1936). Tkhzulebani, Tpilisi: Pederatsia

Giorgi Eristavi’nin eserinin ön plana çıkmasının nedenlerinden birisi de eserin 1860’lı yılların ortalarında Trabzon ve İstanbul hakkında önemli bilgiler içeriyor olmasıdır. Göz önünde bulundurulması gereken bir başka ayrıntı da Trabzon’dan sonra İstanbul’a doğru yola çıkan geminin Karadeniz sahil şehirlerinden sadece Samsun’da bir saatliğine mola vermesinden dolayı yazar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan diğer sahil şehirlerini görmeye muvaffak olamamıştır. Bundan dolayı gezi notlarında başka bir şehir hakkında bilgi yer almamaktadır.

Eristavi’nin turistik bir gezi sırasında kaleme aldığı seyahatnamenin, söz konusu dönemin incelenmesi ve farklı görüş açısını yansıtması bağlamında bölge üzerine çalışma yapan bilim çevrelerine katkı sağlayacağı mülahazasındayız.

⁷ “13 Haziran 1862’de Başlayan Avrupa Seyahatim” eserinin bu bağlamda ilk olmasının sebebi yazarın ilk başta anılarını kitapta bir araya getirmek gibi bir amacının olmamasında yatmaktadır.

Giorgi Eristavi, 1813 yılında Gori şehrine bağlı Odzisi köyünde dünyaya geldi. Hayatı boyunca çok yönlü sanatsal çalışmaları ve toplumsal faaliyetlerdeki aktivitesi ile ön plana çıkan Eristavi, kaleme aldığı önemli çalışmaları ile Gürcü edebiyat ve kültür tarihine adını altın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Gürcü edebiyatında realizm akımının öncülerinden, Gürcü drama tiyatrosunun temellerini atan piyes yazarı ve yönetmeni Giorgi Eristavi, XIX. yüzyılda en çok satan edebiyat dergilerinden biri olan “Tsiskari”nin kuruculuğunu ve yayın yönetmenliğini de yapmış ve Avrupa edebiyatından popüler birçok edebi çalışmanın Gürcüceye çevrilmesinde de aktif rol üstlenmiştir.⁸

Sanat ve edebiyat alanlarında önemli çalışmalara imza atan Eristavi, yaşadığı dönem içerisindeki politik gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. 1832 yılında Gürcistan’ın bağımsızlığı için çıkan ayaklanmaya katılması, buna örnek gösterilebilir. O dönemde Gürcü aristokratların büyük bir kısmının söz konusu ayaklanmaya katılmış olması altı çizilmesi gereken ayrı bir husustur.⁹ Ayaklanma, önceden haber alınması sonucu başlamadan bitmiş ve bu ayaklanmaya katılan herkes Rusya İmparatorluğunun değişik bölgelerine sürgün edilmiştir. Ayaklanmaya destek veren Giorgi Eristavi de 1834 yılında Rusya İmparatorluğu toprakları arasında yer alan Polonya’ya gönderilmiştir. Sürgünde bulunduğu dönemde vaktini önemli edebi çalışmalara imza atarak geçiren Eristavi, Lehçe öğrenmekle kalmayıp aynı zamanda Polonya’nın ünlü şairlerinden *Adam Mickiewicz* ile de tanışmış ve zaman içerisinde onun şiirlerini Gürcüceye çevirmiştir. 1838 yılının Ağustos ayında Gürcistan’a dönen yazar, belli bir süre daha şüpheli sıfatıyla kontrol altında tutulmuş; 1839-41 yılları arasında askeri görevini yerine getirmek için sürgün hayatını yaşadığı Polonya’ya gönderilmiş; 1841’de askeri görevini bitirdikten sonra kısa bir zaman daha Polonya’da kalan Eristavi, 1842 yılında ülkesine dönmüştür. Yaşamının geri kalan kısmını Gürcü edebiyatında iz bırakan değişik kitap ve çevirilere adanarak kalmayıp, içinde buldukları maddi imkânsızlıklardan dolayı tarla-bağ işleri ile de uğraşarak da geçirmiştir. Verimli bir kültürel hayattan sonra yazar 1864’de vefat etmiştir.¹⁰

Turistik amaçla Batı Avrupa ülkelerini gezmek amacıyla 13 Haziran 1862 tarihinde yola çıkan Giorgi Eristavi’nin gezisi 3 ay sürmüştür. İzlenimlerini kaleme aldığı eserde Eristavi’nin Türkiye dışındaki yerlere ait olan kısmın hepsini tamamlamadığı bilinmektedir. Seyahatname yazarın İtalya’nın Venedik şehrinde bulunduğu dönem olan 14 Ağustos itibarıyla bitmekte ve Eristavi’nin bu tarihten sonra gezdiği ve gördüğü yerler hakkında bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Başlangıçta sadece gezi notları olarak düşündüğü eserini

⁸ Davit Gamezardaşvili, *Giorgi Eristavi (Tskhovreba da Moğvatseoba)*, Tbilisi 1949, Sabcota Sakartvelo, s. 237

⁹ Gamezardaşvili, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁰ Gamezardaşvili, *a.g.e.*, s. 237.

sonraki dönemde genişleterek daha kapsamlı bir kitap olarak basmaya karar veren Eristavi, Gürcistan'a dönüşünden bir buçuk yıl sonra vefat etmiş ve dolayısıyla bu arzusunun gerçekleştirilememiştir. Eristavi'nin gezi notlarını kitap haline getirme arzusu, vefatından yetmiş iki yıl sonra (1936) Prof. Dr. Şalva Radiani tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹

Gezi notlarında, Avrupa'ya gemi yoluyla Türkiye üzerinden geçen yazar, kısa bir süre de olsa Trabzon ve İstanbul'da konaklamış ve bu şehirleri gezerek hakkında kısa bilgiler vermiştir.

Trabzon XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret limanlarından biriydi. İran ile transit ticareti şehre iktisadi bir önem kazandırıyor. Giorgi Eristavi'nin gözlemlerine göre otuz üç bin nüfusa sahip Trabzon şehrinin çoğunluğu Müslüman ve Rumlardan¹² oluşuyordu. Gezi notlarında Trabzon'un mimarisinden ve dış dokusundan etkilendiği belli olan Eristavi, şehrin güzelliklerini öve öve bitirememektedir. Çalışmasında bu durumun sadece kendisi ile ilgili olmadığını altını çizen yazar, gemide bulunan bütün yolcuların büyük bir coşku ve hayranlıkla yeşile bürünmüş dağların eteklerinde kurulu şehirden bahsetmektedir.

Gezi notlarına göre belediyecilik bağlamında Trabzon'un 1860'lı yıllarında tam bir Avrupa şehrini andırdığından bahseden Eristavi, sözlerini "Trabzon'u gezmeye başladık. Çok temiz ve iyi bir şehir. Gerçi sokaklarının biraz dar olması insanların gözünden kaçmıyor. Yollar taşlarla döşenmiş..." gibi övücü sözlerle desteklemektedir.

Giorgi Eristavi'nin söylemlerinden Trabzon'un ekonomik gücü ve düzenli bir şehir görüntüsüne sahip olmasının arkasında iki önemli unsurun yattığı anlaşılmaktadır: Bunların birincisi çok büyük bir limana sahip olması; diğeri ise söz konusu dönemde Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Bu iki özellik, Trabzon'un ticari bağlamda cazip bir merkez olmasında önemli rol oynamaktadır. Yazar, gezi notlarında Trabzon'un bir liman şehri olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Şehirde bize rehberlik yapan kişi bizi evine götürdü. Çeşitli çiçekler ve limon ağaçlarının bulunduğu evin bahçesindeki patika yolda gözlerimizi kamaştıracak kadar güzel farklı taşlar bulunmaktaydı. Evin içine girdik, balkon kapısı açıldığında ucu bucağı görülmeyen denizde onlarca yük ve

¹¹ Tamar Gogoladze, *Batumis İersakhe Kartvek da Utskhoel Mtseralta Samogzavro Çanatserebsa Tu Memuarebşi (XIX S. II. Nakh. 90-ian Tslabamde)*, Saertaşorisio Sametscniero Konperentsiis Masalebi, Batumi, 2010 Tslis 30-31, Oktomberi, s. 28.

¹² Gürcüce metinde Yunan olarak nitelenen topluluk Türkçeye Rum olarak aktarılmıştır. Zira Osmanlı millet sistemi içinde yer alan Ortodoks Hristiyanlar "Rum" olarak nitelenmekte ve bunların etnik olarak Yunanlılıkla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

yolcu gemisi görülebiliyordu. Bunların bazıları demir atmış, bazıları ise uzak ufka doğru süzülüyorlardı.”¹³

Eristavi gezi notlarında Trabzon’un Avrupa ve Asya’yı birbirine bağlayan önemli bir ticari merkezi olduğunu, müteveffa Meşhur Rus General Vorontsov’a ait “*Hükümet bir an önce Kutaisi’den Trabzon’a kadar yol yapmalı, yoksa İngilizler Trabzon istikametinde yol yapacaklar ve bundan sonra ticaret Farşlıların eline geçecek. Yok, bizim hükümet aklını çalıştırır ve bu yolu yaparsa ticaret bizim ülkemiz üzerinden devam eder*”¹⁴ cümleleri ile ifade etmektedir.

Giorgi Eristavi’nin Türkiye izlenimlerinin ikinci önemli ayağı İstanbul anılarını içermektedir. Yazarın yer yer Konstantinopolis olarak ifade ettiği İstanbul’un güzelliği Giorgi Eristavi’yi o kadar etkilemiştir ki duygularını ifade edebilmek için bildiği bütün övücü sözleri söylemekten bir an olsun geri kalmamıştır. Eristavi’nin İstanbul hakkında olumlu düşünceler edinmesinde, yalnızca güzelliği ve düzeni etkili olmamış, o, beş gününü geçirdiği bu şehirdeki insanların tutumlarından da etkilenmiştir. Şehirde etkilenmesinin diğer bir sebebi de Avrupa ve Asya’nın birleştiği bir noktada bulunan şehrin, ülkesi Gürcistan’dan farklı bir atmosfer solumaya imkân tanınmasıydı.

Eristavi’nin İstanbul’dan niçin bu kadar etkilendiğini daha iyi ortaya koyabilme adına İstanbul’la ilgili birkaç anısından bahsetmenin faydalı olduğu mülahazasındayız: *İstanbul’un müthiş köprüsü hakkında çok defa övgü dolu sözler işittim, yazılar okudum... Böyle bir güzelliğin dünyanın başka bir yerinde olabileceğini, bir ressam için buradan daha iyi bir objenin olabileceğini düşünemiyorum. Burada, sultanlara, vezirlere ve değişik devlet adamlarına ait birçok saray var. Hangi ressam buradaki doğal güzelliği tuvale resmedebilir ki... Bu göz alıcı güzelliklerin bulunduğu ve hakkında binlerce masal, şiir, hikâye ve kitabın yazıldığı İstanbul’da olduğuma inanamıyor, kendimi rüyada gibi hissediyordum.*¹⁵

Giorgi Eristavi’nin gezi notlarından da anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın 60’lı yıllarında İstanbul birçok yönüyle dünyanın en önde gelen şehirleri arasında yer almaktaydı. Söz konusu dönemde İstanbul’un Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan köprü vazifesi yürütmesi yanında ekonomik yaşamına katkıda bulunan bir limana sahip olması da şehre ayrıcalık katıyordu.

Eristavi gezi notlarında İstanbul’un günlük yaşantısından şu şekilde bahsetmektedir: *“Denizin sağında ve solundaki vapurlar, karşı taraftan buraya, buradan oraya insanları taşıyor; yelkenli tekneler ve kayıklar, binlerce vasıta onları takip ediyordu.”*¹⁶

¹³ Giorgi Eristavi, *Tkhzulebani*, Tbilisi 1966, Sabcota Sakartvelo, s. 377.

¹⁴ Eristavi, *a.g.e.*, s. 377.

¹⁵ Eristavi, *a.g.e.*, s. 380.

¹⁶ Eristavi, *a.g.e.*, s. 380.

Giorgi Eristavi'nin İstanbul hatırlarının en önemli kısmını, Osmanlı Sultanı Abdülaziz ve yanındaki saray erkâm ile karşılaşmasını anlattığı bölüm oluşturmaktadır. Söz konusu bölümde yazar, sultan ve ona eşlik eden devlet adamlarının kayıklarla boğazın diğer kısmında yer alan ve yaz aylarını geçirdiği Beylerbeyi Sarayı'na nasıl geçtiklerini; sarayın önünde sultanın ve yanındakilerinin nasıl karşılandıklarını edebi bir dille anlatmaktadır.

Eristavi'nin gezi notlarından sultanın karşılandığı bu muhteşem seremoni dışında, sultanı karşılamak için gelen insanların dilek ve şikâyetlerini herhangi bir engele takılmadan ona iletebilmelerine de şahit olunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Giorgi Eristavi'nin Trabzon ve İstanbul hatıratlarından aktardığı gezi notlarının önemli kısımlarına değinilmeye gayret edilmiştir. Eserde 1860'ların Türkiyesinin resmi kısa ve yüzeysel olarak verilmesine rağmen Osmanlı Devleti ile Türk insanı hakkında az da olsa fikir sahibi olmamızı sağlamak için büyük çaba sarf ettiği görülmüştür. Trabzon'un doğusuna ilişkin çok fazla seyahatnamenin olmaması itibarıyla, Eristavi'nin bu geziye ilişkin anlatıları yöre hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Yazarın kaleme aldığı gezi notları kitabını önemli kılan hususlardan biri de, XIX. Yüzyılın ikinci yarısındaki Trabzon ve İstanbul'un bir yabancı gözü ile detaylı bir şekilde tasvir edilmesidir.

Giorgi Eristavi'nin kaleme aldığı "13 Haziran 1862'de Başlayan Avrupa Seyahatim" adlı eserinin Trabzon ve İstanbul hakkındaki kısımlarının tercümesini sunuyoruz:

13 Haziran 1862'de Başlayan Avrupa Seyahatim¹⁷

Orpiri'ye 15 Haziran tarihinde geldik. Ben, dayıkızım Mariam Cavcavadze ve arkadaşı Madam Babaeva ve ST. Petersburg Üniversitesi Öğrencisi Petre Lazariçi Alhazovi beraber seyahat ediyorduk.

16 Haziran, sabah saat 09.00 civarında küçük bir gemiye bindik. Hayatımda ilk kez bir gemiye biniyordum. Lüks odalarıyla, salonuyla ve küçük kaptan kabiniyle değişik ve temiz bir gemiydi.

Yola çıktık. Hava çok da sıcak değildi. Birkaç günlük yolculuktan sonra ikinci gün sabah dört civarında Batum'a demir attık. Alelacele elimi yüzümü yıkadım. Gemilerdeki porselen malzemeden yapılmış el yüz yıkama yerleri çok farklı ve küçük. Üst kısmında elle bastırma sonucunda suyun aktığı bir kap var. Bu küçük yerde de temiz sabun, tarak ve havlu gibi her türlü ayrıntı düşünülmüş. Güverteye çıktığımda heyecanla sağa sola giden kaptanı gördüm. Kaptan uzun uzun fakir bir şehir olduğu her halinden anlaşılın Batum'a baktı. Evlerin içerisinde gerçek anlamda ev diye-

¹⁷ Giorgi Eristavi'ye ait "13 Haziran 1862'de Başlayan Avrupa Seyahatim" isimli eserin Türkiye'yi içine alan kısmının Türkçe çevirisi Harun Çimke tarafından yapılmıştır.

bileceğin sadece yirmi kadar ev var. İçlerindeki en iyi evler ise Rus konsolosun ve paşanın evleriydi. Sağ tarafta ise Acara'nın yüksek dağları, ön tarafta ise yelkenli, yelkensiz sayısını bilemediğim kadar çok gemi bulunuyordu. Küçük kayıklar parlak, masmavi denizde bir o tarafa bir bu tarafa gidip geliyorlardı. Bu mükemmel manzara "Allah'ın bütün insanlara bahsetmiş olduğu zihin, sen ne büyük bir nimetsin. İnsanın zihninin almayacağı bir şey var mı?" diye beni düşündürmeye itmişti. Karadeniz sahilindeki ilk liman özelliğine sahip Batum Limanının havasının ağır ve sıcak olduğu söylene de ben bunu pek hissetmedim. İstemese de iki gün burada kalacağımız söylendi. Elden ne gelir ki! Limanda ne Osmanlı, ne Avusturya ne de İngiliz gemisi vardı. Deniz çok sakin ve duruydu. Yolculuğumuzun iki günü burası için düşünül-müştü. Batum'da bize Trabzon'un İngiliz Başkonsolosu, German isimdeki tüccar, Madam Russel ve şehir enstitüsünde müzik dersleri veren kızıyla Madam Parpantie ev sahipliği yaptı. İmkânlarımız ölçüsünde o iki günü güzel bir şekilde geçirmeye gayret ettik. Denizde yüzmeye de başladım. Karın ve kol kaslarının sertleştiğini hissettim. Bazı anlar yağmur da yağıyordu yağmasına ama geminin içi oldukça sıcaktı.

Üçüncü gün saat sekiz civarlarında "İunona" adında büyük bir gemi geldi. Aynı gün o gemiye geçtik ve gemi ikinci gün akşam saat 9 civarında limandan ayrıldı. Geminin hareket etmesinden hemen sonra denizde meydana gelen dalgalanmanın gemide yarattığı sarsıntı nedeniyle bende mide bulantısı baş gösterdi. Deniz yolcu-luğuna dayanamayan Madam Babaeva ise yarım saat önce kötüleşmişti.

Üst güvertede oturan Tatar kadınlar arasında genç bir kız da vardı. Kuzenim Mariam onunla Gürcüce konuşmaya başladı. Peçesini kapatan genç kadın yanımıza gelerek bizimle konuşmaya başladı: "Acaralıyım, 3 yıl önce evlendim. Şu anda 15 yaşındayım ve beni İstanbul'a götürüyorlar." Bu sırada yanımıza gelen ve her halinden sinirli olduğu anlaşılan yaşlı kadın onunla Tatarca konuşmaya başladı ve onu alıp götürdü. Gitmeden önce sessizce onun kim olduğunu sorduğumuzda sessiz bir tonla "Kayınvalidem" diyebildi.

Akşam odalarımıza çekildik. Baş dönmesi olduğu için vakit kaybetmeden yat-tık. O gece ne yaptysam uyuyamadım, sabah olur olmaz hemen kalktım ve Güver-teye çıktım. Hava çok iyiydi iyi olmasına, ama mide bulantısına yine de engel olama-ıştı ve birkaç kez içimde ne var ne yok boşaltmak zorunda kalmıştım.

Öğle vaktinde önce dağlar, ardından da Trabzon görünmeye başladı. Manzara çok hoşuma gitti. Farklı mimarisi olan beyaz Avrupai evler bana Mtatsiminda tepesini ve Sololaki sokağını andırıyordu. Trabzon'a yaklaştıkça gördüğüm bahçeler gerçekten de çok hoşuma gitmişti. Gördüğüm bu görüntüler az da olsa kendime gelmemi sağlamıştı. İşte başka bir gemi! Hemencecik üç yüz kadar küçük kayık etrafını sardı. Bizim bulunduğumuz gemi biraz geri çekildi, yakınına varamadı, çünkü denizdeki dalgalanmanın artmasına sebep olabilirdi. Kayıkta bulunan kişiler bağıarak bu konuda gemidekileri uyardılar. Manzarayı görmeliydiniz. Ceviz gibi sıralanmış kayıkları yük-sek dalgalar yukarıya kaldırıyor sonra da yere çarpıyordu. Bir an gözden kaybolan kayıklar, ördekler gibi tekrardan ortaya çıkıyorlardı. Gemiden merdivenler aşağıya salındığında kayıklar arasında bir kavga koptu. Kayıkların birbirine çarpması sonu-

cunda ve kayıkçıların birbirlerine bağırması neticesinde çıkan kulak tırmalayıcı sesler gerçekten de iğrençti. Kavga esnasında denize düşen Tatar'ı hemen çıkardılar. Onlar sakinleşmeden ve aralarındaki sorun bitmeden biz gemiden çıkamadık. Nihayetinde gemiden çıkıp Trabzon'a ayak basabildik. Gemiden inince ister istemez para harcamak durumunda kalıyorduk, ama işin aslı yorgun olduğumuz için ve biraz hava alabilmek için başka bir çaremiz de yoktu.

Trabzon'a geçtik. Temiz ve güzel bir şehir. Çok dar olan mahallerin yolları taşlarla kaplıydı. Engebeli yokuşlardan geçerek kalacağımız otele vardık ve vakit kaybetmeden uyuyup dinlendik.

Akşam saatlerinde ben, Petre Alhazovi ve German ile şehri gezerek deniz kenarına gittik. Bütün sokaklarda iki veya üç tane farklı mimaride yapılmış çeşme var. Alman rehber bizi bir çeşmenin başına götürdü. Çeşmenin başında yaşlı kadın ve erkekler oturuyordu. Çeşmeden su içtim. Çok soğuk ve lezzetli bir suydü. Oradaki insanların yapılı halleri ve giyim kuşamlarının çok düzgün olması gözden kaçmıyordu. Orantısız olarak Rumların oranı bir hayli fazlaydı. Denize dik olarak inşa edilmiş sokakların denizden görüntüsü ise bir harika. Trabzon meydanında 4 bin civarında olduğunu düşündüğüm deve, at ve katırlardan oluşan büyük bir kervan vardı. Rehber bize bunların kara yolu ile Tebriz'e gittiklerini söylediği zaman aklıma merhum Vorontsov'un sözleri geldi. Hatta bunu bir yerde yazmıştı *"Hükümet bir an önce Kutaisi'den Trabzon'a kadar yol yapmalı, yoksa İngilizler Trabzon istikametinde yol yapacaklar ve bundan sonra ticaret Farşlıların eline geçecek. Yok, bizim hükümet aklını çalıştırır ve bu yolu yaparsa ticaret bizim ülkemiz üzerinden devam eder."* Çeşmenin başına geldiğimde geniş duvarlarla çevrili yer dikkatimden kaçmadı. Ortasında Türklere ait mezarlar vardı. Mezarın baş kısımlarındaki taşların üzerindeki yazıların bir kısmı altın kaplama ve diğer kısmı ise gök mavisi rengindeydi ve en üst kısmında ise kavuklar bulunmaktaydı. Bulduğumuz yerden deniz manzarası ayrı bir güzel. Deniz kenarındaki dükkânlara uğradık. Köşkler, kahvehaneler tertemiz ve çok güzellerdi. Bir tane berber dükkânına rastladım. Geniş bir mekânı kaplayan berber de pırıl pırıldı. Etrafında insanların oturabilmeleri için divanlar vardı. Divanların üzerinde oturan Trabzonlu-lardan bazıları nargile içiyor, bazıları tavla oynuyor, bazıları ise kahvelerini yudumluyorlardı. Üzerlerinde alışıktığımız önlüğü olan iki genç berber kendinden emin ve neşeli tavırlarla müşterilerine hizmet ediyorlardı. Bir köşede de demir olduğunu sandığım bir masanın üstünde kahve yapılıyordu.

Berberlerin çabukluğu bana bunlar gibi çabuk olan Figaro'yu hatırlattı. Daha sonra şehirde bize rehberlik yapan kişi bizi evine davet etti. Çeşitli çiçekler ve limon ağaçlarının olduğu evin bahçesindeki patika yolda gözlerimizi kamaştırarak kadar güzel farklı taşlar bulunmaktaydı. Evin içine girdik, balkon kapısı açıldığında ucu bucağı görülmeyen denizde onlarca yük ve yolcu gemisi görülebiliyordu. Bunların bazıları demir atmış, bazıları ise uzak ufka doğru süzülüyorlardı. Çay içtik. Doğruyu söylemek gerekirse pek lezzetli değildi. Çayın yanına öyle büyük bir limon getirdi ki, hayatım boyunca bu büyüklükte bir limon başka bir yerde görmemişim. Bu Alman

tüccar aynı zamanda komisyonculuk da yapıyordu. İki kardeşler. Mahzenlerinde ipek üretimi de yapıyorlarmış.

Gemiye geri döndük. Mariam ile birlikte gelen, Rusya'nın Erzurum Konsolosu Uimomnini bayağı neşeli bir insandı. Aynı zamanda bu şirketin acenteliğini de yaptığı için ona Batum'da uzun süre bekletildiğimiz hususunda şikâyetinde bulunduk. O da bize, konu hakkında şikâyet dilekçesi yazmamız durumunda yardımcı olabileceğini söyledi, ama tembelliğimizden dolayı yazmadık. İkinci gün gemiye bindiğimizde Uimomnini yanımıza gelerek "Trabzon'dan İstanbul'a kadar olan yolculuk sırasında yeme ve içmenin gemiye ait olduğunu, bunlar için hiçbir para ödemeyeceğimizi söyledi. Trabzon'dan İstanbul'a kadar olan yolculuğumuz için 26 Manet¹⁸ 10 Şauri¹⁹ ödeme yaptık. Sabah kahve ya da çay, öğle yemeği ve akşam yemeği için para ödemiyoorduk. Standart menüler hariç diğer isteklerimiz için ise ödeme yapmamız gerekiyordu.

Trabzon'dan İstanbul'a kadar olan mesafe toplamda 500 mil. Ağzına kadar dolu olan geminin yolcularının çoğu Osmanlı Müslümanları ve Rumlarından oluşuyordu. Yukarı güvertede bir paşa, onun yardımcıları, eşleri ve kızları vardı. Çok güzel İtalyanca konuşan paşa, İstanbul'a çok güzel bir Arap atı götürüyordu.

Bizimle beraber yolculuk yapan genç sempatik bir Rum vardı. Yeni evli olan bu genç ve eşini uğurlamak için birçok akrabası limana gelmiş ve arkalarından ağlıyorlardı. Gencin karısı da çok ağladı. Gemi hareket ettikten kısa bir süre sonra sakinleşti. Buldukları uygun bir köşeye oturan yeni evlilerin elinde şemsiye vardı ve fırsat buldukça şevetli bir şekilde öpüşüyorlardı. Bütün gün durmaksızın konuştular. Birbirlerinden başka kimseyi görmeyen yeni evlilerin aşklarına diyecek yoktu. Gemideki yolcular arasında uzaklardaki bir manastıra giden bir de yaşlı Ermeni episkopos²⁰ vardı.

Paşanın hanımları arasında bir de Megrel kız vardı. Mariam'a başından geçenleri tek tek anlatmış: *Beni bizimkiler sattılar bu adama ve şu anda gördüğün gibi bu inançsızların elindeyim. Tanrı'nın rızası için bana yardım edin, ne olur!* Bizim elimizden ne gelirdi ki! Mariam ile karşılaşmamış olsaydı kendi haline razı olup yoluna bakacaktı. Gözlerimizden yaşlar geliyordu, ama yardım edecek durumumuz da yoktu.

O günün tuhaf ve bir o kadar da sessiz geçen gecesi geçmiş sabah olmuştu. Gemiye takip eden Yunus balıkları havaya zıplıyor bize gösteri yapıyorlardı. Yunuslar bir çeşit balıktırlar. Uzun burunları ile domuzu andıran bu balıklar, oldukça büyük ve neredeyse 4-5 somon balığına denk geliyorlardı. Vücut kısmı ise domuz yavrusunu andırıyordu.

Sabah oldu. Kamaramda iyi bir uyku çektim. Güverteye çıktım. Bizim âşıklar şemsiyenin altında sevişmeye devam ediyorlardı. Yanlarında episkoposun oturuyor olmasının onların hiç de umurunda olmaması pek de alışık olunan bir durum değildi.

¹⁸ Sovyetler Birliği döneminde kullanılan ve 100 kuruşa denk gelen para birimi.

¹⁹ Gürcistan'ın eski dönemlerinde kullanılan ve kuruşa denk gelen para birimi.

²⁰ Episkopos: Papazlığın en üst aşaması olup geniş bir bölgenin dinsel yönetimini elde bulunduran kimse.

Saat sekiz civarında Anadolu görüldü. Burada uzun yeşil topraklar ve uzaklarda ise ormanlar vardı. Samsun şehrine çok kısa bir zamanda vardık.

Burası küçük bir tepe üzerine kurulmuş bir şehirdi. Şehrin dışındaki tarlaların sınırları ağaç çitlerle belirlenmişti. Gemimiz burada yaklaşık bir saat kadar durdu. Yolculuğumuzun devamında sahile yakın gittiğimiz için kıyıda ki ormanlık alanları çok net görebiliyorduk.

Yaklaşık saat 5 civarlarında çıkan küçük fırtınadan dolayı gemi sallanmaya başladı. Saat sekiz civarında ise Sinop'u geçtik. Pek net belli olmuyordu. Gece vakti hava düzeldi.

Ayın 27'sinde her gün olduğu gibi erken kalkıp güverteye çıktım. Sabah altıda, kahvaltı öncesi yağmurla beraber rüzgâr çıktı. Ne saçma şeyler aklımdan geçiriyordum ki başıma geldi. Denizin dalgalanması durumunda ne yapacağımı ve nasıl bir tepki vereceğimi aklımdan geçirmiştim.

Akşam vakti dileğim yerine geldi. Akşam yemeğini güçlükle yiyebildik ve herkes kamarasına çekildi ve yattı. Denizin dalgalı olduğu sıralarda yüzükoyun yatmanın iyi olduğunu duymuştum. Sabaha kadar gözüme uyku girmedi. Ayağa kalkmaya yeltendiğimde ise başım dönmeye başlıyordu.

Kamaranın içi sıcak olduğu için erkenden kalktım. Sendeleme sendeleye ve tutuna tutuna güverteye çıkmayı başarsam da mide bulantısına engel olamadım. Sonrasında aşağıya inip kahve içtikten sonra kendime gelebildim. Yine de duramayıp güverteye çıktım. Deniz felaket dalgalıydı ve dalgaların boyu bazen üst güverteye kadar çıkabiliyordu. Ben sandalyenin üzerinde cahil cesareti ile oturuyordum.

Kadınlar ve erkeklerin hepsi kamaralarına çekildiler, güvertede bir ben bir de kaptan kaldık. Ben korkusuzca duruyordum. Birden Adam Mickiewicz'in Ayı Dağı'na yaslanarak kaleme aldığı ve denizin dalgalarını konu alan şiiri aklıma geldi:

Delikanlı şarkıcı, sen haşin bir şekilde kayalara çarparak, onlardan değerli parçalarını koparıp sahile bırakan denizin dalgalarına benziyor, heyecanlı bir şekilde parmaklarını konuşturduğun lirden hayat bulan incilerle aynı zamanda insanlara mutluluk veriyorsun...

Deniz korkunç denecek bir şekilde dalgalıydı. Bizi takip eden Yunus balıkları havaya zıplıyor, sanki geminin paramparça olacağını ve bizim onların kurbanı olacağımızı düşünüyor gibiydiler, ama kendinden emin kaptan gemi çalışanlarına direktifler veriyor, bizi bu zor durumdan kurtarmaya çalışıyordu.

Sekiz civarlarında İstanbul'un beyaz sivri burnu görüldü. Kaptan bize; *"Burnu geçtikten sonra boğaz başlayacak ve deniz de sakinleşecek. Boğaz'dan geçerken etrafa iyi bakın, böyle bir güzellik başka bir yerde göremezsiniz."* diye seslendi. İstanbul boğazı hakkında birçok yazı okumuş, birçok kişiden de methiyeler dinlemiştim. İşte, boğazın görüldüğü yere geldik. Denizin bir ayağı enine vadinin içlerine kadar giriyordu. Boğazın iki tarafında da yeşile bürünmüş küçük tepelikler ve kayalıklar daha da içlere gidildikçe bataryalar, Avrupalı saraylar ve evler göze çarpmakta. Böyle

bir güzelliğin dünyanın başka bir yerinde olduğunu, bir ressam için buradan daha iyi bir objenin olabileceğini düşünmüyorum. Burada, sultanlara, vezirlere ve değişik devlet adamlarına ait birçok saray var. Hangi ressam buradaki doğal güzelliği tuvale resmedebilir ki! Burada aynı zamanda yaz aylarında kullanılan saraylar da var. Aralarından en çok göze çarpanlardan biri yüksek bir tepenin üzerine yapılmıştı. Söylenenlere göre bu saray Mısır Paşasının kardeşine aitmiş. Hangi ressam, hangi yazar bu güzelliği anlatabilir ki!

İstanbul boğazını geçtik. Deniz çok sakin ve rahatlatıcıydı ve biz de yavaş yavaş gidiyorduk. Bu göz alıcı güzelliklerin bulunduğu ve hakkında binlerce masal, şiir, hikâye ve kitabın yazıldığı İstanbul'da olduğuma inanamıyor, kendimi rüyada gibi hissediyordum.

Denizin sağında ve solunda vapurlar, karşı taraftan buraya, buradan oraya insanları taşıyor; yelkenli tekneler ve kayıklar, binlerce vasıta onları Yunus balığı gibi takip ediyordu. Bu arada gemimiz de limana yanaştı ve yolcuları taşımak için kayıklar ve müşteri bulmak için gayret eden konak sahipleri etrafımızı sardı.

Trabzon'dayken Rus Konsolosun eşi Alhazovi'ye kalabileceğimiz güzel bir otelin adını vermişti. Otel Avrupa adını taşıyan bu yer, etraftaki güzellikleri seyrebileceğimiz hoş bir mekâna inşa edilmişti. Karşıya geçtiğimizde bizi tek atın bağlı olduğu bir faytona oturtular ve bu durum benim çok hoşuma gitmişti. Oldukça geniş yapılan bu sokağın zemini tekerlekli vasıtaların geçebilmesi için çok güzel bir şekilde döşenmişti. Genellikle dört katlı evlerin bulunduğu bu sokaktaki evlerde balkonların da olması bende şaşkınlığa sebep olmuştu. Sokaklar bizde olduğu gibi süpürülmemiş duruyordu, ama yine de toz topraktan eser yoktu. İstanbul'un jeopolitik konumuna ve güzelliğine övgüden başka söylenecek söz yoktu.

İstanbul'a ayın 28'inde geldik. Kaldığımız yerin terasından o muhteşem güzelliğe gözümüzü almadan bakıyorduk. Otelimizden hem boğaz, hem de deniz rahatlıkla izlenebiliyordu.

İkinci günün sabahı ben ve Alhazovi beraber şehre çıktık. Mağazaların bulunduğu bütün yerleri kolaçan ettik. Her şey çok pahalıydı. Bundan dolayı hiçbir şey alamadan otelimize geri döndük.

Öğle vaktinde Osmanlı sultanının camiye geleceği duyumunu aldık. Biz de hemen hazırlandık ve Çiçerone bizi götürdü. Yolda dervişlerin semah gösterisi yaptığı küçük bir camiye girdik. Camiye girdiğimizde ayağımızdaki çizmeleri çıkarmamızı söylediler. Bu durum hoşuma gitmediği için camiden çıkmak istedim. Arkamdan çağırarak, ayağımızdakileri temizlememiz durumunda içeri girebileceğimizi söylediler. Bu şekilde içeri girdik. Onlarca süslemesi ve sütunları ile caminin mimarisi gerçekten de alışık olmadığımız derecede değişik bir yapıya sahipti. Yukarıda musiki aletlerinin çalındığı, naat ve kasidelerin okunduğu ayrı bir bölüm vardı. Aşağıdaki yuvarlak kısmın etrafında korkuluklar vardı. Biz, seyirciler korkulukların arka kısmında duruyorduk. Orta kısımda ise üzerlerinde sarı tennure ve hırkaları ve başlarında sikkeleri bulunan kırk kadar derviş ney ve kasidelerin eşliğinde bir elleri aşağıda, diğer elleri yukarıda hem kendi etraflarında hem de buldukları zeminin etrafında dönerek

daireler çiziyorlardı. Dervişler arasında bulunan yaşını başını almış iki kişi oldukları yerde duruyorlar, diğer dervişler her üç turda bu kişilere başlarını sallayarak selam veriyor, bunlar da karşılığında başlarını sallayarak selamlarını alıyorlardı. Doğruyu söylemek gerekirse ne yaptıklarına bir türlü anlam verememiştim. Ne ibadet ediyor ne de başka bir şey yapıyorlardı, sadece kendi etraflarında dönüyorlardı. Bunların mesleği bu muydu acaba!

Daha fazla dayanamadık ve oradan çıkıp kayığa bindik. Sultan ve arkadaşları da kayıkla boğazın diğer kısmında yaz aylarını geçirdiği Beylerbeyi Sarayına geçecekti. Sadrazamın, vezirlerini ve diğer önemli devlet adamlarının kayıklara binerek karşıya geçmeye başladıklarında saatler on bir buçuğu gösteriyordu. Caminin önünde askerler ve mehter takımı duruyordu.

Öğle vakti olacaktı, top atışları başladı. Bu, sultanın geldiğinin işaretiydi. Biz bulunduğumuz kayıkla yolunu kestik... Evet, sultanın bulunduğu kayık görünüyordu... Üzeri kadife kumaşla kaplanmış 11 metre civarında olduğu anlaşılan uç kısmı altın kaplamalı kayık, üzerinde özel kıyafeti olan kayıkçılar tarafından denizde yüzdürülüyordu. Beyaz kürekleri çekerken bir ayağa kalkan bir oturan kayıkçılar, fırsat buldukça sultana saygı gösterisinde bulunuyorlardı.

Sultan'ın denizdeki geçişi bu şekilde devam ediyordu. Orta boylu, esmer ve siyah sakallı olan sultanın yaşı 40'tan biraz fazla gözüküyordu. Kayık içinde oturan şahısların sultana iletmek istedikleri bir meramları olursa önce sultanın yanında bulunan yavere iletiyorlardı. Caminin önünde sultanın kayıktan inmesiyle top atışları ve akabinde karşılama müziği çalmaya başladı. Asker saygı duruşuna geçti ve sultan da onları selamladı. Askerin ciddi duruşu beni çok etkilemişti. Çok iyidirler. Müzisyenler iyiydiler de Avrupa kalitesinde çalışıyorlardı

Rehber bizi *Avrupa Sokağı* adı verilen yere götürerek orayı gezdirdi. Oldukça geniş yapılan bu sokağın zemini tekerlekli vasıtaların geçebilmesi için çok güzel bir şekilde döşenmişti. Genellikle dört katlı evlerin bulunduğu bu sokaktaki evlerde balkonların olmaması bende şaşkınlığa sebep olmuştu. Balkon yerine en fazla iki kişinin sığabileceği küçük çıkıntılar yapmışlardı.

Daha sonra rehber bize şehrin dış kısmında insanların güzel vakit geçirdikleri Maslak adında bir yer olduğundan bahsetti Ben, Mariam ve Babaeva faytona bindik, Avlahovi, Mandanovi ve Çiçerone ise atlarla bizi takip ettiler. İstikametimizde birkaç telgraf teli vardı. Epeyce yol kat ettikten sonra 5 kadar basit kahvehanenin olduğu yere varmıştık. Bütün kahve-hanelerin bulunduğu alan yerden biraz yüksek ve etrafı da çevriliydi. İçeride ise ağaçlar ve ağaçların altında masa ve sandalyeler vardı. Bizim girdiğimiz kahvehanede iki tane fayton, kırk kadar kadın ve erkek oturmuş, bazıları kahve, bazıları bira içiyor, bazıları ise önlerindeki mezeden atıştırıyordu. Bizim oturduğumuz masaya yakın üç gencin bulunduğu masada üç çalgıcı vardı ve anladığım kadarıyla Rumca şarkı söylüyorlardı. Birinde keman, birinde saz ve diğerinde ise def vardı. Şarkı hiç de hoşumuza gitmedi. Demek ki herkesin kendine has bir zevki var. Akşam vakti, kaldığımız yere yakın, geniş sokağı, kahvehaneleri ve ön tarafında bulvarı bulunan kısma geçtik. Bütün dükkânların karşısındaki bulvarda mermer masa-

lar ve etrafında sandalyeler var. Orada insanlar oturup zaman geçirmeye çalışıyorlardı. Bulvarın ortasında yerden biraz daha yüksekçe yapılan yerde müzisyenler bulvarda bulunan insanlara müzik ziyafeti sunuyorlardı. Buraya gelen kadın ve erkeklerin bazıları çay, bazıları kahve içiyor; bazılarının hal ve hareket-lerinden ise sadece hava atmak için geldikleri çok rahat hissedilebiliyordu. Buranın müdavimleri gece yarısına kadar zamanlarını bu şekilde geçiriyordu.

Bir sabah Avlahovi kaldığım yere gelerek bana “Cüzdanımda paralarım eksik” dedi. O gittikten sonra ben de paralarımı kontrol edeyim diye saymaya karar verdim. Saydığım da benim de paramın eksik olduğunun farkına vardım. Daha sonra Mariam’ın yanına giderek onun da paralarını saydırdım. Onun da parası eksikti. Kimin çalmış olabileceği hakkında hiçbir fikre sahip değildik ve ne yapabileceğimizi de bilemiyorduk. Mariam’ın odasını temizleyen kadın Babaeva’ya gemideki bir gencin elinde altın gördüğünden, onun parasız pulsuz bir çocuk olduğundan ve bunu kesinlikle çalmış olabileceğinden bahsetmiş ve kaptana iletmesini ifade etmiş. Biz gidip de kaptana söyleyemedik. Akşam vakti geminin emanet eşyalarına bakan ve odalarından sorumlu kişiler yanımıza gelerek paralarımızın kaybolduğunu duyduklarını ve ne kadar olduğunu sordular. Hepimiz kaybolan paralarımızın miktarını belirttik. İçlerinden biri çocuğun birinde bir miktar para ve altın bulduklarını söyledi ve bizi kaptanın yanına götürdü. Ne yaptırırsak konuşturamadık. Kızardı, bozardı ve sonunda amcasından ödünç aldığını söyledi. İkinci gün amcası hakkında yaptıkları araştırma sonucunda çocuğun amcasının olmadığı ve yalan konuştuğu ortaya çıktı. Bana ait olan parayı geri verdiler, ama ne Mariam ne de Avlahovi parasını alabildi.

Akşam vakti ben ve Avlahovi kahvehaneye geldik. Kahvehanelerin ön tarafında mermer masalar ve etrafında sandalyeler var. Dükkânların önünde oturan kadın ve erkekler zaman geçirmeye çalışıyorlar. Bazıları kahve, bazıları çay, bazıları ise değişik içeceklerden içiyorlar. Bulvarın ortasında yerden biraz daha yüksekçe yapılan yerde İtalyan müzisyenler etraflarında bulunan insanlara müzik ziyafeti veriyorlar. Biz de oturduk ve çaylarımızı yudumlamaya başladık. Müzisyenler Giuseppe Garibaldi’ye ait besteyi seslendirince bir alkış koştular. Öğle vaktinde Mariam, Babaeva, Alhazovi ve Avlahovi’nin Ayasofya’yı ziyarete gittiklerini unutmuşum. Hava çok sıcaktı ve ben de kendimi çok iyi hissetmiyordum. Çok beğenmişler, imkân olur da Avrupa seyahatinden sağ salim dönersek ben de döndüğümüzde ziyaret edeceğim.

3 Temmuz tarihinde İstanbul’dan ayrıldık. Üç gün için otele 8 Tuman²¹ ödedik. Bu arada neredeyse paramı da çaldırıyordum. Gemi yine İstanbul Boğazından geçiyordu. Biz hem boğaza bakıyor, hem de zevkten dört köşe oluyorduk. Öğle vakitlerinde deniz çok serin ve sakindi. İstanbul’da Avusturya bandıralı gemiye geçtik. Seyahatimizi yaptığımız bir önceki Rus gemisi bu gemiye göre daha konforlydu, ama zincirlerden çıkan sestten dolayı bir türlü uyuyamıyordum. Bu gemide böyle bir sorun yoktu...

²¹ 1 Tuman Günümüz Gürcü para birimi 10 lariye denk gelmektedir.

KAYNAKLAR

ERİSTAVİ, Giorgi, *Tkhzulebani, Pederatsia*, Tbilisi 1936.

ERİSTAVİ, Giorgi, *Tkhzulebani, Sabcota Sakartvelo*, Tbilisi 1966.

GAMEZARDAŞVİLİ, Davit Giorgi Eristavi (*Tskhovreba da Moğvatseoba*), Sabcota Sakartvelo, Tbilisi 1949.

GOGOLADZE, Tamar, *Batumis İersakhe Kartvek da Utskhoel Mtseralta Samogzavro Çanatserebsa Tu Memuarebşi (XIX S. II. Nakh. 90-ian Tslabamde)*, Saertaşoriso Sametscniero Konperentsiis Masalebi, Batumi, 2010 Tslis 30-31 Oktomberi, Batum 2012.

“TRABZON’DA MEŞVERET” GAZETESİ’NDEKİ REKLAMLAR ÜZERİNDEN TRABZON’UN SOSYAL- EKONOMİK VE KÜLTÜREL ANALİZİ*

Melek ÖKSÜZ**

ÖZ

Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa’da meydana gelen ekonomik gelişmeler toplumların tüketim alışkanlıklarının değişmesinde etkili olmuştur. Her alanda ürün ve hizmetlerin çeşitliliği artmıştır. Bu ürünlerin geniş kitlelere ulaştırılması meselesi ister istemez reklam olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Tüketim toplumunun oluşumundaki en etkili araçlarından biri olan reklamın, Osmanlı ülkesinde yazılı basında yaygın olarak kullanılması gazetelerin sayısının artması ile eş zamanlı olarak gelişmiştir. 19. yüzyıldan itibaren çıkarılan ulusal ve yerel gazetelerin sayısında II. Meşrutiyet sonrasında belirgin bir artış gözlemlenirken; gazete sayfalarındaki reklamların da çeşitlenmesi söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada, Trabzon’da yayımlanan “Trabzon’da Meşveret” gazetesindeki reklamlar incelenerek 20. yüzyıl başlarında Trabzon’un tüketim alışkanlıkları, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı reklamlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon’da Meşveret Gazetesi, Reklam, Tüketim Toplumu

AN ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMICS AND CULTURE IN TRABZON BASED ON THE COMMERCIALS IN “TRABZON’DA MEŞVERET” NEWSPAPER

ABSTRACT

The economic developments initiated by the Industrial Revolution in Europe have radically changed the consumption habits of the societies. The variety of products and services has increased on a large scale. The need to commute these new products and services to the masses led to the phenomenon of advertising. In the Ottoman Empire, the use of mass advertisement, which has been one of the most important instruments in creating the contemporary consumer society, coincided with the increase in the numbers of newspapers. Following the Second Constitutional Period, a dramatic increase was observed in the number of both national and local newspapers which had been published since the 19th century. This increase was accompanied by a more discernible diversity in the newspaper

* Gönderim tarihi: 13.02.2018. Kabul tarihi: 22.04.2018.

** Prof. Dr., KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON. moksuz@ktu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0307-7076

advertisements. This study examines the commercials appeared in “Trabzon’da Meşveret” and analyses the early 20th century socio-economic and cultural structure of Trabzon based on the consumer habits and attitudes.

Keywords: *Trabzon’da Meşveret* newspaper, Advertisement, Commercials, Consumer society

Giriş

Reklam ile ilgili pek çok tanım yapılmakla birlikte tüketici gözüyle bakıldığında, çeşitli mal ve hizmetleri tanıtan, bunların nereden, nasıl ve ne fiyata alınabileceği hususunda yardımcı olan bir araçtır.¹ Reklama konu olan faktörler ticari veya çıkar nitelikli mal, hizmet veya fikirlerdir ve amaç bunların üstünlüklerini göstermektir. Böylece reklam sayesinde hedef kitle ikna edilmeye ve yönlendirilmeye çalışılır.² Osmanlı Devleti’nde ilk reklamlar sözlü olarak yapılmaktaydı. Sokak, çarşı ve pazarlarda satıcılar, çığırtkanlar ve tellallar çeşitli ürünlerin satışa çıktığını haber verip, ürünlerin fiyat ve niteliklerini hedef kitlelere duyurmak için kafiyeli sözler ve tekerlemeler söylerlerdi.³ Bu elbette okuma-yazma oranının düşük olduğu ve gazetenin henüz yaygınlaşmadığı, sözlü iletişimin güçlü olduğu bir toplumsal yapıda tüketim alışkanlıklarını yönlendirmek için uygulanan bir yöntemdi. Bununla birlikte zaman ilerleyip gazete yaygınlaştıkça yazılı reklamların da Osmanlı ekonomik hayatında yerini almaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda gazete reklamlarının yazılı reklam grubuna girdiğini ve bunların sonraları resimlerin de eklenmesi suretiyle görsel bir içerik kazandığını söylemek gerekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı’da ilk gazeteler 19. yüzyılda yayın hayatına girmiştir. Dolayısıyla modern anlamda reklamcılık, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlıda da basınla birlikte başlamıştır.⁴

Osmanlı ülkesinde ilk gazete yabancı devlet sefaretleri ve azınlıklar tarafından çıkarılmıştır.⁵ İmparatorluk sınırları içinde ise ilk Türkçe-Arapça gazete Mehmet Ali Paşa’nın çıkardığı 1828 tarihli Vakayi-i Mısıriyye’dir. Bugünkü Türkiye topraklarında çıkan ilk Türkçe gazete ise 1831 tarihli

¹ Füsün Kocabaş-Müge Elden, *Reklamcılık-Kavramlar, Kararlar, Kurumlar*, İstanbul 2009, s. 14; Reklamın farklı tanımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müge Elden, *Reklam ve Reklamcılık*, İstanbul 2009, s.135-146

² Mehmet İvrendi, İsmail Akbal, Murat Canitez, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 13 (2005), s. 239.

³ Elden, *a.g.e.*, s.153.

⁴ Kocabaş- Elden, *a.g.e.*, s.20; Elden, *a.g.e.*, s.154-155. Ayrıca bkz. Mehmet Özkundakçı, *Reklamcılığa Giriş*, İstanbul 2008, s. 15-31.

⁵ Hamza Çakır, *Gazeteciliğe Giriş*, Konya 2007, s.31; Orhan Koloğlu, “Türkçe-Dışı Basın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:1, İstanbul 1985, s.95.

Takvim-i Vakayi'dir. Ardından 1840 yılında Türkçe ilk yarı özel gazete Ceride-i Havadis, 1860'da da ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval, 1862'de ise Tasvir-i Efkâr yayımlanmaya başlamıştır.⁶

Ulusal basın diye adlandırılacak yukarıdaki gazetelerin yanında 19. yüzyılın ikinci yarısında yerel gazetelerin de çıkmaya başladığı görülmektedir. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği sırasındaki uygulamalarını, daha doğrusu Tuna Vilayeti Nizamnamesini esas alarak oluşturulan 1864 Vilayet Nizamnamesi sonrasında vilayetlerde matbaalar kurulmuş ve böylece vilayet gazeteleri çıkartılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın ilk vilayet gazetesi 1865 yılında Tuna Vilayetinde Türkçe-Bulgarca yayımlanan Tuna Gazetesi olmuştur. Bu durum diğer vilayetlere örnek teşkil etmiş ve 1867'de Erzurum'da yayımlanmaya başlanan Envar-ı Şarkiyye, Anadolu'da çıkan ilk Türk gazetesi olmuştur.⁷ Trabzon'da ise 13 Nisan 1869'da Trabzon Vilayet Gazetesi çıkarılmıştır.⁸ II. Meşrutiyet sonrasında tüm ülkede gazete sayısında önemli bir artış olmuş ve vilayetlerde de çeşitli gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Trabzon'da çıkarılan "Trabzon'da Meşveret" gazetesidir.

"Trabzon'da Meşveret", 1908'den itibaren Çarşamba ve Cumartesi olmak üzere haftada iki gün yayımlanan bir gazete olup, sahibi Naci Bey (Meşveretçi Naci)'dir.⁹ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu hatıralarında bu gazete-den bahsederken İttihat ve Terakki Partisi'nin Trabzon'daki yayın organı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

Reklamın gazeteler için önemli bir finans kaynağı olduğu aşikârdır. Ancak devlet tarafından çıkarılan gazetelerin ekonomik sorunlarının devlet tarafından çözüldüğü de bir gerçektir. Üstelik bu gazeteler, kâr amacından ziyade halkı eğitmeye ve devlet politikalarından haberdar etmeye yönelik yayınlardır. Buna karşılık özel gazeteler, hiç olmazsa masraflarını karşılayacak bir gelire ihtiyaç duymaktadırlar. Mevcut tirajları ise bunu karşılamaktan çok uzaktır. Bu nedenle onların yayın hayatına devam edebilmeleri için reklam gibi alanlardan sağlanan gelirlere gereksinimi bulunmaktadır. Bundan

⁶ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul 1985, s. 68-93; Çakır, a.g.e., s. 32-35; A. Rıdvan Bülbül, *Genel Gazetecilik Bilgileri*, Ankara 2000, s.12-13. Ayrıca bkz. Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri*, Ankara 2002, s.16-35.

⁷ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul 1985, s. 99-102; Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İstanbul 2001, s. 86-97.

⁸ Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, C: 1, Ankara 2010, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, s. 1.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 5, (Güz 2008), s.139-149; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s. 48-53.

¹⁰ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu- Hayatı, Haturatı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Serander Yayınevi, Trabzon 2008, s.129,154.

dolayıdır ki, Osmanlı Devleti'nde gazete reklamlarının artması, özel gazetelerin çıkmasıyla eşzamanlı gelişme göstermiştir. Çıkarılan gazetelerin sayısı arttıkça, gazete reklamları da daha cazip hale gelmiştir.¹¹

Bu çalışmada Trabzon'da Meşveret Gazetesi'nin 1911-1912 yılları arasında nüshalarındaki ilan ve reklamlar incelenmektedir.¹² Bununla birlikte Osmanlı döneminde ulusal yayın yapan gazetelerdeki reklamlar ile ilgili çalışmaların sınırlılığı dikkate alındığında yerel bir gazete üzerine yapılan bu araştırmanın zorlukları belirginleşmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de yerel gazetelere verilen reklamlarla ilgili çalışmalar da yok denecek kadar azdır. Çalışma, gazetenin yalnızca ilan sayfasında yer alan reklamların değerlendirilmesiyle sınırlı tutulmuş olup bunlardan belli başlı konulardaki ilan ve reklamlar incelenmeye çalışılmıştır. Zira tamamının kapsam içine alınması çalışmanın makale boyutunu aşacak durumdadır. Gazetenin ilan sayfası son, yani dördüncü sayfadır ve dört sütundan oluşmaktadır. Sayfanın başında büyük punto ve koyu harflerle “*ilan*” yazısı mevcut olup ilanlar arasında bir veya iki satırlık boşluklar bırakılmış ve araları işaretlerle ayrılmıştır. İlanların fiyatı ile ilgili olarak gazetenin ilk sayfasında “*ilanların pazarlığa tabi olduğu*” belirtilmekte olup, diğer bazı gazetelerin aksine¹³ burada herhangi bir ücret belirtilmemiştir.

Bilindiği üzere ticarete konu olan şeyler niteliklerine göre tasnif edilerek sektörlere ayrılırlar. Bu çalışmada da aynı yol takip edilmiş ve reklamlar iki sektör üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

A. Hizmet Sektörü ile İlgili İlan ve Reklamlar

Hizmet sektörü başlığı altında reklamı yapılan konular sağlık, hukuk, berberlik ve benzerlerinden oluşmaktadır.

Sağlık Alanındaki İlanlar

Sağlık ile ilgili ilanlar içinde doktorlara ait olanlar önemli bir yer tutmaktadır. İncelediğimiz dönemde ilk olarak 15 Nisan 1911 tarihli gazetede görülen bu ilanda büyük

¹¹ İvrendi ve diğerleri, a.g.m., s. 241.

¹² Bu çalışmada, Meşveret Gazetesinin 254-400. nüshaları arasındaki 97 gazete incelenmiştir (Gazetenin 301-350. sayıları elimizde bulunmadığı için incelenememiştir). Gazetelerde reklamı yapılan ürün ve hizmetler için ilan verilir ve bunlar genellikle gazetenin ilan sayfasında yer alır. Literatürde birlikte anılmasından dolayı metin içinde ilan ve reklam kelimeleri ana kaynağın terminolojisine uygun olarak birbirinin yerine kullanılmıştır.

¹³ Vakıf gazetesindeki ilan ve reklamların ücretleri için bkz. İlhan Yerlikaya, “Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakıf Gazetesi’nde (1875-1884) İlan ve Reklamlar, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 8, (Ekim 1994), s. 206-207.

punto ve koyu harflerle “*Doktor Vahan*” başlığı kullanılmıştır. Ana başlığın hemen altında “*Amerikan Darülfünunundan Mezun*” şeklinde bir alt başlık daha mevcuttur. Metnin içeriğinde Doktor Vahan’ın uzun süre Alman ve Amerikan hastanelerinde bulunup mesleğinde ustalaştığı, daha sonra pek çok Osmanlı vilayetinde çalıştığı, bir müddet için Trabzon’a geldiği ve burada çalışmaya başladığı belirtiliyordu. Her türlü cerrahi ameliyatı yapabildiği; dâhili hastalıkları, eski ve yeni belsoğukluğunu, frengiyi, göz hastalıklarını, kulak, boğaz ve kadın hastalıklarını “*fennin en son terakkiyat-ı hazırasına tatbikan kemal-i maharetle*” kısa sürede tedavi ettiği belirtilmekteydi. İlanda Dr. Vahan’ın, Reji’nin karşısında Ksenefon Efendi’nin eczanesinde, saat 8 ila 10 arasında da Orta Hisar’da Şifa Eczanesi’nde hastaları muayene ettiği bildiriliyordu. Ayrıca Salı günleri öğleden sonraları da fakirleri ücretsiz muayene ve tedavi ettiği duyurulmaktaydı. Bu ilan 15 Nisan-17 Mayıs 1911 tarihleri arasında dokuz kez verilmiştir. Hep aynı içerikte ve şekilde herhangi bir değişiklik olmaksızın tekrarlanmıştır.¹⁴

Aynı tarihlerde gazetede bir diğer doktor ilanı “*Doktor Jozef Yorgiyadi*” başlığıyla verilmiştir. Bu ilan da 15 Nisan-24 Mayıs 1911 tarihleri arasında on kez yayımlanmıştır. İlanda Akritiu Hastanesi’nin¹⁵ eski müdürü Dr. Jozef Yorgiyadi Efendi’nin Van vilayetindeki görevinin sona erdiği belirtilerek bundan böyle Trabzon’da görev yapacağı yazılmaktaydı. Her gün sabahları Orta Hisar’da Şifa Eczanesi’nde, öğleden sonra Reji karşısında Kıryazi Efendi’nin eczanesinde hasta kabul ettiği duyurulmaktaydı. Bu ilan da hep aynı şekilde tekrar etmiştir.¹⁶

دوقود ژوزف یورگیادی
آقریضا خسته حایس و برما بق درکتور یورگیادی
دی قدی وان ولایتده اولان مسأوبورت مجبوس
حسام بو لایحه دن بعددا طبریز دؤنده اجری
صیانت اده - صحتی - جیبته هر کون صیباحاری

¹⁴ *Trabzon’da Meşveret*, No: 267, 2 Nisan 1327(15 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 268, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911) ; *Trabzon’da Meşveret*, No: 269, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 270, 14 Nisan 1327(27 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 271, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 274, 27 Nisan 1327(10 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911), *Trabzon’da Meşveret*, No: 276, 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911)

¹⁵ Bu hastane, 1900’lerin başlarında Boztepe’de günümüzdeki Kemik Hastalıkları Hastanesinin yerinde Akritiu adlı zengin bir Rum tarafından, akrep zehirlenmesinden ölen çocuklarının anısına yaptırılmış bir çocuk hastanesi olup kurulduğu yıllarda müdürlüğünü Dr. Jozef Yorgiyadi Efendi yürütmüştür. Bkz. Veysel Usta, “Tanzimattan Cumhuriyete Trabzon’da Sağlık”, *Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Haz. Mustafa Çulfaz, Trabzon 2007, s.xxvi.

¹⁶ *Trabzon’da Meşveret*, No: 267,2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 268, 6 Nisan 1327(19 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 269, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 270, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 271, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911); No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 274, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 275, 30 Nisan 1327(13 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 276, 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 278, 11 Mayıs 1327(24 Mayıs 1911)

Diğer bir doktor ilanı “*Etubba-yı Hazika-i Askeriyeden Tahsin Bey*” başlığını taşımaktadır. Burada öncelikle belirtilen husus Tahsin Bey’in Cuma ve Pazar günleri İttihat ve Terakki Kulübü’nde parasız tedavi yaptığıdır. Bununla ilgili olarak “*bila cins ve mezhep bilcümle hastagâm*” ifadeleriyle milliyet ya da din ve mezhep ayrımı yapmaksızın tedaviye muhtaç herkesi parasız muayene ettiği vurgulanmaktaydı.¹⁷ İlanda ayrıca Cuma ve Pazar günlerinden başka her gün saat dokuzdan sonra Orta Hisar’da Şifa Eczanesi’nde de hastaları muayene ettiği belirtilmekteydi. Dolayısıyla kimi zaman parasız, kimi zaman ise paralı muayene yaptığı anlaşılmaktadır. Bu ilanların bazıları gazetenin üçüncü sayfasında yer alırken¹⁸ bazıları da dördüncü sayfada yayınlanmıştır.¹⁹

İncelediğimiz dönemdeki son doktor ilanı, yukarıda bahsi geçen Dr. Vahan ile aralarında büyük rekabet, hatta husumet yaşanan²⁰ Dr. Hekimyan’a aittir. Ona ait iki ilan mevcut olup bunlardan birincisi “*Frenği Hastalığının Tedavisi*” başlığını taşımakta olup hemen altında büyük punto, koyu renkte ve Arap rakamlarıyla “606” yazısı bulunmaktadır. İlanın içeriğinde eski ve yeni frenği hastalıklarının tedavisi için Erhlih’in

اطباءى ماذقة عسكرىدن
تخمين بك
جمعه وپزار كوكبرى محتاج كداوى بلا عىس
و عظم باطبه عىسكالى انما و ترقى فوسد، جمعا
عصايت ابقكده اولان ساقى انما عسكرىدن
و صولمان كبر كرى تخمين بك جمعه وپزاردن
... هر كوى ساعت خلوزدن عىسكرو اوله عىساره
شفا عىسكرو عىسكرو عىسكرو
... عىسكرو عىسكرو

فرنگى حىستىنىك كداوىسى
٦٠٦
انكى وىكى فرنگى حىستىنىك كداوىسى
٦٠٦ كىمىر اولان انك حوك
و قىلى انما عىسكرو عىسكرو عىسكرو
انكى حىستىنىك كداوى ابقكده
اولان عىسكرو عىسكرو

¹⁷ Hasan Tahsin Bey, o dönemde Trabzon’un önemli isimleri arasında yer alırken özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşları dolayısıyla şehirden toplanan yardımlara da iştirak etmiştir. Bkz. Melek Öksüz, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyeti’ne Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Trabzon 2016, s. 97,129,132.

¹⁸ *Trabzon’da Meşveret*, No: 289,18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 290, 22 Haziran 1327 (5 Temmuz 1911) ; *Trabzon’da Meşveret*, No: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911)

¹⁹ *Trabzon’da Meşveret*, No:292, 29 Haziran 1327 (12 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No:298, 20 Temmuz 1327 (2 Ağustos 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No:299, 23 Temmuz 1327(5 Ağustos 1911)

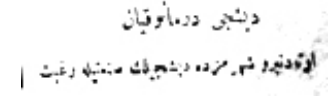
²⁰ Ermenice yayınlanan Pijik gazetesi sahibi Dr. Vahan 1911 yılında, Dr. Hekimyan aleyhinde yazdığı yazıdan dolayı ceza almıştı. Bununla ilgili olarak Hekim Gazetesi’nde Vahan Efendi’nin Amerika ve Almanya’da hastanelerde eğitim almış olduğunu yalanlayan ve Hekimyan’ın fakir ahaliyi bedava muayene ettiği, oysa Vahan’ın halka hizmet anlamında hiçbir faaliyetinin bulunmadığı, halkın ilandaki bilgilere inanmaması gerektiği mealinde bir yazı yayınlanmak suretiyle reklamdaki ifadeleri de eleştirilmişti. Bu iki doktor arasındaki rekabetin karşılıklı sert suçlamalara neden olduğunu ve tartışmanın gazete sütunlarına da taşındığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çulfaz, *a.g.e.*, s.365; Çulfaz, *a.g.m.*, s.XXXVIII-XXXIX.

“606” tabir edilen en son ve en tesirli ilacının Zeytinlik’te Dr. Hekimyan tarafından kullanılarak hastalıkları tedavi etmekte olduğu belirtilmekteydi.²¹

Onunla ilgili ikinci ilan, “Doktor Hekimyan”, “Zeytinlik” şeklindeki başlıklarla verilmiştir. İlandan Dr. Hekimyan’ın hastalarına, Zeytinlik civarındaki muayenehanesinde baktığı anlaşılmaktadır. Bu da Hekimyan’ın diğer doktorlardan farklı olarak kendine ait bir muayenehanesinin bulunduğunu göstermektedir. Nitekim diğerlerinden farklı olarak bu ilanda muayenehanenin özellikleri belirtilmektedir. Buna göre muayenehanede “birinci sınıf ameliyathane” olup, her çeşit cerrahi işlemin yapıldığı, yeni ve son usul tedavi yöntemlerinin kullanıldığı ifade edilmektedir. Özellikle o dönemin en önemli hastalıklarından olan “sifiliz²² ve bel soğukluğu hastalıklarına mahsus her nevi alat ve edavat-ı fenniye mevcut olduğundan” ifadeleri ile hastalıkların tedavisi için teknik malzeme ve mekân yeterliliği vurgulanmaktaydı. Dr. Hekimyan’ın her gün sabahtan öğleye kadar ücretli muayene yaparken, Çarşamba günleri de hastalara parasız baktığı duyurulmaktaydı. Bu ilan gazetede iki kez yayımlanmıştır.²³

Gazetede tek dışı ilanı, Trabzon’un bilinen ilk dışışisine²⁴ ait olup “Dışçı Dermanukyan” başlığıyla verilmiştir. Dermanukyan Mıgırdıç’ın Trabzon’da tanınmış bir dışçı olduğu, “öteden beri şehrimizde dışçılık sanatıyla rağbet-i umumiyeyle celb-i mazhar olan” sözleriyle ifade edilmektedir. İlanın içeriğinde Dermanukyan’ın aldığı eğitimden söz edilirken onun İstanbul’da meşhur Avusturyalı Dr. Olard’dan “kaffe-i usul-ı cedideyi bittahsil” ettiği belirtilmekteydi.²⁵

²¹ Trabzon’da Meşveret, No: 300, 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911). 15 Ağustos 1327 (28 Ağustos 1911) tarihli Hekim Dergisi’nde verilen bir ilanda da aynı şekilde Operatör Hekimyan’ın 606 tabir edilen ilaçla hastalarını Zeytinlikteki hanesinde muayene ettiği bildirilmektedir. Bkz. Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim, Haz. Mustafa Çulfaz, Trabzon 2007, s.507.

²² Fransızca bir kelime olan syphilis/sifiliz, frengi hastalığının diğer bir ismidir.

²³ Trabzon’da Meşveret, No: 354,8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 368, 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912)

²⁴ Usta, a.g.m., s.XXXIII.

²⁵ Trabzon’da Meşveret, No: 268, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 269, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 270, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 271, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 274, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 276, 4 Mayıs 1327(17 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 278, 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911)

Görüldüğü üzere gazetede doktor ilanlarında öncelikle doktorun nerede muayene yaptığı belirtiliyordu. O dönemde Şifa Eczanesi'nin doktorlar tarafından muayenehane olarak kullanıldığı önemli bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkati çeken diğer bir konu yabancı ülkede ya da yabancı bir doktordan eğitim alma hususuna ve en yeni tıbbi usul ve aletlerin kullanıldığına ilanlarda yer verilmiş olmasıdır. Reklam bir malın ya da hizmetin üstünlüğünü tanıtarak halkın tercihihez mazhar olmasını sağlamak olduğuna göre buradan Trabzon ahalisinin Avrupa ve Amerika'nın fennî usullerine vakıf olduğu ve onlara değer verdiği yorumu yapılabilir. Bu durumda Trabzon'da Avrupa'nın bilimsel usulleri ile ilgili olumlu bir algı ve/ya bilginin var olduğu sonucuna da ulaşılabilir. Zira reklamlar tam da bu algının talebine uygun bir içeriğe sahip gibi görünmektedir. Bunun diğer bir çıkarımı ise genele dairdir ve Avrupa'nın eğitim ve bilimine duyulan güvenin belki de hayranlığın halk katmanlarında derinlere nüfuz ettiği ile ilgilidir. Ek olarak doktorların niteliklerinden bahsedilirken tecrübelerine de özel bir vurgu yapıldığı gözden kaçmamaktadır.

Ayrıca muayenehanenin özellikleri, ilgili doktorun hangi hastalıkları tedavi ettiği ve hasta muayene gün ve saatleri de ilanda bahsedilen konulardandır. Hemen her ilanda en az bir zührevi hastalıktan bahsediliyor olması, bu dönemde Osmanlı toplumunun geneline musallat olmuş bu tür hastalıkların Trabzon'da da yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Doktorların uzmanlık alanlarının oldukça çeşitlilik arz ettiği diğer bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bu anlaşılır bir durumdur. Zira bir şehirde, hatta vilayette bir doktorun bile zor bulunduğu bir dönemde tek bir alanda uzmanlaşmış doktorlar bulmak imkânsız olduğu için, doktorlar mümkün olduğu kadar çok alanda bilgi edinip tedavi etme becerisine sahip olmak zorundaydılar. Ayrıca dönemin hekimlik eğitiminde yatay/genel bir eğilimin olduğu da bilinen bir gerçektir. İlanlarda muayene ücretleri konusunda somut bir bilgi söz konusu değildir. Buna mukabil bazı günlerde ücretli, bazı günlerde de ücretsiz muayene ve tedavi yapan doktorların varlığı, sosyal sorumluluk örneği olarak göze çarpmaktadır. Tahsin Bey hariç diğer doktorların hepsinin gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olmaları ilgi çekici bir ayrıntıdır. Son olarak ilk iki ilandaki doktorun Trabzon dışından geldiği dikkat çeken diğer bir husustur. Ancak onların aslen Trabzonlu olup-olmadıklarını tespit etmek mümkün olamamıştır.

Sağlık ile ilgili olarak gazetede yer alan başka bir ilanda da ilaç reklamı yapılmaktadır. Bu konu doğrudan hizmet satımını değil de mal satımını ilgilendiriyor olsa da sağlıkla ilgili ilanların bir bütün olarak araştırmada yer tutmasını sağlamak için makalenin bu kısmında ele alınmıştır. İncelediğimiz dönemde bu konuda bir tane ilaç reklamı mevcuttur. Oldukça uzun bir metin olup çerçeve içinde verilmiştir. "*Yalnız Erkekler İçin*" başlığı ile gazetede yer alan bu ilanda erkeklerde iktidarsızlığın tedavisinde kullanılan bir ilaç

tanıtılmaktadır. İlacın mucidi olan Goraşyo Karter , “Amerita” adını verdiği ilacını “*kuvve-i bedeniyesini gaib etmiş olanlar*” ile “*kudretsizliğe düşer olanlar*” için kullanıldığını belirtmektedir. Metnin ortasında çerçeve içinde “*meccanen irsal olunur*” yazısı mevcuttur. İlacın mucidi, böyle bir ilacı bulmakla kısırlık ya da iktidarsızlığa çare olacağı için bu tür problemleri olan kişilere bu ilacı vermekle kendisini vazifeli saydığını belirtir. “*Amerita, zayıflatmış olan erkeği kuvvetli ve genç eder*” “*yeniden kuvvet ve iktidara malik eder*” ifadeleriyle hastaların kendisine mektupla ulaşmalarını tavsiye etmektedir. İlaçtan bir numuneyi parasız

göndereceğini, ancak bir mektup içinde 3 tane pul gönderilmesi gerektiğini belirterek farklı bir ticari yöntem geliştirir. Ayrıca ilaç kolisine ilaçla ilgili herhangi bir şey yazılmayacağını ve belirtilen adrese gönderileceğini belirtir. İlacın sadece iktidarsızlık değil, aynı zamanda başka rahatsızlıklara da fayda sağlayacağı belirtilirken bu ilacı kullananların kısa bir sürede 30 yaş gençleşecekleri de ilave edilmekteydi. Bu noktada “*ilacın mucidi Amerita'nın istimaliyle sıhhat ve saadete nail olacaklarından emindir*” “*artık muzdarib olmayın, bana yazın, aradığınız çareyi bulacaksınız*” ifadeleri ikna aracı olarak kullanılmaktadır. Goraşyo Karter'in adres bilgisi İstanbul/ Galata Mehmet Ali Paşa Hanı'nda 49 numara, daire 48 olarak bildirilmekteydi.²⁶

Bu ilanın yayınlandığı 28 Haziran 1911 tarihinde Hekim gazetesinde konu ile ilgili kimyager Hasan Tahsin tarafından kaleme alınan “Aldandıklarımızdan” başlıklı yazıda; Amerita gibi ürünlerin kandırmaca ürünler olduğu ve kesinlikle itibar edilmemesi gerektiği ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.²⁷ Bu yazı, eczanelerde yapılan ilaçlarla hazır ilaçlar arasındaki rekabeti, hekim ve eczacıların hazır ilaçlara olan direncini göstermesi açısından da ilginçtir. Ayrıca ilaç üretiminde fabrikasyona geçildiği bir dönemde, işlerini kaybetme kaygısında olan eczacıların buna karşı koydukları izlenimini de vermektedir.²⁸

O günkü koşullarda mahrem sayılan kısırlık, iktidarsızlık gibi hastalıkların yüz yüze görüşmeksizin gazetelerdeki ilanlar üzerinden tedavi edilebileceği beklentisi ve ilaçların gizlilik içerisinde hastalara gönderilebileceği hassasiyeti ilanda öne çıkan hususlardır. Bu ilanın, reklamcılık mantığına uygun olarak müşteriyi sunulan malın faydasına inandırmayı hedef edindiği açıkça görülmektedir. Reklam, insanların umudunu canlı tutma

²⁶ Trabzon'da Meşveret, No: 288, 15 Haziran 1327 (28 Haziran 1911)

²⁷ Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim, s.451-457.

²⁸ Mustafa Çulfaz, “Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden: Hekim”, Haz. Mustafa Çulfaz, Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim, Trabzon 2007, s.XLII.

mantığı üzerine kurulur ve abartıyı içerir. Bir anlamda her derde deva denilebilecek, ne olduğu belli olmayan ve biraz da Avrupa bilgisine ve teknolojisine duyulan güveni istismar eden bu reklam sonucunda bu ilacı alanların sayısını tespit etmek imkânsızdır. Ancak burada modern reklamcılığın, hedef kitlenin arzu ve isteklerini tahrik etmeye dönük stratejisinin ilk örneklerinin bulunuyor olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazetede yer alan bir diğer ilaç ilanı da “*En ala ve mücerreb tahta biti suyu*” başlığı ile verilmiştir. Bu ilanla o günkü koşullarda insanların rahatsız eden haşerelerden tahta bitine karşı geliştirilmiş olan bu ilacın nasıl temin edilebileceği hakkında bilgilendirme yapılıyordu. Nitekim ilanda ilacın içeriği vb. konularda bilgi verilmezken Uzun Sokak’ta Frerler Mektebi karşısında S. Çakuyan’ın ve Seferzadelerin Bomarşa mağazaları bitişiğinde şemsiyeci Mihran Gumariyan’ın dükkânlarında satıldığı bildirilmekteydi. İlanın devamında taşradan sipariş kabul edildiği ve kullanımı hakkında da bilgi verilebileceği belirtilmekteydi.²⁹

Başka bir ilaç ilanı “*Kadınlar İçin Kolaylık ve Temizlik*” başlığıyla verilmiştir. Aslında temizlik ürünleri ile ilgili olan bu ilanda, nasırlardan mustarip olanlara fevkalade faydalı olduğu ifade edilen “*Riziton*” isimli ilacın reklamı yapılmaktaydı. Bu ürün Berberoğlu Sokağı’nda ve Kethüdaoğlu Hamamı’nın üst tarafında Akridi Tudor’un mağazasında 30 paraya satılmaktaydı.³⁰

Otel, Lokanta ve Kırathane İlanları

Kalafatoğlu Banco ve arkadaşı “*Uzun Sokak’ta Anadolu Kırathanesi ve Memnuniyet Lokantası*” başlığı ile verdikleri ilanda; Uzun Sokak’ta Bonmarşe karşısında “*vasi çam ağaçları ile sayedar bahçesi bulunan*” evlerini kırathane ve lokantaya dönüş-

الأعلا ويجرب تحفة صوي
أوزون سوقا قدم فردل مكني كارتوشو سده س .
جانوفاك وصفر زاد مترك بومارشة مناز ماری انسالده
شمشه جي مهران غومر ياك دكانز نده صايلور .
طشره لردن سپاراش قبول اولور واستعمال حناده
ايضا ساتور يابيز .

قارنيز ايچون قولايي

وتنيزك

لاديرده قولايي ناز باغري كبره ملك وقوفو
وردمان نسر اجاري سنج اجمعت اوزره ايجار
ايديلي طور دترور سده ل نسج نفوسى ا اوزى
بربر اولي سوقا قدمه وكتسما اولي حمانك
اوست طر قسده اقريدى طوخورك مده سده
صايلقه دم .
يونوك سادى اولدى مودره لادير ملك اجروته
قوليدى زمان صباى تزيه ايشيك كي طر
صرفقاسى دى بودد . اوزور درجه سده شقيش
ايدبور . طوره برى دوام ايدر . وچين طوره
ايكى غروته صايلقه دم .
مابير ل ايچون فوق الساده قاسملى ريزيتون
نامعلاچره مذكور معالجه اوتوز ياره قياقه فروخت
ايدلكده اولديسندن مابير لردن مضطرب اولانلره
بو علاجى توصيه ايلور .

أوزون سوقا قدمه اما اولي قرائنه سى

منزايات لوقطه سى

أوزون سوقا قدمه بومارشة قاروشو سده و صايل
اناجر بلسا عمارت اجروسى ونازل خانه منى قرائنه
ولوقطه انجاز ايديكدرى ارباب دوقى وسيله نشير
ايدور . لطافت خصوصى كى فرط ايتناز و كلكرك
قنائى باحاره بقية كى قرائنه سده كونه حش
ايشيكى اشرافى قرائنه اولوقطه منى بومارشة
ذوات ايدور تصديق دورورلر .

قندان اولي
باچور و وواسى

²⁹ Trabzon’da Meşveret, No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 274, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 276, 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 278, 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 279, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 280, 18 Mayıs 1327 (31 Mayıs 1911)

³⁰ Trabzon’da Meşveret, No: 295, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 297, 16 Temmuz 1327 (29 Temmuz 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 298, 20 Temmuz 1327 (2 Ağustos 1911)

İşletme sahiplerinden başka bazen müşterilerin memnun kaldıklarına dair ilanlar da gazetede yer alabiliyordu. Bu anlamda bir ilan dikkat çekicidir. Trabzon'da Telgrafhane'de Muvakkat Muhabere Memuru Eyüb-zade Mustafa Efendi “*Mühim Bir Tavsiye*” başlığı ile gazetenin üçüncü sayfasında verdiği ilanda müşterilere “*Ali Ağa'nın Otelini*” önermekteydi. Mustafa Efendi, Trabzon-Erzurum yolu üzerinde yolcuların uğrak yerlerinden birisi olan Zigana köyünde birçok oteller olduğunu; ancak temizlik, hizmet ve müşterilere karşı gösterilen hassasiyetten, ilgi ve alakadan dolayı zaten tanınmış bir otel olan bu işletmeyi, rahat etmek isteyen yolculara tavsiye ediyordu.³⁴ Bu ilan, gerçek bir müşteri memnuniyetinin ifade edilmesi miydi yoksa ilgili otelin reklam stratejisinin ürünü olan bir kurgu muydu? Bunu bilmek olanaksızdır.

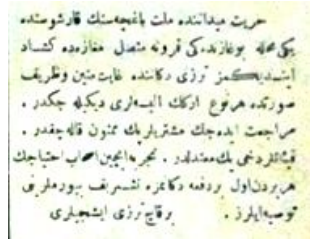

Terzi ve Berber İlanları

İncelediğimiz dönemde gazetede iki adet terzi ilanı mevcuttur. Bunlardan birincisinde dükkânın “*Hürriyet Sokağı'nda*” olduğunu bildiren ifade, ilan başlığı olarak kullanılmıştır. Terzi Nikofolos Kukas, ilanda “*Paris'te makasdarlığı tahsil ile burada bulunduğu müddet zarfında bilumum müşterilerinin fevkalade takdirine mazhar olan Nikola Aplakidi'nin yetiştirdiği makasdarlardan*” olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca ilanda terzihanenin Frerler Mektebi civarında Hürriyet Sokağı'nda yeni açılmış olduğu, burada her çeşit yazlık, kışlık ve her mevsime uygun kıyafetlerin dikildiği de ifade edilmekteydi.³⁵

Diğer terzi ilanında herhangi bir başlık kullanılmamıştır. “*Birkaç terzi işçi*” tarafından verildiği anlaşılan ilanda dükkânın, ismi ya da sahibi konusunda bir bilgi mevcut değilken yeri ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiştir. İlanı göre dükkân, Hürriyet Meydanı'nda Millet Bahçesi'nin karşısında Yenimahalle boğazındaki fırının bitişiğindedir. Dükkânın erkek

³⁴ Trabzon'da Meşveret, No:399,14 Temmuz 1328 (27 Temmuz 1912)

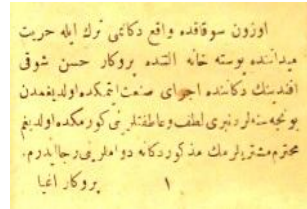
³⁵ Trabzon'da Meşveret, No:351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 354, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 360, 29 Şubat 1327 (13 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 364, 14 Mart 1328 (27 Mart 1912)

terzisi olduğu belirtilen ilanda “fiyatlar dahi pek mutedildir” ifadesi dikkat çekicidir. İlanda müşterilere “tecrübe için ashab-ı ihtiyacın her yerden evvel bir defa dükkâna teşrif buyurmaları” tavsiye edilmekteydi.³⁶

Doktor ilanlarındaki benzer yaklaşımların bu reklamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Ancak her iki ilanda müşteriyi ikna etmeye yönelik söylem ve yöntemler birbirinden biraz farklıdır. Nitekim bu meslekte de Avrupa’da eğitim almış ya da çalışmış olmanın tercih edilirliliği ilk terzi ilanında özellikle vurgulanmıştır. Şüphesiz o dönemde Avrupa modasını takip etmede bu durumun müşteri tercihlerine bir ölçüt olacağını düşündürmektedir. Bir başka deyişle Osmanlı toplumunun pek çok alanda yüzünü Avrupa’ya çevirmeye başladığını yansıtmaktadır. İkinci ilanda ise fiyatların uygunluğu öne çıkarılarak müşteriler için tercih sebebi oluşturulmak istenmiştir. Bu durum terzilerin aynı muhitte bulunmaları dolayısıyla rekabetçi anlayışın geçerliliğini düşündürmektedir.

Terziler gibi gazeteye ilan veren diğer bir esnaf grubu da berberlerdir. İncelediğimiz dönemde iki tane berber ilanı mevcuttur. İlk ilan 10 Nisan 1912 tarihine aittir ve “Tıraş Meraklılarına” başlığını taşımaktadır. Aslında bir yer değişikliğini müşterilerine bildirmek amacıyla verilen bu ilanda, Hürriyet Meydanı’nda Postane altında dükkânı olan Perukâr³⁷ Hasan Şevki Efendi’nin buradan çıkarak yine Hürriyet Meydanı’nda Belediye karşısındaki Yeni Han’ın altında yeni bir dükkâna taşındığı duyurulmaktaydı. İlana göre “zanaatına merakı ve temizliği ile maruf” olduğu belirtilen Perukâr Hasan Şevki’nin dükkânı “müşterilerine ilan ve tıraş meraklılarına tavsiye” olunmaktaydı.³⁸

Diğer berber ilanı Perukâr Ağya’ya aitti ve herhangi bir başlık kullanılmamıştı. İlanda, Onun da Uzun Sokak’ta bulunan dükkânını kapatıp Hürriyet Meydanı’nda Postane altında Perukâr Hasan Şevki Efendi’nin dükkânına taşındığı bildirilmekteydi. Perukâr Ağya “bunca senelerden beri lütf-i atıfetlerini görmekte

³⁶ Trabzon’da Meşveret, No: 359, 25 Şubat 1327 (9 Mart 1912)

³⁷ erukâr (perruchiere) Türkçe’ye İtalyancadan gelmiş bir kelimedir ve berber manasındadır.

³⁸ Trabzon’da Meşveret, No: 368, 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 370, 4 Nisan 1328(17 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 372, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328(1 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No:376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 384, 23 Mayıs 1328(5 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 387, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No:388, 6 Haziran 1328(19 Haziran 1912)

olduğum muhterem müşterilerimin mezkûr dükkâna devamlarını rica ederim” sözleriyle müşterilerini bilgilendirerek onları yeni yerine davet etmekteydi.³⁹

Berber ilanlarının içeriği incelendiğinde veriliş nedenlerinin yer değişikliği olduğu, dolayısıyla müşteri kaybının önüne geçmek amaçlandığı görülmüştür. Nitekim Hasan Şevki Efendi başka bir yere taşınırken Perukâr Ağya da onun dükkânına taşınmıştır. Dolayısıyla her ikisi de müşterilerine yeni yerlerini gazeteye verdikleri ilanlar vasıtasıyla duyurmak istemişlerdir. Ayrıca bu meslek insan sağlığı ile ilgili olması dolayısıyla temizlik hususundaki hassasiyet de ilanlarda ön plana çıkartılan bir husustur. Diğer bir husus da “*tıraş meraklılarına*” ifadesinde kendini bulan anlatımdır. Buradan o tarihlerde Trabzon’da halkın tamamında berberde tıraş olma alışkanlığı bulunmadığı; bazı kişilerin bunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Böylece ilanların bir amacının da tıraş olmayı özendirmeyi, başka bir deyişle kişisel bakım alışkanlıklarını değiştirmeyi ya da pek yaygın olmayan bu alışkanlığı geniş kitlelere yaymayı amaç edindiği söylenebilir.

Hukuk Alanındaki İlanlar

Takib-i Mesalih İdarehanesi, haberleşme ve ulaşım imkânlarının sınırlı, okuma-yazma bilenlerin ise az olduğu dönemde resmi işlerin yürütülmesi noktasında aracılık yapan bir kurum olarak değerlendirilebilir. Nitekim “*Takib-i Mesalih İdarehanesi*” başlığıyla verilen ilanda; gerek başka vilayetlerden gerekse vilayet dâhilindeki yerlerden “*Merkez Vilayetin devair-i resmîyesinde her hususdaki işleri hakkında serian malumat almak isteyenlerin*” işlerinin takip edilerek derhal kendilerine cevap verileceği belirtilmekteydi. Ancak bunun için isteklilerin mektup içinde 20 kuruşluk bir pul göndermeleri gerektiği; aksi takdirde cevap verilmeyeceği ifade ediliyordu. Bir nevi dava takipçiliği olan bu iş kolunun idarehanesinin Orta Hisar’da Şifa Eczanesi olduğu da ilana ilave edilmişti.⁴⁰

Yukarıdaki ilanlarda hastaların muayene ve tedavi edildiği yer olarak kullanıldığı görülen Şifa Eczanesi’nin aynı zamanda resmi işlerin takip edildiği bir idarehane olarak da hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Şifa Eczanesi’nin o dönemde çok amaçlı kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

³⁹ *Trabzon’da Meşveret*, No:266, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 267, 2 Nisan 1327(15 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 268, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 269, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 270, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911)

⁴⁰ *Trabzon’da Meşveret*, No: 284, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 286, 8 Haziran 1327(21 Haziran 1911)

Başka bir hukuk bürosu ilanında “*Mekteb-i Hukuk-ı Osmaniye'den Mezun*” başlığı kullanılmıştır. Birinci Sınıf Dava Vekili İlyakoşi'nin Trabzon'da Pareşkeva Hanı'nda 1 numaralı odada hizmet verdiği şu cümleler ile ifade edilmekteydi: “*Burada ve mahal-i sairede rü'yet olunacak her nev' deavi ve mesalihi deruhte eyler*”.⁴¹

Benzer ilanlardan ruhsatnameli Dava Vekilleri Eyüb-zade Hamdi ve Mumcuoğlu Sokrati'nin de bu alanda hizmet verdiği anlaşılmaktadır.⁴² Verilen ilanda “*Dava Vekilleri Şirketi*” adıyla Trabzon'da Semerciler başındaki köşede bulunan binanın üst katında çalışma ofislerinin olduğu anlaşılmaktadır. Burada “*Trabzon ve mahal-i sairede rü'yet olunacak her nev' deavi ve mesalihi deruhte eyleyecekleri*” belirtilmekteydi.⁴³

Benzer bir hizmetin ilanı bu defa “*Umur-dide Bir Yazıcı*” başlığı ile verilmiş olup Mehmet Efendi'ye ait yazıhanenin açılışı duyurulmaktaydı. Gazete'nin önceki nüshasında hapishane müdürlüğünden istifa eden Mehmet Efendi'nin Hükümet Konağı civarında bir yazıhane açtığı bildiriliyordu.⁴⁴

مکتب حقوق عثمانیہ ماڈرن
طرزوندہ پارہشکو خانہ اوسموی اوطادہ
برخی صنف دعوی وکیل ایلیاکوشی بورادہ و محال
سازمده رؤت اوله بیق هر نوع دعای و مصالحی
درعہدہ ایلر .
۸

دعوی وکیللری شرکتی
مرکزی طرزوندہ سمرچیلر باشده کوشه
باشده کی ماسکتک توقیسی اولوق اورده رشدهتاملی
دعوی وکیللری اوزرنده سمری و موهمی اولوق
سقراتی وشرکی عنوانی تحتده تشکیل ایلر شرکت
بورادہ و محال سازمده رؤت اوله بیق هر نوع
دعای و مصالحی درعہدہ ایلر .
۸

امور دیده بریازیمی
کیکن لسخه مزده حبیانه مدبریتدن استعفا
ایلدین حکومت چورلنده بریارنه کنار ایلدیکی
بازدیددن ارباب افسداری و معلوماندن محرم اوفدی
حکومتک یوقاریکی قوس قارشوسوندیکی
قرانجامک اوزرنده بولان اوطادلردن بری استکرا
ایله ایته باشلامشدر . موسی ایله مراجعت و محاب
مصالحک عنون قالدیق قرضی شمشیدین تیشیر
ایلر .
۴

⁴¹ *rabzon'da Meşveret*, No: 364, 14 Mart 1328 (27 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 368, 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 370, 4 Nisan 1328 (17 Nisan 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 372, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 377, 28 Nisan 1328 (11 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 381, 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912)

⁴² 904 yılına ait Trabzon Vilayeti salnamesinde “Trabzon'da bulunan Şehadetnameli dava vekilleri” arasında Eyüb-zade Hamdi ve Mumcuoğlu Sokrati de bulunmaktadır. Bkz. *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Haz: Kudret Emiroğlu, C: 22, Ankara 2009, s. 561.

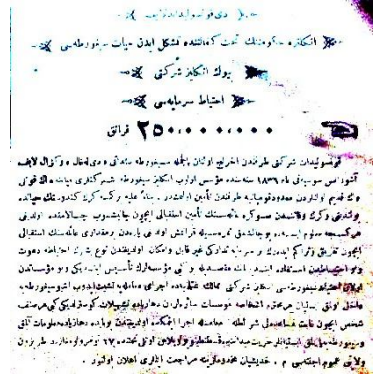
⁴³ *Trabzon'da Meşveret*, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 354, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 360, 29 Şubat 1327 (13 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 363, 10 Mart 1328 (23 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 365, 17 Mart 1328 (30 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 370, 4 Nisan 1328 (17 Nisan 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 372, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912)

⁴⁴ *Trabzon'da Meşveret*, 15 Mayıs 1912 tarihli gazetenin ikinci sayfasında hapishane müdürü Mehmet Efendi'nin istifa ederek Hükümet civarında bir yazıhane açtığı belirtilerek burada

İlanda da bu durum tekrar hatırlatılmakta ve yazıhanenin yeri ayrıntılı bir şekilde tarif edilmekteydi: “*Erbab-ı iktidar ve malumattan Mehmet Efendi'nin Hükümet'in yukarıki kapısı karşısındaki kıraathanenin üzerinde bulunan odalardan birini kiralayarak işe başladı*”. Bu ilanda sadece “*müracaat edeceklerin memnun kalacaklarına*” vurgu yapılıyordu.⁴⁵

Hayat Sigortası İlanı

Hizmet sektöründe ifade edilebilecek bir diğer ilan türü de hayat sigortası ile ilgili olanıdır. Osmanlı Devleti'nde sigorta şirketlerinin faaliyet gösterdiği yerlerden birisi de Trabzon'du. Burada pek çok sigorta şirketi ve acentesi mevcuttu.⁴⁶ Hayat sigortası ilanı gazetede oldukça geniş yer kaplayan ilanlardan olmuştur. Başlıkta “*The Konsolidant Life*” “*İngiltere hükümetinin taht-ı kefaletinde teşekkül eden hayat sigortası*” yazısı ile “*Büyük İngiliz şirketi ihtiyat sermayesinin 250 milyon frank*” olduğu ibaresi yer almaktaydı. İlanda belirtilen üzere İngiliz The Consolidated Assurance Company tarafından yapılan hayat sigortasının Trabzon Vilayeti umum acentesi, Hürriyet Meydanı'nda Kostantinopolopalas Oteli altında 270 numaralı mağazada bulunmakta olup yetkilisi M. Hıdışyan mahdumlarıdır. Reklamın içeriğinde öncelikle şirketin 1836 yılında kurulduğu, İngiliz sigorta şirketleri içinde en kuvvetli ve en eskilerden olduğu belirtilmekteydi. İlanda öncelikle; “*Bir kimesne gerek kendisinin hayatında bulunduğu ve gerek vefatından sonra ailesinin temin-i istikbali için çalışıp çabalamakta olduğu herkesçe malum ise de bu çalışmak semeresiyle kazanmış olduğu paradan bir miktarı ailesinin istikbali için tefrik ve teraküm ederek bir sermaye tedariki gayrikabil ve imkân olduğundan*” sözleriyle hayat sigortasının gerekliliğine işaret edilmekteydi. Dolayısıyla söz konusu şirketin bu konuda bireylere yardımcı olmak için Osmanlı Devleti'nde faaliyete başladığı belirtilerek,

“her nevi istida, layiha ve vesaik-i resmîyeye dair muharrerat-ı saire tahrir edecek ve müracaat edecek ashab-ı mesalihin tevdi edeceği umuru hususati da tesriat takib eyleyecek” olduğu belirtiliyordu. Ayrıca “*erbab-ı mesaliha bu yeni yazıcıyı tavsiye eyleyiriz*” ifadesi de yer almaktaydı. *Trabzon'da Meşveret*, No:378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912)

⁴⁵ *Trabzon'da Meşveret*, No: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No.381, 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 383, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No:385, 26 Mayıs 1328 (8 Haziran 1912)

⁴⁶ 1894'te Trabzon'da ondört sigorta şirketi mevcuttu. Hikmet Öksüz-Veyssel Usta-Kenan İnan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon 2009, s. 36; Murat Baskıcı, “Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C: 57, S: 4,(2002) s. 1-33.

ilgilenenleri ihtiyata davet etmekteydi. Burada özellikle herkes için müsait şartlarda hayat sigortasının yapılabileceği vurgulanarak, bu konuda daha fazla bilgi almak ya da sigorta yaptırmak isteyenlerin Trabzon temsilciliğine müracaat etmeleri istenmekteydi.⁴⁷

İlandaki ifadeler ilginçtir. Zira Osmanlı halkının tasarruf anlayışından farklı bir düşünceyi ifade etmektedir. Yukarıdaki alıntının özellikle “*bu çalışmak semeresiyle kazanmış olduğu paradan bir miktarı ailesinin istikbali için tefrik ve teraküm ederek bir sermaye tedariki gayrikabil ve imkân olduğundan...*” şeklindeki ifadeler yeni bir anlayışı ortaya koymaktadır. Zira buradaki tasarruf ve gelecek için tedbir anlayışının kendisinde tasarruf aracı değeri taşımayan kâğıt para üzerine kurulduğu görülmektedir. Oysa Türk halkının tasarruf alışkanlığı gücünün yettiği oranda değerli maden biriktirmeye dayanıyordu. İçinde değerli maden bulunduran ve bundan dolayı bizatihi kendisinde tasarruf değeri taşıyan metal paradan, kâğıt paraya geçişin ve dolayısıyla bankacılık sisteminin yerleşmesinin çok uzun süre almasının nedenlerinden biri de bu anlayıştı. Dolayısıyla halkı sigorta yaptırmak suretiyle geleceğini garanti altına almaya çağırarak, Osmanlı iktisat sisteminin her anlamda değişim ve dönüşüme uğradığını göstermesi açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Sigortacılıkta, belirli miktarda paranın peşin ya da taksitle belirli bir faiz karşılığında bir kuruma emanet edilmesi söz konusudur. Bu para ilgili kişi yaşlanıp çalışamaz duruma geldiğinde kendisine geri ödenmeye başlanır ve böylece onun geçim kaynağı olur. Ya da sigorta şirketinin kuruluş amacına dönük bir hizmetin görülmesinde kullanılır. Temelinde bankacılık mantığı olan sistemde bu yolla bir sermaye oluşumu temin edilmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin küresel sermaye ağının İngiliz sigortacılık şirketi aracılığı ile Trabzon’da o günkü şartlarda bir şube açması ve gazeteye reklam vermesi dikkat çekici bir durumdur.

Gazetenin Sunduğu Emlakçı Hizmeti

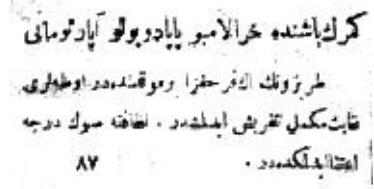
Gazetenin hizmet sunduğu alanlardan birisi de ev kiralamak ya da evini kiraya vermek isteyenlere yönelik hizmetidir. “*Kiralık Hane Sahiplerine*” başlıklı ilan ile ev kiralamak ya da evini kiraya vermek isteyenlere aracı olunabileceği bildirilmekteydi. Bu ilan gazetenin hemen her sayfasında yayınlanmıştır. Oldukça uzun bir ilan olup öncelikle ev arayanların ya da evini kiraya vermek isteyenlerin çektiği zorluklardan bahsedilerek bu noktada her iki tarafın işini kolaylaştırmak amacıyla gaze-

کیرالاق خانه صاحب‌لرینه
شهر مزده مسافره جولان کرک ماہورین و کرک
سائر صنوف اعلیٰ کیرالاق خانه ارادتلری زمانیک

⁴⁷ Trabzon’da Meşveret, No: 287, 11 Haziran 1327 (24 Haziran 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 288, 15 Haziran 1327 (28 Haziran 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 289, 18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911)

teye başvurulabileceği belirtilmekteydi. Evini kiraya vereceklerin evlerinin nerede olduğu yani adres bilgisi, özellikleri, kira bedeli ve ödeme şekli gibi hususları gazeteye mektup ya da bizzat gelerek bildirmeleri ve buradaki deftere kaydetmelerini istenmekteydi. Aynı şekilde ev kiralamak isteyenlerin de gazetenin idarehanesine müracaat edip defter içinden aradıkları özelliklere sahip olanları tercih edebilecekleri duyurulmaktaydı.⁴⁸

Bununla ilgili olarak gazeteye verilen bir apartman ilanı dikkat çekicidir. “Gümrük başında Hıralambo Papadapolo Apartmanı” şeklinde verilen ilanda; apartmanın “Trabzon’un en ferahfeza bir mevkiisinde olduğu, odalarının gayet mükemmel tefriş edildiği ve nezakete son derece itina edildiği” belirtilmekteydi.⁴⁹

Burada elindeki emlakı bir şekilde tasarruf etmek isteyenlerin gazeteye ilan vermek suretiyle bu işi daha kolay yapacaklarına dair bir tanıtım özelliği gazete aracılığı ile dışarıya vurulmaktadır. Böylece gazete de kazanç hanesini güçlendirmektedir.

B-Ticari Emtia İlanları

Bu başlık altında genel olarak gıda maddelerinin ilanları, makine ve teçhizat ilanları, çeşitli mağaza ilanları ile basın-yayın faaliyetlerine ait ilanlar incelenmiştir.

⁴⁸ Trabzon'da Meşveret, No:288, 15 Haziran 1327 (28 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 289, 18 Haziran 1327(1 Temmuz 1911), Trabzon'da Meşveret, No: 290, 22 Haziran 1327 (5 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 292, 29 Haziran 1327 (12 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911)

⁴⁹ Trabzon'da Meşveret, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 352, 1 Şubat 1327 (14 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 353, 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 354, 8 Şubat 1327 (21Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 359, 25 Şubat 1327 (9 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 360, 29 Şubat 1327 (13 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 361, 3 Mart 1328 (16 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 363, 10 Mart 1328 (23 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 365, 17 Mart 1328 (30 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No:367, 24 Mart 1328 (6 Nisan 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 369, 31 Mart 1328 (13 Nisan 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 371, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 373, 14 Nisan 1328 (27 Nisan 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 377, 28 Nisan 1328 (11 Mayıs 1912)

Gıda Maddelerinin İlanları

Bu gruptaki ilanlar bazı temel tüketim maddelerinin reklamlarından oluşmaktadır. Bunlardan biri, “*Zeytinyağı Meraklılarına*” başlığıyla müşterilerine duyurulmaktadır. İlanı veren kişi, Trabzon’da Soğan Pazarı’nda İktisat Şirketi Mağazası’nın Edremit Çiçek Yağını getirttiğini ve bu mağazada satışa sunduğunu bildirmektedir. İlanda ilginç bir husus “*mezku̇r yağda bir madde-i ecnebiye ispat eden zata 10 adet Osmanlı lirası verileceğinin*” taahhüt edilmesiydi.⁵⁰

Diğer bir yağ reklamı “*Halis Susam Yağı*” başlığı ile verilmiştir. Semerciler başında Lâçin-zade Hüseyin Efendi’nin şeker mağazasında mükemmel makinelerle, susamlardan yağ çıkarıldığı belirtilirken “*işbu yağa mevad-ı saire karıştırılmadığı*” özellikle vurgulanmaktaydı. Bundan dolayı yemek ve hamur işlerinde bu yağın kullanılmasının hem lezzet hem de faydası açısından önemine işaret edilerek müşterilerin bu yağı alarak tecrübe etmeleri istenmekteydi.⁵¹ Her iki reklamda da yağlara başka şeylerin karıştırılmadığının vurgulanması, bu durumun o dönemlerde de toplumun sağlık hassasiyeti ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Başka bir ürün reklamı diğerlerinden farklı olarak çerçeve içinde sülüs yazı ile verilmiştir: “*Seriül had Kohler kakaosu -Mukeddema Nestle nevi- En*

⁵⁰ Trabzon’da Meşveret, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 354, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 359, 25 Şubat 1327 (9 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 398, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912)

⁵¹ Trabzon’da Meşveret, No: 354, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 360, 29 Şubat 1327 (13 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 364, 14 Mart 1328 (27 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 368, 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 370, 4 Nisan 1328 (17 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 372, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 377, 28 Nisan 1328 (11 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 381, 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 383, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 385, 26 Mayıs 1328 (8 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 389, 9 Haziran 1328 (22 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 392, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 394, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 396, 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912)

konusu otomobil fabrikasının yük arabaları, ziynet arabaları, zırhlı otomobiller, itfaiye arabaları gibi her çeşit “*zat-ül hareke/ otomobil*” imal ettiği beyan edilmekteydi. Ayrıca ilanda Harbiye Nezareti’nin Gaggenau yük otomobillerini 42 günden daha fazla tecrübe ettiği ve sonuçta tercihini söz konusu fabrikadan yana kullanarak ilk otomobil siparişini verdiği belirtilmekteydi. Son olarak fabrikanın İstanbul’daki temsilciliğinin Sirkeci’de Sansar Hanı’nda 29, 30, 31, 32, 33 numaralarda bulunduğu, sorumlusunun da J. Balart Lans olduğu bilgisine yer verilmekteydi.⁵⁵

Gazetede sürekli yayımlanan ve sayfada geniş yer kaplayan bir başka ilanda, lastik reklamı yapılmaktadır. İlanın başlığı şu şekildedir: “*Rusya M. S. İmparatorun Lastikçisi-Sen Petersburg’un Asıl Lastikleri Üzerinde Şu Üç Köşe Markadır.*” Yan tarafta bulunan yazılarda “*Rusya’nın en alâ lastikçisi*” olduğu ve özellikle “*fabrikanın markasına dikkat edilmesi gerektiği*” belirtilmekteydi. Bu lastiklerin temsilciliği İstanbul’da Sirkeci’de 39 numarada Gülbenkyan Hanı’ndadır. 4 Mart -26 Temmuz 1911 tarihleri arasındaki ilanlarda “*Rusya Amerikan Anderya Ruber Şirketi*” ibaresi yer alırken sonrakilerde “*Amerikan*” ifadesi yer almamaktadır. Bu durum ortaklığının bittiği şeklinde de yorumlanabilir. Yine gazetenin bazı sayılarındaki ilanlarda şube adı eksik ya da hiç belirtilmemiştir.⁵⁶

⁵⁵ Trabzon'da Meşveret, No: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 277, 7 Mayıs 1327 (20 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 279, 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 280, 18 Mayıs 1327 (31 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 284, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 287, 11 Haziran 1327 (24 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 289, 18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 296, 13 Temmuz 1327 (26 Temmuz 1911)

⁵⁶ Trabzon'da Meşveret, No: 255, 19 Şubat 1326 (4 Mart 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 257, 26 Şubat 1326 (11 Mart 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 258, 2 Mart 1327 (15 Mart 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 261, 12 Mart 1327 (25 Mart 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 263, 19 Mart 1327 (1 Nisan 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 265, 26 Mart 1327 (8 Nisan 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 267, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 269, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911); No: 271, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 278, 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 280, 18 Mayıs 1327 (31 Mayıs 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 284, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911); Trabzon'da Meşveret, No: 287, 11 Haziran 1327 (24 Haziran 1911); Trabzon'da

Başka bir ürün reklamı da o dönemin önemli mutfak aletlerinden olan gaz ocaklarına aitti. Yanda görüldüğü üzere reklama konu olan ürünün resmine ilanda yer verilmiştir. 10 Şubat-27 Mart 1912 tarihleri arasında gazeteyle “Pyro Gaz Makinesi” başlığı ile verilen ilan bu markaya ait ürünü tanıtmak amaçlıdır ve oldukça uzun bir metin kullanılmıştır. Piyasada mevcut markalar arasında ciddi bir rekabet olmalı ki; ilanda “kendi cinsinden olan bütün başka makinelerden % 15 daha az gaz kullandığı ve tertibinin dahi diğer makinelerden farklı olduğu” özellikle vurgulanmaktaydı. İlan metninde “Pyro gaz makinesi gaz makinelerinin fevkaladesidir” sloganı da bu doğrultuda dikkat çekicidir. Makinenin diğer özellikleri şu şekilde verilmiştir: “Tütmez, koku vermez, her tehlikeden beridir. Yalnız tulumbasız yanar.” İlanın devamında, ızgarasının dökme demirden imal edildiği, dolayısıyla düştüğü zaman kırılmadığı ve taşma gibi durumlarda sulu yemeklerin makineye zarar vermediği belirtilmekteydi. İlanı göre; Trabzon’da acentesi Velisaridi Leftiraki’dir. Satışının yapıldığı yerler ise Semerciler ve Tarakçılar’da Camcır Vakıyadı mağazalarıdır.⁵⁷

1 Haziran 1912 tarihinden itibaren bu üründe başka bir markaya ait ilanlar verilmeye başlanır. “Yalnız Primus gaz ocaklarından satın alınız” şeklinde iddialı bir başlıkla gazetede yer alan ilan,

پيرو، گاز ماكنهسى

ياكيز، برينوس، غاز اوچاقلاردن
صائين آلكر-

Meşveret, No: 289, 18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 291, 25 Haziran 1327(8 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 296, 13 Temmuz 1327 (26 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 351, 28 Kânunusani 1327(10 Şubat 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 353, 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 357, 18 Şubat 1327 (2 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 359, 25 Şubat 1327 (9 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 361, 3 Mart 1328 (16 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 363, 10 Mart 1328 (23 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 365, 17 Mart 1328 (30 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:367, 24 Mart 1328 (6 Nisan 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 369, 31 Mart 1328 (13 Nisan 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 371, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 380, 9 Mayıs 1328 (22 Mayıs 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 382, 16 Mayıs 1328 (29 Mayıs 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912), *Trabzon’da Meşveret*, No: 387, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912)

⁵⁷ *Trabzon’da Meşveret*, No:351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 354, 8 Şubat 1327 (21Şubat 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 360, 29 Şubat 1327(13 Mart 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 364, 14 Mart 1328 (27 Mart 1912)

diğer markanın ilanına göre daha kısa, ancak dikkat çekici söylemler içermektedir. “*Dünyanın en meşhur ve en idareli gaz ocakları*” olarak tanımlanan bu ürünün, asla koku vermediği, bozulmadığı, patlamadığı ve her çeşit gaz ile kullanılabilmesi belirtilmekteydi. Devamında “*isminden anlaşılacağı üzere en birinci olup*” ifadesiyle ayırt edici özelliği vurgulanmaktaydı.⁵⁸ Öte yandan ilk icat edilen ocağın bu marka olması dolayısıyla diğerlerinin taklit olduğu, reklamda üzerinde durulan önemli bir husustu. Ayrıca “*bu marka ocakların her yerde satılması*” da bir diğer avantaj olarak gösteriliyordu.⁵⁹

Yandaki sağlık konulu ilanda “*Kadınlar İçin Kolaylık ve Temizlik*” başlığı seçilmiştir. İlanda, nasır ilacının reklamı yapılırken aynı zamanda o günün koşullarında aydınlatmada sıklıkla kullanılan gaz lambalarının temizliği ile ilgili bir ürünün tanıtımı da yapılmaktaydı. Bu ilanda lambalara konulan gazyağlarını temizlemek, koku ve duman çıkmasını engellemek amacıyla yapılmış olan torbalar içinde bulunan bir toz tanıtılarak ürünün özellikleri hakkında bilgi verilmekteydi. İfade edildiği üzere bu tozun içinde olduğu torba, lambanın içine konulduğu zaman hem daha fazla ışık vermekte hem de gaz sarfiyatını azaltmak açısından ekonomik değer ifade etmektedir. Torbanın bir ay boyunca kullanılabilmesi, fiyatının da 2 kuruş olduğu belirtilmekteydi. Bu ürün, Berberoğlu Sokağı’nda ve Kethüdaoğlu Hamamı’nın üst tarafında Akridi Tudor’un mağazasında satılmaktaydı.⁶⁰

Yukarıda örnekleri verilen sanayi ürünü ticari emtia ilgili reklamlar, bu sektörün yerelde olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle araba ve lastik reklamının gazetede yer alması ilginçtir. Bu tarihlerde Trabzon’da araba bulunmadığı gibi halkın alım gücü dikkate alındığında ilanı yapılan ürünün

قاديتر ايجون قولايق وتيزيك

لازمه قوبيلان غاز باغري كيزلمك وتوقو
وردمان نثر ايجري مشع الهملك اوزره انجدار
ايديلي طور بازدورسده [شمع قوبوسى] توندى
برر اوغلى سواقدهه و كاتخدا اوغلى حاملك
اوست طرفدهه اقريدى طوطوك مازمسندهه
ساتيلقدهه .

توتوك سادى اولدى طور بالامهك ايجروسه
قوبلدى زمان سياتى تزيه ايتيكي كي طاز
صريفاتى دهى بود، اوتوز درجهه شيفى
ايدور . طوره برى دوام ايدر . وپس طوره
ايكي قروشه ساتيلقدهه .

ماير ار ايجون قوق السادهه قادملى ريزيتون
نام علاجدهه مذكور مغلازدهه اوتوز باره قياقه فروخت
ايدلكدهه اولديتندن ماير اردن . مطرب اولاندهه
بو علاجى توسيه ايلاز .

⁵⁸ İngilizce ’de primus, birinci demektir.

⁵⁹ *Trabzon’da Meşveret*, No: 383, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 385, 26 Mayıs 1328 (8 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 386, 30 Mayıs 1328 (12 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:387, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:388, 6 Haziran 1328 (19 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:389, 9 Haziran 1328 (22 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 390, 13 Haziran 1328 (26 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:391, 16 Haziran 1328 (29 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 392, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 394, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 396, 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 398, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912)

⁶⁰ *Trabzon’da Meşveret*, No: 295, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 297, 16 Temmuz 1327 (29 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 298, 20 Temmuz 1327 (2 Ağustos 1911)

çok sınırlı bir müşteri potansiyeline sahip olduğu da açıktır. Ancak buna rağmen uluslararası şirketlerin sanayi ürünlerini satabilmek için ulaşabildikleri her yerde tanıtım yapmaya çalıştıkları dikkat çekicidir. Dikiş makinası ile ilgili reklamın dikimevinin, dolayısıyla devletin tercihinin öne çıkarılarak verilmesi ve bir anlamda devleti kalitenin güvencesi olarak sunması dikkat çekmektedir. Şu halde Trabzon halkının devlete olan güven ve itimadı reklamın kurgusunun temelini yerleştirilmektedir. Sanayi ürünleri ile ilgili reklamlara konu olan malların küresel ticaret ağı içerisinde yer alan ürünlerden oluştuğu, dolayısıyla ithal edilen emtiayı içerdiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle Trabzon sanayi ürünleri bakımından Avrupa'nın pazarı haline gelmeye başlamış görünmektedir. Bir diğer husus ise; bu ürünlerin tamamının ticaretini gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının yapıyor oluşudur.

Tuhafiye, Manifatura ve Diğer Mağazaların İlanları

Giyim sektörüne ait reklamlar gazetedede önemli yer tutmaktadır. En fazla yayımlanan ilanlar genellikle tuhafiye mağazalarına aittir. Bu noktada birinci sırada “İstikamet Mağazası”nın reklamı yer alır. Bu ilanın özelliği, hem sürekli yayımlanan bir reklam olması hem de yedi kez değiştirilmiş bulunmasıdır. İncelediğimiz dönemdeki ilanların ilkinde 4 Mart 1911’de rastlanır. Süleyman Sudi’nin sahibi olduğu İstikamet Mağazası Debbağhane Caddesi’nde faaliyet göstermektedir. İlanda mağaza “Trabzon’da en ucuz eşya satan” olarak tanımlanırken; her çeşit tuhafiye ürününü bulundurduğunu “*hususiyile kış mevsimine mahsus*” ürünlerden fanilalar, çoraplar, zenne ceketler, muşambalar, çocuk paltoları, şemsiyeler, Rus ve Avrupa lastikleri ve zenne haffafiyelerin satıldığı okuyuculara aktarılmaya çalışılmaktadır. Reklamda “*hem metin hem zarif hem ucuz eşya almak isterseniz mutlaka İstikamet Mağazası’ni ziyaret ediniz*” şeklinde bir slogan kullanılmıştır. Ayrıca ilanın “*ilave*” kısmı da mevcut olup burada; oldukça dayanıklı Avrupa lastiklerinin epey ucuz bir fiyata satıldığı yazılmaktaydı.⁶¹

⁶¹ Trabzon’da Meşveret, No: 255, 19 Şubat 1326 (4 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 257, 26 Şubat 1326 (11 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 259, 5 Mart 1327 (18 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 260, 9 Mart 1327 (22 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 262, 16 Mart 1327 (29 Mart 1911)

Gazetenin 5-12 Nisan 1911 tarihleri arasındaki sayılarında İstikamet Mağazası ile ilgili indirim ilanı yayımlanmıştır. Reklamın başlığı değiştirilmemiş sadece içerikte indirimden bahsedilmiştir. “On Beş Günlük Hakiki Tenzilat- Fırsattan İstifade” alt başlığı ile indirim yapıldığı duyurulmuştur. Bu indirimin ilkbahar münasebetiyle yapıldığı özellikle vurgulanmıştır. Mağaza yönetimi, öteden beri kaliteli ve uygun fiyata satış yaptıklarını ve bunun farkında olan müşterilerini bir kat daha memnun etmek amacıyla 5 Nisan 1911 gününden itibaren geçerli olacak 15 günlük indirim başlattıklarını ilan etmiştir. Bu müddet zarfında eşyalar üzerinde icra edilen tenzilatın gayri kabil-i rekabet bir derecede olduğu, fırsattan istifade etmek ve % 20 indirimle mal almak isteyenler mağazaya davet edilmiştir. Reklamın altında “zerafet”, “metanet”, “ehveniyet” sözcükleri slogan kelimeler olarak kullanılmıştır.⁶²

19 Nisan 1911 tarihinden itibaren şiir şeklinde bir ilan verilmeye başlanır. İki satırlık beş kıtadan oluşan bu şiirde kısaca, mağazada en iyi ve son moda ürünlerin satıldığı ve bunların neler olduğu şu şekilde belirtilmektedir:

“Bir nazar et İstikamet Mağazası ilanına
Durmayın ehl-i zerafet can atın seyranına

Bir temaşa eyleyin ol meşher ziyinet-vera
Pek azim bir şevk verir her zairin çeşmanına

Şemsiye, mendil, çorap envai fisto, dantela
Muntazır etvarımız hep müşteri fermanına

Son moda gömlek, kravat her nevi lastik yaka
Hem metanet, hem zerafet ehveniyet şanına

Her ne lazımsa bulursun şüphesiz alasını
Her çeşit maruz bulunmuş halkın istihsanına”⁶³

⁶² Trabzon’da Meşveret, No: 264, 23 Mart 1327 (5 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 266, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911)

⁶³ Trabzon’da Meşveret, No: 268, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 271, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911)

10-17 Şubat 1912 tarihlerinde mağazaya ait ilan dördüncü kez değiştiriliyor. Bu defa mağazaya yeni mallar getirildiği, “*Rica-yı Mahsus ile Tebşir-i Mühim*” alt başlığı ile duyuruluydu. İlanın içeriğinde gerek Avrupa’dan gerekse İstanbul’un en seçkin ve büyük ticarethanelerinden mevsime ve moda uygun pek çok eşya getirdikleri haberi okuyucularla paylaşılmıştır. Çeşitli yün fanilalar, çoraplar, sade ve ipekli şemsiyeler, ceketler, çocuk paltoları, her çeşit iskarpin ve terlikler, çeşitli haffafiyeler, Avrupa sırmalarının bütün çeşitleri, yazmalar, perdeler, tüller, fistolar, lavantalar, kolonyalar ve “*tadata gelmez birçok eşya-yı mütenevvia*” mevcut bulunduğu duyurulmuştur. İlanda ayrıca “*teşrif buyuracak zevat-ı kiramin fevkalade memnun ve menfaatdar kalacakları*” vurgulanırken hariçten yapılacak siparişlerin de en kısa sürede ulaştırılacağı, fiyatların rekabet kabul etmez derecede ehven ve memnuniyet verici olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

24 Şubat 1912 tarihinden itibaren tekrar ilan değişir ve ilk ilana dönüş yapılır. Burada sadece satışı yapılan ürünlerin çeşitliliği fark olarak göze çarpar. Mesela ilk ilanda bahsedilmeyen “*Avrupa sırması*” ifadesi burada yer alır. Öte yandan “*Rus ve Avrupa lastikleri*” yerine bu tarihteki ilanlarda sadece Avrupa lastiklerinden bahsedilir. Ayrıca “*metanetiyle gayr-i mütenasip bir fiyatla satılmakta olduğunun*” belirtildiği kısım ilk ilanda “*ilave*” başlığı altında yer almışken bu ilanda metin içinde verilip ilave kısmında malların siparişi ile ilgili bilgilerden bahsedilmektedir.⁶⁵

Bu ilanla altıncı kez mağazanın reklamı değişirken bu defa yine şiir gibidir, ancak daha uzun ve edebi açıdan süslü olduğu dikkat çekmektedir. Şiirde mağazada bulunan yeni ürünler hakkında bilgi verilirken şu satırlarla müşterilerin dikkati çekilmeye çalışılmaktadır:

⁶⁴ Trabzon'da Meşveret, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 353, 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1912)

⁶⁵ Trabzon'da Meşveret, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 357, 18 Şubat 1327 (2 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 359, 25 Şubat 1327 (9 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 361, 3 Mart 1328 (16 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 363, 10 Mart 1328 (23 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 365, 17 Mart 1328 (30 Mart 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 367, 24 Mart 1328 (6 Nisan 1912)

“İpekli kurdeleler, pek zarif şemsiyeler
Bütün gönüllere serper bir ittisam-ı hayat
Çiçekli, süslü metin her nevi tuhafiyeler
Uyandırır mütalatım, derin bir hevesat

Menekşe, lale hemen her çeşit lavantaların
Meşam-ı ruha uçan nefha-i firarisi
Nedir bilir misiniz ey yarınki ilkbaharın
Bedayii ile telezzüz eden sefa perisi

Koşun nefaseti takdis eden hanım kızlar
Sizin evanice rakık hissenizle pek
İpekli danteller, süslü atkılar modada
Ne varsa mevsime ait koşun bütün burada

Koş İstikamet’e zevkle şimdi pür heyecan
Görünmek üzere küçük bey, güzel sevimli bahar”⁶⁶

Son olarak reklam yedinci kez değişirken bu defa oldukça kısa bir ilan kullanılmıştır. “*Miide*” alt başlığı ile verilen ilanda “*ehven mal almak isteyenler*” İstikamet Mağazası’na davet edilmekte ve “*On beş günlük tenzilat*” ifadesiyle yapılan indirim duyurulmaya çalışılmaktadır. “*Büyük istifade*” sloganı da potansiyel müşterilerin dikkatini çekmeye yönelik bir ifadedir. Bu ilanın altında 16 Haziran 1328 tarihi indirimin başlangıcını ifade ettiği için dört ilan da aynı şekilde yayımlanmıştır.⁶⁷

Bu ilanlar göstermektedir ki, İstikamet Mağazası’nın çocuklar, erkekler ve kadınlardan oluşan geniş bir hedef kitlesi mevcuttur. Satılan ürünlerin çeşitliliği dikkat çekerken bunların Avrupa’dan ya da İstanbul’un önemli

⁶⁶ Trabzon’da Meşveret, No: 369, 31 Mart 1328 (13 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 371, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 380, 9 Mayıs 1328 (22 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 382, 16 Mayıs 1328 (29 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 387, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912)

⁶⁷ Trabzon’da Meşveret, No:391, 16 Haziran 1328 (29 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 392, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912); Trabzon’da Meşveret, No:393, 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 394, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912)

ticarethanelerinden getirildiğinin belirtilmesi, dayanıklılığı, moda-ya uygun olması ilanda öne çıkarılan hususlar olmuştur. Ayrıca oldukça geniş bir sektörde tutunmak adına sık sık ilan değişikliğine başvurulduğu gözlemlenmiştir. Elbette bunda sezon sonu indirimlerine gidilmesi ya da yeni malların getirildiğinin duyurulması etkili olmuştur. Bu durum mağazanın Trabzon piyasasındaki güçlü konumuna da işaret edebilir. Şiir tarzında ilanların kullanılması ise mağazanın farkındalık ve imaj oluşturma düşüncesini akla getirmektedir.

İstikamet Mağazası'nın ilanlarının verildiği dönemde, gazetede yer alan başka bir ilan Nimbıyık-zade Mehmet Kamil'in sahibi olduğu Osmanlı Tuhafiye Mağazası'na aittir. Yandaki ilana dikkat edildiğinde mağazanın öncelikle yer değişikliğini duyurmayı amaçlamadığı anlaşılmaktadır. Reklamdaki ifadeye göre önceden Orta Hisar'da olan mağaza, genişletilmek ve müşterilere daha iyi hizmet verebilmek amacıyla Çarşı Camii Şerifi civarında Pamukçu Hacı Salih Efendi'nin ticarethanesi karşısındaki mağazaya nakledilmiştir. İlanda gerek İstanbul'dan gerek Avrupa'dan getirtilen malların her zamankinden daha ucuza satılacağı hususunda garanti verilirken, müşteriler mağazaya şu şekilde davet edilmekteydi: “*İfadat-ı vaka-i salifemin yemin-i hakikat olduğunu anlamak arzu buyuran zevat-ı kiramin bir kere mağazama teşriflerini rica eylerim.*”

İlanın devamında mağazada ne tür ürünlerin satıldığı şu şekilde sıralanmıştır:

“Oyalı ve sade yazmalar ve envayı
Oya için ipeklerin envayı
Sırma ve makara ve kuklaların envayı
Zenne ve erkek fildigoz fanilaların envayı
Zenne ve erkek fildigoz çorapların envayı

Zenne ve erkek iskarpın ve terliklerin envayı
Zenne ve erkek için şemsiyelerin envayı
İpek ve tül dantelâların envayı
İpekli ve kolalı gömleklerin ve yakalıkların envayı
Nefis kravatların envayı”⁶⁸

⁶⁸ Trabzon'da Meşveret, No: 370, 4 Nisan 1328 (17 Nisan 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 372, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912), Trabzon'da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 380, 9 Mayıs 1328 (22 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 382, 16 Mayıs 1328 (29 Mayıs 1912);

Yaptığı indirimini “*Böyle Fırsat Bir Daha Düşmez*” şeklinde dikkat çekici bir başlıkla duyuran diğer bir tuhafiyeye mağazası Hacı Halil Ağazade Saib’e aittir. 3 Temmuz 1912 tarihinden itibaren gazetede yayınlanmaya başlayan bu ilan, siyah renkli bir çerçeve içinde verilmiştir. İlanda mağazanın yeri şu şekilde tarif edilmektedir:

“*Soğan pazarı civarında bezzaziye tüccarından Hacı Dursunzade biraderler mağazası karşısındaki tuhafiyeye mağazası*”. Yapılan indirimin gerekçesi ise “*mevcut yazlık ve kışlık gerek erkeklere ve gerekse kadınlara mahsus her nevi eşya-yı zatiye ve tuhafiyeyi tecdid etmek*” şeklinde sunulmaktadır. Ayrıca mağaza sahibi “*istikamet*” ve “*kanaat*”ı kendisine rehber edindiğini bu nedenle de müşterilerine “*bir cemile göstermek emeliyle*” böyle bir indirim gerçekleştirdiğini belirtip ilgilileri mağazaya davet etmektedir. İlanda öne çıkan diğer bir husus da indirimin içeriğine ait olup “*sermayesine olarak fûruhta karar verildiğinin*” özellikle belirtilmesiydi. Son olarak “*Şimdiye kadar memleketimizde bir daha misli görülmeyen böyle bir fedakârlığı büyük bir şeref addederek*” gerçekleştirdiğini belirten işletme sahibi, en tabii ve zaruri ihtiyaçlarını ucuza almak, bu emsalsiz indirimden ve fırsattan faydalanmak isteyen bütün ahali-yi kiramı mağazaya davet etmekteydi.⁶⁹ Görüldüğü üzere indirim üzerine kurgulanmış bu ilanda müşterileri ikna etme noktasındaki ısrarcı tutum dikkat çekmektedir.

Gazetede manifatura mağazasına ait tek ilan “*Büyük Tenzilat ile Manifatura Satışı*” başlığı ile yer alır. Abranosyan biraderlerin Kunduracılar Çarşısı’nda bulunan binanın alt katında yeni bir arşuncu mağazası açtıkları belirtiliyordu. İlanda potansiyel müşterilerin dikkatini indirim hususuna çekebilmek için “*Fırsatı kaçırmamalı*” ve “*Muhterem ahaliye bir ay suhulet*” gibi akılda kalıcı sloganlar kullanılmıştır. Yeni açılan mağazada kostümlük paltolar, kaşmirler,

يوك تيزيلات ايله مايفاتورده ساتش
فرسنى قاچيرماملى
مهم اهللى بىر اى سوهلت اير اوسيان برادرلر
بودنه فوخلورده جئر چارشوسنده همده ائتقاييرلان
ساتك آلت قاشمه يكي بر ارسونجى مفارمى كدام
ايشلر دره . ايشو معازمه فرستوناق . بالطور .
وساوقا قديمير . ايكيك ووكلى هر جنس قشما ايلدير
قايلاق . ياز . صدمه . خانجه . قونوسازمه
دارتمده چيديرلر انواع درلو ايشار دنامو سود
وله جي كى ماره نك كدامى وسيله . به عادت
مرفه خصوص مرفه ساه شير حاك بدستند ايشار
مضايي عنت ايجون دىي بالاده كى ايشار قون
مادور تيزيلات به فروخت ايله چكدر . برده
ازه نزل بيورون عادت كدام حقيقته وانف
نون اوله جي شهرند وارستدر .

Trabzon'da Meşveret, No: 385, 26 Mayıs 1328(8 Haziran 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 392, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No:393, 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 394, 27 Haziran 1328(10 Temmuz 1912)

⁶⁹ *Trabzon'da Meşveret*, No: 392, 20 Haziran 1328 (3 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No:393, 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 394, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 395, 30 Haziran 1328 (13 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 396, 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No:397, 7 Temmuz 1328 (20 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 398, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912); *Trabzon'da Meşveret*, No: 399, 14 Temmuz 1328 (27 Temmuz 1912)

ipekli ve pamuklu fistanlıklar, fanila, pazen, basma, hase, kapune gibi çeşitli ürünlerin daima mevcut bulunacağı belirtiliyordu. Mağazanın açılışı dolayısıyla da “*adet-i kadime-i hususiyelerine binaen şehri halin yedisinden itibaren*” iki hafta boyunca yukarıda belirtilen ürünlerin “*fevkalade bir tenzilat ile fûruht edileceği*” de duyurulmaktaydı.⁷⁰

Gazetede yer alan diğer bir ilan attariye mağazasına aittir. Başlıkta sülüs yazı çeşidi kullanılmış olup, Attarlar Çarşısı’nda bulunan mağazanın “*Kargin-zade Hacı Ali ve mahdumu Mehmet Hulusi*” ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ilanlarda kullanılan ifadelere burada da yer verilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim ilan aracılığıyla “*ehven ve en iyi çeşitleri almak isteyenler*” Avrupa ve İstanbul’dan getirilen ürünlerden haberdar edilirken bu ürünlerin “*gerek ehveniyet ve gerek metanet-i zerafet cihetiyle rekabet kabul etmez*” olduğuna da dikkat çekilmekteydi. Bu mağazada satılan ürünler şu şekilde sıralanmıştır: baharat, itriyat, kırtasiye, sigara kâğıdı çeşitleri, kapı ve asma kilitleri, menteşe çeşitleri, şemsiye, çay-su-kahve fincanları, lamba çeşitleri, çorap, keten mendil, kışlık fanilalar, sabun boyası, teneke ve maden saplı- sapsız tepsiler, duvar kâğıtları, vernik boyları, ecza-yı tıbbiye, kokulu sabun vb. attariye çeşitleri. Diğer ilanlardan farklı olarak burada satışların hem peşin hem de taksitle yapıldığı hususuna değinilirken ilanın en altında yer alan “*fiyatlar maktudur*” ifadesi dikkatleri çekmektedir. Son olarak “*aldığınız maldan memnun kalmak ister iseniz Kargin-zade mağazasına müracaat ediniz*” ifadesine yer verilmiştir.⁷¹

Hırdavat mağazasına ait bir ilan da gazetenin 375-389. sayılarında “*Ehveniyet*” başlığı ile yayımlanmıştır. İlanı göre Kethüdaoğlu Hamamı civarında Aleksandır Efrididi tarafından açılan mağazada; bina inşası için gerekli her türlü cam, Avrupa, Gürcü ve Rus çimentoları ve boya çeşitlerinin

⁷⁰ Trabzon’da Meşveret, No: 259, 5 Mart 1327 (18 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No:261, 12 Mart 1327(25 Mart 1911); Trabzon’da Meşveret, No: 262, 16 Mart 1327 (29 Mart 1911)

⁷¹ Trabzon’da Meşveret, No: 351, 28 Kânunusani 1327 (10 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 353, 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 355, 11 Şubat 1327 (24 Şubat 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 357, 18 Şubat 1327(2 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 359, 25 Şubat 1327(9 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 361, 3 Mart 1328 (16 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 363, 10 Mart 1328 (23 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 365, 17 Mart 1328 (30 Mart 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 367, 24 Mart 1328 (6 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 369, 31 Mart 1328 (13 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 371, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 374, 18 Nisan 1328(1 Mayıs 1912);Trabzon’da Meşveret, No: 376, 25 Nisan 1328 (8 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 380, 9 Mayıs 1328 (22 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 382, 16 Mayıs 1328 (29 Mayıs 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912); Trabzon’da Meşveret, No: 387, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912)

bulunduğu ve bunların % 8 iskonto ile satıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca fiyat ile ilgili olarak “*Ari markasında Marsilya kiremidinin bin adedinin lira yüz sekiz hesabıyla 690 kuruş olduğu*” bildirilirken “*müşterilere kırık kiremit verilmeyeceği*” hususunda da garanti verilmekteydi.⁷²

Ticari emtianın tuhafiyeye ve hırdavat ile ilgili olan bu kısmında yine sanayi ürünlerinin Avrupa ve Rusya kökenine vurgu yapıldığı görülmekte, diğer mallar için ise köken belirtilmemektedir. Bütün tuhafiyeye mağazalarının ilanında en dikkat çeken hususlardan birisi reklamların indirim kampanyaları üzerine bina edilmiş olduğudur. Bu durum mağazalar arasında bir rekabetin bulunduğu intibayı uyandırmaktadır. Öte yandan bu durum, Trabzon esnafının eskiden tek fiyat üzerinden pazarlık olmaksızın yaptığı ticaret pratiğinin kaybolmaya başladığını göstermekte ve bunun yerine serbest piyasa ekonomisine dayalı rekabetçi bir anlayışın geçtiğini düşündürmektedir. Mağazalarda satışa sunulan emtianın çeşidinin oldukça bol olduğu da gözden kaçmamaktadır. Aynı husus attar ve hırdavat mağazaları için de geçerlidir. Attar tarafından verilen ilanda fiyatların kesin olduğu hususunun belirtilmiş olması ilanlardaki istisnai bir durumu ortaya koymakta ve reklam mantığıyla uyumlu durmamaktadır. Reklamda asıl amaç müşterinin ilgi ve merakını uyandırarak onu mağazaya çekmektir. Bundan sonrası ise ürünün sunumu ve tezgâhtarın marifetiyle ilgilidir. Dolayısıyla attar mağazasının fiyatlar hakkındaki esnemez tutumunu ilanda belirtmiş olması bir dürüstlük örneği olmaktadır öteye geçmemektedir.

Basın-Yayın Faaliyetleri İle İlgili İlanlar

Gazetenin bu alandaki dikkat çekici bir ilanı kitap basımı ve tanıtımı ile ilgilidir. “*Selahaddin*

صالح الدین اہون
عزیزمردہ تبارکہ سورتیکہ شہر ایتھیکین
صالح الدین اہون نام ترکیش سنی سنی سنی
ایتھیکین شہر تھرماسی افکار سہان
اولان صالح الدین اہونیک چوقاق سنی سنی
ومن ای سنی سنی مسود اولان بوزق سنی سنی
بتون تباریکہ کرا تھرماسی ایتھیکین
مسودت سنی سنی سنی سنی سنی سنی
سالیق سنی سنی

⁷² Trabzon'da Meşveret, No: 375, 21 Nisan 1328 (4 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 377, 28 Nisan 1328 (11 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No:381, 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912); Trabzon'da Meşveret, No: 389, 9 Haziran 1328 (22 Haziran 1912).

Eyyubi” başlığı ile verilen ilanda önce tefrika suretiyle gazetede yayımlanan Selahaddin Eyyubi isimli eserin basıldığı⁷³ ifade edilmekteydi. “*Şöhret-i kahramananesi afak-gir-i cihan olan Selahaddin Eyyubi'nin birçok evsaf-ı merdanını ve mezaya-yı ahlakiyesini musavver olan*” bu eser söz konusu ilan ile bütün okuyuculara tavsiye edilmekteydi. Ayrıca bu eserin Meşveret Matbaası’nda 5 kuruşa satıldığı da ilave edilmekteydi.⁷⁴

Bir diğer ilan “*Mektepliler Bayramı ve Resimli Mektepli Gazetesi*” başlığı ile verilmiştir. İlanda, Selanik’te çıkan ve “*mekteplilerin tenvir-i efkârına hizmet eden*” Resimli Mektepli Gazetesi’nin ilk defa Selanik’te yapılan Mektepliler Bayramı’na ait 10 parça fotoğraf ile okuyucularının karşısına çıktığı bildirilmekteydi. Ayrıca bütün mekteplilere tavsiye edilen gazetenin nüshasının 10 para, abonesinin yirminci numaradan itibaren 12 kuruş olduğu belirtiliyordu. Abone kayıtlarının ise Selanik’te Mektepli İdarehanesinde yapıldığı, bu gazeteyi satmak isteyenlerin de söz konusu İdarehane’ye müracaat etmeleri gerektiği ifade edilmekteydi.⁷⁵

Reklamı yapılan diğer bir gazete “*Bir Tavsiye*” başlığı ile tanıtılan Köylü Gazetesi’dir. “*Dersaadet’te münteşir musavver ve mizahi Köylü Gazetesi’nin*” bir yılını tamamlamış ve haftada bir kez çıkmakta olduğu belirtiliyordu. Siyasi ve mizahi bir gazete olan Köylü Gazetesi’nin gerek resimleri gerekse içeriği itibarıyla beğenilen ve takdir toplayan bir gazete olduğuna vurgu yapılıyordu. Senelik abone fiyatının 21 kuruş, idarehanesinin de İstanbul’da Babıalı karşısında 39 numaralı dairede olduğu bilgisi ilave edilmekteydi.⁷⁶

رسالی نکتلی غزالی
مکتبیل ماری
سلاطینده افکار اجماع مکتبیلک تورو افکار
ریشه خدمت ایدان و رسالی مکتبیل و غزالی

توصیه
در رسالت و منتظر
مصور و رسالی کویلی غزالی
در رسالت و رساله هرده منتظر
و برنجی رساله دورته انداز رسالی آکال ایدانک غزالی

⁷³ Necib el-Huddad tarafından Arapça olarak yazılan ve M. Said tarafından Türkçeye çevrilen eser 1911’de Trabzon Meşveret Matbaası’nda “El-Melikü’n-nasr Sultan Selahaddin Eyyubî” adıyla basılmıştır. Selahaddin Eyyubî’nin yaşamı ve uygulamaları hakkında bilgiler veren bu tiyatro eseri 2012 yılında Avesta Yayınevi tarafından Adil Sultan: Selahaddin-i Eyyubî adıyla Latin harfleriyle yeniden yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Günümüze Trabzon’da Tiyatro*, Serander Yayınevi, Trabzon 2017, s. 63-64.

⁷⁴ *Trabzon’da Meşveret*, No: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 295, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 297, 16 Temmuz 1327 (29 Temmuz 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No: 298, 20 Temmuz 1327 (2 Ağustos 1911); *Trabzon’da Meşveret*, No:299, 23 Temmuz 1327 (5 Ağustos 1911)

⁷⁵ *Trabzon’da Meşveret*, No: 390, 13 Haziran 1328 (26 Haziran 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No:391, 16 Haziran 1328 (29 Haziran 1912).

⁷⁶ *Trabzon’da Meşveret*, No:393, 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 394, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912); *Trabzon’da Meşveret* No: 395, 30 Haziran 1328 (13 Temmuz 1912)

Bu konudaki diğer bir ilan “*Bir Eser-i Mühim*” başlığı ile verilmiştir. Bu oldukça uzun bir ilan olup Charles Seigneboş’un Kurun-ı Uhra Tarih-i Umumi’den isimli eserin⁷⁷ tanıtılması ile ilgiliydi. İlanda bu kitabın dünyaca tanınmış ve pek çok dilde tercüme edilmiş bir eser olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Avrupa siyasi ve teşkilat tarihi hakkında akıcı bir dille yazılmış bir eser olduğu, gelişimini henüz tamamlayamayan Osmanlı için de bu eserin son derece önem ifade ettiği hususu vurgulanmaktaydı. Bu denli önemli olan eserin Trabzon Sultanisi Tarih Öğretmeni İsmail Safa tarafından tercüme edildiği, Kitapçı Hamdi Efendi’nin yardımlarıyla da basıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca bu kitabın sadece mektepliler için değil, tüm okurlar için önemli olduğuna vurgu yapılarak tavsiye edilmekteydi.⁷⁸

Diğer bir ilan Hekim ve Rençber gazeteleri ile ilgiliydi. Bu ilanda bu gazetelerin Trabzon’da çıkan ve önemli hizmetleri bulunan gazeteler olarak ikinci nüshalarının basıldığı belirtilerek devam etme temennisinde bulunulmaktaydı.⁷⁹

Görüldüğü üzere gazetede iki kitap ve ülkenin diğer bazı şehirlerinde çıkan birkaç gazetenin reklamı yapılmaktaydı. Selahaddin Eyyubi’nin tarihteki rolü dikkate alındığında bu eserin tanıtımının ilginç olduğu ortaya çıkar. Zira bilindiği üzere Selahaddin Eyyubi Kudüs’ü Haçlılardan geri alan ünlü komutandır. Ortaçağın bu büyük komutanının Haçlılara sadece askeri değil, siyasi ve ahlaki üstünlüğünü de tanıtan bu eser, Trabzon’da siyasi kimliğin hangi doğrultuda teşekkül etmesinin istendiğini gösterir niteliktedir. Öte yandan bu tarihlerde Trabzon eşraf ve bürokrasisinin önemli ailelerinden biri olan Eyüboğulları sülalesinin Selahaddin Eyyubî ile akrabalık ilişkisi bulunmasının da bu eserin çevirisinin yapıp Trabzon’da yayımlanmasında etkisi olduğu düşünülebilir. Zira Silvan’dan kaçarak Trabzon’a sığınan Eyüboğulları, şehzade Yavuz Sultan Selim tarafından 1507 tarihinde Maçka’ya yerleştirilmişlerdir.⁸⁰ Diğer eser ise Avrupa’nın dünyada üstün-

بر اثر مهم
مؤلفان جدیدی صاحب مطالعاتی توصیفی
و شرح مطبوعه توجیه این کتاب و طبع
اولی و بذات مشروطیت این کتاب از
آثار آراساده بر قیمت حقیقیه ای حاضر اولان
تذکره مطالعاتی انتخاب و مطالعه دوچار مشکلات
ایک حسیه و باید بازاجده نظر نظر که قاریان
دقت و حسن نالی ایله قاریان ایچی طبعیدر .

هکیم و رنچبر خبازی
تذکره انتشار این حکم و رنچبر خبازی
ایک حسیه و باید بازاجده نظر نظر که قاریان
دقت و حسن نالی ایله قاریان ایچی طبعیدر .

⁷⁷ Bu eser ilanda “Seigneboş’un Kurun-ı Uhra Tarihi” olarak verilmiştir.

⁷⁸ *Trabzon’da Meşveret*, No: 378, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912); *Trabzon’da Meşveret*, No: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912)

⁷⁹ *Trabzon’da Meşveret*, No: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912)

⁸⁰ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 102

lügen ele geçirme tarihini hikâye eder görünmektedir. Bu ikisi yan yana konulduğunda “Avrupa’ya rağmen, Avrupa’ya karşı, Batılılaşmak mecburiyeti” şeklinde sembolik bir okuma yapmak pekâlâ mümkündür ki, bu ancak İttihatçıların içinde buldukları halet-i ruhiyeyi özetlenebilir. İttihatçı bir gazete olan Trabzon’da Meşveret Gazetesi’nde tanıtımı yapılan diğer gazetelerden birinin İttihatçılığın en önemli merkezlerinden olan Selanik’te yayınlanıyor olması tesadüfi olmasa gerek. Hekim ve Rençber gazetelerinin ise adlarına bakıldığında Trabzon’da sağlık ve tarım alanında halkı bilinçlendirme amacı taşıyan yayınlar olmayı hedefledikleri söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, sözlü tanıtımdan yazılı ve görsel reklama geçişte gazetelerin oynadığı rol ve bu reklamların içeriğinin ne olduğu “Trabzon’da Meşveret” isimli gazetenin incelenmesi sonucu sınırlı ölçekte olsa da ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle reklamların verilmiş tarzı ile ilgili genel özelliklerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilanların bazılarında resim kullanıldığı, bununla birlikte daha çok metin ağırlıklı bir reklam anlayışının gazeteye egemen olduğu göze çarpmaktadır. İlan genellikle nesir biçiminde verilmekle birlikte bazen şiir tarzının da kullanıldığı görülmektedir. Erkeklerin iktidarsızlık sorunuyla ilgili ilacın tanıtımı hariç, reklamlarda abartılı bir dil kullanılmadığı, satılacak mal ya da hizmetin olduğu gibi tanıtıldığı, hatta bazen reklamcılığın doğasıyla bağdaşmayacak derecede dürüst davranıldığı tespit edilmiştir. Böylesi davranıştan, bu dönem reklamcılık anlayışının, müşteriyi aldatmak üzerine değil, satılacak mal ya da hizmetin tanıtımını yapmak üzerine kurulduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

İkinci husus reklamların hangi sektörlerle ilgili olduğu konusudur ki, zaten çalışmanın yöntemi bunu *hizmet ve mal satışıyla* ilgili reklamlar başlığı altında ikiye ayırmıştır. Hizmet sektöründe sağlıkla ilgili reklamlar öne çıktığı, buna bağlı olarak bazı ilaçların da tanıtımının yapıldığı görülmektedir. Sağlık sektörü ile ilişkili olan eczacılıkla ilgili herhangi bir ilana rastlanmamakla birlikte doktorların muayenehane olarak kullanmaları nedeniyle, doğrudan değil ama dolaylı yoldan Şifa Eczanesi’nin reklamının bolca yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan doktorlarda öne çıkarılan özelliğin, yurtdışı (Avrupa-Amerika) eğitimi ve tecrübesine sahip olmak ve birden çok alanda hasta tedavi edebilme becerisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Avrupa eğitim ve bilgisine sahip olmanın halk nazarında itibar gören bir donanım olarak algılandığını göstermektedir. Hizmet sektöründe yer alan reklamların diğerleri berberlik ve terzilik ile ihtiyacı olanlara hukuki destek sağlamakla ilgili olanlardır. Berberlikle ilgili reklamlarda tecrübe ve temizlik öne çıkarılırken, terzilikte Avrupaî kesim elbiselerin dikilebileceğine dikkat çekilmektedir. Böylece giyim-kuşam alışkanlıklarında da Batı’nın model olarak belirlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Hukuk ile ilgili olanlarda ilanı

veren kişinin hukuk bilgisinin ileri düzeyde olduğuna dair bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu hukukçular ihtiyacı olan kişilerin her türlü resmi ve hukuki işlerini halledebileceklerini belirtmekte ve avukatlık, hukuk danışmanlığı, yazıcılık gibi birden çok işi bir arada yapmaktadırlar.

Ticari eşya ile ilgili reklamların başını giyim sektöründeki ilanlar çekmektedir. Bu ilanlardan Trabzon'da birbiri ile rekabet halinde bulunan çeşitli manifatura mağazalarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Buralarda sadece giyim eşyası satılmayıp lastik vb. sanayi ürünleri de bulunmaktadır. İlginç olan ilanlarda tekstil ürünlerinin nerede üretildiği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken, araba, lastik, gaz lambası vb. sanayi ürünlerinin kökenine özel bir vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu sanayi ürünlerinin bazılarının satıldığı mağaza Trabzon'da değil, İstanbul'da bulunmaktadır. Tuhafiyecilerin genellikle indirimleri duyurmak amacıyla gazeteye ilan verdikleri anlaşılmakta olup; söz konusu indirimler mevsim sonu olması dolayısıyla yapılabildiği gibi rekabetçi anlayışı da yansıtmaktadır. İlanların içeriğinde kullanılan ifadeler birbiriyle benzerlik göstermektedir. Gıda ürünleri ile ilgili reklamın az olması işlenmiş fabrikasyon ürünlerin o dönemde yaygın olması ile ilgili olmalıdır.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının her sektörde etkili bir şekilde var olduğu, hatta Türklerden daha ileri düzeyde buldukları görülmektedir. Yurtdışı tecrübesinin ve yabancı dil bilmenin sağladığı avantaj, dünyaya açılmada, batı eğitim sistemini yakından tanımada ve iş dünyasında öne geçmelerinde onlar için avantaj sağlamaktaydı.

İlana konu olan hemen her sektörde Avrupa öne çıkarılmaktadır. Öte yandan Batılı şirketler de Trabzon'a ilgi duymakta, ya burada bir şube açmakta ya da İstanbul'daki şubeleri aracılığı ile ürünlerinin Trabzon'da reklamını yapmaya çalışmaktadır. Böylece Trabzon küresel ticaret ağının tüketim halkasına eklenmeye çalışılmaktadır. Bu ise her anlamda yaşam tarzlarını etkilemekte, özellikle sağlık giyim-kuşam gibi alanlarda kitlesel Batılılaşmanın önünü açmaya başlamıştır. Sözgelimi sigortacılık, bankacılık sistemi ile gelişmeler halkın ekonomik anlayışının zaman içinde dönüşüme uğrayacağı habercisi gibidir. Sonuçta eskisinden çok daha güçlü bir şekilde para ekonomisine geçişi teklif etmektedir.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994.
- ALBAYRAK, Hüseyin, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, C: 1, Ankara 2010, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, s. 1.
- Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Haz. Mustafa Çulfaz, Serander Yayınevi, Trabzon 2007.
- BASKICI, Murat, "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C: 57, S: 4,(2002) ss. 1-33.

BİRİNCİ, Ali, “Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 5, (Güz 2008), ss.139-149.

BOSTAN, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 102

BÜLBÜL, A. Rıdvan, *Genel Gazetecilik Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.

ÇAKIR, Hamza, *Gazeteciliğe Giriş*, Tablet Yayınları, Konya 2007.

ÇAKIR, Hamza, *Osmanlıda Basın- İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.

ÇULFAZ, Mustafa, “Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden: Hekim”, *Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Haz. Mustafa ÇULFAZ Trabzon 2007, ss. XXXV-XLIII.

ELDEN, Müge, *Reklam ve Reklamcılık*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Cephesinde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (Güz 2014), S: 17, ss.45-83.

GİRGİN, Atilla, *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2001.

İVRENDİ, Mehmet-AKBAL, İsmail-CANİTEZ, Murat, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında Gazete Reklamları ve Uygulamaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 13 (2005),s. 239. ss. 237-257.

KOCABAŞ, Füsun-ELDEN, Müge, *Reklamcılık-Kavramlar, Kararlar, Kurumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009

KOLOĞLU, Orhan, “Türkçe-Dışı Basın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul 1985, ss. 94-98.

KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul 1985, ss. 68-93.

ÖKSÜZ, Hikmet-USTA, Veysel, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon’un Yakın Tarihi*, Serander Yayınevi, Trabzon 2008.

ÖKSÜZ, Hikmet-USTA, Veysel-İNAN, Kenan, *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950*, Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon 2009.

ÖKSÜZ, Melek, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyeti’ne Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Serander Yayınevi, Trabzon 2016.

ÖZKUNDAKÇI, Mehmet, *Reklamcılığa Giriş*, Hayat Yayınları, İstanbul 2008.

Trabzon Vilayeti Salnamesi, Haz Kudret Emiroğlu, C: 22, Ankara 2009.

Trabzon’da Meşveret, No: Sayı: 254-300, 351-400.

USTA, Veysel-TULUK, Ömer İskender, *Başlangıçtan Günümüze Trabzon’da Tiyatro*, Serander Yayınevi, Trbzon 2017.

USTA, Veysel, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Trabzon’da Sağlık”, *Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Haz. Mustafa Çulfaz, Trabzon 2007, ss. XIX-XXXIV.

VARLIK, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul 1985, ss. 99-102.

YERLİKAYA, İlhan, “Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesi’nde (1875-1884) İlan ve Reklamlar”, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 8, (Ekim 1994), ss. 201-212.

1897 TÜRK-YUNAN HARBİ'NDE TRABZON REDİF TABURLARI*

*Ahmet KÖKSAL***

ÖZ

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Yunanistan'ın bitmek bilmeyen genişleme arzusu dolayısıyla, Osmanlı tebaası Rumları devlete karşı sürekli kıskırtmaktaydı. Alınan tedbirlerin isyanları bastırmaya yeterli olmaması ve Yunanistan'ın da geri adım atmaması 1897 yılında Türk-Yunan Harbi'ni getirdi. Savaş için Osmanlı seferberliği ilan edildiğinde ordunun büyük bir bölümü redif taburlarından teşkil edilmişti ve bu taburların içerisinde Trabzon taburları da mevcuttu. Samsun, Ordu, Ünye, Fatsa, Tirebolu, Görele, Giresun, Büyükliman, Trabzon, Sürmene, Maçka, Of, Rize, Mapavri, Arhavi, Gümüşhane taburlarının bulunduğu redif kuvvetleri savaşta gösterdikleri cesaret ve yararlılıkları ile ön plana çıkmıştı. Taburların dönüşlerinde ise vilayette büyük bir sevinç yaşanmış, dönemin anlayışının sembolik izlerini taşıyan geniş çaplı karşılama merasimleri yapılmıştı.

Bu çalışma Trabzon Redif Taburlarının 1897 Türk-Yunan Harbi'ndeki rolleri, kayıpları ve dönüş merasimlerini konu edinmektedir. Çalışmada da arşiv belgeleri yanında, vilayet gazetesi, dönem kaynakları ve araştırma eserleri çerçevesinde Trabzon Redif Taburlarının Yunan Harbi'ndeki işlevi ve karşılama merasimlerinin sembolik anlamı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türk-Yunan Harbi, Trabzon, Redif Taburu, merasim

TRABZON REDIF BATTALIONS IN 1897 GRECO-TURKISH WAR

ABSTRACT

Despite his independence, the desire for an endless expansion of Greece was renewed after the Ottoman-Russian War of 1877-1878, and despite taking Teselia and Arta in 1881, he did not give up his wishes. The most common way they applied for this purpose was to provoke the Ottoman subjects, the Greeks, against the state. Receiving measures were not enough to suppress the rebellions and Greece did take steps in 1897, bringing the Turkish-Greek War. When Ottoman mobilization was declared for war, a large part of the army was composed of Redif battalions and there were also Trabzon battalions in these battalions. The Redif forces, which were battalions of Samsun, Ordu, Ünye, Fatsa Tirebolu, Görele, Giresun, Büyükliman, Trabzon, Sürmene, Maçka, Of, Rize, Mapavri, Arhavi and

* *Gönderim tarihi: 15.02.2018, Kabul tarihi: 19.04.2018.*

** *Dr. Öğretim Üyesi, KTÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.
ahmetkoksall40@gmail.com ORCID: 0000-0001-9350-1928*

Gümüşhane battalions had come to the forefront with their courage and usefulness in battle. On the turn of the battalions, there was a great happiness in the vilayet, and there were ceremonies of widespread reception, bearing the symbolic traces of the understanding of the period.

This study deals with the roles, losses and return ceremonies of the Trabzon Redif Battles in 1897 Turkish-Greek War. The work focuses on the symbolic meaning of the functions of the Trabzon Redif Battles in the Greek War and the ceremonies of the surrender in the context of the archival documents, the provincial newspaper, period resources and research works.

Keywords: Trabzon, Redif Battalions, 1897 Greco-Turkish War

Kökeni XIX. Yüzyılın başlarına uzanan Yunan bağımsızlık çabaları 1829'da Yunan Krallığının kurulması ile sonuçlanmıştı. Ancak bu Yunan ihtiraslarının sonu anlamına gelmiyordu. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarıyla beraber Yunanlıların hedefi başta Girit olmak üzere diğer yakın bölgeleri kendisine bağlamaktı. Hedefi *Megali İdea* olarak belirleyen Yunanlılar, 1830 Londra Antlaşması ile krallıklarını Osmanlı Devleti'ne tanıttıktan sonra daha da ileri gidecek adımlar peşine düştü. Hedefleri içinde Teselya, Epir, Oniki Ada, Girit, Kıbrıs, Batı Anadolu ve İstanbul bulunuyordu. Etniki Eteryaya merkezli ayrılıkçı faaliyetlerin üzerinde durdukları en bilinen taktik ise Türk yönetiminin Hristiyanları ezdiğine dair propaganda yapmaktı. Bunun arka planında hem halkı kıskırtmak hem de uluslararası kamuoyunun sempati ve desteğini almak fikri vardı.¹

Kırım Savaşı'nın başlamasından sonra, Yunanlılar, Osmanlı Devleti'nin zaafından yararlanarak özellikle de Ruslardan destek alarak topraklarını genişletme çabası içerisine girmişlerdir. Bu amaçla ilk olarak Epir ve Teselya² Rumlarını ayaklandırarak çete faaliyetleri başlatmışlardır.³ Gelişmelerin ardından Osmanlı Devleti, Yunan hükümetinden bir açıklama talep ederek, Türk topraklarına gerçekleşen taciz ve tecavüzlerin sonlandırılmasıyla mevcut

¹ Beria Remzi Özorun, "Teselya, *Türk Kültürü*, Yıl X/2, S: 110, Aralık 1971, s. 99.

² XIV. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Balkanlarda gelişen Osmanlı Devleti'nin fetihleri Teselya'yı da etkilemiş, bölgenin doğu ovası Gazi Evrenos Bey tarafından alınmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde Makedonya ve Selanik'in alınmasıyla Osmanlı sınırları Teselya ovasına ulaşmıştır. İmar, iskân ve bayındırlık faaliyetleri neticesinde Alasonya, Yenişehir gibi kentler gelişmiştir. Osmanlıların yeni kurdukları kasabaların yanında eskileri de geliştirmesi ile birlikte bölge ticari, sosyal, kültürel önemli bir merkez olma yolunda ilerlemiştir. Bölge 19. Yüzyılın sonunda da artan ticari potansiyeli ile dikkat çekici bir konumda idi. Machiel Kiel, "Teselya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C: 40, s. 522-525; Mahir Mehdi, *Bedrekâ-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir 1314*, [1897 Türk Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)] içinde, Yay. Haz. Bayram Kodaman, Ankara 1993, s. 89; İbrahim Serbestoğlu, "1897 Türk Yunan Savaşında Enebilerin Zararlarının Tazmini Meselesi", *OTAM*, S: 34, Güz 2013, s. 223-243; Bülent Akyay, *Teselya Meselesi (1881)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2001, s. 43.

³ Selim Sun, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1965, s. 10.

sınıra riayet edilmesini istemiş ancak karşılık görememiştir. Şubat 1854'te İngiliz ve Fransız hükümetleri de Yunan hükümetine isyancılara desteğini çekmemesi durumunda Yunanistan'ı ablukaya alacaklarını bildirmiştir. 9 Mart 1854'te Atina'daki Osmanlı maslahatgüzarının çekilmesiyle iki devlet ilişkileri kesilmiş, Osmanlı Devleti tarafından Keçecizade Fuat Paşa, isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiştir.⁴ Kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazası için gerekirse Yunan tahtını dahi yıkabileceklerini deklare etmiştir. Bunu müteakiben Pire Limanı, İngilizler tarafından 1854 Mayısının sonunda işgal edilmiştir.⁵ Ancak bu gelişmelere rağmen Yunanlıların Megali İdea hayallerinden kurtulamaması sorunların devamını getirmiştir.

Yunanistan'da 1862'de I. Otho'nun devrilmesinden sonra I. Yorgi tahta geçmiştir. Bu dönemde İngiliz himayesinde bulunan Yedi Ada, Mayıs 1864'te Yunanistan'a bırakılmış, 1865'te Babiâli de bu ilhakı tanımak zorunda kalmıştır.⁶ Kuruluşunu ve gelişmesini Avrupa devletlerine borçlu olan Yunanistan'ın bu bölgeyi de alarak büyümesi, Yunan ihtiraslarının ve taleplerinin de artmasına neden olmuştur. Nitekim Yunanlılar açısından artık yeni hedef Girit olmuştur. 1830'daki Yunan bağımsızlığı ile sonuçlanan isyana Girit ve Sisam adaları da katılmış ancak Girit'in statüsünde bir değişiklik olmamıştı.⁷ 1866'da Rusların da teşviki ile ilk fitil ateşlendi ve Girit isyancıları Babiâli'ye başvurarak ıslahat talebinde bulundular. Kısa süre sonra da Eylül 1866'da Yunanistan'a katıldıklarını ilan ettiler.⁸

Osmanlı Devleti, Girit hadiselerine yönelik olarak 410 bin kişilik bir kuvvet sevkettiği gibi, daha önceden Girit valiliği görevinde bulunmuş olan Mustafa Naili Paşa'yı da olağanüstü yetkilerle komiser sıfatıyla adaya gönderdi. Ancak 6-7 ay zarfında isyancıları ikna etme veya bastırma konusunda başarı elde edemeyince yerine Sadrazam Ömer Paşa görevlendirildi. Ömer Paşa isyancıları sıkıştırıp bölgeyi kuşatmış ise de Rusya, Prusya, İtalya ve Fransa elçileri Babiâli'ye ortak bir muhtıra vererek Girit'e uluslararası bir komisyon gönderilmesini, plebisit yapılmasını ve yeni idare esaslarının belirlenmesini istediler.⁹ Bu süreç aslında muhtariyet yolunun ilk adımlarıydı.

Avrupa devletlerinin talebini kabul etmeyen Babiâli, karşı bir hamle ile Sadrazam Âli Paşa'yı Girit'e gönderdi. Âli Paşa Girit'e varınca adanın

⁴ Metin Hülagu, *Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008, s. 27; Sun, *a.g.e.*, s. 10.

⁵ Sun, *a.g.e.*, s. 10.

⁶ Osman Senai, *Osmanlı Yunan Seferi, Dömeke Meydan Muharebesi*, A. Asaduryan Matbaası, İstanbul 1314, s. 143; Sun, *a.g.e.*, s. 11; Hülagu, *a.g.e.*, s. 28; Özoran, *a.g.m.*, s. 101.

⁷ Osman Senai, *a.g.e.*, s. 64-65; Sun, *a.g.e.*, s. 11-12.

⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 21-22; Sun, *a.g.e.*, s. 12; Hülagu, *a.g.e.* s. 27.

⁹ Adıyeke, *a.g.e.*, s. 9, 59; Sun, *a.g.e.*, s. 13.

siyasi, askeri, idari ve mali sorunları hakkındaki fermanları yayımladı.¹⁰ Bu şekilde isyancılar hakkında genel af çıkarılarak müzakereler başlatılıyor, askeri istihkâmlar ve yollar inşası gibi faaliyetlerle askeri tedbirler alınıyordu. İdari tedbirler bağlamında ise her bölgeden iki İslam iki Hristiyan temsilci belirlenerek genel bir meclisin seçilmesi yoluna gidilmişti. Genel meclisin ilk toplantısında, Ocak 1868'de okunan ıslahat fermanı ile aşar iki yıl süreyle kaldırılıyor, sonraki iki yıl içinse yarısı alınarak imar işlerine harcanacağı belirtiliyordu. Bir başka fermanla da Girit valisinin biri Hristiyan biri Müslüman iki müşaviri bulunmasına, mutasarrıfla kaymakamların da yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan olmalarına karar verilmişti.¹¹

Âli Paşa'nın aldığı tedbirler Girit halkını ve Avrupa devletlerini bir süre memnun etmişse de Yunanistan tatmin olmamıştı. Nitekim isyan, gösteri, vb. ayrılıkçı faaliyetlere destekleri sürüyordu. Gelişmelerin Türk-Yunan harbi ile büyük devletlerin de dâhil olabileceği daha büyük bir çatışmaya dönüşmesi ihtimali üzerine Paris'te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı. 9 Ocak 1869'da toplanan konferansa Avusturya, İngiltere Fransa, Prusya, İtalya, Rusya ve Osmanlı Devleti katıldı. Âli Paşa'nın başarılı diplomatik girişimleriyle İngiltere, Avusturya, Almanya daha sonra da Fransa, Türk tezini desteklediler. Bu istekler arasında Yunanistan'ın Girit isyanına karşımayarak adadan el çekmesi, Yunan çetelerinin dağıtılması gibi maddeler vardı.¹²

Yunanistan'ı tekrar harekete geçiren gelişme 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı oldu. Savaşın neticesinde gerçekleştirilen Berlin Kongresi'nin 13 numaralı protokolüne istinaden,¹³ imzalanan Berlin Antlaşması'nın 23. ve 24. maddesinde Girit ıslahatlarının samimi bir şekilde uygulanması şart koşuluyordu. Sonraki süreçte Halepa Sözleşmesi (1878 Kasım) ve 21 Temmuz 1881 tarihli 19 maddelik diğer bir antlaşma çerçevesinde büyük devletlerin İstanbul temsilcisi ile Babiali arasında uzlaşarak, Teselya ve Yanya'nın Narda (Arta) kasabası Yunanistan'a bırakıldı.¹⁴ Ancak gözünü Güney Makedonya, Batı Trakya, Epir ve Girit'e diken Yunanistan bölgedeki isyancı Rumlara her türlü desteği vermeyi sürdürdü.¹⁵ Nitekim 1883'te Girit'te isyan yeniden başladı. Bunun üzerine II. Abdülhamit 1889'da genel valinin yetkilerini arttırarak bir de askeri görevli gönderdi.¹⁶ Ancak Giritli isyancılar Halepa Antlaşması hükümlerine dönmekte kararlıydılar. 1895 yılında Girit'e

¹⁰ Hülagu, *a.g.e.*, s. 28-29; Özorun, *a.g.m.*, s. 102-103.

¹¹ Adıyke, *a.g.e.*, s. 24; Sun, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹² Rıza Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot (1910)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 8, 2003, s. 47; Sun, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹³ Akyay, *a.g.t.*, s. 115.

¹⁴ İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Aksın, *Tarihi Gerçeklerle Osmanlı Yunan Harbi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. XII; Hülagu, *a.g.e.*, s. 31-33; Karagöz, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁵ Osman Senai, *a.g.e.*, s. 68; Özorun, *a.g.m.*, s. 104.

¹⁶ Sun, *a.g.e.*, s. 17-18.

Hristiyan bir vali olarak Alexander Karateodori Paşa¹⁷ atandı.¹⁸ Bu karar Girit Müslümanlarının şiddetli protestolarına neden oldu. Zaten genel mecliste sayıca düşük oranda temsil edilen Müslümanlar böylece daha zor duruma düşmüşlerdi. Çok geçmeden Girit'te iç savaş patlak verdi. Müslümanların şehirlerde toplanmasına karşılık Hristiyanlar dağlarda silahlı olarak konuşlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin isyancıları bastırma teşebbüsleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Babıali'nin takviye kuvvetler, Yunanlıların ise gönüllüler göndermesinin ardından Avrupa devletleri tekrar müdahalede bulundular. Babıali'ye verilen müşterek bir nota neticesinde adada intizamı sağlamak için görevlendirilmiş olan Turhan Hüsnü Paşa'nın¹⁹ yerine Haziran 1896'da Georgis Beroviç vali olarak atandı. Ayrıca genel af ilan edilerek Halepa Anlaşması'nın uygulanması için emir verildi.²⁰

Olayların bir türlü durulmadığı Girit'te 1897 yılının başında Kandiye ve Hanya'da iki cemaat arasındaki çatışmalar oldukça şiddetlendi. Adanın her tarafına yayılan isyan bastırılmadı.²¹ Yunanistan'dan gelen gönüllülerin de iştirak ettiği bir ortamda Rum çeteciler yolları kesiyor, köyleri yakıyor, Müslüman ahaliyi katlederek mallarını gasp ediyordu.²² Çok geçmeden isyancılar Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan ettiler. Yunanistan'ın karşılığı ise bölgeye asker göndererek isyanı desteklemek oldu. 1897 tarihli Girit isyanı diğerlerine nazaran oldukça geniş ve şiddetli idi. Yunan tarafında da Osmanlı Devleti ile doğrudan karşılaşmak pahasına Girit'in ilhakında ısrar vardı. Yine büyük devletlerin müdahalesi ile neticelenen gerginlik, Osmanlı padişahının himayesinde muhtar bir Girit idaresi teklifine dönüştü. Yunanistan'ın ikna olmaması üzerine Girit adası abluka edildi. Girit'in başlıca limanları Avrupa savaş gemileri tarafından tutulduğu gibi, bir süre sonra Hanya, Resmo, Kandiye, Suda ve Sitia şehirleri de büyük devletlerin taburlarınca işgal edildi. Yunanistan'da geri adım atılmaması konusunda yoğun kamuoyu baskısı vardı. Diğer taraftan Türklerle Girit'te mücadele etmek Yunanlılarca imkânsızlaşmıştı. Bu sebeple yapabilecekleri tek şey mücadeleyi Makedonya, Epir topraklarına çekmekti.²³

Yunanistan'ın saldırganlığı ve çetecilere verdiği destekte ısrar etmesi Osmanlı kamuoyunda da tepki ve heyecan meydana getirmişti. Türk ordusu da artık ihtiyaten Teselya sınırında beklemekteydi. Kamuoyunun baskılarına

¹⁷ Alexander Karateodori Paşa'nın (1833-1906) biyografisi için bkz. Sezai Balcı, *Babıali Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013, s. 233.

¹⁸ Özorun, *a.g.m.*, s. 107.

¹⁹ *Devlet-i Aliye ve Yunan Muharebesi Hakkında Müdavele-i Efkar*, Çev. Abdi Tevfik, İkdâm Matbaası, İstanbul 1315, s. 5-7; A. İrfan, *Tarih-i Zafer*, Yuvanaki Papnayotidis Matbası, İstanbul 1315, s. 1-6.

²⁰ Sun, *a.g.e.*, s. 18-19; Hülagu, *a.g.e.*, s. 37.

²¹ Osman Senai, *a.g.e.*, s. 70; Sun, *a.g.e.*, s. 21-22.

²² Hülagu, *a.g.e.*, s. 41.

²³ Sun, *a.g.e.*, s. 22-25.

dayanamayan ve geri çekilemeyen Yunan Kralı, Teselya'daki çete faaliyetlerine desteğini sürdürdü. Nisan 1897'den itibaren ise sınır tecavüzleri artmaya başladı. Bu sırada sabırlı bir politika güden Osmanlı Devleti açısından hudut tecavüzleri tahammül açısından son limitti. II. Abdülhamit'in isteğiyle Serasker Rıza Paşa, ordunun harekât planını anlatmış çetecilerin Yunan subaylarca yönlendirildiğini belirterek savaş ilanının şartlarının hazır olduğunu belirtmişti. Bu süreçte Yunanistan'ın gerginliği arttırma çabaları büyük devletleri de tedirgin etmişti. Zira çatışmaların büyümesi kendilerinin de içine çekilebileceği bir krize netice verebilirdi. Nitekim bu bakımdan tarafsız bir tavır takınan büyük devletler Pire ve Golos limanlarını abluka etmekten de vazgeçtiler.²⁴

Osmanlı ve Yunanistan arasındaki savaşta ilk karşılaşılacak alan yerler Teselya ve Epir'di. Teselya kuzeyden Makedonya, doğudan Ege Denizi, güneyden Golos ve Zeytin Körfezleri ve Otriz Dağları, batıdan Epir ile çevrilmişti. Makedonya'dan Olimpos Dağları ve bu dağlardan Pindos sıra dağlarına uzanan bir kol ile Epir'den de Pindos sıra dağları ile ayrılmıştı. Teselya 1881'de yapılan bir sınır düzeltmesi ile kuzeyindeki Alasonya hariç olmak üzere Yunanistan'a bırakılmıştı. Türk ordusunun harekât alanında nüfusu on binden fazla olan önemli üç merkezi şehir vardı. Bunlar Epir'de Yanya, Teselya'da Yenişehir ve Tırhala idi.²⁵

Diplomatik girişimlerin Yunan tecavüzlerini önleyememesi üzerine Osmanlı Devleti askeri hususlarda müzakereler yapılması için çalışmalar başlattı. Şubat 1897'de mevcut silahlı kuvvetlerinin dörtte biri oranındaki 2. ve 3. Ordu muvazzaf firkaları ile 120 redif taburu seferber hale getirildi. Bir süre sonra bu yapı daha da genişletildi. Gerekli kuvvetler Rumeli'de Manastır, Üsküp, Köprülü, Tiran, Derac, Ohri, Elyesan ve Debre bölgelerinden; Anadolu'da ise Kayseri, Yozgat, Trabzon, Antalya, Silifke, Bursa, Ankara, Kastamonu vilayetlerinden ve redif taburlarından tertip edildi. Birinci seferberliğe ek olarak Mart Nisan aylarında ilave emirlerle üç seferberlik daha yapıldı.²⁶ Ancak seferberlik esnasında ciddi gecikmeler de olmuştu.²⁷

²⁴ Adıyke, *a.g.e.*, s. 17-26; Sun, *a.g.e.*, s. 26-27.

²⁵ Sun, *a.g.e.*, s. 29-31.

²⁶ Hülagu, *a.g.e.*, s. 63.

²⁷ 1899 yılında, Dâhiliye Nezareti ve Babıali tarafından vilayetlerden, Yunan Harbi esnasında Anadolu ve Rumeli'den 1897 yılı içerisinde Şubat, Mart, Nisan ayları zarfında silahlı kuvvetlerin alınması, denizden ve karadan Anadolu demiryollarıyla Yunan hududuna sevk olunacak redif taburlarının toplanması ve sevkleri sırasında meydana gelen gecikmelerin sebepleri sorulmuş, sorumluların cezalandırılacakları belirtilmiştir. Ayrıca bundan sonraki seferberlik hazırlıklarında benzer problemler yaşanmaması için tedbirler alınması yolunda mahalli yöneticiler ve zabitanaya uyarılarda bulunulmuştur. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA, DH. MKT.) 2207/8; BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1260/94495. BOA, Yıldız Perâkende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.) 144/59.

Seferberlik hazırlıklarının devam ettiği süreçte fırka ve taburlar tertip edilirken Trabzon taburlarının sefere gönderilmesinden kaynaklanan bir takım endişeler de mevcuttu. Zira bu hareketin Rusya sınırları açısından bir güvenlik zafiyeti oluşturabileceği düşünülüyordu. Ancak Rusya'dan kaynaklı endişelere rağmen Babiâli bu konuda emin bir tavır takınmıştı. Diğer taraftan bu kıtaların tercih edilmesinde “*bu kıtaların efradında hususî bir cesaret ve metânet mevcut*” olması da etkili olmuştu.²⁸

Barış zamanında yalnız bir kısım subayları mevcut olan ve depo edilmiş seferi silah, donatım ve eşyasını muhafaza için 20-40 eri olan teşkilere redif denilirdi. Nizamiye birliklerinden terhis edilmiş ve ihtiyata geçmiş olan erler 26 yaşından itibaren redif sınıfına geçerlerdi. Bunlar bir çeşit genç ihtiyatlardı. Barışta her iki yılda bir, bir ay süre ile tabur merkezlerince celp edilerek bir ay eğitim görürlerdi.²⁹ Rediflik sistemi sekiz yıl devam etmekteydi. Memleketlerinde bulunurlar sadece gerekli görüldüğünde çağırılırlardı.³⁰ Redif birlikleri 1-5'inci ordularda vardı. Her ordunun dört redif tümeni olup toplamda 20 tümeni. Tümenlerin her biri dörder taburlu ikişer alaydan mürekkep iki tugaylıydı. Bu suretle her orduda 4x16 =64 redif taburu, her tabura mahsus bir asker alma dairesi bulunurdu.³¹ Örneğin, gerek seferberlik esnasında gerekse savaş sırasında; bir önceki yıl Yunan Harbi için görevlendirilmiş olan Trabzon Redif Taburu Dairesinde 1314 yılı (1898) asker alım işlemleri de gayet ciddi ve resmi bir şekilde gerçekleştirilmiş, dönemin atmosferine uygun bir surette uygulanmıştır. Asker alımı için yapılan törende Vali, Trabzon Redif Fırkası Kumandan Vekili Halid, misafir olarak şehirde bulunan ferikandan Kumandan Ahmed Paşa, vilayet erkân ve memurları, ümera ve zabitan, ulema ve eşraf hükümet konağında hazır bulunmuşlardır. Törene ayrıca bir miktar nizamiye askeri ile askeri mızıka eşlik etmiştir. Faaliyetler Vilayet Maarif Müdürü Ziver Bey tarafından yürütülmüş, bitiminde Of eski müftüsü Hafız Mahmud Bahaeddin Efendi tarafından dua edilmiş, bu duaya topluca katılımın ardından askeri mızıka ile selam havası çalındıktan sonra üç defa “padişahım çok yaşa” denilmiştir. Nihayet valinin gözetiminde Ahz-ı Asker Nazırı Binbaşı Zühdü Efendi'nin nezareti altında teşkil edilen ahz-ı asker meclisi görevlendirilmiştir. Burada belirlenen heyet şu isimlerden oluşmaktaydı: Reis Vali, Aza Hâkim Efendi, Müftü, Pertev Paşa, Nemlizade Şükrü Efendi, Eyüpzade Ali Galip Efendi, Meclis-i Beledi Reisi Hasan Bey, Muradhanzade Ziya Bey, Hacıkadızade

²⁸ Osman Senai, *a.g.e.*, s. 137; Goltz Paşa, *Osmanlı Yunan Seferi (1897-1313)*, Çev. Yakub Şevki, İstanbul 1326, s. 23-24.

²⁹ Sun, *a.g.e.*, s. 37.

³⁰ Osman Senai, *a.g.e.*, s. 44.

³¹ Sonraları 6. Orduda da iki redif tümeni (Bağdat, Kerkük) teşkil edilmiş böylece sayısı 22'ye yükselmişti. *Servet-i Fünun*, (İlave Kısmı), 3 Nisan 1313, C: 13, S: 318, s. 44-45; Sun, *a.g.e.*, s. 39.

Hacı Mutafa Efendi, Hacı Hamdi Efendizade Hacı Tevfik Efendi, Müezzinzade Hacıgani Efendi, Meclis-i İdare-i Vilayet Azasından Eşref Efendi, Meclis-i İdare-i Vilayet Azasından Rıfat Bey Efendi, Ticaret Odası Reisi Hacı Vehbi Efendi, Of Sabık Müftüsü Mehmed Bahaeddin Efendi, Müftü Medresesi Müderrisi Semercizade Mehmed Efendi, Müderrislerden Ruşen Efendi, Hacı Polatzade Hacı Şakir Efendi, Kırzade Hacı İsmail Efendi.³²

Asker alma dairelerinin ve heyetlerinin bu şekilde tesis edilmesinden sonra 1897 Savaşı'nda kısmi bir seferberlik yapılması kararlaştırılmış, bu amaçla 1., 2., 3. Ordular ve 4. Ordunun bir tümeni seferber edilmiştir.

1. Ordudan; Bursa, Kastamonu, Ankara Tümeniyle; Kayseri Tümeninin Yozgat Tugayı

2. Ordudan; Konya Tümeninin Antalya Tugayı

3. Ordudan; dört tabur hariç olmak ve Manastır Tümenine ait olmak üzere Manastır, Yanya, Berat Redif Alayları ve Selanik Tugayından bir redif alayı (Serez Tugayının önce bir alayı, daha sonra da diğer alayı)

4. Ordudan; Trabzon Tümeni³³ silahaltına alınarak seferber edilmiştir.

Gerek ihtiyat erler gerekse redifler tabur merkezlerinde gecikmelerle birlikte genel olarak 10 günde toplanmışlardı. Redif taburları 750'şer mevcutla silahaltına alınarak martın tüfeği ile silahlandırıldı. Bu arada taşıma araçları için lüzumlu hayvanların tedariki ve birliklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçirilmesi için gerekli vapurların hazırlanması konusunda tedbirler alındı.³⁴

Trabzon Taburundan askerlerin toplanması ve sevki kademeli gerçekleşmiştir. Trabzon vilayeti asker sevkinde gecikme yaşanan yerlerden biri olmuştur.³⁵ Askerlerin kısım kısım gidiş tarihleri, sayıları ve yük hayvanlarının miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir:³⁶

³² *TVG*, 14 Mayıs 1314, S: 1306; Rize ve Gümüşhane'deki ahz-ı asker muameleleri de benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. *TVG*, 21 Mayıs 1314, S: 1307.

³³ 4. Ordu'ya bağlı taburlar 1897 Savaşı'ndan önce de Selanik bölgesine gönderilmişti. 1890-1891 yıllarında Selanik'te teşkil edilen iki kolordunun mürettebatından olan 4. Ordu Sınıf-ı Tâli redif efradında; Trabzon Tâli Taburundan 751, Tirebolu Tâli Taburundan 882, Samsun Tâli Taburundan 727 asker mevcuttu. Burada buldukları sırada Tirebolu askerlerinden 100 kadarı hastalık dolayısıyla hayatını kaybetmişti. *BOA*, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.) 22/107; *BOA*, Y. MTV. 25/27; *BOA*, Y. PRK. ASK. 41/26; *BOA*, Y. PRK. ASK. 59/38; *BOA*, Y. PRK. ASK. 1/109; *BOA*, Y. PRK. ASK. 2/26.

³⁴ *BOA*, Y. PRK. ASK. 117/84; Sun, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁵ Seferberlik başlangıcında vilayetlere ısrarla askerlerin toplanması ve sevki konusunda uyarılarda bulunulmasına rağmen hava koşulları, vilayetin özel şartları, rediflerin geç teslim olması gibi sebepler nedeniyle aksamalar olmuştu. Örneğin Trabzon vilayetindeki gecikme dolayısıyla Sadettin Paşa tarafından Hamdi Paşa'dan Ankara, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetlerinden tertip edilen askerlerin toplanmasına rağmen Trabzon vilayetinin neden bu konuda geri kaldığı sorulmuştur. *BOA*, Yıldız Tasnifi Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD.) 18/25; Mart 1897'de Hamdi Paşa vilayetteki sevk hazırlıkları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Trabzon vilayetinde, Tirebolu, Giresun, Ordu, Fatsa, Samsun taburları yeni yola çıkmıştı ve ardından Görele ve

1. 2. ve 3. Orduların dörder redif tümeni ve ile 4. Ordunun Trabzon Redif Tümeni birer ay ara ile üç dönemde (14 Şubat, 18 Mart, 19 Nisan) seferber oldular. Seferberlikte her redif taburunun beraberinde 209 yük hayvanı getirmesi gerekiyordu. Bunların “*tedarik-i vesait-i nakliye*” kanununa göre sağlanarak taburla birlikte getirilmesi 16 Şubat 1897 de emir olundu.³⁷

Trabzon'dan Sevk Edilen Taburların Seferberlik Sonrası Orduya İntikal Tarihleri							
Taburlar	Şubat		2 Mart		8 Mart		Nisan sonrası
	nefer	mekkari	nefer	mekkari	nefer	mekkari	nefer
Trabzon	291	3	338	3	600	43	750-1000
Maçka	234		326	14	750	46	“
Sürmene	142		330	10	600	44	“
Büyükliman	150		376		750	30	“
Rize	243		308		601	30	“
Of	196		250		576	40	“
Mapavri	100		111		470		“
Arhavi	108		309		574	20	“
Samsun	517		299		750	157	“
Çarşamba	348		587	35	750	130	“
Ünye	494		726	11	750	168	“
Fatsa	521		750		750		“
Giresun	551		678		750	68	“
Ordu	380		620	30	750	80	“
Tirebolu	411		632	4	740	80	“
Görele	117		515		695	37	“

1897 seferberliğinde mevcut para sıkıntısından başka, hükümeti düşündüren bir mesele daha vardı ki o da geçen yıllarda Anadolu redif

Ünye taburları da Adana Vapuru ile sevk edilmek üzereydi. Sadece Samsun livasına bağlı Çarşamba Taburu kalmış onun da ilk fırsatta gönderilmesi için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştı. Bu sırada Rize livasını teşkil eden taburlar iskelelerde hazır halde bekletilmekteydi. Yine Trabzon Alayına mensup Trabzon ve Maçka redif taburları; Sürmene ve Büyükliman taburları onun ardından da Rize Alayından Of, Rize, Mapavri, Arhavi Taburuyla Trabzon Fırkasının 16 taburu hazır halde 750'şer mevcutla, cephan ve malzemesiyle muntazam surette sevke hazır hale getirilmişti. *BOA*. Y. PRK. MYD. 18/58; *BOA*, Yıldız Perakende Başkitabet Mâ'rûzâtı (Y. PRK. BŞK.) 49/106.

³⁶ *BOA*, Y. PRK. ASK. 118/13; *BOA*, Y. PRK. ASK. 119/123; *BOA*, Y. PRK. ASK. 119/23; *BOA*, Y. PRK. ASK. 119/40; *BOA*, Y. PRK. ASK. 119/27.

³⁷ (1897-1313) *Türk Yunan Harbi*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Yayını, İstanbul 1928, s. 6; Sun, *a.g.e.*, s. 68-71; Osman Senai, *a.g.e.*, s. 118-119.

taburların birkaç kez silahaltına çağrılmış ve bu yüzden redif erlerinin, iş ve güçlerini yüzüstü bırakmış olmaları dolayısıyla, seferberlik davetine uyup uymayacakları şüphesiydi. Dolayısıyla seferberliğin meydana getireceği memnuniyetsizlik dikkatle göz önünde tutulacak bir mesele idi.³⁸ Ancak Trabzon'da gerçekleşen dayanışma endişeleri en azından bu vilayet için asgari düzeye indirmişti. Zira bölge ahalisi silahaltındaki asker aileleri için bir dayanışma ve yardımseverlik örneği göstermişti.

Trabzon Redif taburlarının silahaltına alınarak Teselya'ya sevk edildikleri yıl içerisinde Trabzon vilayeti halkı onların bu kutsal vazifelerine istinaden yardımseverlik ve hamiyet duyguları çerçevesinde bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Taburların sevk edildiği dönemde valinin de teşvikleri ile redif askerlerinin tarlaları, komşuları tarafından sürülüp ekilmiş olduğu gibi vilayet merkezinde de çeşitli yerlerde bazı yardımseverler muhtaç asker ailelerine yeterli miktarda mısır dağıtılmasını sağlamışlardır. Henüz Trabzon'a dönmemiş olan askerlerin aileleri için, 1898 yılında da yardımların sürdürülmesi ve ziraat zamanında tarlaların yine komşular tarafından sürülerek ekilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde valinin çabalarıyla merkez ve mülhakatta benzer bir faaliyet gösterilmesi için gayret gösterilmiş, vilayet gazetesindeki yazılarla teşviklerde bulunulmuştur. Gazetede Trabzon Redif Fırkasını teşkil eden askerlerin "... *sevine sevine ifâ eyledikleri hıdemât-ı mukaddese-i cansiperânenin kudsiyetine hürmeten*" köylerindeki tarlalarının komşuları tarafından ziraat edilmesi önemli ve kutsal bir davranış olarak ön plana çıkarılmış bir önceki yıldaki gibi bu güzel dayanışma örneğinin tekrarı istenmiştir.³⁹

Görülebileceği üzere kuvvetlerin temininde çoğunlukla redif sınıfının tercih edilmesi bazı sakıncaları da ortaya çıkarmıştı. Zira rediflerin silahaltına alınması ziraat ve ticareti sekteye uğratmış, ilaveten sevkiyat ve nakliyat da oldukça masraflı olmuştu. Sevkiyat ve nakliyat konularında şimendifer kumpanyaları önemli bir görev üstlenmiş, Anadolu'dan gelen vapurlara ek olarak ulaştırma işlemlerine katkı sağlamıştı. Bütün bu zorluklarla birlikte savaş öncesi Yanya ve Teselya'da iki ayrı kuvvet oluşturuldu. Yanya Kolordusu Kumandanı Ahmed Hıfzı Paşa'ya; Osmanlı Orduları Başkomutanlığı büyük miktarda kuvveti bulunan Alasonya Ordusu Kumandanlığı Yaver-i Ekrem Müşir Ekrem Paşa'ya verildi.⁴⁰

Savaş öncesinde donanma mürettebatının temin edilmesi ve düzeninin sağlanması amacıyla sivil halktan gönüllülerin de donanmaya alınması söz konusu olmuş, bu amaçla Trabzon ahalisinden destek alınması düşünülmüş-

³⁸ Sun, *a.g.e.*, s. 67.

³⁹ *TVG*, 26 Mart 1314, S: 1300.

⁴⁰ Hülagu, *a.g.e.*, s. 64-66; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, ISIS Yayın, İstanbul 1999, s. 71.

tür. Ancak bu askerlerle bir redif sınıfı oluşturulmuşsa da sonrasında nitelikli bir eğitim için süre yeterli olmamıştır.⁴¹

Muharebe Süreci

Sınır muharebeleri 16 Nisan'da Kozköy bölgesinde başlamıştır. Yunanlılar 6. Tümenin Kozköy yakınlarında tahkimat yaptıkları bahanesiyle sınır tecavüzleri gerçekleştirmiştir.⁴² 16 Nisan akşamı 6. Tümen⁴³ sınır hat-tında Perdikardi kulesinden Laketaburya kulesine kadar uzanan alanda birden bire ateşe ve ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada 6. Tümene ait 1. 2. ve 3. Alaylar Kozköy'de bulunmaktaydı. 4. Alay ise bir taburuyla (Maçka) Katerin'de, bir taburuyla (Giresun) Eskiparla'da, bir taburla Lefterkarya, bir tabur Karavida'dan Selanik Körfezi'ne kadar olan sınır kulelerinde dağınık bir vaziyette idi. Böylece karşı savaş da başlamış oldu.⁴⁴

Ordu emrinde sekiz taburlu bir alay Tırhala üzerinde hazır tutul-duğundan Kozköy savunmasına 2. Alay ayrılmıştı. Alay, nizamiye 24. Alayın 3. Taburu ile Dava Geçidi'nden Çamtepe'ye kadar olan hattı tutmuştu. Samsun Taburu Analipsis tepesinin kuzey eteklerinde, Çarşamba Taburu Perdikari tepesinin Kozköy'e bakan yamaçlarında, Fatsa Taburu da bu taburlara ihtiyaten Kozköy'de idi.⁴⁵

Yunanlıların bu saldırıları neticesinde ağırlıklı olarak Karadeniz sahil hattından gelen taburlarla harekete geçildiği görülmektedir. 1. Alayın Trabzon, Sürmene, Tirebolu taburlarıyla 3. Alayın Of Taburu Perdikari tepesine, Ünye Taburu Kodaman sırtına yönlendirilmiştir. Bir saat içinde Perdikardi tepe-sinde ilerlemiş olan düşman, sınır sırtlarındaki siperlerine kadar geri çekil-

⁴¹ Hülagu, *a.g.e.*, s. 140.

⁴² Sun, *a.g.e.*, s. 88.

⁴³ 6. Tümen Komutanı Tümgeneral Hamdi, Kurmay Başkanı Yb. Sami idi. Altıncı Tümen nizamiye taburlarıyla beraber Selanik, Avrethisar, Gevgili, Menlik, Trabzon, Sürmene, Pulathane, Büyükliman, Rize, Of, Arhavi, Mapavri, Giresun, Ordu, Tirebolu, Görele redif taburu yani 4 nizamiye ve 16 redif olmak üzere 20 taburdan müteşekkildi. *Servet-i Fünun*, (İlave Kısmı), 3 Nisan 1313, C: 13, S: 318, s. 45; 6. Fırkanın komuta kademesi şu şekilde idi: Kumandan Ferik Hamdi Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Sami Bey, 1. Liva Kumandanı Mirliva Hasan Paşa, 1. Alay Kumandanı Kaymakam Bahtiyar Bey, Nizamiye 24. Tabur 3 (İsmail Efendi), Trabzon (Hamdi Efendi), Sürmene (Hacı Aziz Efendi), Büyükliman (Afif Bey), 2. Alay Kumandanı Kaymakam Ethem Bey, Rize (Hüseyin Efendi), Of (Mehmed Efendi), Mapavri (İbrahim Efendi), Arhavi (Akif Efendi), 3. Alay Kumandanı Mirliva Raşid Bey, Samsun (Hasan Fahri Efendi), Çarşamba (Mustafa Tevfik Efendi), Ünye (İsmail Efendi), Fatsa (Hikmet Efendi), 4. Alay Kumandanı Miralay Halil Efendi Nizamiye Alay 27 tabur (Rasim Efendi), Tirebolu Görele İzzet Efendi. Vecihi vd., *Musavver Tarih-i Harb*, İkdam Matbaası, İstanbul 1315, s. 284.

⁴⁴ Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi 1314*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315, s. 335; Sun, *a.g.e.*, s. 89; Hülagu, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁵ Sun, *a.g.e.*, s. 88.

mek zorunda kalmıştır. 20 Nisan muharebelerinde 6. Tümen bölgesinde Of ve Fatsa taburları Olimpos Dağı civarını tahkim etmiştir.⁴⁶

Diğer taraftan Karadeniz havalisinden teşkil edilen taburların bazıları farklı bölgelerde mücadele veriyordu. Arhavi Taburu, Büyükliman Taburu, Giresun Taburu bunlardandı. Savaşın başlangıcında Leftekarya bölgesinde Giresun ve Ordu redif taburları ile nizamiye 24. Alayın 1. Taburu bulunuyordu. Nisan ayı ortalarında Leftekarya bölgesinde Eskiporla mevkiinde bulunan Giresun Taburu, Pantelimon sırtlarında emniyet görevindeydi. Ordu Taburu Leftekarya'da, Maçka Taburu Keterin'deydi.⁴⁷

Sınır harekâtları devam ederken mevcut birliklerin takviye edilmesine yönelik tedbirler alınmış bu çerçevede bir kısım ek redif kıtaları harekât alanına sevk edilmişti. 22 Nisan tarihinde redif taburlarının mevcutlarının 1000'e çıkarılması⁴⁸ amacıyla mensup oldukları Bursa, Kastamonu, Ankara Trabzon, Manastır, Üsküp tümenleriyle Yozgat Antalya, Selanik tugaylarının her bir taburundan muinli ve muinsiz⁴⁹ rediflerle, gerektiği takdirde müstahfızların en gençlerinden 250'şer erin gönderilmesi kararı verildi.⁵⁰

Yaklaşık 1 ay sürecek Türk-Yunan savaşı ağırlıklı olarak Teselya'da, ilaveten Epir ve denizlerde gerçekleşmiştir.⁵¹ Müşir Ethem Paşa komutasındaki Türk birlikleri 192 tabur ve 350 toptan ibaretti.⁵² Türk ordusu 18 Nisanda Milona'da Yunan ordusunu bozguna uğrattı. Bir gün sonra Losfaki'de de Türk kuvvetleri galip geldiler. 24 Nisanda Trhala, 25 Nisanda Larissa ele geçirildi ve ordu Golos'a doğru ilerlemeye başladı. 5 Mayıs'ta Farsala'yı ele geçiren ordu, 17 Mayıs'ta Dömeke Meydan Muharebesi'nde Yunanlıları bir kez daha büyük bir bozguna maruz bıraktı.⁵³

Yunanlıların cephe harplerinde art arda aldıkları mağlubiyetler onları bir süre sonra mütareke arayışlarına itmişti ve daha 1897 yılının Nisan

⁴⁶ (1897-1313) *Türk Yunan Harbi*, s. 36; Sun, *a.g.e.*, s. 103.

⁴⁷ Sun, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁴⁸ Nisan ayında Yunan hududunda bulunan redif taburlarından 23 ve nizamiye taburlarından 9 tabur mevcutlarının biner nefere çıkarılması kararlaştırılmış, bu amaçla gerekli 10475 neferin bir aylık maaş ve tayın bedeli 911.325 kuruş tahsisat ayrılmıştır. *BOA*, BEO, 942/70639; İlaveten 609.877 lira ilave tahsisat talep edilmiştir. *BOA*, BEO, 1013/75939.

⁴⁹ Muin, "yardım eden, yardımcı" demektir. "Muinsiz" askere alındığı zaman evinde geride bıraktığı kişilere bakacak reşit kimse kalmayanlardı. Askerlik görevini yapmaya gittiği süre içerisinde, ailesine bakacak yakın akrabası olmayan ve askerlik çağı gelen birisi muinsiz ise askerliğe alınmaz ertesi yıla bırakılırdı. Bu suretle muvazzaf askerlik müddetini geçirerek hiç askerlik yapmayanlar da olurdu. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C: 3, İstanbul 1993, s. 573; Ali İhsan Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C: 11, S: 21, 2012, s. 30.

⁵⁰ Sun, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁵¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 5-30.

⁵² Yılmazçelik-Aksın, *a.g.e.*, s. XII; Hülagu, *a.g.e.*, s. 104.

⁵³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 6-7; Yılmazçelik-Aksın, *a.g.e.*, s. XIII-XIV; Hülagu, *a.g.e.*, s. 104-110.

ayında Avrupalı büyük devletlere başvurmak zorunda kaldı. Mayıs ayında tekrar bir girişim gerçekleşmişti. Nitekim Rus Çarının Sultan II. Abdülhamit'e gönderdiği bir telgrafla⁵⁴ barış teşebbüsleri başladı. Gelişmeler neticesinde 20 Mayıs 1897'de mütarekeye karar verildi. 3 Haziranda da mütarekeye esas sözleşme imzalandı⁵⁵

Yunanlıların başvurusu üzerine Avrupa devletlerinin arabuluculuğu ile Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa ile İstanbul'da bulunan Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya elçileri bir araya gelerek “*mukaddemat-ı sulhiye müzakereleri*” adı altında savaş tazminatı, sınır hattının düzenlenmesi, Yunanlılara verilen imtiyazların kaldırılması veya azaltılması hususlarında görüşmelere başladı.⁵⁶ Ekim 1897'de başlayan görüşmeler neticesinde barış antlaşması 4 Aralıkta resmileşti.⁵⁷ 16 maddelik barış antlaşmasında Yunanistan'ın Türkiye'ye 4 milyon lira tazminat vermesi, Teselya'nın boşaltılması ve sınırın düzeltilmesi, savaş esirlerinin değişimi gibi hususlar mevcuttu. Antlaşmada dikkat çekici nokta zafere rağmen Teselya'nın Yunanlılara bırakılmasıydı. 1898 yılının bahar aylarından itibaren Teselya'nın boşaltılması işlemi başladı. 8 Mayıs 1898'de Teselya'daki tugayın Golos'tan deniz yolu ile Selanik'e ve buradan demiryolu ile Yanya'daki tugayın Manastır'dan demiryolu ile Edirne'ye gönderilmeleri emredildi.⁵⁸

Savaş sonunda zafere istinaden iyi hizmetleri görülenlere madalya verilmesi için görüşmeler yapılmış ve II. Abdülhamit'in iradesiyle Yunan Harbi Madalyası verilmiştir.⁵⁹ Yunan Harbi Madalyası'na ilaveten başarılı hizmetleri dolayısıyla Teselya Ordusu Komutanı Müşir Ethem Paşa'ya ve Yanya Kolordusunda bulunan fırka kumandanlıklarındaki görevlilere yardımlarda ve hediyelerde bulunulmuştur.⁶⁰ Trabzon taburları efradı da Yunan Harbi Madalyası ile taltif edilmiştir.⁶¹

Kayıplar

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı esnasında üst komuta kademesinden Hafız Abdülez el Paşa şehit olmuştur.⁶² Gazi Ethem Paşa tarafından sunulan bir

⁵⁴ Mavnahoyuzade Kasım Bin Ahmet, *Teselya Tarihi*, [1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)] içinde, Yay. Haz. Bayram Kodaman, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 51.

⁵⁵ Sun, *a.g.e.*, s. 255; Özoran, *a.g.m.*, s. 110.

⁵⁶ BOA, *Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB.)* 19/8; BOA, BEO, 1009/75629; *Servet-i Fünun*, (İlave Kısmı), 3 Nisan 1313, C: 13, S: 318, s. 180; Sun, *a.g.e.*, s. 261.

⁵⁷ Vecihi vd., *a.g.e.*, s. 290; Hülagu, *a.g.e.*, s. 229.

⁵⁸ Sun, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁵⁹ Hülagu, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁶⁰ Hülagu, *a.g.e.*, s. 125.

⁶¹ 4. Orduya mensup Trabzon Fırkası görevlilerinden Yunan Madalyası alanlar için bkz. *Trabzon Vilayet Salnamesi*, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlç. E.K.ve Sos. Yard. Vakfı Yayını, C: 17, Ankara 2007, s. 507-531.

⁶² Ali Muzaffer, *Abdülez el Paşa Merhumun Tercüme-i Hâli Hakkında Malûmâtı*, İstanbul 1315; Erol Ülçen, “1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Şehid Abdülez el

rapora göre 1105 şehit 3250 yaralı ve 63 kayıp verilmiş, esir düşen 202 asker ise daha sonra iade edilmiştir.⁶³

Trabzon vilayetinden savaşa katılıp şehit düşmüş askerlere ait mevcut bilgiler şu şekildedir:⁶⁴

Adı	Baba Adı	Ölüm Yeri	Alay-Tabur-Bölük	Lakabı	Ask. Şubesi İlçesi
Mehmet	Mustafa	Kozköy Hastahanesi	53A. 1T. 2.B	Kürtoğlu	Trabzon
Ali	Mehmet	Meluntepe Muharebesi	53A. 4T. 3B.	Durmuşoğlu	Akçaabat
Rasim	Derviş	Meluntepe Muharebesi	53A. 4T. 3B.	Sıtkıoğlu	Akçaabat
Yunus	Ahmet	Katrin İskeleyi	53A. 2T. 2B.	Kıranoğlu	Akçaabat/ Sertkaya
Boz(bey)	İsmail	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Haliloğlu	Araklı/Dağbaşı Çukurçayır
Hasan	Tufan	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Kefelioğlu	Araklı
Hüseyin	Mehmet Ali	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Yetimoğlu	Araklı/Dağbaşı Çukurçayır
Mehmet	Mustafa	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Miloğlu	Araklı/Dağbaşı Çukurçayır
Harun	İbrahim	-	53A. 1T. 4B.	Alemdaroğlu	Maçka
Kazım	Hüseyin	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Alemdaroğlu	Maçka
Ömer	Hüseyin	Pernife Tepesi Muh.	53A. 1T. 4B.	Yusufoğlu	Maçka
Yusuf	İsmail	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Çuvalcıoğlu	Maçka
Battal	Salih	Çatalca Muharebesi	54A. 2T. 3B.	Osmanoğlu	Of
Hasan	Mehmet	Kozköy Muharebesi	54A. 2T. 1B.	Mollahasanoğlu	Of
İbrahim	Mehmet	Çatalca Muharebesi	-	-	Of
İbrahim	Mehmet Ali	Kozköy Muharebesi	54A. 2T. 3B.	Hunikoğlu	Of /Keler
Mahmut	Hasan	Kozköy Muharebesi	54A. 2T. 2B.	Katipoğlu	Of

Paşa (1827-1897) Hayatı ve Hakkında Yazılan Şiirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1994, Ankara 1996, s. 169-204; Cemal Güven, “Abdüleziz Paşa’nın Hayatı ve Şehadeti”, *Tarihin Peşinde*, S: 3, Yıl 2010, s. 71-82.

⁶³ Hülagu, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁶⁴ *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik Şehitlerimiz*, Milli Savunma Bakanlığı Yayını, C: 1-5, [Kitap ve CD], Ankara 1998; Türk Silahlı Kuvvetleri Şehit Yakını Bilgi Sistemi http://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/Sehitlerimiz.aspx?verification=KapsamVeAmacOkundu

Hakkı	Salih	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 4B.	Alagözöğlü	Sürmene
Hasan	Mehmet	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 4B.	Uzunahmetoğlu	Sürmene
Mahmut	Hasan	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 3B.	Salatoğlu	Sürmene
Mehmet	Ali	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 4B.	Salihoğlu	Sürmene
Mustafa	Hasan	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 1B.	Karamehmetoğlu	Sürmene
Ömer	Ali	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 2B.	Makuloğlu	Sürmene
Yakup	Mehmet	Kozköy Muharebesi	53A. 3T. 1B.	Cerrahoğlu	Sürmene
Mehmet	Mehmet	Eşkiyayla Yapılan Çat.	-	-	Tonya/Sağrı
Ahmet	Mustafa	Milona Muharebesi	53A. 4T. 1B.	Tüysüzöğlü	Vakfikebir/ Şenocak
Mahmut	Arif	Milona Muharebesi	53A. 4T. 1B.	Battaloğlu	Vakfikebir/ Şenocak
Yusuf	Muhsin	Milona Muharebesi	53A. 4T. 1B.	Bahadroğlu	Vakfikebir
Abdullah	Mustafa	Kozköy Hastahanesi	53A. 1T. 4B.	Sarimehmetoğlu	Yomra
Halil	Keleş	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Uzunlioğlu	Yomra/Kaşüstü
Hasan	İbrahim	Pernife Muharebesi	53A. 1T. 3B.	Kaşıkçıoğlu	Yomra
İsmail	Ali	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Kozoğlu	Yomra
İsmail	Mehmet	Kozköy Karşısında	53A. 1T. 4B.	Çalgıcıoğlu	Yomra
Mehmet	Ahmet	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 3B.	Hacıahmetoğlu	Yomra
Mehmet	Ahmet	Domka Forka Muh.	53A. 1T. 3 B.	Karahasanoglu	Yomra
Mustafa	Ali	Alasonya Hastahanesi	53A. 1T. 1B.	İskefiyelioglu	Yomra
Mustafa	Halil	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Balcioğlu	Yomra/ Demirciler
Mustafa	Ömer	Kozköy Karşısında	53A. 1T. 4B.	Kıyıkoglu	Yomra
Vehbi	Hurşit	Kozköy Muharebesi	53A. 1T. 4B.	Uzunmehmetoğlu	Yomra/Kaşüstü
Hüseyin	Ali	Muharebede	24A. 4T. 1B.	Cendoğlu	Arhavi
İbrahim	Abdullah	Muharebede	54A. 4T. 4 B.	Çerkes Muhaciri	Hopa
Ahmet	Hurşit	Kozköy Muharebesi	54A. 3T. 2B.	Sırlaoğlu	Rize
Ahmet	Temel	Kozköy Muharebesi	54A. 3T. 2B.	Yanıkoglu	Rize

Ali	İbrahim	Kozköy Muharebesi	54A. 1T. 1B.	Küpelioğlu	Rize
Hasan	Ahmet	Çatalca Muharebesi	54A. 3T. 3B.	Öksüzoğlu	Rize
Hasan	Tahir	Kozköy Muharebesi	54A. 1T. 1B.	Kotiloğlu	Rize
Hüseyin	Ali	Kozköy Muharebesi	54A. 3T. 4B.	Karaosmanoğlu	Rize
Hüseyin	Mehmet	Çatalca Muharebesi	54A. 1T. 4B.	Tolanoğlu	Rize
Mehmet	Mehmet	Çatalca Muharebesi	54A. 1T. 3B.	Turaboğlu	Rize
Mehmet Ali	Mehmet	Kozköy Muharebesi	54A. 3T. 3B.	Sofuoğlu	Rize
Şaban	Ömer	Çatalca Muharebesi	54A. 1T. 1B.	Terzioğlu	Rize
Hasan	Hasan	Muharebede	54A. 3T. 4B.	Yaşhasanoğlu	Rize
Yahuse	Hasan	Kozköy Muharebesi	-	-	Rize
Ali	Hacı Mehmet	Muharebede	24A. 4T. 2B.	Terzioğlu	Ardeşen/ Tunca
Dursun	Dur	Kozköy Muharebesi	54A. 1T. 3B.	Komitoğlu	Kalkandere/ İnciköy
Ali	Mustafa	Muharebede	54A. 4T. 2B.	Kafzamalioğlu	Pazar
Ömer	Ali	Eşkiyayla Yapılan Çat.	Yayla	-	Görelle/ Eynesil/İshaklı
Şükrü	Hüseyin	Eşkiya Yapılan Çat.	-	-	Giresun Görelle/Dereboyu
Fazlı	Lütfullah	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 1B.	Hacıarifioğlu	Tirebolu/ Arageriş
Hasan	Osman	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 4B.	Sarıbaşoğlu	Tirebolu
Hüseyin	Mustafa	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 2B.	Durmuşoğlu	Tirebolu
Mustafa	Süleyman	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 3B.	Öksüzoğlu	Tirebolu
Mustafa	Ahmet	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 3B.	Velioğlu	Tirebolu/ Yukarı Boynuyuşun
Şaban	Hacı İbrahim	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 1B.	Kulaksızoğlu	Tirebolu
Yakup	Abdullah	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 3B.	Gedikoğlu	Tirebolu
Mehmet	İbrahim	Pernife Muharebesi	56A. 3T. 3B.	Tokaçoğlu	Yağlıdere/ Akdarı
Sabri	Muti	Analıs Muharebesi	55A. 1T. 1B.	Köroğlu	Samsun
Recep	Muhsin	Kozköy Hastahanesi	56A. 1T. 2B.	Recepoğlu	Samsun/ Merkez /Dereler
Yusuf	Ahmet	Yıldız Hastahanesi	55A. 1T. 1B.	-	Terme

İskender	Mustafa	Kozköy Pernife Tepesinde	53A. 1T. 1B.	Kürtoğlu	Gümüşhane
Mehmet	Ahmet	Lefkaje İskeleye Muharebesi	56A. 2T. 1B.	Koloğlu kardeşi	Ordu
Ali	Ahmet	Pertal Tepesinde	11A. 4T. 1B.	Musaustaoglu	Perşembe
Hasan	Hüseyin	Muharebede	55A. 3T. 2B.	Çuvalcıoğlu	Ünye/İkizce Yoğunluk
Şaban	Mustafa	Muharebede	55A. 3T. 3B.	Poyrazoğlu	Ünye/Denizbükü
Yusuf	Mustafa	Muharebede	55A. 3T. 3B.	Haliloğlu	Ünye/Erenyurt

Savaş sırasında sınır muharebelerinde Trabzon vilayetinden tertip edilen taburların zayıtı şu şekildedir:⁶⁵

3. Tümen'den Milona, Aktepe, Lisofaki ve Deliler Mevkilerinde Verilmiş Olan Şehit ve Yaralı Sayısı							
KITALAR	SUBAYLAR			ERLER			
	Şehit	Yaralı	Kayıp	Şehit	Yaralı	Kayıp	
Büyükliman Taburu	-	3	-	5	20	-	Piyade
Yaralanan subaylar							
Büyükliman Taburundan Binbaşı Arif ⁶⁶							
Büyükliman Taburundan Kıdemli Yüzbaşı (ismi belirlenememiştir)							
Büyükliman Taburundan Üsteğmen (ismi belirlenememiştir)							

6. Tümeden Kozköy'de Analipsis, Çamtepe Sınır Mevkilerinde Verilmiş Şehit ve Yaralı Sayısı							
KITALAR	SUBAYLAR			ERLER			
	Şehit	Yaralı	Kayıp	Şehit	Yaralı	Kayıp	
Samsun Taburu	2	2	-	24	35	-	Piyade
Ünye Taburu	-	-	-	3	12	-	“
Çarşamba Taburu	-	-	-	5	6	-	“
Arhavi Taburu	-	-	-	5	4	-	“
Mapavri Taburu	-	-	-	5	3	-	“
Rize Taburu	-	2	-	4	5	-	“
Sürmene Taburu	1	1	-	7	11	-	“
Trabzon Taburu	-	-	-	1	20	-	“
Görece Taburu	-	-	-	-	1	-	“
Tirebolu Taburu	1	-	-	8	14	-	“
Of Taburu	-	-	-	3	13	-	“

⁶⁵ Sun, a.g.e., s. 312, 316-317.

⁶⁶ Bir başka eserde bu isim “Afif” olarak geçmektedir. (1897-1313) Türk Yunan Harbi, s. 236.

Şehit olan subaylar

Samsun Taburundan Yüzbaşı İbrahim
Sürmene Taburundan Yüzbaşı Arif
Tirebolu Taburundan Yüzbaşı Osman
Samsun Taburundan Üsteğmen Ömer

Yaralanan subaylar

Rize Taburundan Binbaşı (ismi belirlenememiştir)
Rize Taburundan Yüzbaşı (ismi belirlenememiştir)
Samsun Taburundan Yüzbaşı Mustafa
Samsun Taburundan Yüzbaşı Mehmet
Sürmene Taburundan Yüzbaşı Mehmet

Muharebe meydanları dışında sınır ve eşkıya çarpışmalarında verilmiş kayıplar şu şekildedir:⁶⁷

Muharebe Meydanları Dışındaki Sınır ve Eşkıya Çarpışmalarında Verilmiş Olan Şehit ve Yaralı Sayısı							
KITALAR	SUBAYLAR			ERLER			
	Şehit	Yaralı	Kayıp	Şehit	Yaralı	Kayıp	
Maçka Taburu	-	-	-	1	-	-	Piyade
Ordu Taburu	-	-	-	1	-	-	“
Giresun Taburu	-	-	-	-	1	-	“

Çatalca Muharebesi'nde verilmiş şehitler ve yaralılara ait bilgiler şöyledir:⁶⁸

6. Tümeden Tekke ve Çatalca Muharebelerinde Verilmiş Şehit ve Yaralı Sayısı							
KITALAR	SUBAYLAR			ERLER			
	Şehit	Yaralı	Kayıp	Şehit	Yaralı	Kayıp	
Samsun	-	-	-	1	1	-	Piyade
Arhavi	-	-	-	2	-	-	“
Mapavri	-	-	-	1	4	-	“
Rize	-	1	-	3	6	-	“
Sürmene	-	-	-	-	1	-	“
Fatsa	-	-	-	-	8	-	-
Büyükliman	-	-	-	-	1	-	-
Trabzon	-	-	-	1	5	-	“
Görece	-	-	-	1	6	-	“
Çarşamba	-	-	-	-	-	-	-
Ünye	-	-	-	-	-	-	-
Of	1	-	-	2	11	-	-

⁶⁷ Sun, a.g.e., s. 318-319.

⁶⁸ Sun, a.g.e., s. 324; (1897-1313) *Türk Yunan Harbi*, s. 242.

Şehit olan subaylar

Of Taburundan Yüzbaşı Mehmet Ali

Yaralanan subaylar

Rize Taburundan Yüzbaşı (ismi belirlenememiştir)

Dömeke Meydan Muharebesi neticesinde verilmiş olan kayıplar şu şekildedir:⁶⁹

6. Tümanden Dömeke Muharebesinde Verilmiş Şehit ve Yaralı Sayısı							
KITALAR	SUBAYLAR			ERLER			Düşünceler
	Şehit	Yaralı	Kayıp	Şehit	Yaralı	Kayıp	
Ünye Taburu	-	-	-	1	9	-	Piyade
Çarşamba Taburu	-	-	-	2	5	-	“
Arhavi Taburu	-	-	-	-	1	-	“
Mapavri Taburu	-	-	-	-	3	-	“
Rize Taburu	-	-	-	-	3	-	“
Sürmene Taburu	-	-	-	1	9	-	“
Fatsa Taburu	-	-	-	3	10	-	“
Büyükliman	-	-	-	-	9	-	“
Trabzon Taburu	-	-	-	1	3	-	“
Görece Taburu	-	-	-	-	3	-	“
Tirebolu Taburu	-	-	-	-	3	-	“
Of Taburu	-	-	-	-	1	-	“

Trabzon Redif Taburlarının Geri Dönüşleri ve Karşılama Merasimleri

Merasim ve Törenlerin Sembolik Anlamı

Merasim uygulamaları tarihin oldukça eski devirlerine dek gitmektedir. Bu uygulamanın güç gösterme, propaganda, sosyalleşme vb. gibi pek çok yönü vardır. Kimi zaman merasimler ihtişamla doğru orantılı olarak gelişmekte iken kimi zaman ise güç veya başka bir yönden eksikliği kapatmayı amaçlayan bir unsur olarak da ele alınmıştır. Merasimlerin destekleyici olduğu ana unsurlar yönetimin temsilinin sembolik karşılığı olmaları ile dini algıda tamamlayıcı ve etkileyici rolleridir. Böylece yöneten yönetilen ilişkisi hem pratikte tanımlanmakta hem de vurgulanmaktadır.

Modern merasimler ise XIX. ve XX. yüzyıllarda şekillenmiş yeni ürünlerdir. Yukarıda değinildiği gibi “geleneklere” dayanan törenlerin ya da sembolik toplantıların oldukça eski bir geçmişi olmakla birlikte, yenilerinin “icat” edilmiş olma yönü de vardır.⁷⁰ Hobsbawm “icat edilmiş gelenek”

⁶⁹ Sun, a.g.e., s. 333; (1897-1313) *Türk Yunan Harbi*, s. 649.

⁷⁰ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 1-20.

terimini uzun veya kısa bir zaman dilimi içinde ele almaktadır. İcat edilmiş gelenek, açık ya da gizli kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir tören ya da sembolik bir tarzı bulunan, geçmişle doğal ve kesintisiz bir bağlantı kurmaktadır. Böylece belli rutinler ve kaideler, tutumlar oluşturmak gayretinde olan bir uygulamalar bütünüdür. İcat edilenler dâhil bütün “gelenekler”in ana amacı ve özelliği değişmezliktir.⁷¹

Esasen, gelenekleri korumaya ya da ihyaya yönelik yeni uygulamalara girilmesi özünde değişimin göstergesidir. Ancak mevcut tarihsel geleneklerin gücü “gelenek icadı”yla karıştırılmamalıdır. Eski usuller artık uygulanabilir olmadığında geleneklerin icat edilmesi söz konusu olacaktır. Klasik toplumdaki yöneten yönetilen ilişkisi, otorite hiyerarşisi ve benzeri bağlar zayıfladığında icat edilmiş pratikler boşluğu dolduracaktır.⁷² Dolayısıyla eski usuller artık uygulanabilir olmadığında, vatandaşlık bilincinin pratik uygulamalarının yapılması, ulus ya da millet tanımında değişen ya da değiştirilen algıların vurgulanmasının zorunlu görüldüğü durumlarda ritüelle örülerek gelenek şekillendirilir. Bunun bir başka yönü içe dönük propagandadır. Artık toplumsal birlikteliği, devlet toplum ilişkilerini, toplumun iç ilişkilerini yeniden yapılandırmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Devlet ve toplumun değiştiği bu süreçte geleneksel yöntem ve ilişki tarzları, hiyerarşi de dönüşmüş, bunların yeniden ama eskiyle örtüşen “icadı” amacıyla yeni araçlara gereksinim duyulmuştur. Bu araçların en önemlileri halka açık törenler, seremoniler, merasimler, bayraklar, görseller, kahramanlar, semboller, anıtlardır.⁷³ Bu değişimde “kamusal alan” kavramı da farklı bir boyutta şekillenmiştir. Yani kamusal alanların geleneksel unsurlarla araçsallaştırılması, ihtişamın ve birlikteliğin vurgulanması bu sebeptedir. Tarihsel sürekliliğin icat edilmesi için belli olaylar etrafında güçlü karmaşık ve kapsamlı bir ritüel oluşturulur: festival çadırları, adak yerleri-mabetler, merasim alayları, top atışları, yemekler, tebrikler söylevler bunun tamamlayıcısı ve aracısıdır.⁷⁴ David Cannadine, söz konusu törensel merasimlerin, seremonilerin sadece kendi iç yapıları yönüyle, bütün bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği düşüncesindedir.⁷⁵

Osmanlı Devleti’nde de modern kamusal alanlarda kalabalık merasimler yapılması, anma törenleri, doğum günü kutlamaları, konuşmalar, seremoni ve törenlerde selam havası çalınarak padişahın anılması, Osmanlı

⁷¹ Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 3-8.

⁷² Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 10.

⁷³ Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, *Geleneğin İcadı*, Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 306-315.

⁷⁴ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, s. 8.

⁷⁵ David Cannadine, “Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve ‘Geleneğin İcadı’ 1820 civarı – 1977”, *Geleneğin İcadı*, Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 123-124.

imparatorluk armasının kullanılması da bu bağlamda benzerlik arz etmektedir.⁷⁶ II. Abdülhamid dönemi de bu yönüyle, başta özünde yaygın imar faaliyetleri çerçevesinde bütün imparatorluğun yeniden yapılandığı ve kent-sel olarak da dönüştüğü bir evredir. Büyük inşa projeleri, modern okullar, askeri binalar, saat kuleleri, anıtlar değişimi ve dönüşümü ifade eden, devletin varlığını ve büyüklüğünü vurgulayan önemli simgesel izlerdir. Bunların bir kısmı geleneği ihya iken bir kısmı doğrudan icat kapsamındadır.

Redif Taburlarının Trabzon'a Dönüşü ve Karşılama Merasimi

Osmanlı halkı Türk-Yunan Savaşı sırasında gelişmeleri yakından takip etmiş, basın yayın yoluyla bilgi edinmeye çalışmıştır. Gazetelere yansıyan haberler, bilgiler, konuyla ilgili yazı ve şiirler merakla okunmuştur.⁷⁷ Yunan Harbi'ne tabur gönderen vilayetlerde ise ilaveten askerlerinden haber alma gayreti bu ilgiyi daha da arttırmıştır. Trabzon'da da savaşın gelişmeleri yakından takip edilmiştir. Savaşın bitimi ve barış antlaşmasının imzalanmasıyla da yeni bir heyecan oluşmuş, askerlerin geri dönüşleri beklenmeye başlanmıştır. Nitekim Yunan Harbi esnasında gazetelerin sürümündeki artış dolayısıyla Trabzon'da okuyucu sayısının fazlaştığı belirtilmektedir. İhsan Hamami o günlere dair şu bilgileri nakletmektedir:

“Birkaç yıl sarfiyat az oluyor, ama 313 Yunan muharebesi üzerine zafer sevincile de herkesi havadis peşinde görüyoruz. Gazeteler çok sürümlü. Evet herkes basına sarılmış gibi. Trabzon'da okuma zevki o zamandan başladı diyebiliriz. Ben o zamanlar “İslahane, Mektebi Hayriye”, daha sonra da “Merkez Mektebi İptidaisi” denilen ilk mektebin sonundayım galiba... O günler de ne günlerdi ya... Yüzlerde sevinç eserleri, her gün çarşı, pazarda, kahvelerde, her yerde zafer sesleriyle dağılıp kapışılan “ilâve”ler, risaleler ve türlü resimler...

Büyüklerden alın da, vaktin kumandanlarından “Seyfullah Paşa”yı Seyfah Paşa diye okuyan bazı çocuk arkadaşlarımıza varıncaya kadar bu ilâvelerle risaleler; “Mekatibi iptidaiyye” denilen ilk mekteplerde bile elden ele gezmede. Hiç unutmam bir ay kadar süren harbin sonlarına doğru, bir gün Sadrazam Halil Rifat Paşa imzasile vilâyete gelip yayınlanan bir telgraf aynen şöyle:

"Fesuphanallah bu herifler o kadar korkmuşlardır ki şüphesiz üç güne kadar Atina'ya girilecektir."

⁷⁶ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalalı Güven, Yapı Kredi Yayın, s. 59.

⁷⁷ Meral Demiryürek, “1897 Türk Yunan Savaşı'nın Servet-i Fünun ve Kokonoz- Akbaba Gazetelerine Yansımaları”, *Türkiyat Araştırmaları*, Güz 2007, S: 7, s. 123-139; Bahanur Garan, “Menemenlizâde Mehmet Tahir'in Kaleminden 1897 Türk-Yunan Savaşı”, *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s. 399-408; Şener Şükrü Yiğitler, “Türk Savaş Edebiyatında Ayrıcalıklı Bir Zafer: Teselya Savaşı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 34, S: 2, Aralık 2017, s. 167-180.

Ya İstanbul'dan gelen resimler.. Hele bunlar arasında altına "Asakiri nüsret meâsiri Osmaniyenin bir Yunan istihkamına hücumu" yazılı renkli bir tablo vardı ki: çok zamanlar evimizde asılı dururdu. Süvari, piyade, şanlı askerlerin; kılıçlar, süngüler, tüfekler arasında kahramanca jestlerle ne de korkunç halde göze çarpan bir tabloydu bu... Sonra Masadoni vapurunun batırıldığını gösteren resmin altına konuşma yollu yazılan mısralar ve daha neler de neler...⁷⁸

Türk-Yunan Harbi'nin ardından yapılan anlaşma sonrası alınan karara göre Teselya'nın boşaltılmasına başlanmış⁷⁹ ve bölge Yunan memurlarına teslim edildikçe askerlerin tahliyesi de gerçekleştirilmiştir. Galos'ta bulunan Trabzon Redif Taburlarının da çevre kazalara ait olanlarının bir bölümü önceden memleketlerine kavuşmuş,⁸⁰ henüz dönmemiş taburlar da en son Haziran 1898 tarihiyle Galos'dan hareket ederek Trabzon'a gelmeye başlamıştır.

Trabzon Vilayet Gazetesi'nde gazi askerlerin dönmekte olduğu haberi sonrasında şehirde genel bir arzu ve heyecan yaşandığı belirtilerek güzel bir karşılama töreni yapılması yönünde güçlü bir istek olduğu şu ifadelerle vurgulanmıştır. "*Kahraman gazilerimizin diğer silah arkadaşları gibi sevgili padişahları uğrunda enzâr-ı yar ve ağıyâra karşı gösterdikleri âsâr-ı cansipârî ve besâlet ile'l-ebed unutulması kâbil olamayacak mefâhir-i milliyeden olmağla bu namlı şanlı gazilerin hüsn-i istikbâli için memlekette umumî ve samimî bir iştiyâk-ı azim hüküm sürmektedir.*" Devamında, kutsal bir görev olan askerliği başarıyla ifa etmiş olan bu cesur ve fedakâr askerlere ne kadar hürmet edilse az olacağından bahisle vefalı vilayet ahalisinin de onlara karşı takdir ve saygılarını fevkalade surette göstereceklerinin bilindiğinin altı çizilmiştir.⁸¹

Trabzon Vilayet Gazetesi 16 Haziran 1898 günkü nüshasını da büyük oranda bu karşılama törenine ayırmıştır. Gazete sütunlarında, gelmekte olan Trabzon ve Maçka Redif Taburlarının karşılanması için yapılan hazırlıklarla, tören ve emeği geçenler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

Gazete yazılarında dönemin anlayışına uygun olarak halk nezdinde birlik beraberliğe vurgu yapan ifadeler ısrarla tercih edilmiş, devlete bağlılığa ve halk ile sultan arasındaki sadakate, iyi yönetime ve diğer toplum-sallaştırma araçlarına dikkat çekilmiştir. Nitekim Teselya'da bulunan Trabzon

⁷⁸ İhsan Hamamioğlu, *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabı Hamdi Efendi ve Yayınları*, Kemal Matbaası, İstanbul 1947, s. 8-9; Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, S: 10, 2000, s. 203-204.

⁷⁹ Tahliye olunan mahaller orada bulunan komisyon marifetiyle Yunan memurlarına teslim edilmiş, tahliye kısım kısım gerçekleştirilmiştir. *TVG*, 21 Mayıs 1314, S: 1307.

⁸⁰ Of, Rize, Mapavri redif taburlarını taşıyan ve Galos'tan hareket eden İdare-i Mahsusa'nın Hasan Paşa Vapuru 5 Haziran 1898 tarihinde Trabzon Limanı'na uğrayarak Rize'ye geçmiş ve gazileri orada karaya çıkarmıştır. *TVG*, 28 Mayıs 1314, S: 1308.

⁸¹ *TVG*, 28 Mayıs 1314, S: 1308.

Redif Taburlarından henüz gelmeyenlerin dahi yolda buldukları ve şehre çıkacak olan Trabzon ve Maçka taburlarını teşkil eden “*kahraman gazilerin din u devlet uğrunda cansiperâne ifa ettikleri vazifenin kudsîyet ve ulviyetine layık bir şekilde karşılanmaları*”nın bütün memleket sakinlerinin samimi ve umumi bir isteği olduğu, vapurların heyecanla beklendiği belirtilmiştir.

Yunan Harbi'ne katılmış olan iki tabur halindeki gazi askerler Galos'tan Kamil Paşa vapuruyla hareket etmiştir. 12 Haziran günü sabah saatlerinde limana geleceği bilgisiyle birlikte aileler ve ahali milli bir heyecan ve sabırsızlıkla beklemeye koyulmuşlardır. Karşılama töreni için hazırlıkları vali koordine etmiştir. Ayrıca merkez ve çevredeki bütün kaza memurlarına karşılamalar esnasında gazilere mükemmel bir ziyafet verilmesi hususunda uyarılarda bulunmuştur.⁸²

Yapılacak tören için en uygun yer olarak Kavak Meydanı⁸³ “mesire-i dilara”sı uygun görülmüştür. Bu amaçla iki taburu da alacak derecede geniş bir mahal olan alanda büyük bir tente çekilerek ziyafet yeri hazırlanmıştır. Gazeteye göre “*sevgili padişahları uğrunda can cömerdliği etmiş, askerlik şerefini, Osmanlılık şanını i'lâ eylemiş oldukları için her türlü alkışlara gerçekten kesb-i istihkâk eden ...*” bu gazilere bu tarz bir tören yapmak en kutsal ve milli bir vazife idi. Öte yandan askerlerin vapurdan inmeleri ile başlayacak karşılama törenleri için yoğun ve ayrıntılı bir program ve çalışma yapılmıştı. Gececekleri “Uzun Sokak” caddesinde ve ferikandan Hamdi Paşa'nın⁸⁴ konakları önünde, belediye tarafından hazırlanmış zafer ayeti ile süslenmiş görkemli bir tak dikilmişti. Bunun doğu tarafında “*Şecâ'at askerînin şanıdır*”, batı tarafında “*Nusret hakkın ihsâmıdır*” ibareleri celi hatı ile yazılmıştı. Taktaki metinlerin yazılması fikrini vali vermişti.

Meydan-ı Şarki ile Memleket Bahçeleri'ni ayıran cadde üzerinde de İran tebaasına ait taklar asılmış, ayrıca yine çok yararlılıkları görülmüş olan Abdülcebbar Ağa tarafından hayli havai fişekler atılmıştı. Vilayet gazetesi onların etkinliklere fiilen ve şevkle katılmasını “... *râbîta-i diyânet, hiss-i hamîyyet iktizâsınca mefâhir-i milliyemiz an samîmi'l-kalb iştirâk etmekte*

⁸² TVG, 4 Haziran 1314, S: 1309.

⁸³ Trabzon şehri özelinde şehir mekânları açısından dönüşümü ve değişimi ele alan kıymetli bir çalışma için bkz. Ahmet Karaçavuş, “Toplumsal Mekânın Merkezinin Değişimi Üzerine Bir Deneme: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Geleneksel Yaşamın Hükümsüzleşmesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 10, Bahar 2011, s. 71-99.

⁸⁴ Teselya Ordusu Müşiri Edhem Paşa ve diğer firka komutanları Galos'tan deniz yoluyla Selanik'e oradan da demiryolu ile İstanbul'a gelmişti. Trabzon Redif Fırkası Kumandanı Hamdi Paşa ve Miralay Sami Bey buradan Nemçe Vapuru'yla Trabzon'a dönmüştü. Vilayet gazetesinde Hamdi Paşa'dan övgüyle bahsedilerek “*mevâki-i harbiyede din u devlet uğrunda feda-yı can vermeyi cana minnet bilen cesur ve fedakâr bir firka-ı seciyyenin kumandanlığı vazife-i mühimme-i mukaddesini yar u ağıyarı meftûn ve hayran, bütün esdika-yı devleti, namus-ı milleti bir kat daha ilâya muvaffak olmuş bulunan paşa-yı müşarünileyh...*” ifadeleriyle onun da karşılanmasının bir zorunluluk olduğuna işaret ediliyordu. TVG, 11 Haziran 1314, S: 1310.

olduklarını her vesile ile düştükçe fiilen 'arz u isbat etmekten geri durmayan teba'a-yı İraniye mu'teberâm...' ifadeleriyle duyurmuştu. İranlılarca hazırlanmış zafer takı, çevresine koyulan zarif seccadeler, kıymetli şallar ve halılarla süslenmiş, yanına Osmanlı ve İran sancakları konulmuştu.

İran tüccarının hazırlıklara ve törenlere aktif katılımı, gazetenin vur-guladığı dini bağlantı kadar şehirle gerçekleşen yoğun ticaretleri dolayısıyla da olmalıdır. Nitekim Trabzon, eski ekonomik potansiyelinden uzak olsa da⁸⁵ transit ticaretin önemli bir noktası ve İpek Yolu'nun önemli duraklarından biriydi ve İran tebası ile Osmanlı tebasına geçmiş olan İranlıların yoğunlukta olduğu bir yerdi. Şehirde başşehbenderlik ile bir de İran Okulu vardı.⁸⁶

Ahali tarafından gazilerin geçecekleri cadde üzerinde bulunan hükümet konağının batıya bakan kapısının önünde ve daha aşağıda, ayrıca Zağanos Köprüsü ilerisinde olmak üzere toplam beş tak daha hazırlanarak Osmanlı sancaklarıyla, kutsal ibarelerle, defne dallarıyla oldukça güzel bir şekilde süslenmişti. Kavak Meydan'ı ortasında da gazilere limonata ve kahve ikram edilmek için genişçe bir baraka inşa edilmişti.

Gazete sütunlarına yansıyan şekliyle gazilerin Trabzon'a ulaşacakları Pazar gecesi, halkın gözlerine uyku girmemiş, gecenin başlamasıyla şehrin her yerinde havai fişekler atılmıştı. Böyle bir ortamda Kamil Paşa Vapuru görünür görünmez şehir adeta bir savaş halindeymiş gibi ateş altında kalmıştı. Vapurun etrafı 200-300 kadar kayıkla sarılmış, havai fişekler ve tabancalar atılmış, vapura limana kadar refakat edilmişti. Bu kayıklar erken saatlerde Pulathane mevkiine gitmiş ve orada donanma yapmışlardı. Vapurun erken geleceğini bilenlerin kimi uyumamış kimi de gürültülerden uyanmış; İslam ve Hristiyan bütün halk haberi alır almaz sokağa çıkmış, az bir süre içinde Meydan-ı Şarki, İskele, Kalafataltı, Çömlekçi, Değirmenderesi mevkileri izdihamdan mahşer yerine dönmüştü. Bu görüntü vilayet gazetesinde "*Trabzon Trabzon olalı beri böyle izdihâmlı, böyle ihtişâmlı daha bir gün görmemiştir denilebilir! O yevm-i meşhûd Trabzon için unutul-*

⁸⁵ Oldukça eski dönemlere uzanan Trabzon-Tebriz ticareti XVIII. Yüzyıldan sonra bir düşüş geçse de, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının ardından, buharlı gemi teknolojisinin de gelişmesiyle XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonra tekrar canlanmıştı. A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz Liman Kentleri 1800-1914*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994; Charles Issawi, *The Tabriz-Trabzon Trade 1830-1900*, Cambridge 1970.

⁸⁶ Bijişkyan, 1817-1819 yılları arasındaki Trabzon seyahatini konu alan eserinde İran ticareti ve konsolosluğundan bahsetmektedir. P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, Çivi yazıları Yayınevi, İstanbul 1998, s. 135; Devlet Salnamelerindeki bilgilere göre 1848'den sonra Trabzon'da İran şehbenderliği olması şehre verilen önemi göstermektedir. M. Sadık Akdemir, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 39, 2017/2, s. 45, 58; Filiz Dıgıroğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İranlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluğu", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, Ed. Kerim İlker Bulunur vd., Mahya Yayın, İstanbul 2017, s. 253-276.

ması kabil olamayacak ile'l-ebed hafıza pîrâ-yı iftihar olacak bir 'id-i mes'ûd teşkil eyledi" ifadeleriyle dile getirilmiştir.

Vapur şehrin önünden geçerken de limanda demirledikten sonra da gerek vapur çevresinde, gerekse yalı boyunda toplanan binlerce kişi "Padişahım çok yaşa!" diye bağırılmışlar ve bu heyecana ortak olmuşlardır.⁸⁷

Vapurun gelişyle Vali, Kumandan Vekili Halid Paşa, misafir olarak Trabzon'da bulunan 4. Ordu Süvari Fırkası Kumandanı ferikandan Ahmed Sıdkı Paşa, memuriyet-i mahsusa ile İstanbul'dan Trabzon'a gelmiş olan Yaverandan Mirliva Hüsnü Paşa ve İran Başşehbenderi Esedullah Han ve sair pek çok kişi vapura teşrif etmiş, içerisinde bulunan subay ve askerleri tebrik ve taltif etmişlerdir. Bu sırada vapurun etrafını sarmış olan kayıklardan ve iskelenin her yönünden havai fişeklerle tabancalar atılmıştır.

Gazilerin ilk olarak Değirmen Deresi mevkiine çıkarılması uygun bulunduğu selamlama amacıyla şehirde bulunan Nizamiye Yirmi Yedinci Alayın Üçüncü Taburu ile Mızıkâ-yı Hümayun o mevkiye gönderilmişti. Bu nedenle izdiham bir kat daha artmıştı. İdadi ve askeri rüşdiye okulları ile ibtidai öğrencileri dahi askerlerin yürüyüş güzergâhında tam bir intizam halinde saf tutmuş şekilde karşılamaya iştirak etmişlerdi. Nihayet askerler çıkış sırasında mızıkâ ile selamlanmış, Müftü Efendi tarafından bir dua okunduktan sonra gaziler şehre doğru yürümeye başlamışlardı. O uzun ve geniş caddeler kalabalıktan ve izdihamdan yürünemeyecek halde idi.

Gaziler, askeri intizam altında Meydan-ı Şarki'ye gelmelerinden sonra "*hamiyetperverân teba'a-yı İraniyenin eser-i mücessem ihlas ve muhabbetleri olmak üzere*" yapılmış olan zafer takının altından geçmişlerdir. İranlılar ayrıca, zafer takının altından geçilirken kurbanlar kesmiş ve önceden hazırladıkları limonataları askerlere ikram etmişlerdir. Gazetenin ifadeleri ile "*cihet-i camia-i diyanetin icab ettiği hissiyat-ı halise-i kalbiyenin mükemmel bir eser-i fîliyesini*" göstermişlerdir.

Askerlerin oradan Uzun Sokak caddesiyle ziyafet alanı olan Kavak Meydanı'na yürüyüşleri devam etmiş, orada da bir zafer takının altından geçmişlerdir. Burada Mızıkâ-yı Hümayun üç defa selam havasını çalmış, binlerce kişi "Padişahım çok yaşa" diye bağırmıştır.⁸⁸

⁸⁷ TVG, 4 Haziran 1314, S: 1309.

⁸⁸ Osmanlı teşrifât geleneğinde Padişahın katıldığı törenlerde mızıkâ ile selam havası çalınması âdeti vardı. Bu gelenek daha sonra resmi törenlerin de bir parçası haline almış, idari ve askeri toplantılar sonrasında çalınması yaygınlaşmıştır. Mızıkânın törenlere girmesiyle birlikte hem tören başlamadan önce hem de bitmesinin ardından "padişahım çok yaşa" diye bağırılırdı. Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nde Son Yüzyılda Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 34; II. Abdülhamit döneminde selam usulü yaygınlaşmış, mızıkâ veya borazanlar ile selam havası çalmak ve padişaha dua etmek çok yaygın bir usul olmuştu. Bu dönemde hudut karakollarından kaza ve vilayetlere kadar merasimlerde selam havası çalınırdı. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, s. 115; Abdurrahman

Gaziler, yemek yenecek mahal olmak üzere hazırlanmış ve Osmanlı sancaklarıyla süslenmiş bir tente altına alınmış olan çimenlik alana oturtulmuş, kendilerine helva, etli pilav ve hoşaftan oluşan ikramla takdim edilmiştir. Askerler yemek yerken eşraf ve şehrin ileri gelenleri bizzat su vermek, ekmeğe dağıtmak gibi hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu sırada Vali Kadri Paşa, diğer paşalar, Başşehbender, Hamdi Paşa ve erkân-ı vilayet askerlerin aralarına dağılmış, askerleri tebrik ederek ikramlar sunmuşlardır.

Yemekler yendikten sonra kahveler ve Trabzon Reji Nazırı İskender Efendi tarafından sigara paketleri dağıtılmış, Ortahisar'da bulunan Bahçeli Kahvehanesi sahibi Hafız Mehmed Efendi'nin kendi imkânlarıyla Kavak Meydanı'nın ortasında yaptırmış olduğu barakada bizzat hazırladığı limonatanın bütün askerlere ikram edilmiştir.

Şehirde, İranlılar tarafından Meydan-ı Şarki'de Memleket Bahçeleri ortasında yapılmış olan zafer takı o gece kandillerle rengârenk donatılmış, burada da sabaha kadar zabitan ve askerlere çay ve şerbet ikramları ile ağırlamalar devam etmiştir.

Memleket eşrafı tarafından verilmiş olan ziyafetin böyle mükemmel surette tertip edilmesinde ve masraflarının karşılanmasında Subaşızade Pertev Paşa, Nemlizade Şükrü Efendi, Hanzade Ziyabey Efendi, Nüfus Nazırı Mustafa Fazıl Efendi, Müezzinzade Hacı Gani Efendi Meclis-i İdare-i Vilayet Azasından Hacı Derviş Ağazade Eşref Efendi ile diğer yardımsever ahalinin gayretleri etkili olmuştur. Gazetede bu isimlere ilaveten askerlere gösterdikleri samimiyet ve muhabbetten dolayı Başşehbender Esedullah Han ile çok gayret sarf eden İran tüccarından Meşhedi Ağa İsmail'e ve diğer tüccarlara da teşekkür edilmiştir.⁸⁹ Ayrıca vapurların karşılanması esnasında uzak mesafelere kadar giden kayıkların tertibinde eşraftan Kethüdazade Galib Bey, pek çok hayırlı işi bulunan ve bir önceki yıl gönüllü olarak Yunan Harbi'ne giden Hafız Mehmed Efendi; Uzun Sokak'taki zafer takının hazırlanmasında yer alan Vilayet Başmühendisi Muavinlerinden İsmail Ziya Efendi de takdir edilmiştir.

Vilayetin diğer bölgelerinde de valinin emriyle hazırlıklar yapılmış taburlara karşılama ve ziyafet törenleri gerçekleştirmiştir. Gazetede bu suretle vilayetin 1 milyonu aşkın nüfusunun da törenlerde gönüllü olarak ve şevkle yer aldığı vurgulanmaktadır.⁹⁰

Trabzon Redif Fırkalarının son kafilesini teşkil eden Giresun Taburu da İzmir Vapuru ile bu şehre ulaşmış, 150 kadar kayık ile iki mil uzaktan karşılanarak iki binden fazla havai fişek atılmıştır. İskele, rüsumat, belediye, reji daireleri ile kışlaya uzanan cadde üzerinde zafer takları asılmış, Osmanlı

Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 58.

⁸⁹ *TVG*, 4 Haziran 1314, S: 1309.

⁹⁰ *TVG*, 18 Haziran 1314, S: 1311.

sancakları ve çiçeklerle süslenmiş zafer taklarının altından geçilirken kurbanlar kesilerek gazilere burada da mükemmel bir ziyafet verilmiştir. Binlerce kişinin bulunduğu karşılama merasimi esnasında Müftü Efendi tarafından bir dua ve Kur'an-ı Kerim tilavet edilmiş, topluluk tarafından üç defa "Padişahım çok yaşa" denilmiştir. Vilayet dâhilinde diğer iskelelere çıkan taburlar da benzer şekilde karşılanmıştır. Samsun İskelesi'ne çıkan Samsun, Bafra, Çarşamba, Boyabat, Çorum mevkilerine ait beş tabura; Samsun'da bulunan Yaver-i Ekrem Anadolu Vilayat-ı Şahanesi Müfettiş-i Umumisi Şakir Paşa, tüccardan Nemlizade Hamdi Efendi ve Mescizade Zühdü Efendi ile belediye tarafından ziyafet sunulmuştur. Merasim sırasında memurlar ve ahali tarafından gerekli ihtiram ve iltifat gösterilmiş, her tabura etli nohutlu pilav ve helva ile çerezden ibaret olmak üzere ikramlarda bulunulmuştur. Samsun Reji Nazırı Vital Efendi tarafından da gazilere ve taburları getirmiş olan Mekke Vapuru mürettebatına birer paket tütün dağıtılmıştır. Ünye, Fatsa, Ordu, Tirebolu, Görele, Akçaabat, Sürmene, Of, Rize, Atina, Hopa iskelelerine çıkan taburlara da memurlar ve ahali tarafından aynı şekilde ziyafetler verilmiştir. Arhavi taburuna verilen ziyafeti de tüccardan Bıyıklıade Mehmed Cemal Efendi üstlenmiştir.

Sonuç

1897 Türk-Yunan Savaşı'nda seferber edilen 120 redif taburu içerisindeki Trabzon Tümeni 4. Ordudan silahaltına alınmıştır. Seferberlik sürecinde Trabzon Redif Taburları birer ay ara ile üç dönemde ama gecikmelerle sevk edilmiştir. 1897 seferberliğinde mevcut kaynaklarından başka geçen yıllarda Anadolu redif taburlarının birkaç kez silahaltına çağrılmış olması nedeniyle bir memnuniyetsizlik ve işgücü kaybı endişesi bulunuyordu. Ancak Trabzon'da gerçekleşen dayanışma ve yardımseverlik örneği en azından bu vilayet için endişeleri ortadan kaldırmıştır. Zira silahaltındaki redif askerlerinin tarlaları, komşuları tarafından sürülüp ekilmiş, yardımseverler muhtaç asker ailelerine yardımlar yapılmıştır.

Yaklaşık 1 ay süren Türk-Yunan savaşı ağırlıklı olarak Teselya'da, ilaveten Epir ve denizlerde gerçekleşmiş, Türk ordusu Yunanlıları birçok kez bir bozguna uğratmıştır. Bu savaş, Trabzon'da gazetelerin basım adedini çoğaltmış dolayısıyla okuyucu sayısının artışına da katkı sağlamıştır. Savaşın gelişmelerini konu edinen gazeteler barış antlaşmasının ardından bu defa taburların gelişlerine odaklanmıştır.

Trabzon Vilayet Gazetesinde gazi askerlerin geleceği haberi sonrasında dönemin anlayışına uygun olarak halk nezdinde birlik beraberliğe vurgu yapan ifadeler ısrarla tercih edilmiş, devlete bağlılığa ve halk ile sultan arasındaki sadakate, iyi yönetime ve diğer toplumsallaştırma araçlarına dikkat çekilmiştir. Bu bakımdan vilayet gazetesi dönemin "dil sembolizmi"ne dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Daha çok resmi belgelere yansıyan ifadeler ve vurgular gazete sütunlarında sıkça yer bulmuştur. Böylece bütün

bu gerçeklikle yoğrulan sembolizm, İmparatorluğun güç kaybettiği bir evrede; eski parlak devirlerden ve mevcut zaferden ilham alan bir güç gösterisi haline dönüşmüştür.

Karşılama merasimi için seçilen mekân da sıradan bir tercih değildir. Kavak Meydan'ının da kentten geleneksel yerleşim alanlarından farklı, değişim ve dönüşümün önemli mekânlarından biri olduğunun altını çizmek gerekir. Zira Kavak Meydanı, genişliği ve letafeti yanında şehrin, Müslümanlar açısından daha fazla önem arz eden, değişen merkezinin ve modern kamu binalarıyla donatılan yeni kamusal alanının bir nevi mekânsal sembolüdür.

Gazetenin ifadeleriyle “İslam ve Hristiyan” vurgusuyla bütün halkın haberi alır almaz sokağa çıkararak sokakları doldurduğu bilgisi yanında, toplanan binlerce kişinin “Padişahım çok yaşa!” diye bağırması, Mızıka-yı Hümayunun üç defa selam havası çalması, şehirdeki alayın bir taburunun, idadi, askeri rüşdiye ile ibtidai öğrencilerinin dahi askerlerin yürüyüş güzergâhında tam bir intizam halinde saf tutarak durması görüntüleri; mekân, dil ve devletin gücünün vurgulandığı sembolizm unsurlarıdır.

Bu dönemde vilayetin diğer bölgelerinde de valinin emriyle hazırlıklar yapılmış taburlara karşılama ve ziyafet törenleri gerçekleştirmiştir. Vilayet gazetesinde bu suretle vilayetin 1 milyonu aşkın nüfusunun da törenlerde gönüllü olarak ve şevkle yer aldığı vurgulanmaktadır.

Trabzon vilayetindeki karşılama töreni özelinde de görüleceği üzere, modern merasimler ise XIX. ve XX. yüzyıllarda şekillenmiş yeni ürünlerdir. Esasen geleneklere dayanan törenlerin ya da sembolik toplantıların oldukça eski bir geçmişi olmakla birlikte, yenilerinin “icat” edilmiş olma yönü de vardır. Bununla beraber Trabzon'daki karşılama merasimlerinde eski ve yeni gelenekler harmanlanmış, devletin güç ve ihtişamı sembolik araçlar yoluyla vurgulanmıştır. Bir yönüyle de mevcut birlik beraberlik anlayışına ve kahraman askerlere verilen tarihsel değer bir kez daha tezahürüne, millet ve vatandaşlık bilincinin pratik uygulamalarına şahit olunmaktadır. Ana unsurları, devlet, toplum, din, vatandaşlık olan bu uygulamaları vurgulamada en etkili araçlar olan halka açık törenler, seremoniler, merasimler, bayraklar, görseller, kahramanlar, anıtlar bu örnekte pekişmektedir.

EKLER*

Teselya gazilerinden Trabzon'a mensûb efrâd-ı şâhânenin şehri mezkûra avdet ve duhûlleri

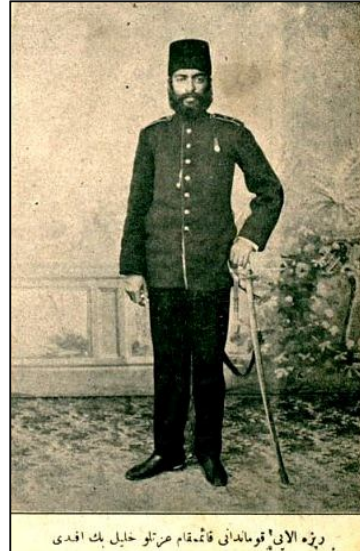

Teselya gazilerinden Trabzon Alayı'na mensûb efrâd-ı şâhânenin dâ'ire-i hükûmet pîşgâhına kurulan tak-ı zaferden mürûrları

* Ekteki fotoğraflar “Panorama de le Guerre Turco-Grecque, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul (Tarihsiz).” adlı eserden alınmıştır.

Alasonya Ordu-yı Hümayunu
6. Fırka Kumandanı
Ferik Saadetli Hamdi Paşa

Rize Alayı Kumandanı
İzzetli Halil Beyefendi

Trabzonlu İki Nefer Gönüllü

Arhavi Taburu Efradından Bazıları

Rize Taburu Efradından Bazıları

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA, DH. MKT.) 2207/8

BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1260/94495; 1009/75629; 1013/75939; 942/70639.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.) 22/107; 25/27.

BOA, Yıldız Perâkende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.) 144/59; 1/109; 117/84; 118/13; 119/123; 119/23; 119/27; 119/40; 2/26; 41/26; 59/38.

BOA, Yıldız Perakende Başkitabet Mâ'rûzâtı (Y. PRK. BŞK.) 49/106

BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD.) 18/25; 18/58.

BOA, Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB.) 19/8.

Sürelî Yayınlar

Servet-i Fünun, (İlave Kısmı), 3 Nisan 1313, C: 13, S: 318, ss. 44-45.

Trabzon Vilayet Gazetesi (TVG), 14 Mayıs 1314, S: 1306; 11 Haziran 1314, S: 1310; 14 Mayıs 1314, S: 1306; 18 Haziran 1314, S: 1311; 21 Mayıs 1314, S: 1307; 21 Mayıs 1314, S: 1307; 26 Mart 1314, S: 1300; 28 Mayıs 1314, S: 1308; 28 Mayıs 1314, S: 1308; 4 Haziran 1314, S: 1309; 4 Haziran 1314, S: 1309; 4 Haziran 1314, S: 1309.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

(1897-1313) Türk Yunan Harbi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Yayını, İstanbul 1928.

A. İRFAN, *Tarih-i Zafer,* Yuvanaki Papnayotidis Matbası, İstanbul 1315.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi,* Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

ADIYEKE, Ayşe Nühket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908),* TTK Yayınları, Ankara 2000.

AKDEMİR, M. Sadık, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S: 39, 2017/2, ss. 40-68.

AKYAY, Bülent, *Teselya Meselesi (1881),* Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2001.

BALCI, Sezai, *Babıali Tercüme Odası,* Libra Kitap, İstanbul 2013.

BIJIŞKYAN, P. Minas, *Pontos Tarihi,* Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1998.

CANNADINE, David, "Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve 'Geleneğin İcadı' 1820 civarı-1977", *Geleneğin İcadı,* Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, ss. 119-192.

DEMİRYÜREK, Meral, “1897 Türk Yunan Savaşı'nın Servet-i Fünun ve Kokonoz- Akbaba Gazetelerine Yansımaları”, *Türkiyat Araştırmaları*, Güz 2007, S: 7, ss. 123-140.

DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Devlet-i Aliye ve Yunan Muharebesi Hakkında Müdavele-i Efkar, Çev. Abdi Tevfik, İkdam Matbaası, İstanbul 1315.

DIĞIROĞLU, Filiz, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İranlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluğu”, *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, Ed. Kerim İlker Bulunur vd., Mahya Yayın, İstanbul 2017, ss. 253-276.

EMİROĞLU, Kudret, “Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset”, *Kebikeç*, S: 10, 2000, ss. 187-222.

GARAN, Bahanur, “Menemenlizâde Mehmet Tahir'in Kaleminden 1897 Türk-Yunan Savaşı”, *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, ss. 399-408.

GOLTZ PAŞA, *Osmanlı Yunan Seferi (1897-1313)*, Çev. Yakub Şevki, İstanbul 1326.

GÜVEN, Cemal, “Abdüzel Paşa'nın Hayatı ve Şehadeti”, *Tarihin Peşinde*, Yıl 2010, S: 3, ss. 71-82.

HAMAMIOĞLU, İhsan, *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabı Hamdi Efendi ve Yayınları*, Kemal Matbaası, İstanbul 1947.

HOBBSAWM, Eric, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, *Geleneğin İcadı*, Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 306-315.

HOBBSAWM, Eric, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, Der. E. Hobsbawm, T. Ranger, Çev. M. Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, ss. 1-20.

HÜLAGU, Metin, *Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008.

ISSAWI, Charles, *The Tabriz-Trabzon Trade 1830-1900*, Cambridge 1970.

KARAÇAVUŞ, Ahmet, “Toplumsal Mekânın Merkezinin Değişimi Üzerine Bir Deneme: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Geleneksel Yaşamın Hükümsüzleşmesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 10, Bahar 2011, ss. 71-99.

KARAGÖZ, Rıza, “Osmanlı Devleti'nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot (1910)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 8, 2003, ss. 45-74.

KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşasın! Osmanlı Devleti'nde Son Yüzyılda Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

KIEL, Machiel, “Teselya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C: 40, ss. 522-525.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, ISIS Yayın, İstanbul 1999.

MAHİR MEHDİ, *Bedrekâ-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir 1314*, [1897 Türk Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)] içinde, Yay. Haz. Bayram Kodaman, Ankara 1993.

MAVNAHOYUZADE KASIM BİN AHMET, *Teselya Tarihi*, [1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)] içinde, Yay. Haz. Bayram Kodaman, TTK Yayınları, Ankara 1993.

ALİ MUZAFFER, *Abdülezel Paşa Merhumun Tercüme-i Hâli Hakkında Malûmâtıdır*, İstanbul 1315.

OSMAN SENAİ, *Osmanlı Yunan Seferi, Dömeke Meydan Muharebesi*, A. Asaduryan Matbaası, İstanbul 1314.

ÖZORAN, Beria Remzi, “Teselya, *Türk Kültürü*, Yıl X/2, S: 110, Aralık 1971, ss. 99-111.

ÖZTÜRK, Ali İhsan, “Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C: 11, S: 21, 2012, ss. 27-50.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C:3, İstanbul 1993.

Panorama de le Guerre Turco-Grecque, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul (Tarihsiz).

SEDES, Halil, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “1897 Türk Yunan Savaşı’nda Ecnabilerin Zararlarının Tazmini Meselesi”, *OTAM*, S: 34, Güz 2013, ss. 223-243.

SUN, Selim, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1965.

SÜLEYMAN TEVFİK, ABDULLAH ZÜHDÜ, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi 1314*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315.

Trabzon Vilayet Salnamesi, Haz. Kudret Emiroğlu, Trabzon İli ve İlç. E.K.ve Sos. Yard. Vakfı Yayını, C: 17, Ankara 2007.

TURGAY, A. Üner, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri 1800-1914*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

ÜLÇEN, Erol, “1897 Türk-Yunan Savaşı’nın Ünlü Komutanlarından Şehid Abdülezel Paşa (1827-1897) Hayatı ve Hakkında Yazılan Şiirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1994*, Ankara 1996, ss. 169-203.

VECİHİ VD., *Musavver Tarih-i Harb*, İkdam Matbaası, İstanbul 1315.

YILMAZÇELİK, İbrahim- AKSIN, Ahmet, *Tarihi Gerçeklerle Osmanlı Yunan Harbi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

YİĞİTLER, Şener Şükrü, “Türk Savaş Edebiyatında Ayrıcalıklı Bir Zafer: Teselya Savaşı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 34, S: 2, Aralık 2017, ss. 167-180.

ŞAHABEDDİN UZUNKAYA: SEYİD VAKKAS ROMANI*

*Hatem TÜRK***

ÖZ

Tarihi romanlar, konularını geçmişten alarak gelecek nesillere birtakım iletiler sunmayı amaçlar. Bu, insanların kendini iyi hissetmesine ve aidiyet duygusu geliştirmesine yardımcı olur. Gazeteci ve yazar Şahabeddin Uzunkaya, uzun süre ulusal basının önemli kademelerinde bulunmuş, Türk siyaset, kültür ve edebiyatının üst düzey isimleriyle birlikte çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesinin Karadeniz temsilciliğini de yapan Şahabeddin Uzunkaya, Giresun ve Samsun basını için de önemli bir isim olmuştur. Giresun'da yarım asır gazetecilik yapan Uzunkaya'nın ayrıca dört romanı vardır. Popüler romanlarının yanında Seyid Vakkas romanı Giresun tarihine ışık tuttuğu gibi şehrin manevi mimarlarını da kurgusal çerçevede ele almaktadır. Bu çalışmada kısaca roman ve tarih ilişkisi üzerinde durulmuştur. Şahabeddin Uzunkaya'nın kısa biyografisi verildikten sonra kitabın tanıtımı yapılmıştır. Romanın olay örgüsü, zaman, mekân, anlatıcı, şahıslar gibi unsurları ayrı ayrı ele alınmıştır. Sonuç bölümüyle genel bir değerlendirme yapılmıştır. Romandaki olayların ya da kişilerin tarihi bilgilerle karşılaştırılması, dipnotlarla yapılmaya çalışılmıştır. Gazeteci dili ve dikkatıyla oluşturulan bu tarihi romanın halk anlatılarından beslenerek yazıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Roman, tarih, Şahabeddin Uzunkaya, Seyid Vakkas.

SHAHABEDDIN UZUNKAYA AND HIS NOVEL *SEYİD VAKKAS*

ABSTRACT

Historical novels, exploring past events, intend to convey certain messages to the future generations. This provides a sense of security and helps people develop a sense of belonging. The Journalist and writer Shahabeddin Uzunkaya worked with various significant Turkish political, cultural, and literary circles. Uzunkaya, who also served as Cumhuriyet Newspaper's Black Sea regional correspondent, had earned himself a sound reputation regarding the media sector in Samsun and Giresun as well. In addition to his fifty-year career in Giresun journalism, he penned four novels. One of his novels, *Seyid Vakkas*, which sheds light on Giresun's history, deals with the spiritual figures of the city within a fictional framework. This study briefly relates on the relationship between the novel and history. After some biographical details, the study analyses the novel *Seyid Vakkas* with reference to plot, temporal and spatial setting of the novel, the narrator, and

* *Gönderim tarihi: 21. 03. 2018, Kabul tarihi: 18.04.2018.*

** Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GİRESUN.
hatemmturkk@gmail.com ORCID:0000-0002-6102-9865

characters. The events and characters in the novel are compared/contrasted with the historical facts mostly in the footnotes. It is concluded that this historical novel which was constructed with the language, tone and concerns of a journalist was written based on the folk stories.

Keywords: Novel, history, Şahabeddin Uzunkaya, Seyid Vakkas

Giriş: Roman ve Tarih

Roman, doğduğu Batı’da daha çok konuşulan bir tür olmuştur. E. M. Forster, “Romanın kapladığı alanın iki yanı gitgide yükselen iki sıradağ ile sınırlıdır. (bunlar birbirine karşı olan Şiir ve Tarih sıradağlarıdır), üçüncü yanı ise denize çevrilidir-Moby Dick’e geldiğimizde karşımıza çıkacak olan deniz” (Forster 2001: 43) derken türün şiirle insan duygusu; denizle macera ve arayış; tarihle de yaşantı ile olan ilgisine işaret ediyor olmalıdır. Milan Kundera da romanın modern çağın kurucu unsurlarından olduğunu söyleyerek “insan”da ne varsa romanın onu gösterdiğini ifade eder: “Roman, varoluşun farklı görünüşlerini kendi tarzında, kendine özgü mantıkla bir bir keşfetmiştir: Cervantes’in çağdaşlarıyla birlikte kendine macera nedir diye sormuş; Samuel Richardson’la, ‘iç dünyada olan bitenleri’ incelemeye, duyguların gizli hayatını ortaya dökmeye başlamış; Balzac’la insanın tarihe kök salmasını keşfetmiş; Flaubert’le o zamana kadar günlük hayat için igcognita olan terra’yı (meçhul ülke) keşfe çıkmış[...]” (Kundera 2002: 17). Modern yaşamı simgeleyen romanın insan geçmişiyile bağlantısını sağlaması da başka bir özelliğidir. Charles Plisnier, tarihsel romanın insana “ölmek ve dövmek zevkini” (Plisnier 2003: 102) verdiğini söyler. Bu, insanoğlunun yaşamak ve kendini iyi hissetmek için geçmişten güç almak duygusunun bir sonucudur. Joseph Conrad, “Romancı ise yeryüzünde insanların kurduğu krallığın içinde yer alan insanın yaşadığı bütün maceraların tarihçisidir” (Stevick 2004: 34) diyerek dünyada krallık kuran insanoğlunun içinde romancının kendi krallığına işaret eder. Sürekli gelecek için çabalayan insanın içinde romancının geçmişle ilgilenmesini de gelecek kaygısına bağlamak yerinde olabilir. Romanın geçmiş zamana müracaat etmesiyle ilgili Sadık Kemal Tural da “Üç boyutlu bir zaman içinde yaşayan insanın, geçmişin dünyasında kendine benzerler ve kendisiyle çatışanları bularak, benlik, kimlik ve kişiliğini yeniden inşa etmesi daha kolay olabilir” (Tural 1993: 73) demektedir. İstanbul ve Ankara’da en üst düzey basın organlarında yer alıp memleketi Giresun’da da uzun yıllar bu alanda çalışan Şahabeddin Uzunkaya, Giresun’un Türkleşmesi süreciyle ilgili bir roman yazmış ve başta kendi gazetesi ve şehrin diğer önemli yayın organı olan Yeşilgiresun’da tefrika etmiştir. Daha sonra kitap olarak da yayınlanan roman, Giresun’un manevi mimarlarını söz konusu etmekte, şehir tarihine kurgusal da olsa ışık tutmaktadır.

Şahabeddin Uzunkaya

Basın Şeref Kartı sahibi Gazeteci-Yazar Şahabeddin Uzunkaya, 10 Temmuz 1335 / 10 Temmuz 1919'da Giresun'da doğdu. Babası Giresun'da iyi tanınan çeşitli sanat eserleri ile takdir toplayan ve Giresun'un birçok eski camisinde hat eserleri bulunan İsmail Uzunkaya'dır. Şahabeddin Uzunkaya, ilk ve ortaokulu Giresun'da, liseyi İstanbul'da bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. İlk yazıları Giresun'da 1936 - 1937 yıllarında Yeşilgiresun ve Akgün gazetelerinde çıktı. İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde okurken 1940'ta günlük Hakikat gazetesine fıkra yazarı olarak girdi, daha sonra mizahî sütununu Vatan gazetesine taşıdı. 1941-1942 yıllarında İstanbul'da günlük çıkan İstiklal gazetesinin ve Yürüyüş mecmuasının sahibi oldu. İstiklal gazetesinde çıkan küçük hikâyeleri beğeni kazandı. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halid Ziya Uşaklıgil, Refik Halid Karay ve Necip Fazıl Kısakürek gibi edebiyatçılarla yaptığı "Milli Tiyatro" konulu röportajlar, anketler büyük ilgi topladı. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın etkisi altında kalarak yazdığı, "Evlenecek Kız Aranıyor"¹ adlı ilk romanını 1943'te İstanbul'da Hüseyin Rahmi'ye ithaf ederek yayımladı. Ankara'da Ulus, İstanbul'da Tanin, Son Havadis, Tercüman ve Son Telgraf gazeteleri ile Serveti-i Fünûn, Akbaba ve Karikatür gibi dergilerde çeşitli yazıları çıktı. 1944'te ikinci romanı "Aşk Çılgınlıkları"² Ankara'da basıldı. Giresun Halkevi çalışmalarında yer alıp (Özkaya: 2018: 64) yayın organı olan Aksu'da yazılar yazdı.³ Askerliğini Adana'da yaptı. 1946'da Giresun'da çıkardığı Çenebaz adlı mizah gazetesiyse Giresun yayın hayatına renk kattı. 1947'de Giresun'da Gündüz gazetesini kurdu. Gündüz gazetesini kendi adı ile 50 yılı aşan bir süre yayın hayatında kaldı. Ayrıca Giresun ve Demokrasi gazetelerini de Giresun'da kısa bir süre yaşatabildi.

Samsun'da ilk günlük gazeteyi Demokrasi adıyla 1949 yılında çıkardıktan sonra 1949-1950 yıllarında Cumhuriyet gazetesinin Karadeniz bölge temsilcisi oldu. Cumhuriyet gazetesini adına İsmet İnönü ve Celal Bayar başta olmak üzere siyasi parti liderlerinin yurt gezilerini izledi. 1953'te üçüncü romanı "Namus Pazarı"⁴ Giresun'da Gündüz matbaasında bastırıldı. Son romanını Giresun'un tarihi kişiliği olan Seyid Vakkas'tan esinlenerek, Giresun tarihine de ışık tutmak amacıyla "Seyid Vakkas" adıyla yayımladı. 1959'da evlenen yazarın Gündüz ve Ufuk adlı iki çocuğu olmuştur. Şahabeddin Uzunkaya, 5 Eylül 2000'de İstanbul'da vefat etti. Kabri Giresun'daki aile mezarlığındadır.

¹ Şahabeddin Uzunkaya, *Evlenecek Kız Aranıyor*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1943.

² Şahabeddin Uzunkaya, *Aşk Çılgınlıkları*, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944.

³ Şahabeddin Uzunkaya, "Bir Temmuz", *Aksu*, C: 4, S: 40 (1 Temmuz 1946), s. 1; "Sokak", *Aksu*, C: 2, S: 17 (1 Şubat 1940), s. 20-21; "Fikir Kıvrımları", *Aksu*, C: 3, S: 31 (Şubat 1942), s. 27.

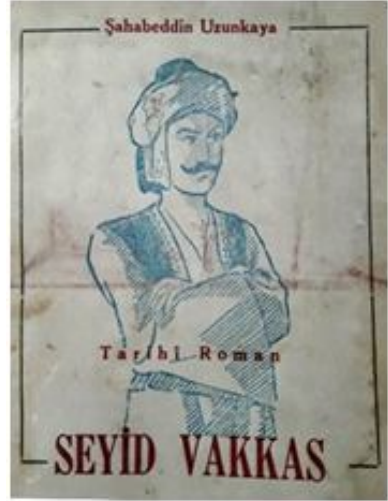
⁴ Şahabeddin Uzunkaya, *Namus Pazarı*, Gündüz Matbaası, Giresun 1953.

Roman⁵

Kalın beyaz kartondan yapılmış dış kapaktan sonra iç kapakta yazarın romana dair bir notu vardır:

“Giresun’un Türk idaresine sulhen geçişinde ‘Seyid Vakkas’ın büyük rolü olduğu ve Çarşı Kilisesinde Pontuslu Rumlar tarafından yaralanarak, bu gün türbesinin bulunduğu yerde şehit düştüğü bilinmektedir. Fakat bu tarihî kahramanın hayatı hakkında malumatımız azdır. Birçok tarih kitaplarından istifade etmek ve tarihî vak’alara sadık kalmakla beraber, biz, tarih yazdığımızı iddia etmiyoruz. Belki Seyid Vakkas, kitabı, ileride Giresun tarihini yazacak olanlara ışık tutabilecektir. Ama nihayet bir romandır. Öyle bir roman ki, değişik ve meraklı mevzuu içinde, tarih, hakikat, kahramanlık, aşk ve macera kaynaşmaktadır. İtina ile hazırlanmıştır. Büyük bir emek mahsulüdür. Şüphesiz bu hususta en kesin hükmü okuyanlar verecektir. Ş. U.”

Bundan sonraki iç kapakta ise “Tarihî, Aşk ve Macera Romanı” ifadesi bulunmaktadır. Kitabın basım tarihi yoktur. Bundan sonraki sayfa ise romanın birinci bölümüyle devam eder. Rakamlarla ayrılmış 21 bölümden oluşan roman, 263 sayfadır. Romanın sonundaki sayfada Şahabeddin Uzunkaya’nın diğer eserleri matbaaları ile verilmektedir. Bunlar: “Aşk Çılgınlıkları, Berkalp Kitabevi-Ankara, Evlenecek Kız Aranıyor! Arif Bolat Kitabevi-İstanbul, Namus Pazarı Gündüz Matbaası-Giresun” şeklindedir. Kitabın arka kapağında da yıldızlardan yapılmış bir çerçeve içinde “Doğu Karadeniz kıyılarının 500’üncü fetih yılını kutlarken” ifadesinin altında ata binmiş ve silahlı halde yaşlı Seyid Vakkas’ın sembolik resmi vardır. Onun da altında “*Bu Romanda Pontus’un Son Günleri Anlatılıyor*” ifadesi yazar. Çerçevenin altında ise kitabın fiyatı 7,5 Lira olarak yer alır. Kitabın sırt kısmında da romanın adı ve fiyat bilgisi vardır.

Romanın Olay Örgüsü

Roman, 1451 yılının sıcak bir yaz gününde, öğle vakti Giresun Trabzon yolu üzerindeki Aksu deresinin denize döküldüğü yerde, Giresun

⁵ Araştırmalarımızın sonucunda romanın başka bir baskısının olmadığını anladık. Üzerinde tarih bilgisi de yer almayan romanın piyasada satışı da bulunmamaktadır. Üzerinde çalıştığımız roman, Giresun kültürüyle ilgili geniş bir koleksiyon sahibi H. Gazi Menteşeoğlu’ndan alınmıştır. Elindeki bu nadide eseri benimle paylaşan Sayın H. Gazi Menteşeoğlu’na teşekkür ederim.

tarafında başlar. Romanın kahramanı Kuşluhan Beyi'nin oğlu Aktuğ, fındık ağaçlarının arasında uyuklarken bir sese uyanır. Papaz kıyafetinde genç biri kendisine doğru yaklaşmaktadır. Fındık dallarının arkasına saklanan Aktuğ'u görmeyen yabancı, cübbesini çıkarınca genç bir kız olduğu anlaşılır. Genç kız üzerindeki çıkararak denize girmiş ve yeniden giysilerini giymiştir. Bu arada Aktuğ ise gözlerini kızdan alamamıştır. Aktuğ saklansa da Trabzon Pontos İmparatoru⁶ Jan Komnen'in⁷ kızı Prenses Katerina'ya⁸ yakalanmıştır. İstemediği halde İstanbul'daki Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'e verileceğini öğrenen prenses, çareyi Giresun'daki amcasının yanına kaçmakta bulmuş ve atı çatlayınca dek buraya gelmiştir. Prensesin babası onu aslında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a vermek istemiş, ancak yüz bulamamıştır. Son çare olarak istemeyerek de olsa sonu yaklaşmış olan İstanbul'daki İmparatora kızını vermeye karar vermiştir. İkili, başlangıçta tartışsa da bir süre sonra birbirlerine ısınmış ve hatta âşık olmuşlardır. Aktuğ ise yüz sipahisinin başında İstanbul'un fethi için hazırlık yapmakta olan yeni padişah II. Mehmet'in yanına Edirne'ye giden Seyid Vakkas'ın

⁶ “Söz konusu devletin özellikle Yunan ve Batılı entelektüel çevrelerinde kadim bir Grek yurdu olan Doğu Karadeniz’de, Grek varlığının Ortaçağ’daki temsilcisi olarak kabul etmek değişmez bir hakikat haline gelmiştir. Muhtemelen Batı dünyasındaki bu algılayışın bir tezahürü olarak da Türk bilim çevrelerinde Trabzon merkezli Komnenos devleti, ‘Trabzon Rum İmparatorluğu’ olarak adlandırılmaktadır.” Mustafa Daş, “Trabzon Komnenos Devleti Bir Rum İmparatorluğu muydu?” *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, s. 103. Tarihçi Mahmut Goloğlu ise “Trabzon devletinin başkanı ve şehir halkı Hristiyan olduğundan Hristiyanlara da Rum denildiğinden aslında sadece Trabzon Devleti denmesi gereken ve gerçek bilginlerce de böyle denen bu devlete bazıları yanlış olarak Trabzon Rum Devleti, bazıları da kötü niyetli olarak Rum Pontos Devleti demişler ve Yunanlılıkla ilgili gibi göstermişlerdir” diyerek söz konusu devletin Bizans’la ilgisinin olmadığını hatta aksine onlara karşı Anadolu’daki Türk devletleriyle ilişkisinin daha yakın olduğunu belirtmektedir. Seyit Vakkas romanında da bu durum kendini gösterir. Örneğin Kral Jan, kızını Bizans Kralı ısrarla istese de onu Türk hükümdar Uzun Hasan’a vermek için elinden geleni yapar. Goloğlu’nun Trabzon devleti ile ilgili adlandırma uyarısı mantıklı görünmekle birlikte gerek romanda gerekse tarih kitaplarındaki yaygın kullanım bu çalışmada da kabul edilmiştir. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Serander Yayınevi (2. baskı), Trabzon 2013, s. 18

⁷ Romanda Jan Komnen olarak geçen hükümdar, tarihteki IV Ioannes (1429-1458) olmalıdır. Zira romanda da tarihteki gibi Trabzon’un Türklerce fethinin kısa bir süre öncesinde kardeşi David Komnen iktidara gelmektedir.

⁸ Tarihi belgelerde prensesin adı Theodora olarak geçmektedir. Bkz. İbrahim Telliöğlü, *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti*, Serander Yayınevi, Trabzon 2009, s. 132. Tarihçi Mahmut Goloğlu’nun prensesle ilgili ifadeleri de isimler hariç tutulduğunda romanla benzeşmektedir: “Osmanlı yönetimindeki bir ‘bey’ durumuna girmiş olan Trabzon imparatoru, bu durumdan kurtulabilmek için çareler düşündü ve devletinin geleneksel dış politika yoluna başvurarak güzelliği dillere destan olan genç kızını, Trabzon’u Osmanlılara karşı savunmak şartlarıyla Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey’e verdi. 1458 yılında gerekli anlaşma imzalandı ve güzel Trabzon Prensesi ile Uzun Hasan Bey nişanlandı. Trabzon imparatoru Yani’nin bu güzel kızına tarihçiler değişik adlar verirler. Despina diyenler, Teodora diyenler vardır. Türk tarihçilerine göre Despina Hatun’dur.” Mahmut Goloğlu, *Anadolu’nun Milli Devleti Pontos*, Kalite Matbaası, Ankara 1973, s. 81.

oğludur. Prensisi atının terkisine alan genç Türk, Giresun'a gelir. Ancak her ikisi de Giresun Tekfuru David Komnen'in Katerina'ya kötü davranmasından ya da onu geri göndermesinden korkmaktadır. Kısa sürede sevgili olan çift, öpüşerek ayrılır. Aktuğ, kasabadaki ünlü Taşhan'a giderek burada konaklar. Ama akli prensesten gelecek bir haberdedir. Ertesi gün Giresun'da büyük bir esir pazarı olmuştur. Aktuğ, burada gezinirken genç bir köle kızın kendisini yeni almış olan Rum tüccara direndiğine şahit olur. Köle satıcısının korumasının kızı dayak attığını gören Aktuğ, araya girmek isteyince kısa süreli arbeye yaşanır. Kavgada Aktuğ, baskın geldiği gibi Çerkes kızı satın alarak hana götürür. Genç ve yakışıklı bir Türk'ün kendisini hem yaşlı adamdan hem de korumadan kurtarmasına çok sevinen esir kız Lili, kendisini Aktuğ'a sunar. Ancak o, bunu kabul etmez.

O, Katerina'dan gelecek haberi beklemektedir ve o haberi balıkçı Yorgi⁹ getirir. Prensesein amcası David Komnen, onu Giresun Adası'ndaki manastıra kapatmıştır. Aktuğ, Yorgi'yi parayla ikna edip onunla adaya gider. Buradaki manastırı koruyan askerler, yaşlı ve alkoliktir. Yorgi'nin önceden getirdiği şaraplarla sarhoş olmuşlardır. Aktuğ'la Yorgi, muhafızları bağlayarak manastıra yönelir. Manastırın kapısının açık bırakılmasından yararlanarak içeri girerler. Burada çoğunlukla ahlaksızlıkları yüzünden kapatılmış olan otuz üç rahibe yaşamaktadır. Rahibelerin arasında sevgilisini bulan Aktuğ, onu kaçırmak ister. Ancak Yorgi'nin dikkatsizliği sonucu yakayı ele verirler. Tehlike ateşinin yakılması sonucu ise Giresun'dan tekfurun askerleri gelerek Katerina'yla Aktuğ'u Giresun'a götürürler. Buradan da prenses babasının yanına; Aktuğ ise esir olarak küreğe gönderilir. Aktuğ bir kadırgadaki 200 forsadan biri olarak kürek çekmeye başlar. David Komnen bir eğlence düzenler. Bu eğlencede, Aktuğ'u çuvalla gemiye götüren yüzbaşı kaybolur. Bir süre sonra da hokkabazların sandığının içinde cesedi ortaya çıkar. Bunu Seyid Vakkas'ın adamlarının talimatıyla eğlencelere katılan iki Türk hokkabaz yapmıştır. Cesedin üzerine de "İntikamımızdan kork, ey Tekfur! Pontos topraklarına hükmeden Komnen sülalesini yeryüzünden sileceğiz!" (s. 100) ifadesi yazılıdır. Tekfur tedirgin olur. Türklerle Rumlar

⁹ Şahabeddin Uzunkaya'nın romanında "Balıkçı Yorgi" şeklinde zikrettiği isim, Giresun'un idari, siyasi ve sosyal tarihinde oldukça yakından bilinen bir isimdir. "Balıkçı Yorgi" karakteri, 1885-1904 yılları arasında Giresun Belediye Başkanlığı yapmış olan Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa'yı (1829-1904) çağrıştırmaktadır. Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa, önce gemilerde yamak olarak çalıştıktan sonra kaptanlığa terfi etmiş, ardından kendi denizcilik ve gemicilik şirketini kurarak uluslararası çapta ticaret yapmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde 1885-1904 yılları arasında da kesintisiz olarak 19 yıl Giresun Belediye Başkanlığı yapmıştır. Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, Libra Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2012, s. 81-141; Sezai Balcı, "Giresun Belediye Başkanı Kaptan Yorgi Paşa (1829-1904)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Sempozyumu*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Yay., Samsun 2013, s. 1311-1332.

arasında herhangi bir sorun olmasını istemeyen tekfur, Seyid Vakkas'ın adamlarına da iyi davranarak onlara gerçekleri anlatmaz.¹⁰ Öte yandan Lili de esirciden Rum tüccara satılırken Aktuğ'dan dayak yiyen korumanın intikam hırsı sonucu takip etmesiyle bir korsan gemisine satılır. Bu korsan gemisi Kaptan Karasakal Danilo'nundur ve Komnen, onun peşine içinde Aktuğ'un forsa olduğu gemiyi göndermiştir. İki gemi karşılaşır. Karasakal özgürlüğüne karşılık diğer geminin kaptanı Kaptan Marko'ya Lili ile birlikte büyük miktarda altın vererek oradan uzaklaşır. Bu durum tayfa içinde huzursuzluğa neden olmuş ve aralarında çatışma çıkmıştır. Lili, karışıklıkta sevdiği erkek Aktuğ'u bulsa da ona yardım edemez, çünkü diğerleri gibi ayakları zincire vurulmuştur. Gemideki çatışmada kaptanın öldürülmesiyle yönetim daha iyi olan Deli Vasil'e geçer. Yeni kaptan, kızın sahilde azat edilmesine karar verir. Yaralıların ve Lili'nin bırakılması için gemi Piraziz'e yanaşır. Burada Lili, Seyid İdris'in emriyle Kuşluhan'a gönderilir. Gemi ise Kırım'a doğru yol alır.

1452'nin Mayıs ayında Jan Komnen, muradına ermiş ve Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a kızını nişanlamayı başarmıştır. Ona göre bu, kendisinin Osmanlılardan korunması anlamına gelmektedir.¹¹

¹⁰ Roman boyunca Pontosların Türklerden çekindiği, herhangi bir çatışmadan uzak durduğu ve iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı ifade edilir. Hatta Osmanlılara haraç verdiği de yer alır. Tarihi bilgiler de bu paraleldedir. "1456 yılından 1461'de Fatih Sultan Mehmet tarafından fethine kadar da Osmanlılara haraç ödediler." İlker Sever, "XIV. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Komnenos Devleti Ceneviz İlişkileri ve Ceneviz'in Giresun Baskını" *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, s. 108.

¹¹ Romadaki bu akrabalık ilişkisinin tarihi gerçekliğe uygun olduğu görülmektedir: "Trabzon Rum İmparatorluğu ile Akkoyunlular arasında evlenme yoluyla akrabalık tesis edildi." Yücel Öztürk, (2009), "Fatih Zamanında Osmanlı Karadeniz Politikasının Oluşması ve Sonuçları" *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, s. 153. Diğer kaynaklara göre bu, XIV. yüzyıldan sonra genel bir durumu göstermektedir: "XIV. yüzyıl sonlarından itibaren sadece Trabzon şehrinin sur içinde var olan bir güç haline gelmişlerdi. [...] Türkmenlere karşı bir şey yapamayan imparatorlar, yakalanma korkusuyla yazlık saraylarına bile gidemez hale gelmişlerdi. [...] son çare olarak çevrelerindeki her Türk siyasi teşekkülüne kız veren Komnenoslar, onlarla akraba olmak suretiyle varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardı." Telliöğlu, *a.g.e.*, s. 14. XIII-XV. Yüzyıllar arasında çevresinde bulunan siyasi teşekküller ile ittifak kurmaya çalışan Komnenoslar, bu amaçla prenseslerini Türk beyleri, Moğol ve İlhanlı hanları ile evlendirmişlerdir. Anthony Bryer'den akt. Telliöğlu, *a.g.e.*, s. 106. Jakob Philipp Fallmerayer de kitabında bu akrabalığı doğrulamaktadır: Kalo Johannes'in (Romanda Jan Komnen), bütün şark memleketlerinde güzelliğiyle nam salan Katerina isminde bir kızı vardı. [...] Uzun Hasan kadınların incisi bu kızı eş ve Anadolu eyaleti Kapadokya'yı da çehiz olarak istedi. Buna karşılık sadece ordusuna değil, aynı zamanda bizzat şahsını ve servetini sarf etmek suretiyle Osmanlıların her saldırısına karşılık Trabzon'u savunacağını taahhüt etti. [...] Johannes, böyle bir mükâfata karşılık Hasan'ın yardımını satın almayı pek hoş karşılamadı. Ancak tehdidi durmaksızın sürdüren Anadolu Türklerinin hücumlarına karşı gelme imkânsızlığı sebebiyle, Türkmen sultanının arzularına boyun eğmeye mecbur kaldı. Ancak, Hristiyan olan kızı Katerina'nın Müslüman Diyarbakır sarayında kendi dinine serbestçe devam etmesi ve gereken rahip ve Hristiyan bir

Seyid Vakkas, Boğazkesen Hisarı'nda Firuz Ağa'nın yardımcısıdır. Oğlunun forsaya çıkarılması onu çok üzmüş, Pontoslardan intikam almaya karar vermiştir. Bir gece hisarda gözetleme yaparken bir kadirmanın kendilerine doğru geldiğini görürler. Bombardımana tutulan gemi su almaya başlar. Mürettebat teslim olur. Bu, Aktuğ'un da içinde bulunduğu korsan gemisidir. Birbirine kavuşan baba oğul çok mutlu olur. İstanbul'un fethi sürecinde her ikisi de büyük yararlılıklar göstererek Fatih Sultan Mehmet'in iltifatını kazanırlar. Fethin sonrasında ise her ikisi de askerleriyle büyük bir vatan hasreti içinde Giresun'a dönerler. Burada yorgunluk çıkaran Aktuğ, fındık bahçelerinde gezinirken bir gün Yomrahisar Beyi Dimitrios'un genç karısı Kalyopi ile karşılaşır. Kalyopi'nin gözü Aktuğ'dadır. Başlangıçta dirense de Aktuğ da ona karşılık vererek fındık bahçelerinde buluşmaya ve sevmeye başlarlar. Bir süre sonra Aktuğ, bu durumdan pişmanlık duyarsa da Kalyopi sevgilisini bırakmayacağını söyler.

Canik'te bulunan Şeyh Cüneyt¹² üç bin kişilik ordusuyla, Trabzon'daki İmparatorun üzerine yürür. İki ordu Giresun'daki Batlama deresinde karşılaşır. Savaşı Şeyh Cüneyt kazanır. Burada bulunan Piraziz Beyi Şeyh İdris, Hisargeriş Beyi Şeyh Kerâmeddin ve Kuşluhan Beyi Şeyh Vakkas strateji gereği savaşta tarafsız kalırlar. Savaşı kazanan Şifler Giresun'da bulabildiği her şeyi yağma eder, işkenceler, cinayetler işler. Bu arada Aktuğ da olayları izlemek üzere babası tarafından iki muhafızla Giresun'a gönderilmiştir. Dönüşlerinde bir okun hedefi olmaktan son anda kurtulur. Kocası savaşa katılan Kalyopi'den şüphelenen Aktuğ, adamlarıyla Yomrahisar'a gider. Kalyopi sevdiği erkeği yine elde etmeye çalışsa da Aktuğ buna yanaşmaz. Kalyopi'nin kocası Dimitrios ise Trabzon'u Şeyh Cüneyt'ten korumaya çalışırken savaşta ölür. Trabzon'u alamayan Şeyh Cüneyt'in ordusu dağılır. Kendisi ise Diyarbakır'daki Uzun Hasan'a sığınır. Trabzon'a büyük zararlar veren Şeyh Cüneyd'i Uzun Hasan'ın kabul etmesi Trabzon İmparatoru'nu çok sinirlendirir. Kızını vermekten vaz geçtiğini doğrudan söyleyemese de söz konusu tahribat nedeniyle hazırlıkların gecikeceğini bildirir. Haberin yayılması üzerine Aktuğ, sevdiği kız Katerina'nın hâlâ kendisini sevip sevmediğini öğrenmek için Trabzon'a gitmeye karar verir. Yolda konakladığı bir handa gece odasına Kalyopi gelir. Aktuğ'un istemesine rağmen Katerina ile buluşmalarına yardım edeceği sözü üzerine yine

saray heyetinin de birlikte Mezopotamya'ya gitmesine izin verilmesi koşuluyla kabul etmişti. Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 242.

¹² Romadaki başka bir tarihi şahsiyet de Şeyh Cüneyd'dir. "1447'de babasının yerine Safevi tarikatının başına geçen Şeyh Cüneyd, amcasının tarikat liderliğini ele geçirmesi sebebiyle Erdebil'den ayrılarak Anadolu'ya, daha sonra Suriye'ye geçmiş, ancak buradaki siyasi hadiseler üzerine yanında hemen hemen kimse kalmayacak şekilde yeniden Anadolu'ya geçmiştir. [...] 1456'da Karadeniz bölgesindeki Türkmenlerden devşirdiği orduyla Trabzon'u kuşatan Şeyh Cüneyd'e karşı İoannes de surların dışına çıkarak başkenti savunmaya çalışmıştır." Tellioglu, *a.g.e.*, s. 129.

birlikte olurlar. Ertesi güne birlikte yola çıkarlar. Kalyopi'nin işareti üzerine Aktuğ, gece kaleye, sevgilisiyle buluşmak için girer. Kalyopi'nin amacı sevgilisini önce yakalatıp sonra kurtararak onun aşkını kazanmaktır. Tuzağa düşürüldüğünü anlayan Aktuğ, askerlerle bir süre savaşa da sonunda zincire vurulur. Kral söz verdiği halde onu serbest bırakmaktan vaz geçer, hatta idamına karar verir. Ama kahramanlığına da hayran kalır. Kalyopi, Kral'a bir şehvet gecesi yaşattıktan sonra onu bu kararından vaz geçirterek gizlice sevgilisinin zincirli olduğu yere gelir. Yaşananlarda suçunun olmadığını söyleyerek kendisine evlenme sözü verirse onu kurtaracağını söyler. Aktuğ ise söz vermez. Birkaç gün sonra da hizmetçisinin yardımıyla Katerina, Aktuğ'u zincirlerinden kurtarır; ancak Kalyopi'nin şüphelenip takip ettirmesi üzerine son anda askerler Aktuğ'u yeniden yakalarlar. Kral, Aktuğ'a Kalyopi ile evlenmesi karşılığında kendisini bağışlayacağını söylese de Aktuğ teklifi kabul etmez. Seyid Vakkas, oğlunun durumunu öğrendikten sonra Amasya'daki Hızır Bey'den yardım ister, o da ordusuyla Trabzon üzerine yürür. Durumdan korkan Kral, hemen Aktuğ'u serbest bırakır. Büyük bir harekât düzenleyen Osmanlılar, Giresun ve çevresini ele geçirirler. Yomrahisar da ele geçen yerlerden biridir. Gidecek yeri kalmayan Kalyopi ise saraya iyice yerleşerek buradaki zamanını zevk ve eğlenceyle geçirir. Aktuğ ise babası tarafından padişaha hizmete, İstanbul'a gönderilir.

Jan Komnen'in ölümü üzerine yerine Giresun Tekfuru David¹³ geçer. Yeni Kral, Katerina'yı şenliklerle Uzun Hasan'a gelin gönderir.¹⁴ Uzun Hasan önemli başarılar elde ederek gücünü artırır. 1460 senesinde İstanbul'a elçi göndererek padişahın kabul edemeyeceği taleplerde bulunur. Pontoslar için de talepleri vardır. II. Mehmet ise onunla savaşın kaçınılmaz olduğunu anlamıştır. Baharla birlikte Anadolu'ya akın etmiştir. II. Mehmet'in Akkoyunlu üzerine gideceğinden korkan Uzun Hasan, Annesi Sara Hatun'u elçi göndererek Osmanlı ordusunun Karadeniz yönüne gitmesini sağlar.¹⁵ Aktuğ

¹³ Romanda Trabzon Rum İmparatorluğunun son kralı olarak geçen David de tarihî kişiliklerden biridir: "Ioannes'in ölümünden sonra yerine kardeşi David (1458-1461) geçmiştir. Bir önceki dönemden bu devre intikal eden meselelerin başında Akkoyunlularla yapılan anlaşmanın gereğini yerine getirmek vardı. David de 1459'da ağabeyinin kızı Theodora'yı Uzun Hasan'la evlenmesi için Diyarbakır'a göndermiştir." Telliöğlü, *a.g.e.*, s. 132. Şâkir Şevket de David'in son kral olduğunu ifade etmektedir: "En sonra kral bulunan David kendini ve memleketi cenâb-ı Fatih'e teslimden başka çâre-i necat bulamadı." Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013, s. 59.

¹⁴ Romandaki olaylar tarihi bilgilerle büyük oranda paralellik gösterir Bkz. Telliöğlü, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁵ Tarihi bilgiler de aynı doğrultudadır: "Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun, müzakerelerde Trabzon'a yardımcı olunmayacağı garantisini vererek Osmanlı-Akkoyunlu gerilimini azaltmaya çalıştı. Trabzon'un Akkoyunlu desteği olmadan Osmanlı isteklerine boyun eğmesi ve istenilen imtiyazları tanınması kaçınılmaz idi. Trabzon sulh ile teslim oldu.", Yücel Öztürk, "Fatih Zamanında Osmanlı Karadeniz Politikasının Oluşması ve Sonuçları", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, s. 138-161. Sara Hatun'un II. Mehmet'i Trabzon'un fethinden de vaz geçirmek için dil döktüğü, buna karşılık Padişahın ona "ana" tabirini de kullanmak

da padişahın yanındadır. Osmanlı ordusunun denizden Giresun'a gireceği haberi üzerine Giresun'daki Rumların ileri gelenleri büyük kilisede toplanarak müzakere etmeye başlar. Buranın fethedilmesi için görevli bulunan Seyid Vakkas, bu toplantıya gelerek şehrin savaşız bir şekilde düşmesini sağlamaya çalışır. İçeride hararetili tartışmalar olmaktadır. Seyid Vakkas, kimsenin direnmemesini, eğer öyle olursa kan dökülmeyeceğini söyler. Ancak bir kısım Rum, üzerine atılarak onu ağır şekilde yaralar. Seyid Vakkas, şehirde tanıdığı Ermeni doktorun evine gider, doktor onu tedavi etmeye çalışsa da ertesi gün yüz elli parça Osmanlı donanmasının şehre girip kaleye Türk bayrağı dikilmesi esnasında şehit düşer. Osmanlı donanması Trabzon tarafına geçerek buraları fethetmeye başlar. Trabzon'da mukavemetle karşılaşır. Karadan da Fatih Sultan Mehmet, Trabzon'a yaklaşmaktadır. Nihayet Kral anlaşmayı kabul eder. Buna göre saray efradıyla birlikte şehri terk eder. Padişah onları Serez'e göndermiştir.¹⁶ 26 Ekim 1461'de Türk ordusu şehre girer. Fatih Sultan Mehmet, şehrin idaresini Amasya Valisi Hızır Bey'e bırakır. Kuşluhan'ın yeni beyi Aktuğ, fetih sonrasında köyüne gider. Artık Yomrahisar'ın da beyidir. Burada, Leyla adını alarak Müslüman olan Lili ile evlenir. Uzun Hasan'la evlenen Katerina bir süre sonra amcasının taht duygusunu harekete geçirerek onlara mektup yazar ancak mektup II. Mehmet'in eline geçer. Daha önceden yaşamalarına izin verdiği Komnen sülalesini, saraya alınan prensesi ve Müslüman olan bir oğlu hariç tümünü idam ettirir.¹⁷ Uzun Hasan, Osmanlı ordusuyla savaşmaya karar verir. Her iki ordu Erzincan yakınlarındaki Otlukbeli'de karşılaşır. Aktuğ da 200 süvarisi ile savaşır. Savaşı Osmanlı ordusu kazanır. Uzun Hasan ise Tebriz'e gider. Savaşta yer alan Aktuğ, arkadaşlarıyla şah çadırında eski sevgilisini görür. Katerina'nın çocukları olmuştur. Eski sevgililer son kez konuşarak vedalaşırlar. Aktuğ, Katerina ve maiyetinin Tebriz'e doğru gitmesine izin verir. Roman, "22 yıl önce, Giresun-Trabzon yolu üzerinde, Aksu deresi ağzında başlayan aşk macerası işte böylece sona eriyordu..." (s. 263) ifadeleriyle sona erer.

suretiyle alttan alarak sonucun kaçınılmaz olduğunu ona telkin ettiğini Şakir Şevket, Trabzon Tarihi adlı kitabında söyler. Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁶ Durum, tarihi bilgilerle de örtüşmektedir: "Trabzon'dan alınan David ve ailesi ilk olarak İstanbul'a getirilmişti. Ancak buradaki ikametini geçici olduğu açıktır. Zira iki taraf arasında yapılan anlaşma sonucunda David, kısa bir süre sonra kendisine tımar olarak verilen Serez'e gönderilecektir." Tellioglu, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁷ Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi'nde de durum hemen hemen aynıdır: "Hazret-i Fâtihi sekizyüztaltmışaltı tarihinde Komninos familyasından David nâm kralın elinden Trabzon'u zabt ve teshir ettikten ve mevsim-i şitâyî geçirdikten sonra İstanbul'a avdeti-i şâhânelerinde Sinob hâkimi Hızır Bey burada bırakıldı. İşte en evvel Trabzon valisi olan bu zâtdır: David buradan İstanbul'a ve müteakiben Edirne'ye gönderilerek orada bir müddet ikametinden sonra misafir olduğu mevki'in gösterdiği müsaâde üzerine bazı fesâda cür'et eylemesinden dolayı Ermenice olan 'Karadeniz Tarihi' kavline i'dâm edilmiştir." Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 123.

Zaman

Roman, “1451 yılındayız: Çok sıcak bir yaz günü, öğle vakti” (s. 3) gibi bir zaman ifadesiyle başladığı gibi yine “22 yıl önce Giresun Trabzon yolu üzerinde Aksu deresi ağzında başlayan aşk macerası işte böylece sona eriyordu” (s. 263) zaman ifadesiyle sona erer. Haliyle romandaki olay zamanı, 22 senedir. Aradan geçen zaman ifadeleri de çoğunlukla İstanbul’un fetih süreci veya fethi, Trabzon’un alınması ya da Otlukbeli savaşı gibi tarihi zamanları belirtir. Romanda “1458 yılındayız... Bir Haziran gecesi” (s. 230), “1460 yılının baharında Akkoyunlu elçiler İstanbul’a gittiler” (s. 234) gibi ifadelerle sıklıkla zamana dair bilgiler verilir.

Mekân

Romanda mekânlar genellikle Giresun, Trabzon sarayı, Taşhan, Giresun Adası¹⁸ndaki Kadınlar Manastırı’dır. Giresun dışındaki mekânların ayrıntılı olarak yer aldığını söylemek zor. Giresun’un şehir yapısı ise romanda ayrıntılı olarak yer almıştır:

“Giresun Kasabası 1451 yılında, bu gün ‘Kalebayırı’ dediğimiz yarımadanın ucunda, bu yalçın tepenin deniz kıyısındaki eteklerine yayılmıştı. Muazzam surlar karada tepeyi kuşatarak sahilde sarp kayalıklara kadar iniyordu” (s. 29).

Romanda Giresun’un vaka zamanına dair şehir yapısı, anlatma zamanı ile karşılaştırılarak verilmiştir:

“Giresun kalesinin kara kısmında iki büyük kapısı vardı: bunlardan biri şimdiki hükümet binasının¹⁹ yanına, diğeri Kogara tarafına açılıyordu. Tekfur sarayı, asilzadeler ve kumandanların evleri ve asker koğuşları, hep Kale içinde toplanmıştı. Fakat kasaba surlardan dışarı taşıyordu. Şimdiki iskele semti bundan beş asır evvel de iş merkeziydi. Hanlar, ahırlar, depolar, dükkânlar ve evler, taş döşeli, daracık sokakların iki yanında sıralanıyordu. Bugün şehir parkı olan yerdeki kilise, kasabanın en büyük kilisesiydi” (s. 30).

Romanda Giresun’un günümüzdeki yoğun yerleşim yerleri de tasvir edilmiştir:

“O devirde şimdiki ‘Kazancılar Yokuşu’ kasabanın ana yolu idi. Deniz kıyısındaki çarşıdan kale içine buradan gidilirdi. Yokuşun üst başında yol ikiye ayrılıyordu. Kale kapısı sol kolda, iki yüz adım kadar ”ötede idi. Sağdaki kol ise ‘Kalebayırı’nın eteklerini dolaşarak, ‘Kogara’ yalısına iniyor ve Trabzon’a kadar uzanıyordu” (s. 246).

¹⁸ Giresun Adası, Doğu Karadeniz’de tek ada olma özelliğini taşımaktadır. Ada, uzun bir geçmişe dayanan efsaneleri, bölgeye göre zengin bitki örtüsü ve uluslararası hususiyet arz eden kuş çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. [...] toplam arazisi yaklaşık 40 dönüm olup resmi verilere göre Giresun şehrine 2 mil (3218,6 m.) Aksu Deresi’ne ise 0.750 mil (1207 m.) mesafede yer almaktadır. Ali Fuat Örenç, “Geçmişten Günümüze Giresun Adası”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, s. 40.

¹⁹ Günümüzde söz konusu bina, Giresun Üniversitesi Rektörlüğü olarak hizmet vermektedir.

Şehrin etnik yapısı ve bölünmeleri mekân düzleminde romanda ayrıntılı olarak açıklanmıştır:

“Kasabanın Rum halkı daha ziyade Kogara tarafına çekilmişti. Kimi sanatkâr, kimi balıkçıydı” (s. 31).

Giresun limanı da romanda işlek bir mekân olarak kullanılmıştır:

“Limana hemen her gün bir ticaret gemisi uğruyor, dünyanın dört bucağından mal getiriyordu.” (s. 221).

Doğu Karadeniz’in tek adası olan Giresun Adası, romanda “Kadınlar Manastırı” olarak yer almaktadır. Romana göre çoğunlukla Giresun’daki asilzadelerin karıları ya da kızları bir ahlaksızlık yaptıklarında buraya kapatılırlar. Romana göre buradaki rahibeler, zamanlarını dua ederek geçirmeleri gerektiği halde “Manastırın genç ve hatta orta yaşlı Havva kızları ahreti değil, daima kasabadaki eğlenceli hayatı düşünüyor, cinsî arzuların peşinde kıvrın”maktadır (s. 69).

Romandaki olayların bir kısmı Trabzon’daki sarayda geçmektedir. Ancak çok tasvir yapılmamıştır. Trabzon’daki Pontos sarayında zaman zaman ahlaksız eğlenceler yapılmaktadır. Bu eğlencelerde silahsız kişiler silahlılarla kavga ettirilir ya da aç kurtların kafesine insanlar atılarak öldürülmesi izlenmektedir.

Bunun dışında İstanbul, Boğaz, Giresun’daki kilise, Aktuğ’un forsaya çıkarıldığı kadirge, Baba Lefteris’in Taş Han’ı, Aktuğ’un Trabzon’a giderken Kalyopi ile karşılaştığı han vs. romanda olayların geçtiği diğer mekânlar olmakla birlikte bu mekânlarla ilgili betimlemeler yapılmamıştır.

Romanda Doğu Karadeniz’deki Pontos ve ona sınır Türk bölgeleri söz konusu edilmektedir. Bu, tarihi bilgilerle örtüşmektedir: “Trabzon Rum Devleti’nin en batıdaki sahil sınırını Giresun ve biraz ilerisindeki Batlama deresi teşkil ediyordu” (Emecen 2015: 41).

Anlatıcı

Romanın yazar anlatıcısı, tarihi romanların pek çoğunda olduğu gibi olabildiğince yanlı durmaktadır. Genellikle tarihi şahsiyet ve olayları tarih anlatımı üslubuyla anlatırken duygularını da fazlasıyla karıştırdığı dikkatlerden kaçmaz: “O tarihlerde Karadeniz’in doğu kıyıları mühim hadiseler arifesinde bulunuyordu: Serseri Şeyh Cüneyt, silahlı üç bin derviş ve müridini peşine takıp yeni bir maceraya atılmıştı. Canık’ten Trabzon’a doğru yürüyordu” (s. 165).

Romanın anlatıcısının Osmanlı devletine karşı belirgin bir sempatisi varken Şii’lere karşı da olumsuz yargılar içinde olduğu görülür. Romanda şii’ler “Başıbozuk şii ordusu” (s. 165) olarak ifade edilirken onların geçtikleri yerlerde katliamlar yaptığı anlatılır: “[Baba Lefteris] Bir şii baltasıyla vücudu boynundan aşağı ikiye bölündü. Dervişler şarap satılan ve kumar oynatılan han hakkında ‘günah ve haram yuvası’ hükmünü vermişler ve sahibini temizlemeyi sevap saymışlardı!.. Baba Lefteris’i öldürmekle de

yetinmediler, kazma ve baltalarla hanın içine saldırdılar. Ne buldularsa kırıp geçirdiler. Yıktilar, yaktılar... Ama şeyh Cüneyt'in bazı genç müritleri kimseye çaktırmadan destikleri şarap fiçilerini kimseye çaktırmadan ağızlarını dayamışlar ve hizmetçi kızları yatağa sürüklemişlerdi. Zahire tüccarı Şifilerin zorbalığını anlata anlata bitiremiyordu” (s. 169-170).

Romanın anlatıcısında meddah anlatıcı tavrı da hâkimdir:

“Dikkat edersek forsalardan birini tanıyacağız: Bu bizim Aktuğ'dur. Kuşluhan Beyi Seyid Vakkas'ın oğlu... Evet, ta kendisi... Kadınlar manastırına kapatılan sevgilisi Prenses Katerina'yı kaçırmaya çalışırken balıkçı Yorgi ile birlikte yakalandığını biliyoruz. Hiç şüphesiz bu macera böyle bitmedi” (s. 94).

Anlatıcı roman kahramanını kollayarak onun kusurlarına meşruluk kazandırma eğilimindedir:

“Sevgilisini görmeye giderken başka bir kadınla yaşadığı aşk gecesi sabahleyin ona ıstırap vermeye başlamıştı. Kendinden iğreniyordu. Gerçi hiçbir erkek gece yarısı koynuna giren genç ve güzel bir kadına karşı başka türlü hareket edemezdi... Üstelik o kendisini sevgilisiyle buluşturmuş diye Kalyopi ile yatmıştı. Ama gene bunu yapmamalıydı... Ne yazık ki bir kere ok yaydan çıkmıştı!” (s. 192-193).

Roman anlatıcısı Osmanlı devleti tarafı bir anlatım özelliği gösterir. Bu anlamda Osmanlı devletinin mücadele ettiği unsurlara karşı da okuyucuya hep olumsuz bir izlenim verme kaygısı güder. İki Türk hükümdarı olan II. Mehmet ve Uzun Hasan'ın mücadelesinde anlatıcı, açıkça Osmanlı hükümdarının yanında yer alır:

Uzun Hasan'ın elçileri İstanbul'da II. Mehmet'in huzurunda olmadık isteklerde bulununca II. Mehmet: “Haydi siz rahatça gidiniz. Gelecek sene ben kendim gelir borcumu öderim!” (s. 235). Dedikten sonra romanın anlatıcısı durumu şu şekilde açıklar:

“Bu ince cevap, Akkoyunlu elçilerin suratına şiddetli bir şamar gibi saklamıştı. Çünkü ileri sürülen gülünç iddia ve taleplerin reddedildiğini belirtmekle kalmıyor, kuvvetli bir tehdit manası taşıyordu. Son sözü bu!” (s. 235).

Seyid Vakkas, Giresun'un savaşız düşmesini sağlamak için Kilise'deki toplantıya gidip talepleri iletğinde oradaki bazı Rumlar ona saldırdığında anlatıcının tavrı kendini göstermektedir:

“Bazı Pontosluların ellerinde kılıçlar ve hançerler parlıyordu. Ama hiç birinde yürek yoktu. Demin aralarına giren aksakallı bir ihtiyarın üzerine kılıcını çekmesine bile meydan vermeden kahpece hücum etmişlerdi” (s. 245).

Otlukbeli savaşını kazanan Fatih Sultan Mehmet, esirlerle konuştuktan sonra onları serbest bırakır:

“- Allah şahittir ki, dedi, Akkoyunlu ülkesinde gözümüz yoktur. Mecbur kalmasaydık buralara kadar gelmezdik. Hasan Bey, düşmanlarımıza dost, dostlarımıza düşman oldu. Bize tehditnameler gönderdi. Toprakları-

mıza tecavüz etti. Şehir ve kasabalarımızı yakıp yıktırdı. Birçok masumun canına kıydı. Müslümanlara taarruz için kâfirlerle uyuşturdu. Nasihatlarımızı dinlemedi. Dökülen kanların vebali elbette ki onun üzerindedir. İnşallah, bundan böyle akli başına gelir!” (s. 258). Padişaha bunları söyleten anlatıcının Uzun Hasan’la ilgili yorumu da dikkat çekicidir:

“Büyük Osmanlı Padişahı, bu sözlerinde samimi idi. Nitekim muharebe meydanından az bir kuvvetle kaçabilen mağlup Uzun Hasan’ı takip ettirmedi. Onu kendi haline bıraktı” (s. 258).

Kahramanlar

Roman, tümüyle kurgusal bir türdür. Haliyle olay örgüsü gibi zaman, mekân ve kahramanlar da kurmacadır. Ancak bu unsurların gerçek hayatla da önemli bağları vardır. “Çünkü itibarî eserin modeli ve malzemesi haricî âlemden alınır” (Aktaş 1991: 149). Seyid Vakkas romanı da kaynağını tarihten almıştır. Romandaki kahramanları kaynağı itibarıyla “tarihi / menkıbevî” ve “kurgusal” kahramanlar olarak ikiye ayırmak gerekir. Bu kahramanların pek çoğu romanda anlatıcı tarafından izlenmeyip anlatılmakla yetinilmiştir. Özellikle tarihi kahramanlar romanda olabildiğince az yer almıştır. Romanın yazar anlatıcısı, Aktuğ ve Katerina’yı sürekli izleyip onları daha ayrıntılı aktarırken Şeyh Cüneyd, Cihanşah, Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan, Şeyh Kerameddin, Şeyh İdris, Şeyh Vakkas, Sare Hatun gibi tarihi ve menkıbevî şahsiyetleri tarih öğretimi tarzında olayların arkasında anlatmıştır. Yani romanın ön planında aşkın kahramanları Aktuğ ve Katerina varken arka planda tarihi şahsiyetler ve olaylar kurgusal çerçevede yer almaktadır. Romandaki belirgin şahsiyetlerin yanında korsanlar, komutanlar, belirgin şahsiyetlerin arkadaş ve yardımcıları, Balıkçı Yorgi, muhafızlar, kadınlar manastırındaki rahibeler, Aktuğ’un annesi vb. gibi tali kahramanlar da vardır.

Tarihî ve Menkıbevî Kahramanlar

Şeyh Kerameddin²⁰

Trabzon Pontos Krallığının hududu batıda Batlama deresine kadardır. Karşı taraf Osmanoğulları’na aittir. Hisargeriş köyünde oturan Şeyh

²⁰ “Merkez Boztekke köyündeki türbesi ve cami yenilenmiş. Büyük Güre Deresi’ndeki değirmeni ise metruk vaziyettedir. Aynı köyde bulunan medrese binası yıkılarak arsası üzerine ilköğretim okulu yapılmış, su kuyusu kullanılmasa da camiye giden yolun kenarında muhafaza altına alınmıştır. Ayrıca Giresun şehir merkezinde adına bir cami yapılmış ve cami etrafında oluşan mahallede de onun adı verilmiştir. Merkeze bağlı köylerde vakfına gelir yazılı çok sayıda arazi vardır. Şeyh Kerameddin hakkında halk arasında yaygın rivayetlerin özeti ise şu şekildedir: Sultan Fatih, Trabzon’un fethi sırasında Şeyh Kerameddin’i göreve çağırılmış. O da çağrıya uyarak bölgeye gelmiş. Fetihden sonra da hizmeti karşılığında kendisine vakıf tahsis edilmiş. Şeyh Kerameddin Boztekke köyünde zaviye kurarak buraya yerleşmiş. Civarda bulunan Sayca, Akköy, Alınca, Boztekke, Darıköy, Yakınlık ve Hamidiye köyleri zaviyeye vakfedilmiş.” Bkz. Mehmet Fatsa, *Karadenizde Zaviyeler*, Arı Sanat, İstanbul 2017, s. 224.

Kerameddin, bu bölgeye hâkimdir. Kendisi bir din adamı, adil bir bey ve güçlü bir bahadır. Ailesi ve müritleriyle Orta Anadolu'dan gelmiş ve sınır bekçiliği yapmaktadır. Seyid Vakkas ve Şeyh İdris'le sürekli haberli ve koordineli bir şekilde bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması için çalışmaktadır. Seyid Vakkas, Kilise'de bazı Rumların kendisini ağır yaralaması üzerine doktorun evine sığınmış, adamlarını Şeyh Kerameddin'in yanına göndererek durumu anlatmalarını söylemiştir. Şeyh Kerameddin, Trabzon'u sürekli takip etmekte, haberleri de acele olarak İstanbul'a ulaştırmaktadır. Trabzon'daki Şerif Usta semercilik yaparak yıllarca Rumların içinde yaşamış ve gerekli bilgileri Şeyh Kerameddin'e ulaştırmıştır.

*Seyid Vakkas*²¹

Pontos devletinin hemen yanı başında Giresun'daki Aksu deresinin yukarısında bulunan Kuşluhan Beyi olarak görevlendirilen Seyid Vakkas, bölgedeki bütün hareketleri özel ulaklarla İstanbul'a iletir. Birlikte çalıştıkları Şeyh Kerameddin ve Şeyh İdris'le Türk devletinin bu bölgeye hâkim olması için elinden geleni yapmıştır.

İstanbul'un fethi için padişahın yanına askerleriyle giden Seyid Vakkas, Karadeniz'den gelen gemilerin kontrolünü sağlamak için yapılan Boğazkesen Hisarı'na kumandan yardımcısı olarak gider. Burada oğlunu bulduktan sonra padişahın muhafız kuvvetlerine bağlı sipahi kumandanları arasına katılır. Romana göre 20 Nisan 1453'te Otağihümayun'da Harp Meclisi toplandığında Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, Vezirler, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi, Kaptanıderya, Yeniçeriağası, ilim ve din adamlarının

²¹ Seyid Vakkas'ın şahsiyeti ile ilgili farklı söylenceler vardır. Onun tarihi mi menkıbevi bir şahsiyet mi olduğu konusunda farklı fikirler olduğu gibi menkıbevi yaşamı da değişik şekillerde anlatılmaktadır. Ama bu anlatılarda "kesik baş" motifi ortak noktadır. Feridun Emecen, Seyid Vakkas'ın tarihi bir şahsiyet olmadığını söylemektedir. Emecen, konuyla ilgili iki rivayetten bahseder: "Rivayete göre peygamberin soyundan gelen Seyid Vakkas ve birlikleri Giresun'u almak için büyük mücadele verirler. Fakat savaş sırasında bir kılıç darbesiyle Seyid Vakkas'ın başı gövdesinden ayrılır. O da kopan başını koltuğunun altına alıp son düşman askerini öldürene kadar çarpışır. Bu sırada evinden savaşı izleyen bir kadın bunu görüp 'başı kopmuş bir adam savaşıyor' diye ortalığı birbirine katar." Feridun M. Emecen, "Mitler ve Gerçekler Arasında: Giresun'da Seyid Vakkas Efsanesi ve Giresunlu Seyid Mehmed Paşa", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 5, Aralık 2008, s. 80. Yazar, ikinci versiyonu Şahabeddin Uzunkaya'nın romanına dayandırır. Abdulhalim Durma ise tarihi kişiliğe dikkat çeker: "Fatih Sultan Mehmet zamanında büyük yararlılıklar gösteren ve bir çatışma sırasında şehit düşen uç beyi Seyit Vakkas [...] anlatılır ki, Seydi Vakkas, Amasya yöresinde Sonisa (Taşova) kazasının beyi iken, Sultan Fatih'in isteği ile Trabzon Rum Devleti üzerine yapılan sefere katılır ve Karadeniz sahil kesimine sızan öncü keşif kuvvetlerine komuta eder. Kılık değiştirerek Giresun Kalesi'ne girmiş, bir süre Suriçi'nde yaşayan Hristiyanlar arasında bulunmuştur. Osmanlı ordusu için gerekli stratejik bilgileri temin etmek ve halkın tepkisini ölçmek amacıyla sahildeki Metamorphosis Kilisesi'nde bir ayine katıldığı sırada, kim olduğunun anlaşılması üzerine şehit edilir." Abdulhalim Durma, *Evlialar Şehri Giresun*, Yeniğün Matbaacılık, Ankara 2013, s. 14-15.

yanında Seyid Vakkas da bulunmuştur. “Seyid Vakkas ile Aktuğ, fetih sırasında büyük yararlılık ve fedakârlık gösterdikleri için iltifatı şahaneye mazhar oldular. Osmanlı Padişahı İkinci Mehmet Han hazretleri, ikisini de huzuruna kabul etmiş, ayrı ayrı omuzlarını okşamıştı” (s. 158). Sultan II. Mehmet, Seyid Vakkas ve oğlunu Giresun’a gönderirken onlara Şeyh İdris ve Şeyh Kerameddin’le sürekli temas halinde olmalarını söyler.

Romanda Seyid Vakkas sıklıkla görünmese de adı çokça geçer. Osmanlı devletinin Giresun’daki bir beyi olan Seyid Vakkas, çevredeki Türklerin gözünde saygın biridir. Ancak Rumlar ondan korkmakta ve tepkisini çekmemeye çalışmaktadır. Trabzon’daki Pontos Kralı, saraya girerek kızını görmeye çalışan Aktuğ’u yakaladıktan sonra sorguya çektiği halde onu öldürmemesinin nedeni romanda şu şekilde anlatılır: “Hâlbuki yüreğinde merhamete hiç yer vermeyen Pontos Kralının mahpusa karşı yumuşak davranması sadece Kalyopi’nin hatırı için değildi: Komşu Türk beylerinden çekiniyordu. Seyid Vakkas’ın oğlu hakkında şiddetli bir ceza veya idam hükmü vermek, başına yeni bir gaile açabilirdi.” (s. 220).

Roman boyunca devletin bir görevlisi olarak görülen Seyid Vakkas’ın ölümü de yine görev başındayken olmuştur. Romanın anlatıcısı da kahramanın ölüm anında buna dikkat çeker: “Seyid Vakkas, son dakikalarını yaşarken vazifesini başarmış insanların kalp huzurunu hissediyordu. Artık gayesine ulaşmıştı” (s. 249).

Seyid Vakkas, Kalebayırı’nda şehit edildiği evin yakınlarında şimdiki türbesine cenaze merasimi ile defnedilir.

*Seyid İdris*²²

Piraziz bölgesinin Türk beyidir.²³ “Namlı bir Türk bahadırı, bilgili ve tecrübeli bir bey ve dindar bir Müslümandı. Topraklarında yaşayan Rum ve

²² “Piraziz yöresinin en önemli tarihi şahsiyeti olan Şeyh İdris, Osmanlı idaresi bölgeye girmeden önce Hacıemiroğulları Beyliği döneminde buralara gelmiştir.” Mehmet Fatsa, *Geçmişten Günümüze Piraziz*, Giresun Kaymakamlığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 15. “Şeyh İdris zaviyesi Giresun’un batısında, Piraziz ilçesinin Şeyhli köyünde kurulmuş, civar köy ve kasabaları da etkilemiştir. Zaviye yapılarından cami Gökçeali köyünde, tekke Şeyhli mahallesinde, değirmen ise Nefs-i Piraziz köyündedir. Zaviyenin bir şubesi de buraya yakın bulunan Hasanşeyh köyünde kurulmuştur. Şeyh İdris kırk mollası ve aile efradı ile Buhara’dan batıya, Anadolu’ya doğru yola çıkmış, Harran üzerinden geçerek Osmanlı topraklarına girmiş. Bu tarihlerde Osmanlı tahtında hükümdar olan Sultan I. Murat Hüdâvendigâr ile Bursa’da görüşmüş. Onun isteği ile Karadeniz Bölgesi’ne gelmiş. Yanında bulunanlarla Ordu’da Gelincik Kayası’na çıkarak doğu yönünde iki ok atmış. Oklardan biri türbenin olduğu yere düşmüş, o da buraya camii yapmış. Diğeri de tekkenin olduğu yere düşmüş, burayı da dergâhına yer seçmiş.” Fatsa, *Karadenizde Zaviyeler*, s. 270.

²³ “Şihli yahud Şeyh İdris köyü, aynı adı taşıyan şeyhin zaviyesi etrafında teşekkül etmiş bir ‘derviş’ yerleşmesi vasfını taşır. 1455’te köyde ilk kayıtlı şahsın adı Şeyh İdris’tir ve onun ardından çoğu akrabası olan 27 kişi tekke hizmetlisi şeklinde belirtilmiştir.” Emecen, *a.g.e.*, s. 72.

Ermenileri İslamiyet'e davet ediyordu. Bu dâvet bazen kılıçla yapılırdı!" (s. 130). Şeyh İdris, padişah tarafından Giresun'un batı tarafındaki Piraziz'e konuşlandırılmıştır. Seyid Vakkas ve Şeyh Kerameddin'le birlikte uyum içerisinde görevlerini yapmaktadır. Samsun tarafından Rumlarla savaşa gelen Şeyh Cüneyd'le temas kurmamış çatışmada talimat üzerine diğer arkadaşları gibi tarafsız kalmıştır.

Şeyh Cüneyd²⁴

Hazar denizinin güney batı kıyısında Erdebil kasabasında doğmuştur. Babası Şîî Erdebil Tekkesi şeyhi İbrahim'in sevenleri sayesinde hatırı sayılır bir güç kazanmıştır. "Şeyh İbrahim ölünce Erdebil Tekkesi postuna merasimle oğlu Şeyh Cüneyd oturmuştu. Hâlbuki bu postta amcası şeyh Cafer'in gözü vardı" (s. 166). "Şeyh Cüneyd, kafası işliyen ateşli bir gençti. Eski bir tekkenin rutubetli duvarları arasında çile dolduracak bir insan değildi. Müritlerinin gittikçe artması üzerine, devlet kurma emellerine kapıldı. Şeyhlikten şahlığa yükselmek istiyordu. Onun bu niyetini sezen komşu devletler ve Beylikler endişeye düştüler. Şeyh Cüneyd'e karşı cephe aldılar. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah ise, Erdebil tekkesini açıktan açığa tehdit ve tazyike başladı. Şeyh Cüneyd, postunu amcasına bırakarak Erdebil'den uzaklaşmak zorunda kaldı. Önce Osmanlı topraklarına sığındı. Fakat barınamadı. Karamanoğlu İbrahim Bey'in hüküm sürdüğü Konya'ya geçti. Sonra Toros dağlarına, Varsak Türklerinin yanına gitti. Fakat düşmanları peşini bırakmıyordu. Bu sefer Mısır Memlûk Sultanına tabi olan Suriye'ye kaçtı. Oradan da kovuldu. Çünkü her yerde karışıklıklara ve mezhep kavgalarına sebep oluyordu" (s. 166-167). Son olarak padişah II. Mehmet Şeyh Cüneyd'in Canik (Samsun)'te yaşamasına izin verir. O da burada durmakla birlikte huzursuzluk çıkarmaya devam eder.

Kommenler

Romanda Trabzon Rum Devletinin son iki hükümdarı Jan ve David Komnen'ler yer almaktadır. Prenses Katerina'nın babası Jan Komnen kralken kardeşi David de Giresun tekfurudur. Her iki kral da ülkesini Türklerden korumak için Prenses Katerina'yı gelin etme çabası içerisinde olur. Öncesinde İstanbul'daki son Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes

²⁴ Romandaki bilgilerle tarihi bilgiler büyük oranda örtüşmektedir. "Anadolu Türkleri'nden mühim bir kısmını Safevi tarikatına bağlayan Cüneyd (ölümü 1460) olmuştur. [...] Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd bu ülkede kendi maksadı için, belki de ümit etmediği derecede, elverişli bir zemin buldu.[...] Şeyh Cüneyd, başına topladığı bu beş – on bin kişilik silahlı müridleri ile Trabzon Rum devleti topraklarına girerek burada yağmalarda bulundu; hatta bizzat Trabzon şehrini kuşattı ise de fethedemeyeceğini görerek kuşatmayı kaldırdı." Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 7-10.

Prenses Katerina'yı istediği halde romanda Şişko Kral olarak geçen Jan Komnen kızını ona vermek istemez. Ona göre Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın geleceği daha parlak, oysa Bizans İmparatorluğu yok olmak üzeredir. Romanda Jan Komnen'in ömrünün son zamanlarını eğlence içinde geçirdiğinden hastalanıp öldüğü anlatılmaktadır. Bunun üzerine yerine kardeşi David Komnen geçmiş ve ilk iş olarak Prenses Katerina'yı kendisi de Rum asıllı olan Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'un nezaretinde gelin göndermek olmuştur.

Kurgusal Kahramanlar

Baba Lefteris

Romanın olumlu kahramanlarından Baba Lefteris, 50 yaşlarından beş dil bilen, bölgenin en ünlü hanının sahibidir. Çok temiz ve iyi hizmet veren hanında Kutluhan'ı da ağırlar. Herkes için üst düzey bir hizmet sunan hancı, Şiî Lider Şeyh Cüneyt'in Giresun'da Pontos ordusunu yenmesi üzerine herkes gibi kale içine kaçmamış, misafirperverliğine ve hizmetine güvenmiştir. Ancak Şiîler onu bir baltayla öldürmüşler hanımı da talan etmişlerdir.

Aktuğ

Osmanlı'nın uç beyi olan Seyid Vakkas'ın oğlu Aktuğ, romanın aslı kahramanıdır. Genç ve kuvvetli olan Aktuğ'un babası onu fetih hazırlığı için Edirne'ye gitmesiyle vekili olarak Giresun'da bırakmıştır. O da Katerina'yı tanıdıktan sonra onun peşine düşmüş hayatını defalarca tehlikeye atmış, bu uğurda pek çok sıkıntı yaşamıştır. Bu esnada gayrimeşru ilişkiler yaşamış, ancak zaman zaman da babası gibi savaşlarda yararlılıklar göstermiştir. Babasının Giresun'un fethi sırasında şehit edilmesi üzerine Beyliği devralarak aynı zamanda Türk ordusu içinde Otlukbeli Savaşı'nda yer almıştır. Bey olduktan sonra daha önceden esirlikten kurtardığı Çerkes kızı Lili'nin (Leyla) Müslüman olmasıyla onunla evlenmiştir. Yaratılıştaki erdemli olmasına rağmen romanda öyle kalmayı başaramamış defalarca yanlışlara sapmıştır.

Katerina

Trabzon'daki Pontos Kralının güzel kızı Katerina, romanın Aktuğ'la birlikte en ön plandaki kurgusal kahramanıdır. Roman onun Giresun'a gelmesiyle başlar. Babasının siyasi nedenlerle kendisini başka hükümdarlara vermesine karşı çıkararak sarayından kaçmış, sonra yeniden getirilmiştir. Ancak o bu yolculuğunda tanıdığı Aktuğ'a olan sevgisini hiç unutmamış her zaman onu beklemiştir. Aktuğ'un kendisi için Trabzon'daki saraya gelip yakalanmasından sonra onu kurtarmaya çalışsa da başaramamıştır. Romanda Trabzon sarayındaki en masum ve iyi kalpli kişi olarak yer alır. Saraydaki vahşi ve şehvet dolu eğlencelere katılmayan tek kişi olarak tanıtılır. Babası

onu Osmanlılardan korunmak için Uzun Hasan'a vermek ister ancak onun gelin olması babasının ölümünden sonra olur. Nihayet Uzun Hasan'ın dördüncü eşi olarak gelin gider ve çocuklarıyla mutlu olmaya çalışır. Amcası David'in Fatih Sultan Mehmet tarafından Serez'de zorunlu ikamete tabi tutulmasının ardından buradaki amcasını kıskırtmaya çalışmış ve bu durum amcasının idamına neden olmuştur.

Despina

Başrahibe muavini Despina, 45 yaşlarında Giresun Adası'ndaki manastıra kendi isteğiyle gelmiş, herkese kötü davranan acımasız biridir. Ayrıca romanda cinsi sapık olarak tanıtılır: “Körpe ve güzel arkadaşlarını, bilhassa bakireleri avucu içine almak için yanıp tutuşur, onların vücudunda kendi benliğini saran şehvet ateşini söndürmeye çalışırdı. Bu dişi örümceğin ağına takılanlar da yok değildi. Erkeksiz kalan bazı toy rahibeler, gece yarılarında, gizlice onun odasına girerek aşka susayan gönüllerini avutmak isterlerdi!..” (s. 70).

Kalyopi

Yomrahisar Beyi Dimitrios'un genç karısı Kalyopi, yaşlı kocasından bulamadığı ilgiyi önce Aktuğ'dan sonra da başka erkeklerden bulmaya çalışan ahlaksız bir kadındır. Aktuğ'la fındık bahçelerinde görüştüktan sonra ondan ilgi bulamamasının üzerine intikam almaya çalışır. Bunun için türlü entrikalarla Aktuğ'a zarar verir. Kocasının ölmesiyle de Pontos sarayına sığınan Kalyopi, krala yeni eğlenceler ve fuhuş partileri düzenleyerek saray yaşantısını daha da renklendirir: “Dimitrios'u dul karısı işte böyle ar ve hayâdan uzak cümbüşlerle, Jan Komnen'i birkaç ay daha oyaladı. Bu arada kendisi de gizli gizli genç erkeklerin kollarına atılıyordu. Günah üstüne günah işledi. Ne Allah'tan korktu ne kuldan utandı. Onun yüzünden Pontos sarayı iğrenç bir fuhuş içine batmıştı. Rezaletler birbirini takip ediyordu.” (s. 226-227).

Lili / Leyla

Romandaki kurgusal kahramanlardan biri de esir kız Lili'dir. Giresun'daki esir pazarında satıldıktan sonra kaderine isyan eden Lili sinir krizi geçirir. Kendisini alan Rum tüccarın elinden kaçmak isterken esircinin koruması onu döver. Tam bu sırada orada geçmekte olan Aktuğ korumayı döverek kızı kurtarır. Lili kendisini kurtaran Aktuğ'a âşık olur ve yıllarca kendisini eş olarak almasını bekler, bu uğurda Müslüman olarak Kuşluhan'da Aktuğ'un ailesiyle yaşar. Nihayet Katerina'dan umudunu kesen Aktuğ yıllar sonra Leyla ile evlenir.

Sonuç

Giresun basın ve kültür dünyasının önemli isimlerinden Şahabeddin Uzunkaya'nın, popüler romanlarının yanında "Seyid Vakkas" adıyla yazdığı tarihi roman, Giresun tarihine ışık tuttuğu gibi şehrin manevi mimarlarını da kurgusal çerçevede söz konusu etmektedir. Romanda yer alan tarihi şahsiyetlerin yanında menkıbevi şahsiyetler ve menkıbelerinin bugün de değişik varyantları anlatılmaktadır. Yazarın bu romanda yer verdiği varyantın halk anlatılarından elde edildiği düşünülmektedir. Şahabeddin Uzunkaya, zaman, mekân, anlatıcı ve olay örgüsüyle şehir tarihinden geleceğe roman türüyle bir not düşme çabası içinde olmuştur. Yazar, İstanbul'un fethinin yanında bölgenin Türklerin eline geçmesiyle birlikte Anadolu'da o dönemde görülen olaylara tarihi veriler ışığında bakar. Romanda yazar anlatıcının olaylara Osmanlı devletinin tarafından yaklaştığı söylenebilir. Romanın olay örgüsünü temelde Trabzon ve yöresinin Pontoslardan alınması içerse de Anadolu'daki karışık durumun da kurgu içinde yer aldığı söylenebilir. Romanın unsurları açısından zengin veriler sunduğunu söylemek zordur. Ancak yazarın sahibi olduğu Gündüz gazetesi ve Giresun'un en önemli yayın organlarından olan Yeşilgiresun gazetesinde tefrika edilmesi, romanın, en azından Giresun'da, ilgi gördüğünü gösterir. Şahabeddin Uzunkaya'nın diğer romanlarıyla birlikte gazeteciliği ve yazarlığının değerlendirilip ortaya konulması, Giresun için olduğu gibi Türk kültürü için de önemli kazanımlar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Kitabevi, Ankara 1991.

BALCI, Sezai, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, Libra Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2012 .

BALCI, Sezai, "Giresun Belediye Başkanı Kaptan Yorgi Paşa (1829-1904)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Yay., Samsun 2013, ss. 1311-1332.

DAŞ, Mustafa (2009), "Trabzon Komnenos Devleti Bir Rum İmparatorluğu muydu?" *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, ss. 103-107.

DURMA, Abdulhalim, *Evlialar Şehri Giresun*, Yenigün Matbaacılık, Ankara 2013.

EMECEN, Feridun M., *Doğu Karadenizde İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak-Piraziz*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

EMECEN, Feridun M., “Mitler ve Gerçekler Arasında: Giresun’da Seyyid Vakkas Efsanesi ve Giresunlu Seyyid Mehmed Paşa” *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 5, Aralık 2008, ss. 77-92.

FALLMERAYER, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

FATSA, Mehmet, *Geçmişten Günümüze Piraziz*, Giresun Kaymakamlığı Yayınları, İstanbul 2012.

FATSA, Mehmet, *Karadenizde Zaviyeler*, Arı Sanat, İstanbul 2017.

FORSTER, E. M., *Roman Sanatı*, Çev. Ünal Aytür, Adam Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2001.

GOLOĞLU, Mahmut, *Anadolu’nun Milli Devleti Pontos*, Kalite Matbaası, Ankara 1973.

GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi*, Serander Yayınları (2. baskı), Trabzon 2013.

KUNDERA, Milan, *Roman Sanatı*, Çev. Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul 2002.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “Geçmişten Günümüze Giresun Adası”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, ss. 40-54.

ÖZTÜRK, Yücel, “Fatih Zamanında Osmanlı Karadeniz Politikasının Oluşması ve Sonuçları”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, ss. 138-161

PLİSNİER, Charles, *Roman Üzerine Düşünceler*, Çev. Hilmi Uçan, Hece, Ankara 2003.

SEVER, İlker, “XIV. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Komnenos Devleti Ceneviz İlişkileri ve Ceneviz’in Giresun Baskını” *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9 – 11 Ekim 2008 Bildiriler*, C: 1, Giresun Belediyesi, Ankara 2009, ss. 108-116.

STEVİCK, Philip, *Roman Teorisi*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ (2. baskı), Ankara 2004.

SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettaoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TURAL, Sadık Kemal, *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal (Tarihi Roman Geleneği veya Cezmi)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

UZUNKAYA, Şahabeddin, *Aşk Çılgınlıkları*, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944.

UZUNKAYA, Şahabeddin, *Evlenecek Kız Aranıyor*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1943.

UZUNKAYA, Şahabeddin, *Namus Pazarı*, Gündüz Matbaası, Giresun 1953.

UZUNKAYA, Şahabeddin *Seyid Vakkas*, Gündüz Matbaası, Giresun. (tarihsiz).

UZUNKAYA, Şahabeddin, “Fikir Kırıntıları”, *Aksu*, (Şubat 1942), C: 3, S: 31 s. 27.

UZUNKAYA, Şahabeddin, “Sokak”, *Aksu*, (1 Şubat 1940), C: 2, S: 17, ss. 20-21.

UZUNKAYA, Şahabeddin, “Bir Temmuz”, *Aksu*, (1 Temmuz 1946), C: 4, S: 40, s. 1.

TRABZON VİLAYET-İ CELİLELERİ HUZUR-I SAMİSİNE*

Maruzat-ı bende-gânemizdir.**

Hulasa: Sürmene ahalisinin feryadına dairdir.

Asayiş-i kazanın fevkalade muhtell bulunduğu gasb ve gârât, katli nüfus, ihrâk-ı büyü ve mesâkin, dağa adam kaldırmak gibi cinayât-ı azîmenin müthiş bir surette bütün şiddetiyle hüküm-fermâ olduğu bir sırada fukarâ-yı ahâli ve erbâb-ı namusun kan ağladığı bir zamanda mahza zât-ı âli-i vilayet-penâhileri kazamıza olan merhamet ve şefkat-i sâmilere eseri olan kaimmakamlık vekaletine tayin ve i'zam kılınan Abbas Bey'in tam manasıyla azim bir fedâkarlık itlakına sezâ olan fevkalade bir gayretle ifâ-yı vazifeyi ibtidârî ve hükümetin gözü önünde eşya ve hamulesi yağma ve onüç nefer mangayla katl ve ihrâk edilmiş motorun faillerini meydana çıkarmak için tabir-i sahih ve marufuyla yılanı tam başından tutmak suretiyle olan isabet fikr u nazarı derhal asayiş-i kazayı iade etmiş ve mîr-i mumaileyhin kazamıza vürudundan beri vukuatın arkası kesilmesiyle de bu hâl-i müsbet bulunmuştur. İşbu icraat-ı musibe, erbâb-ı namustan olup kendi kâr u kesbiyle meşgul olan ahâli-i masumenin inşirâz-ı mucibe ve icraat ve haysiyet-i hükümetin kesb-i kuvvet eylemesinden menfaatleri haleldâr olan İsmailçebioğlu Hacı Osman Efendi'nin şikâyet ve iftiraâtını müstevcib olmuştur.

İşbu şikâyet üzerine kazamıza teşrif eylemiş olan mülkiye ve adliye müfettişlerinin huzuruna karyelerden ücret ve tehdit ile toplamış olduğu zavallı köylü halkı çıkararak Abbas Bey'den şikâyet ettirmiş ve her zaman maksatları olduğu veçhile kurmuş olduğu dolaba ihtiyâlî tekrar tedvir eylemek istemiştir. Lakin öyle zannederiz ki, bu defaki tezvîrâtı müfettişlerce de anlaşılmıştır.

* Trabzon'un Sürmene ilçesinden İsmailçebioğlu Hacı Osman Efendi'nin ilçe halkı üzerindeki tahakkümünden şikâyeti ihtiva eden belge Veysel Usta özel arşivindedir. Belgede tarih yeralmamasına rağmen içerikte kaymakam (Abanozzade) Selahattin Bey'den bahsedilmesi 1919 yılına ait olduğunu göstermektedir.

** Latin harflerine aktaran Veysel Usta. KTÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğr. Gör. TRABZON. veyselusta61@gmail.com ORCID: 0000-0002-3697-7759

Ahalinin inim inim inlediği bir zamanda elele verdiği sabık kaymakam vekili Selahattin Bey'in asâletinin temini zımmında makâmât-ı âliyye çektirdiği telgrafnâmeler dahi Hacı Osman'ın ne zihniyette, ne vaziyette bir adam olduğunu ra'na göstermektedir. Ağalardan ma'dud Hacı Osman denen bu adamın kazaca iki paralık şahsi bir ehemmiyeti yoktur. Bu adama, layık olmadığı kıymeti verdiren kendilerine yağ, yoğurt ve peynir gibi hedâyâ ve behaya giden Trabzon'un eşrafıdır. Trabzon'un eşrafı ve memleketimize daima mazarrat irâs ettikleri cihetle bizim tabirimizce üsera-yı vilayet rüesâ-yı nâmusiyesinin zihnini işgal ve iğfal ve İsmailçebioğullarını birkaç bin tüfekliye sahip göstererek her şeyin bunların elinde olduğunu ve güya taleplerine mümaşaât edilmezse hükümete büyük bir gâile çıkarmaya muktedir olduklarını sarf-ı evham ve hayâlâta müsteniden işaa ve kendilerine menkul kerâmâta inanarak ekâbir-i memurîni de bu suretle izafe eyleyerek idare-i maslahat politikasıyla Hacı Osman'ın her dediğini tervic ettirdikleri hadd-i hezaran teessüflerle görülmektedir.

Bundan makaddem Jandarma Tabur Kumandanı Veli Bey, otuz kırk nefer jandarma ile berâ-yı ıslahat kazamıza gönderilmişti. Öyle bir ıslahat yaptı ki, bugün pek garip olarak büyük bir mevkide görülen Hacı Osman o zaman pek küçülmüştü ve ber mutad şikayet eylemek için Trabzon'u dar bulmuştu.

Halbuki o mevhum tüfenklilerden hiçbir eser görülmedi. Daima hükümetten ahz-ı kuvvet ederek ve kuvve-i hükümeti isti'mal ettirerek tagallübünü ol suretle idameye muvaffak olan Hacı Osman hükümet kapılarından kovulduğu ve diğer ahâli ile muamele-i müsaviyeye tabi tutulduğu zaman derhal asayiş-i kaza avdet etti. Hacı Osman şikayete başlarsa, biliniz ki asayiş-i kaza yolundadır. Vali beyin ıslahatı da bir saik ve bittabi hoşuna gitmediği için Trabzon eşrafının iltiması ile vali-i sabık-ı vezâif Süleyman Necmi Bey tarafından o icraat da akim bırakıldı. Bu defa Abbas Bey'den bir ümidimiz vardı ve kemâl-i ciddiyetle işe başlaması ümidlerimizi takviye ediyordu. Lakin kazamıza teşrif buyuran vali vekili Defterdar Beyefendi hazretlerinin herhalde yine Trabzon telakkıyatıyla hareket buyurarak vapurdan çıkar çıkmaz derhal Hacı Osman Efendi'yi oğlu ile beraber davet eylemesi, diğer ahaliden hiçbir şeyler sorulmaması ve Abbas Bey'e idaresizlik gibi bir takım şeyler isnadı herhalde yine Hacı Osman'la bu defa da maksûdı olan icraat-ı hükümeti akim bırakmaya muvaffak olacağını işrâb ediyor ki zalimin hakka galebesini yine görmek bedbahtlığına maruz kalan ahali-i ma'sume teessür ve heyecan içerisinde bulunuyor. Bir takım iftiralarla namuslu memurların kaldırılması, şevk ve heveslerinin inkısârı artık gösteriyor ki, Trabzonlular bu kazayı Hacı Osman'ın bâzîçesi haline koymaya teşebbüs eylemişlerdir. Eğer hükümet de bu fikirde ise icraat ve ıslahat ve takib-i eşkıyadan sarf-ı nazar olunacak ve Abbas Bey buradan kaldırılacak ise başka kaymakam gönderip de o gelecek

zavallı da beyhude yere izâc ve ızrâr edilmesin. Kaymakamlık Hacı Osman Efendi'ye tevdi edilsin. Çünkü ona tabiiyet etmeyen kaymakamlar şu hallere nazaran memuriyetlerinde bâki kalamayacaklardır. Ahâli-i ma'sume dahi o zaman elbette başlarına bir çare ararlar.

İstibdâd-ı idareyi tervec etmek hevesinde bulunan hükümdarların bile taç ve tahtları devrildiği böyle bir zamanda bir kazayı hiçbir kıymeti hâiz olmayan şahs-ı vahidin bir tagallüb ve tahakküme terk etmek hükümet-i idare ile kâbil-i telif olmayacağı nezd-i sâmi-i cenâb-ı vilayet-penâhilerince de müsellemler olacağı tabii olacağından dekâik-i idareye vukuf-ı devletleri ile müşar ü bil-benân ve tecrübe-dîde, kâr-azmude ricâli devlet-i aliyeden ma'dud oldukları müsellemler-i enâm olan zât-âli-i vilayet-penâhilerinden kazamız hakkında şumullü bir nazar-ı merhamet atf buyurulmasını istihâm ediyoruz. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehülemdir.

Kulaçzade Ahmet

Mehmed Kaptanzade Ahmet

Sürmene'de mukim Yazıroğullarından

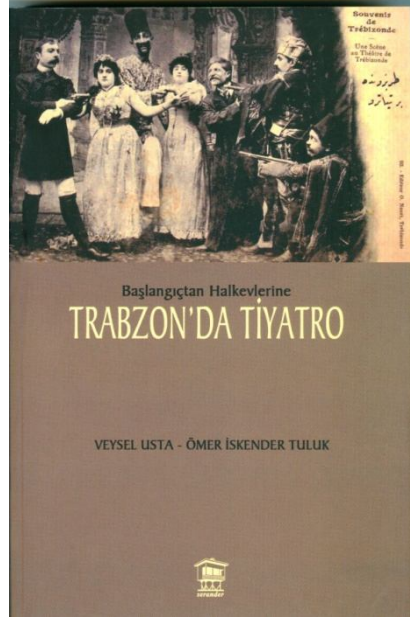
Hacıyakupoğlu Ali

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, BAŞLANGIÇTAN HALKEVLERİNE TRABZON'DA TİYATRO, Serander Yayınevi, Trabzon 2017, 344 s. ISBN: 978-605-2104-01-9

*Ülkü KÖKSAL**

Trabzon doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması dolayısıyla bu iki yönden gelen bilgi ve birikimlere her dönemde ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerin etkileşiminin yoğun yaşandığı önemli bir liman kenti özelliği göstermiştir. Bu özelliği dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemden itibaren ekonomi, bilim, kültür gibi pek çok alanda gelişme gösteren taşra vilayetlerinden biri olmuştur. 19. yüzyılda İmparatorluğun yaşadığı değişim ve dönüşümün etkileri de Trabzon'da her alanda hissedilmiştir. Nitekim bu dönemde bir taşra kenti olmasına rağmen Trabzon; İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerle birlikte sosyo-kültürel olarak oldukça canlı ve zengin bir görüntü sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başlarında İstanbul merkezli olarak başlayan modern tiyatro faaliyetlerinde önceleri azınlıkların etkin olduğu görülmektedir. Trabzon 19. yüzyılın sonlarında İstanbul, Bursa ve İzmir gibi önemli merkezlerin yanında bir tiyatro binası bulunan nadir şehirlerdendir. İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde tiyatro açısından arz-talep ilişkisinin sürekli canlı kaldığı Trabzon'da bir tiyatro kültürü oluşmuştur.

* *Dr. Öğretim Üyesi, KTÜ, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, TRABZON.*
ulkukoksal@gmail.com ORCID: 0000-0003-0796-2491

Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro adlı kitap Veysel Usta ve Ömer İskender Tuluk tarafından kaleme alınmış ve 2017 yılında Serander Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Trabzon'da tiyatro kültürünün gelişme evrelerini anlatan bu kıymetli eserin yazarlarından Veysel Usta, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Tarihi Bölümünde öğretim görevlisi olup Trabzon'un siyasi, sosyal ve kültürel tarihi ile ilgili pek çok çalışmayı bilim dünyasına kazandırmıştır. Kitabın diğer yazarı Ömer İskender Tuluk da Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü öğretim üyelerindedir. Tuluk'un Osmanlı dönemi mimari yapıları başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki çok sayıda tarihi yapı ile ilgili çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında Trabzon'da bulunan tarihi yapılar da yer almaktadır.

Mevcut literatüre göz atıldığında Trabzon'daki tiyatro faaliyetlerini konu edinen çalışmalarından biri olan Necati Zengin'in *Osmanlı'dan Günümüze Trabzon'da Tiyatro* adlı eseri 2009 yılında Eser Ofset Matbaacılık tarafından yayımlanmıştır. Bu eserde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Trabzon'da tiyatro etkinlikleri ile ilgili olarak, şehre gelen kumpanyaların faaliyetlerine, oyuncuların bu turnelere dair anılarından alıntılara ve kısa bilgilere yer verilmiştir. Kitapta yerel anlamda çeşitli kulüplerin çatısı altında yapılan temsillere ait bilgiler de mevcuttur ancak özet şeklindedir. Trabzon'da tiyatro faaliyetlerine dair diğer çalışmalar Mesut Çapa tarafından kaleme alınan ve 2001 yılında *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Trabzon'da Sinema ve Tiyatro" ile T. İlkay Somel tarafından yazılan ve *Trabzon* dergisinin 1992 yılı sayısında yayımlanan "Trabzon'da Tiyatro" adlı makalelerdir. Değerlendirdiğimiz eser ise söz konusu dönem içerisinde Trabzon'da tiyatro faaliyetlerini bütüncül bir şekilde ve ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bununla birlikte eser, uzun yıllar tartışma konusu olan bazı konulara da açıklık getirmeyi hedeflemektedir. Nitekim önsöz yazısında kitabın oluşturulma fikrinin, Meydan'daki sinema/tiyatro binasının¹ 1958 yılında yıkılmasının ardından yıllardır devam eden tartışmalardan da yola çıkılarak, "Trabzon'a ilişkin literatürde kent kimliği çerçevesinde kaleme alınan değerlendirmelerin tiyatro bağlamındaki arka planının ortaya çıkarılması ve spekülatif tartışmalara neden olan bu ve benzeri konulara açıklık getirilmesi düşüncesinden doğduğu" ifade edilmektedir. Önsöz'de ayrıca Trabzon'da tiyatro faaliyetlerinin tarihsel olarak Halkevlerine kadar sınırlandırılması ile ilgili olarak da

¹ Kitapta iki farklı binanın varlığından söz edilmektedir. Bunlardan biri Rum zenginlerinden Kostaki Theoplaktos tarafından 1895-1897 yılları arasında inşa edilen Tuzluçeşme (Kostaki) tiyatrosu olup bina, 1924 yılında Gazipaşa Caddesi açılırken yıkılmıştır. Diğeri ise Pilosyan adlı Osmanlı vatandaşı tarafından sinematografi binası olarak yapılmak üzere 1907'de girişimde bulunulduğu, 1911'de inşa edilerek faaliyete geçtiği ve 1958'de yıkıldığıdır. (s. 153-162)

bu kurumun çatısı altında yapılan etkinliklerin daha kapsamlı bir çalışma yapılarak incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kitap, giriş ve 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk tiyatrosunun gelişimi, sosyo-kültürel değişimin yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış siyasi gelişmelerin sanatın bu dalına olan etkileri de dikkate alınarak genel hatlarıyla izah edilmiştir. Kitabın adında yer alan *Başlangıçtan* ifadesi, anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ile başlayan değişim ve dönüşümünün tiyatro sanatına yansımalarına binaen 19. yüzyılda başlayan Batı tarzı tiyatronun ülkede ortaya çıkıp gelişmesini ifade etmektedir. Yani eserde Geleneksel Türk Tiyatrosu ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

Eserin birinci bölümü *Kuruluş Aşamaları: Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri* başlığı altındadır. Bu bölümde ülkede yaşanan değişim ve dönüşümün bir taşra kenti olan Trabzon'da tiyatro faaliyetlerine yansımaları irdelenmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ülkenin genelinde olduğu gibi Trabzon'da da tiyatro faaliyetleri azınlıkların girişimi ile başlatılmıştır. Ermeni ve Rum okullarıyla çeşitli derneklerde yapılan temsiller bunun ilk örnekleridir. (s.23-24) Gayrimüslimlerin bu sanata olan ilgisi bir tiyatro binası inşa edilmesine kadar gitmiş, 19. yüzyılın sonuna doğru Meydan-ı Şarki'de Tuzluçeşme Tiyatrosu binası inşa edilmiştir. Kitabın bu bölümünde ayrıca İstanbul'dan gelen çeşitli tiyatro topluluklarının turnelerine dair bilgilerin yanı sıra Trabzon'da *Müslüman-Türk tiyatro hareketini başlattığı* ifade edilen Vali Âli Bey'in tiyatro ile ilgili faaliyetleri ve bu uğurda görevden alınışı arşiv belgeleri ile desteklenerek verilmiştir.(s. 30-37)

II. Abdülhamit devrinin otoriter yönetimi dolayısıyla her alanda olduğu gibi tiyatro faaliyetlerinde de düşüş yaşanmış, birçok oyun yasaklandığı gibi bazı tiyatro toplulukları da perdelerini kapatmıştır.² II. Meşrutiyet ile yeniden canlanan sanat ve kültür yaşamı tiyatroya olan ilgiyi de arttırmıştır. Çoğunluğu amatör olan ve sayıları oldukça artan oyuncu ve tiyatro toplulukları gibi oyun yazarlığında da önemli gelişme görülmüştür. Kısa süren bu hareketlilik dış siyasi gelişmelerin ve art arda gelen savaşların etkisiyle yavaşlamıştır. Buna rağmen tiyatro açısından bu dönemin en önemli gelişmesi Darülbedayi'nin kurulmasıdır.³

Meşrutiyetin yeniden ilanı Trabzon'da da sosyal ve kültürel yaşamda bir canlılığı beraberinde getirmiştir. Çok sayıda gazete yayına başlamış, açılan dernek ve kulüpler ile birlikte sanat faaliyetlerinde de bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde İstanbul'dan Trabzon'a turne için gelen tiyatro topluluklarının oyunları ve oyuncuların başarılarına dair yerel basında çıkan eleştiri yazıları yaşanan değişimin birer göstergesidir. (s. 52-61) Bu bölümün

² Metin And, "Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Tiyatro", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 9, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 2509.

³ Metin And, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 6, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 1618.

sonunda Trabzon'da basılan tiyatro eserleri ile gazetelerde yayınlanan çeşitli tefrika tiyatro eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Rus işgalinin ardından Milli Mücadele döneminde yeniden canlanan sinema ve tiyatro faaliyetlerine de değinilmektedir. Milli Mücadele yıllarında Trabzon'da kurulan spor kulüplerinin temsil faaliyetleri ile birkaç Trabzonlu gencin bir araya gelerek Komik Halim başkanlığında yaptıkları temsiller ve Kazım Karabekir Paşa'nın bir araya getirdiği Şehit Yavruları adlı grubun gösterileri Trabzon'daki tiyatro faaliyetleri arasında gösterilmektedir. (s. 69-73)

Kitabın ikinci bölümü *Gelişme Aşaması: Cumhuriyet Dönemi* başlı-ğındadır. Bu bölümde bazı spor kulüplerinin temsil faaliyetlerine ve İstanbul'dan Trabzon'a gelen çeşitli tiyatro gruplarının turnelerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bunlardan Darülbedayi'nin Muhsin Ertuğrul başkanlığında 1924 yılı Eylülünde yaptığı ve 9 oyundan oluşup 20 gün süren ilk turnesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Temsillerin yerel basındaki yankıları ve turneye katılanların anılarından alıntılarla turne hakkında bilgiler verilmektedir. Darülbedayi'nin dağılıp üyelerinin farklı tiyatrolarda faaliyet göstermeleri üzerine Muhsin Ertuğrul tarafından kurulan Ferah Tiyat-osu'nun 1925 yılının Mayıs ayında düzenlediği turneye ait bilgilerle turnenin ardından Muhsin Ertuğrul'un Trabzon izlenimlerini *Vakit* gazetesinde yayınlaması ile basın aracılığıyla kısa süreli yaşanan tartışma bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. (s. 94-108) Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'da bazı yerel tiyatro çalışmaları bulunmakla birlikte özellikle İstanbul'dan turne için gelen gruplar sayesinde tiyatro açısından oldukça zengin bir dönem yaşanmıştır. Nitekim bu kez Darülbedayi bir yılın ardından yeniden Trabzon turnesine çıkıp 12 Eylül 1925 tarihinde 13 oyun sergi-lemiştir. (s. 109-112) Bu yıllarda Trabzon'da faaliyet gösteren yerel tiyat-ronun Ziya Bey başkanlığında sahne alan Genç Türk Temsil Heyeti olduğu belirtilmişse de bu toplulukla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamadığı vurgulanmıştır.

1925 yılından itibaren yaşanan iç siyasi gelişmeler sanat açısından da kısır bir sürece girilmesini getirmiştir. Buna rağmen Trabzon, İstanbul'dan turneye gelen ekiplerinin tercih ettiği bir yer olmaya devam etmiştir. İlk özel tiyatro olan Milli Sahne Topluluğu'nun Şadi Bey başkanlığında 1926 ve 1927 yıllarında iki kez çeşitli oyunlar sahnelediği, ertesini yıl Darülbedayinin yeniden Trabzon turnesi gerçekleştirdiği, 1931 yılı sonbaharında da Raşit Rıza Tiyatro topluluğu ve Kemal Sahir Topluluğu'nun sahne aldığına dair bilgiler verilmektedir. Kitapta bu bölümde 1925 yılı sonrasında yerel tiyatro faaliyetlerine dair detaylı bilgilere yer verilememiştir. Bunun temel nedeni 1925-1930 yılları arasında Trabzon'un yerel basınına ilişkin kaynakların sınırlı olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu yıllara ait tiyatro faaliyetleri ulusal kaynaklar ve çeşitli hatıralarla desteklenerek verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde Trabzon Basınında yer alan tiyatro eleş-tirilerine yer verilmiştir. Bu kısımda II. Meşrutiyet dönemi ile ilgili olarak

Meşveret gazetesinin eser için yegâne başvuru kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde öncelikle Osmanlı Tiyatro Kumpanyası'nın 1911 yılında Tuzluçeşme Tiyatrosu'nda sergilediği *Vatan Yahut Silistre* adlı oyunun Meşveret gazetesinde Jülide Hamit imzasıyla tenkit edilişi ele alınmıştır. Yazarın, oyunu ve oyuncuların performanslarını ayrıntıları ile anlattığı yazısı dışında başka bir oyuna veya turneye dair değerlendirmeye ulaşamamıştır. Bu hususta gazetenin koleksiyonun tam olmamasından kaynaklanan belge eksikliği gerekçe gösterilmiştir. Kitabın bu bölümünde ele alınan oyun eleştirileri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'a gelen Darülbedayi, Ferah Tiyatrosu, Raşit Rıza gibi toplulukların sahnelediği oyunlara dairdir. Bu eleştiri yazıları Trabzon'un yerel basın organları olan İstikbal, Yeni Yol ve Reklam gazetelerinde Münir Hayri, Cevdet, Hüseyin Avni ve Cemal Rıza Beyler tarafından kaleme alınmıştır. Turnelerde sahnelenen oyunların tanıtılıp oyuncuların performanslarının eleştirildiği yazılara dair değerlendirme yapılan bölümde yazıların tamamı *ekler* kısmında verilmiştir.

Dördüncü bölümde *Trabzon'da tiyatro mekânları* konusu ele alınmıştır. Trabzon'daki Tiyatro mekânlarının tarihsel süreçte limana yakın ve daha merkezi olarak konumlanan Tuzluçeşme Mahallesi'nde yer almakla birlikte tam olarak nerelerde inşa edildiklerine dair kanıtların bulunmadığı ifade edilerek bu bölümde Trabzon'un zengin Rum tüccarlarından Kostaki Theoplaktos tarafından inşa edilen Tuzluçeşme (Kostaki) Tiyatrosu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu tiyatroya dair en kesin kaynak olarak mübadele ile Selanik'e giden Filon Ktenidoy adlı bir Rum'un Yunanistan'da bir dergide yayımlanan makalesinden alıntılara yer verilmiştir. Bilgilerin teyidi amacıyla Ermeni Kotikyan'ın eseri de referans olarak gösterilmiştir.(s. 155) Bu binanın 1924 yılında yıkılışının ardından arazinin satışının uzun yıllar aldığı belediye meclisi tutanaklarından aktarılmaktadır. Eserde belirtilen bir diğer tiyatro mekânı ise II. Meşrutiyet döneminde Pilosyan adlı bir Ermeni tarafından Adliye Nezaretine gönderilen bir dilekçe ile talep edilen ve bir sinematografi mekânı oluşturma hedefiyle girişimde bulunulup inşa edilen tiyatrodur. Bu binanın ilerleyen yıllarda çeşitli işletmeler tarafından sinema olarak kullanılması ve yıkım süreci aktarılmıştır.

Kitapta tiyatro kültürünün yerleşip sosyal bir ihtiyaç olarak görüldüğüne dair ipuçlarına da ulaşılmaktadır. Sahne mekânlarının elverişsiz oluşu ve kullanım açısından yetersiz kalması uygun mekan arayışlarını da beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren tiyatro temsilcilerinin yoğunlaştığı Trabzon'da yeni bir sinema/tiyatro binası oluşturulması Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündemde olan meseleler arasındadır. Kitabın 4. bölümünün sonunda bu konuya değinilerek İstanbul'dan gelen tiyatro gruplarının temsillerinde binaların yetersizliğinden bahsedilmektedir. Belediyenin aldığı çeşitli tedbirlere ilave olarak Maraş Caddesi'ndeki eski bir Ermeni Kilisesinin tiyatro temsillerinin sahnelenmesi amacıyla tadil edilerek hizmete açılması süreci de aktarılmıştır. Atatürk'ün bizzat tiyatro

mekânı olarak gösterdiği bu yapı, 1939'da tadil edilerek hizmete açılmış ve ardından Halkevi tarafından temsil salonu olarak kullanılmıştır. Kitapta bu binanın da kâfi gelmediği ve yeni bir Halkevi binası inşa edildiğine dair bilgilere yer verilmiştir.

Eserin, *Pilosyan/ Turan/ Yıldız/ Şehir/Sümer Sineması: Mekansal Yapı* adlı 5. bölümünde söz konusu binanın bulunduğu mevkii farklı kaynaklardaki bilgiler ve bazı fotoğraflarla desteklenerek açıklanmış, binanın iç ve dış mimari tarzına dair teknik bilgiler verilmiştir. Sinema/tiyatro binasının yapıldığı tarih, mimarı ve üslup özelliklerine dair veriler sunulmuştur. Kitapta yapının, inşa edildiği dönemde Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticaret açısından gelişmiş bölgelerinde etkili olan *Art Nouveau* tarzında inşa edildiği tespiti yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca binanın mimarının İtalyan Raimondo D'Arconco olabileceği belirtilmektedir.

Kitabın sonunda yer alan *Ekler* kısmının ilk 65 sayfalık bölümü yerel ve ulusal basında Trabzon'da sahnelenen oyunlara dair yazıların tam metinlerini içermektedir. Bu metinlerin ardından Önsöz'de de belirtildiği gibi Trabzon Halkevinin 1932 yılından itibaren sahnelediği oyunlara dair 78 adet fotoğraf bulunmaktadır.

Kaynaklar açısından bakıldığında kitabın oluşturulmasında resmi ve özel arşiv kaynakları, yerel ve ulusal süreli yayınlar ile çok sayıda yerli ve yabancı kitap ve makaleden faydalanılmıştır. Kaynaklar kısmının ardından dizine yer verilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir taşra kentinde yaşanan sanatsal faaliyetlerin titizlikle incelenip kaynakların rehberliğinde okuyucuya iletildiği bir eserdir. Halkevlerinin kurulmasına kadar Trabzon'da gelişen tiyatro kültürünün ve sahne alt yapısının ipuçları eserde görülmektedir. Nitekim Trabzon Halkevi Temsil Kolu açıldıktan sonra oldukça yoğun bir sahne programı oluşturulmuştur. O kadar ki Ankara'dakinden sonra en çok oyun Trabzon Halkevi'nde sahnelenmiştir.⁴ Trabzon'da tiyatronun geçirdiği gelişimi gözler önüne seren kitap, bu alanda yapılacak çalışmalara temel kaynak ve rehberlik teşkil edecek niteliktedir.

KAYNAKLAR

AND, Metin, "Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Tiyatro", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

AND, Metin, "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

AZCAN, İbrahim, *Türk Modernleşme Sürecinde Trabzon Halkevi*, Serander Yayınları, Trabzon 2003.

⁴ İbrahim Azcan, *Türk Modernleşme Sürecinde Trabzon Halkevi*, Serander Yayınları, Trabzon 2003, s. 120.

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1-Derginin dili Türkçedir. Ancak, anadili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe öz ve İngilizce *abstract* ile bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 100 ile 150'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en çok 8'er kelime olmalıdır.

2- *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3-Dergide; bilimsel makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve özgün olmalıdır. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenecek ve uygun görülmeyenler yayımlanmayacaktır. Özel durumlar hariç sayfa sayısı 25'i aşmamalıdır.

4-Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik açıdan Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu, diğersinin olumsuz olması durumunda ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler, raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse, düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyorsa nedenini açıklamalıdır.

5-Yazılarda, Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına uyulması önerilir. Bununla birlikte, yazıların yazım kurallarından yazarları sorumludur.

6-Yazılar, basılı iki kopya ve disketleriyle birlikte gönderilmelidir.

7-Yazılar, IBM veya Macintosh uyumlu bilgisayarlarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete eklenmelidir. Metin 11 punto, dipnot 9 punto olmalıdır.

8-Dipnotlarda izlenecek yöntem:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s. 58.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, cilt, sayfa.

Örnek: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1998, C: I, s. 186.

Birden çok yazarlı eserlerde: Yazar Adı Soyadı-İkinci Yazar Adı Soyadı- Üçüncü Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 58.

Çevireni veya hazırlayanı olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Çeviren (Çev.) veya Hazırlayan (Haz.) adı soyadı, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâaddin Şenel, İstanbul 2003, s. 58.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale adı”, *Dergi Adı* (veya kısaltması), Cildi, Sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, C: LI, S: 420, Ankara 1986, s. 504-511.

Gazetelerden yapılan alıntılarda *Gazete adı*, sayı (no), tarih, (Hicri veya Rumi tarihli ise parantez içinde Miladi tarih) verilmelidir. Hicri ve Rumi ay adları bitişik olarak yazılmalıdır.

Örnek: *İstikbal*, No: 356, 15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912).

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde yazar soyadından sonra *a.g.e.*, şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise yazar soyadından sonra *a.g.m.*, olarak kısaltılmalıdır.

Makalenin sonunda bir “Kaynaklar” bölümü bulunmalıdır. Burada yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kitap adı, varsa çeviren veya hazırlayan adı, cilt, yayınevi, basım tarihi, basım yeri verilmelidir. Makalelerde ayrıca sayfa aralıkları da verilmelidir.

Örnek: ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM’de Bir Muhafifin Portresi Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Yayınevi, Konya 2011.

Arşiv malzemelerinin kullanımında arşiv adları *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

Örnek: TŞS, Defter No: 1899, s. 44. veya BOA, MAD, Defter No: 3598, s. 37.

9-Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10-Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11-Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 2’şer adet basılı dergi verilir.

12-Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.